

T U D O M Á N Y T Á R.

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

SZERKEZTETI

SCHEDEL FERENCZ,

ORV. DR. BENDÁIV. KIR. PROF. A' BI. TUD. TÁRSASÁG' BENDÉS TAGJA.

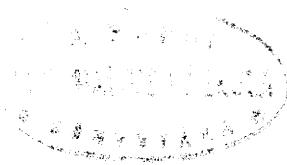
Ö T Ö D I K K Ö T E T.

KGY KÖRE METSZETT TÁBLÁVAL.

B U D Á N,

A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰVEL.

1835.

T A R T A L O M.

I. ÉRTEKEZÉSEK.

Philosophia.

	<i>Lap</i>
AZ EMBERI NEM' TÖKÉLTESEDHETÉSE. FRANCZ. VAJDA PÉTER.	3
A' TÁRSI KÉZJOG' ALAPVONATAI	WARGA JÁNOS. 85

Tudománytörténet.

SZELLEMI MOZGÁS ANGLIÁBAN 's annak haladása tekintettel más európai nemzetekre. Ném.....	CZUCZOR GERGELY. 28

Nyelvtudomány.

SZÁRMAZTATÁSOK.....	KÁLLAY FERENCZ. 147

Historia 's népismeret.

NAPOLEON' KORA. FRANCZ.....	TASNER ANTAL. 21
AZ EURÓPAI ÉJSZAK, politicalai és erkölcsi tekintetben. Ném.	JAKAB ISTVÁN. 60
A' MOSTANI EURÓPAI ORSZÁGOK' ELSŐ ALAPULÁSA. Robertson és Remer után.....	KIS JÁNOS. 91

II. LITERATURA.

CLASSICAI RÉGISÉG. I. Vaticani kéziratok, I. 175. 2. Nepotianus, I. 176. 3. Isacus, I. 176. 4. Régi grammaticusok....	177
OLASZ LITERATURA. <i>Szépliteratura.</i> 5. Tasso, I. 179. 6. Graziani, I. 181. <i>Historia.</i> 7. Sforzosi, I. 182. 8. Ghiberti.....	183
FRANCZIA LITERATURA. <i>Szépliteratura.</i> 9. Ófrancia népdalok, I. 184. 10. Quinet, I. 189. <i>Philosophia.</i> 11. Lermnier, I. 193. 12—14. Saint-Simon, I. 195. 15. Új szemle, I. 199. <i>Historia.</i> 16. Régi történetírók' gyűjteménye....	200

ANGOL LITERATURA. <i>Szépliteratura.</i> 17—19. Cooper, I. 201. 20. W. Irving, I. 202. 21. Bulwer, I. 202. <i>Természettudomány.</i> 22. Londoni kir. társaság' évkönyvei.....	204
NÉMET LITERATURA. 23. Az 1834diki szentmihályi könyvvásár Lipcsében.....	206
DÁN LITERATURA. 25. Legújabbak.....	209
FINN LITERATURA. 26. Népdalok.....	210
CSEH LITERATURA. 27, 28. Dobrowsky.....	212
LENGYEL LITERATURA. <i>Szépliteratura.</i> 28. Niemcewicz, I. 214. 29. Mickiewicz.....	215
SZERB LITERATURA. 30. Népdalok, I. 217. 31. Újabb szellemi mozgások Szerbiában	220
OROSZORSZÁG. 32. Természettudományi út	222
MAGYAR LITERATURA. 33. Legújabb jelenetek a' pesti novemberi vásár óta	227

III. VEGYES KÖZLÉSEK.

HIDÉPÍTÉS. A' lugosi ivlánczid Krassóban, képpel	231
HISTORIAI NEVEZETESSÉGEK. Hunn maradék a' helvetiai havasokban, 2d. közlés	S. F. 237
AZ érsekújvári békekötés. Magyar nyelv' országos divata. GÉVAY ANTAL.	240
LEVELEZÉSEK. Petrovics Fridriknek a' külföldről irt leveleiből töredékek.....	244
TERMÉSZETTUDOMÁNYI NEVEZETESSÉGEK. Az éjszaki magnesi földszark Magnesi tűnemények Magnesiában	GARAY 255
MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG	256
JUTALMAK. T. társaságéi, Marczibányi-intézetéi, Schwartner-félék.	258
NECROLOG.	261
ELEGY HIREK.	263
A' szerkeztető' figyelmeztetése, 's a' Tudománytár' első évének rendszeres átnézete	265

T U D O M Á N Y T Á R .

ÖTÖDIK KÖTET.

T U D O M Á N Y T Á R.

Ö T Ö D I K K Ö T E T.

AZ EMBERI NEM' TÖKÉLETESEDHETÉSÉRŐL.

Még nem folyt le egy század, mióta a' bölcselkedési fürkészések' végtelen mezején egy fontos társasági problema megpendítetett. Az jött ugyan is kérdés alá, vajjon képes-e az emberi elme végetlen tökéletesedés' elfogadására, 's eljuthat-e a' miveltség, előhaladási fokokon által, olyan álláspontra, melyly. az ember' erkölcsi 's természeti tehefségeit öszvehangzólag 's teljesen ki hagyja fejleni. Turgot bizonyítá be első 1754ben az emberiség' örök előmenetelét. Szerinte Condorcet, Staëlné, Saint-Simon, Cousin, Franciaországban; Price, Priestley, Fergusson, Angliában; Kant, Lessing, Herder, Schelling, Németországban, különböző lehozásokkal és más más utakon hasonló resultatumot nyertek, melylyet Portalis, de Maistre és Ancillon tagadtak és megtámadtak. Ezen termékeny eszme általment a' tudományos ismeretek' köréből a' tudós és politicus világba. Visszahangozni hallók ezt mind azon másodrangu kérdésekben, melylyeket az elmék' mozgása és a' történetek' gyors egymást-üzése közöttünk meghányatott. A' haladás' hite valami határozatlan, ingadozó hitnemet teremt, millyent sokan vallanak megvizsgálás nélkül, csupán mások' tekinteténél fogva. Végre némelly kalandos újítók egy új vallás' alapjául akarák azt használni, minek legkisebb következetlensége az volt, hogy olly társasági állapotot kívántak teremteni,

melly a' miveltséget (polgárisodást) a' keleti társaságok' ős formáira visszavezetné.

A' dolgok' és elmék' jelen állapotjában hasznos lehet gondosan megvizsgálni ezen tömérdek és merész theoriát, mely a' tizenyolczadik századról maradt reánk. Előre halad-e az emberiség, vagy egy körben kereng, 's új Sisýphusként arra van-e kárhoytatva, hogy idő mulva lerontsa azt, mit előbb egészen kiépített, hogy azon dolgot viszont újra ismételje? Ezen kérdés annak vizsgálatára vezet ismét: mely rendeltetése van itt alant az embernek és emberiségnek? — nehéz és nagy föladás, 's nem könnyen megfejthető. Sok próba és vizsgálat tétetek, és sok fog még tétetni, míg teljes, meghatározott föloldását megérjük. De az út megnyílt, a' vezérkarók leverettek; és ha bár eddig czélt nem érünk is, legalább azon vándorként, ki sűrű erdőn által törekszik egy meredek bércz' tetejére, hogy végre átölelhesse a' lábai alatt kiterjedő nagy látkört: már némelly részét megpillanthatni ezen látkörnek, 's következtetést hozhatni a' látmány' nagyságáról, végetlenségéről.

Az ember mint állat, alantabb áll a' földön találkozó egyéb életműves lényeknél. Nála csak igen kevesse van kifejlve azon titkos ösztön, melyet a' latin instinctusnak nevez, mely a' többi állatrendeket csalhatlan törvényként kormányozza, 's ezen rendek' számos individuumaival szigorú pontossággal tölteti be azon műveleteket, mellyekre a' természet őket teremté. Természeti alkotása többnyire nem bir azon sok physicali elsőséggel, mellyek által a' külön nemű emlősök jeleskednek. Nem bir az oroszlánnak sem erejével sem rugékonyságával, nem a' ló' gyorsaságával, nem a' tigris' izom-hatalmával. Nem födeték, mint a' medve, farkas és eb, természeti ruhával, mely őt védhetné a' hideg' szigorúsága ellen. Érzékei, a' tapintást kivéve, tökéletlenebbek. Csecsemősége még nem végződik a' szopással, és hosszú évsoron által, hogy élhessen, családí segedelemre szorúl. De hát honnan van még is, hogy ezen gyöngéd, erőtlen állat uralkodik a' többi

felett, mint a' teremtésnek valóságos királya? Onnan, kétség kívül, hogy a' gondviselés olly tehetségeket ad neki, mellyek őt különös, elválasztott lénynek teszik a' többi lények' sorában. Észszél ruházta föl: 's innen képes megismerni az igazat és valót *) és fölfogni minden igaznak és valónak forrását. Értelmes és szabad: következésképen, emlékező ereje', képzelete' 's elmelkedése' segedelmével eszméket képezhet, azokat követheti, magát elválaszthatja a' külvilágtól, ezt vizsgálhatja 's törvényeit tanulhatja, az okot megkülönbözteti a' sikertől, a' sikertől az okra emelkedik fel, végre öntudattal választhat 's teljes szabadsággal hajthatja véghez akarata' határozatait. Érzékeny: így a' magához hasonlók iránt szerelem', rokonszenv', egykedvűség' vagy irtózás' mozdulatait érzi, mik hatalmasan kényszerítik társasági törvény alatt élni. Ezen értelmi 's erkölcsi tehetségek olly bőven pótolják ki azon aránylagos alsóbságot, mellyen az ember physical tekintetben áll, hogy az hódolni készíti azon számtalan akadályt, mellyel a' külvilág 's az életműves természet bekeríté, 's céljaira használni kényszeríti még a' létét fenyegető csapásokat is.

De az elme-tehetség, ezen isteni ajándék, melly az embert az isteniség' gyöngé képévé teszi, nem úgy nyerhető mint az állatok' ösztön-tehetségei. Különbőségül ezektől, mellyek természetesen azonnal gyakorlásba jönnek, mihelyt az állat maga kielégítheti szükségzeit, az csak rendkívüli lassúsággal szerzettetik, 's bár melly hosszú legyen az ember' pályája, még sem elegendő annak teljes kifejtésére. Ezen kifejlődés, mint a' gondolkozási mívelet' következése, nagyon elősegítetik más emberek' tett vagy gyűjtött gondolatai' és tapasztalásai' közlése által, melly a' beszélt, irt vagy nyomtatott nyelv' segedelmével történik. Ezen közlés

*) Megjegyeztetik, hogy ezen értekezés' folyamatjában az *igaz iustus*, a' *való* pedig *verus* értelemben vétetett, 's így igazság = iustitia, valóság = veritas.

teszi a' nevelést. Az észnek ezen gyakorlásával kezdődik az, 's csak azzal együtt lát véget. Egész életében nem tesz az ember egyebet, hanem kapcsolja észrevételeit az előtte és vele együtt élőkéihez, 's eszméinek ezen örökös egybeöntése által a' mások' eszméivel, nagyobbítja ismeretei' tömegét, igazítja ítéletét. Innen következik, hogy nagy mértékben tökéletesíthető, mivel minden nap, minden órában képes, tanulás és elmélkedés által, az igazságról és valóról mind kevesbbé és kevesbbé tökéletlen képet szerezni, az igazat, a' valót kiválasztani magának: melly, örökké keresett, soha el nem ért cél után törnek nemünk' kezdetétől fogva az emberi elme' minden iparkodásai.

Az ember tehát erkölcsi- 's értelmileg tökéletesülhető, 's tökéletesülhető főképen azért, mivel hasznára fordíthatja az előtte lefolyt évek' embereinek minden tapasztalását is. Ezen következtetést tagadni annyit tenne, mint erősíteni, hogy a' gondolkozás' munkája hálátlan, meddő munka, hogy az értelmi tehetségek' egész készülete haszontalan ajándék, mivel az embert nem vezethetné tovább, mint a' hol már előtte voltak. Bár melly szeretettel legyünk a' mult iránt elfogulva, kételkedem, hogy ezen állítás' védelmére elhatároznók magunkat.

Vegyük állandónak ezen ismereteink' szünetleni nevelésének 's magunk' hátrálatlan javításának lehetőségét, és lássuk valijon nem kell-e ezen lehetőséget az individualis emberről egy más mezőre átvinni. A' társaság oly emberek' öszvesége, kik hasonló eredet, eszmék, érdekek, indulatok, ugyan azon hit, nyelv és közös cél által egyesítettek. Ezen nagy közönség tetemes hasznot húz mind azon részintes előmenetelből, mellyet egyes tagjai tesznek, tudásokat, értelmi 's erkölcsi cselekvéseket emelendők. De az ember' élete korlátozott, a' társaságé végtelenül kevesbbé az. Az individuum meghal; ugy szinte a' társaság is, de sokkal lassabban, midőn mindazon indító eszközök, mely-

lyek az egyesülés' okai voltak, elveszték összefüggési erejüket. Míg az fenn volt, visszasugárzá az őt képző emberek' erkölcsi 's értelmi állapotját. Ezek pedig külön természetöknél fogva külön individualis nevelést nyertek, 's többé kevesbbé messze vivék személyes tökéletesedésöket. A' status szükségképen újra tenyészte mind ezen egyes munkák' sikerét, 's pedig egymás utáni folyásokban tenyészte újra, melly, mint mondók, nem lehet egyéb előre haladónál. A' társaság azon mértékben haladott elő, a' mellyben a' jelen nemzetségek a' multak' munkáihoz adakozólag járultak. Ez tagadhatatlan logikai következés; és midőn a' földoldás bekövetkezett, az nem a' tudatlansághoz visszatérés által történt, nem a' tudás' és tapasztalás' hiányából; hanem mivel az emberi gondolkozás' és szabadság' örökös tovább fejlődése új eszméket, új képzeleteket hozott forgásba, új tetteket létesített, össze nem férhetőket azon cselekvési erővel, melly az egyesület' köteléül szolgált közös gondolkozáshoz szükséges: ekkor vagy a' feldarabolt status, nem állhatván ellent egy másik' erőszakos megtámadásának, elfoglaltatott, vagy az új eszmék és érdekek, nem türvén, hogy erő és önkény uralkodjék felettök, mértéken túl felhevítik az emberek' indulatait, mindent zavarba hany-nak, 's ezen fejtelenségi viaskodásból új kötelékek, új szerkezetek, új népek állnak elő.

Már most, az embernymok' (generatiók) végetlen lánczában ez egész földtekén a' statusok és népek csak gyöngö töredékek. Egy dolog van, melly nem egyes ember, nem város, nem ország, nem nép; hanem mind ezt együtt ábrázolja: 's ez az emberiség, egy elvont (abstract) lény, az ész' lény, mint maga a' status, és még is igen valódi, realis. Közte, 's az ember és népek közt ugyan azon viszony látható, ugyan azon előhaladási egybefüggés, melly a' polgár és város vagy ország között van. Valamint tartásának nincs egyéb határa, mint a' melly az egész emberi nemé, valamint magában foglalja a' földet ellepő minden nemzetek' és fajok' számtalan

változatait; úgy előhaladó kifejlése sem áll meg soha, minden részintes kifejlődéseket térben és időben újra tenyésztve. Az individualis vagy nemzeti haladás erőszakosan félbe szakaszthatik ugyan azon mező' elrontása által, mellyen történt; de az emberiség' pályája mindig nyitva marad, míg a' földön ember és nemzet lesz.

Illy módon kapcsolatban van minden a' társasági sorban, melly törvényünk mindenre. A' lángeszű ember örökségben hagyja hazájának azon új következtetéseket, mellyeket örök elvekből, a' külső világ' mély tanulásából levont. E' vagy ama' haza előbb utóbb birtokába ejti ezen termékeny következtetéseket 's a' nemzet' érdekében használja. Az emberiség pedig a' maga részéről átülteti azokat saját végetlen színpadára, 's velök a' társasági életet gazdagítja meg. Egy szóval, abból, hogy az ember értelmi 's erkölcsi tökéletesülésben részesül, melly csak vele együtt szűnik meg, 's mellynek sikere a' maradékra hagyatva, el nem veszhet, szükségképen következik, hogy az emberiség olly privilegiummal bir, melly vele kezdődött 's csak vele fog végződni.

Voltak magas elmék, nagy gondolkozók, kik tetszettek magoknak annak megmutatásában, hogy az emberi nem, társasági állapotjában, elhajlott eredeti rendeltetésétől, melly véleményök szerint, keveset különbözik az oktalan állatok' kevéssé változó állapotjától. Ugy vélem, ezek megkimélheték ritka tehetségeiket illy haszontalan törekvéstől, ha meg akartak volna arról győződni, mi utóbb történt, hogy bár melly távolra térjünk is vissza az idők' éjében, a' földteke' akármelly félre fekvő, ismeretlen zugát keressük fel, az ember mindenütt magához hasonlókkal társaságban élve találtaik. Mi tehát az annyira követelt természeti állapot, melly épen az, millyenben az ember soha nem találtaott, 's nem is tud létezni? Szinte ugy van az ember, sorsa által, társasági életre szánva, mint a' méh az elmés sejt-építésre, a' hód a' maga csodálatos hajlékai' rakására, a' vándormadár az éghajlatok' cseré-

lésére az évszakok' változásai szerint. De kezdet óta változatlanul állnak társaságban a' méhek, hódok, fecskék és vándorgalambok, és kiszabott czélból, az individuum' 's a' faj' föntartása végett. A' mi fajunk ellenben a' miveltséget ezerképen módosítja, melly egy részt az ő munkája, 's mellyre behatás engedteték neki értelmi előmenetelének fokai szerint. A' tenyésztési nagy czélhoz, mellyet közösen birunk az állatokkal, politicalai társaságaink egy másikat, sokkal nehezebben elérhetőt kötnek, összetett természetünknel fogva, melly, mint Bossuet mondja: *az életnek kényelmessé, a' népnek boldoggá tevése*. Ezen társasági boldogság, melly után minden ember vágy, melly mind egyre tünelgni látszik előlünk, baj nélkül el fog általunk éretni, mihelyt olly társasági szerkezet leszen feltalálva, melly kitkit szabad és teljes gyakorlásába tesz minden erkölcsi 's természeti tehetségeinek. Mint juthatni el *a' politica' ezen valódi czéljához?* Folyvásti tapogatás és próbálgatás által. Ezen próbák, szünetlenül megújítva, 's öt-ezer év után is még távol a' biztos sikertől, világossá teszik a' társaságos állapotbeli előhaladás' szükséges voltát: mert különben vádolnunk kellene a' fő valóság' igazságos létét, ki az emberbe elégtelen tehetségek mellett mindig-újja-születési vágyakat öntött volna, ki megmutatva neki vándorlása' végét, megtagadná tőle az odaérhetés' eszközeit. Elménk illy kiáltó rendtelenséget nem engedhet meg annak örök terveiben, ki mindent a' legszorosb és legcsodálatosb renddel szerkeztetett és szabályozott.

Ha mind azon kérdéseknél, mellyek a' társaságot illetik, a' logicával beérhetnők, semmi sem állana ellent, hogy itt megállapodjunk. De ezen az úton csak igen tökéletlen 's következőleg hibás fölöldást nyerünk. Először csak egy elemét vizsgáltuk volna meg a' feladásnak; továbbá a' tökéletesedhetés' föltalált törvénye nem vezetne annak tudására, hogy millyen ezen tökéletesedhetés' szoros természete, vagy kell-e határának lenni 's lehet-e vége? Nyomozzuk tehát ezt tovább is.

Figyelmesen elmélkedvén ez ügyben, azt leljük, hogy három mély vizsgálatu tárgy van előttünk, három tömérdek mező, mellyen mindig gyakorlá és gyakorlandja az ember értelme' munkásságát: először is maga az *ember*, az ő bonyolt természete 's viszonyai' magához hasonlók iránt; másodszor a' *physical világ*, a' természet, az őt nyomó, magába záró, éltető és egyszersmind folyvást fenyegető; végre a' világnak 's magának is főoka, az az *örök erő*, melly az egészzet előhozá, melly mindent szabályoz, intéz, mellyel ember és világ szükséges viszonyokban állanak. Tehát, lelki 's testi természetünket biztos és pontos módon megismerni, az igazság', erkölcsiség' és társiség' elveit föltalálni 's alkalmazni olyképen, hogy a' gonoszság' hatalma korlátoltassék az emberek között, őket testvéreileg részeltetve számos hasznokban, 's szoroson azon arányban, mellyben mindenik hozzá járult a' társaságba világot, munkát és anyagos segédeszközöket hozni a' társas jólét' előmozdítására; a' *physical világ'* minden törvényeit föltalálni, 's ezen föltalálást az embernek a' természetre hatása által arra használni, hogy szaporíttassék azon gazdagságok' tömege, mellyet ez az emberiségnek nyújt; végre az istent pontosan és ész szerint megismerni, az ő valóságában, rólunk való terveivel; kötelességeinket iránta, 's hatása' minőségét az egész tereintésre: íme ez, ha a' szóval itt élhetek, az emberi elmének roppant hívatása. Nemünk' előhaladási tehetségét megállapítván, úgy tetszhetnék, hogy annyi évek' hosszú sora után az emberiségnek nem lehet el nem jutni ezen hivatás' minden föltételei' betölthetésére 's hogy kifejtend minden benne rejtező titkokat. De ki nem látja első pillantásra, hogy ez lehetetlen? Ha az ember teljesen 's pontosan ismerné magát, ismerné a' külvilágot 's amaz örök lényt, ha mérnöki biztossággal megragadhatná azon viszonyokat, mellyek ezen három vég között léteznek: nem volna többé ember, hanem isten, mert mindennek föltalálta volna okát, mi egyedül az istenség' fölséges tulajdon-

sága. Ha más oldalról az ember az egész természetet maga alá vetve, e' nagy egyetemet egyenlően értelmes-sé, szabaddá, gazdaggá 's erkölcsössé téve, elmozdít-hatná a' földről minden a' társaságban létező rosznak okait, nem lenne ugyan, igaz, itt alant többé szerencsétlenség, nem találatnának szerencsétlenek; de szerencse 's szerencsések sem lennének, mert a' földi boldogság csak öszve hasonlításból ered, 's az emberi mukásság' fő rugója is megszűnnék. 'S így ha csak természetünk meg nem változik, nem hiszem hogy az ezen teljes, de ízetlen lomha boldogságra volna teremtve. Ne hizelkedjünk magunknak képtelen reménynyel. Az emberi szellemnek, a' polgárisodásnak szükséges, áthághatlan határai vannak; előmenetelők korlátozást szenved ön természetök' mineműsége által, melly meg nem engedi a' keresett czélnak, mellyre ők minden erejüket irányozzák, teljes elérését. Megközelíteni azt'e' földön: íme minden, a' mi meg van engedve. Más időkben, más helyeken nyerendi meg az elme 's a' lélek az őt háborító föloldásokat, és véleményem szerint semmi sem bizonyítja meg jobban anyagtalan 's elronthatlan valóságokat, mint ezen tehetetlenség, melly ezen földtekén 's ezen, őket bilincselő 's nyomó test mellett, a' magok kielégítése' ügyében nyomja.

Más részről, melly gátokat lel tökéletesedési útján az emberiség azon kettős természet' belső szoros egyesüléséből, melly az embert alkotja! Ő szabad ugyan, mint tudjuk, kényétől függ, hibát vagy valót választani. De minthogy a' kivüle lévő tárgyakkal, mellyek t. i. nem ő, csak tökéletlen érzékei' segedelmével jó érintésbe, valaminthogy csak bizonyos physiologiai föltételek alatt gondolkozhatnak, mellyeknek öszbangzását a' legcsekélyebb történet megzavarhatja: könnyen megmagyarázhatni a' hibák' gyakorságát vizsgálatai' sikerében. Az indulatok szinte gátot vetnek ezen előhaladásnak: noha ezek a' jönnek rugói, szint úgy okai sok rosznak is, 's azok maradnak mindig, bár-

mit mondjunk ellene. Hogy egynél több példát ne hozzak föl: az önszeretet, ezen igen természetes és élénk érzés, melly majd nem minden cselekedeteink' elhátározó mozgonya, legtisztességesb és törvényesb törekvéseink' czélja, nem forrása-e egyszersmind számtalan hibáknak és vétkeknek? Midőn az, valamelly nemzetnél egy, az egész társaság' elveivel meg nem egyeztethető fokra emeltetett, nem lesz-e okává iszonyú összeütközéseknek, mellyek épen nem kedvezők az előrehaladásnak, mert sok időre bedugják a' tökéletesedés' forrásait?

Magok a' népek is, mint az egyes emberek, nincsenek mind azon állapotban, melly mindnyájoknak egyenlő 's egykoru kifejlődést engedne. Szint úgy kellvén nekik élni mint gondolkodni 's művelődni, első gondjaik a' természet felé fordulnak, hogy tőle táplálatot nyerjenek. T. i. egy helyt a' fősvény 's nyakas természet csak a' legkeményebb és legállhatatosb munkára adja kincseit, melly kevés időt enged az elmélkedésre, másutt azokat olly bőséggel pazarolja, hogy az ember a' maga eltartása' szükségének, ezen hathatós ösztönnek, hiával lévén, természeti renyhességbe süllyed, melly visszahat értelmi tehetségeire is. Némelly helyeken nagy és gyors folyamok, számos, könnyen hozzájok jutható, jól helyezett tengerek által szabad mező nyitnak a' közlekedésnek, kereskedésnek, a' szorgalmi 's szellemi munkásság' azon seregének, melly a' népek' kölcsönös gyakori viszonyait 's egymásra hatását kíséri. Máshol, tömérdek száraz földcsken, ellepve iszonyú magasságu hegyektől, folyók 's beltengek nélkül, hatalmas gátokat tapasztal a' szabad közlekedés. A' hideg, a' hőség, a' fajok' különbségei, mellyeknek befolyását már ma nem tagadhatni a' nemzetek' characterére, új módosításokat szülnek a' társasági lételben. Mind ezen okok bebonyolítják az emberiség' rendes kifejlődését, 's egyszersmind a' leghatározottabb és eredetibb változatokat alapítják meg. Az ember mindenütt ugyan az 's természete' ezen ugyan-

azonságánál fogva *egy* kifejlődése van. De mindenütt különböző módon veszi be a' kül okok' befolyását, mellyek létele' mineműségét módosítják, különfélesztik a' való és igazról gyűjtött eszméi' alkalmaztatását, késleltetik vagy előmozdítják azon gondolat és tettebeli, öszvehangzó egyformaság felé haladását, mellyhez az embernek közelítenie kell, ha bár teljesen azt el nem érheti is.

Igy tehát való hogy az emberi elmének 's a' művelődésnek szükségkép előre kell haladni 's tökéletesedni az ember' értelmi 's erkölcsi tehetségeinek szünetlen munkálkodása által. De ércz korláttal áll ezen haladó kifejlődés előtt, melly egykoron meg fogja akasztani menetelét; és, az emberi természet' mineműsége miatt, az csak végetlen lassusággal történik, hátráltatva sok hatalmas okok és akadályok által.

Távol attól, hogy megütköznénk ezen törvény' három vége között látszó ellenmondáson, nem kell-e inkább abban a' gondviselés' végetlen bölcseségét csodálnunk? Ez t. i. nem akará, hogy az ember és az emberiség teljes gyorsasággal vagy mindjárt a' pálya' elején érhék el az érettség' azon fokát, melly semmi teendőt az utókornak nem hagyván, általános boldogság helyett, beteges jóllakottságot terjesztene a' földön. Vico nem csalódott, ezt mondván: Isten rendelé el a' világ' kormányzását. Ő rendelé, hogy az ember 's az emberiség, mindenik a' maga saját nevelésén menjen keresztül. Úgyesekké teremte bennünket a' tanulásra 's magunk' jobbitására egész életünkön által: társalkodókká tön bennünket, 's ez által olly előhaladási pályát nyita meg az emberi nemnek, melly egész lételeire elég, és csak vele együtt fog bevégezödni. Hibásan követelik azt, hogy ezen gondviselési uton egy ember nyom a' másíknak föl van áldozva, miért hogy utóbbiságoknál fogva, a' későbbiek olly haszonkedvezéseket tapasztalnak, mellyekkel az elödiek nem élhettek. Ez annyit tenne, mint azt mondani, hogy az ember' életében a' gyermekkor fölálloztatik az ifjuság-

nak, ez pedig az aggságnak. Avvagy hát nem tudjuk, hogy minden életkor bir tulajdon boldogsággal 's gyönyörökkel, úgy hogy pályánkon előhaladva, mindenkinek kedves emlékét tartjuk meg a' nélkül, hogy újra meg kívánnók tenni a' már megjárt utat, ha valamelly természet-fölötti hatalom azt megengedné? Nem hagyák-e a' költők reánk emlékezetül az első kort, azon Édent, nemünk' arany gyermekségét, az elme' azon állapotjának jelképét, midőn az nem ismeré magát, 's az észét, melly kétkedik nehéz, de dicsőséges utjára lépni? Vissza kívánnánk-e térni a' megindulás' ezen költői pontjához? Nem! 's e' felől bizonyos lévén, hinni merem, hogy rövid elmélkedés után a' ti meggyőződésed is megfelelő az enyémmek. Ne vádoljuk a' gondviselést: gondoskodott az mindenről, de bennünket zavarba hozó renddel; minden dolog eljövend a' maga idejében, a' maga helyén. A' népek haladnak, megállapodnak, másoknak engedik át polgárisító rendeltetésöket; az egyes ember halad, vagy megállapodik, néha futását erőltetni akarván hajótörést szenved: hanem más részről, más emberek, kevesbbé lángolóok, kevesbbé sietők, lassan és érettséggel haladva czélt érnek; 's midőn új lépés teendő az emberiségnek kijelelt arányos tökély felé, ez természetesen megtörténik, lángeszű emberektől előkészítve, utóbb valósítva az erkölcsök' és elmék' általános állapotjának kettős oka által.

A' történetekben ezen gondviselési törvény' alkalmaztatását követni, mellynek tétele minden bölcselkedési ellenvetések mellett is kitűnő, nagy és szép munka; de mellyet egyedül a' lángeszű történetiró tölthet be eldödei' (megelőzői') részintes és fejezetlen munkáit újra fölvéve 's elrendelve, Én egyszerüen hozandok föl némelly általános lettdolgokat, mellyek lelkemből minden kételkedést elmozdítani segítettek.

A' ránk maradt hagyományok szerint Ázsia látszik nemünk' bölcsőjének lenni, név szerint a' Kaukaz 's a' tibeti roppant hegyek' déli oldala, ezen hő, munkálkodó, világos 's a' bujaságig termékeny természet' kebe-

lén, hol először nyílt meg az emberi elme a' vallásos benyomásoknak, mellyeket az ottani hatalmas és erőteljű természet hozta elő, — itt nyílt meg azon költésnek és philosophiának, melly leginkább a' létel' fő okát tárgyazó érzésekkel foglalatosskodik; végre itt nyílt meg — a' tudományok' első csiráinak. A' társasági állapot erős és állandó benyomást kapott ezen ösztönöktől. Papi rendek, értelmes theocratia útján vezérlék az emberiség' első lépteit. Midőn ezen egyszerű kormány mód' védpaizsa alatt az emberi nem' első nevelése bizonyos kifejlésre jutott, némelly ésekély népecskék, egy keskeny félszigeten 's számos apró szigeteken, ezen félsziget és Ázsia között, föl kezdenek tűnni a' történetek' színpadán. Thessalia', Phoenicia' 's Egyiptom' közbenjárulása által közösködésbe jő Görögország a' kelettel: ettől nyeri első miveltésége' elemeit; majd pedig, saját természete' 's különböző körülmények' behatásánál fogva az általvettet elválttatja, kiterjeszti, kifejti, újlag alkalmaztatja, 's a' kidolgozás' és próbák' három százada után végre feltűnik egész dicsőségében az az annyira tündöklő, olly finom, olly művészi, olly sokoldalú görög szellem, mellyet az emberek csodálni soha nem szűnendenek. Mind a' társaság, mind az igazgatás befolyását tapasztalják ezen szellemi mozgásnak. Mindenütt democratiai alakú oligarchiák, családokat és individuumokat elnyelő várasok lépnek a' keleti theocratia' helyébe, gondolatnak teljes szabadságot 's a' szükséges rugókat adva. A' görög világ, melly a' keletet távol maga után hagyta, ez a' kicsiny, feloszlott, anyagilag gyöngé világ, visszaveri Salamina - 's Plataeánál a' hatalmas Ázsia' erőlködését; és száz évvel utóbb Alexander, Aristoteles' tanítványa, egész az Indus folyamig nyomúl elő, megboszulandó azon tartomány' régi sérelmét, mellynek fejévé lön. Azon időben, mikor maga-kimerítés vala ezen csoda művek' helyébe állandó, megváltozott a' szín. Görögországtól, míg az dicső rendeltetését befejezé, nem messze, túl a' joniai tengeren, a' nyúgoti széleken kép-

zódék lassanként egy nép, mellynek félig keleti, félig europai caractere minden intézeteire 's egész kifejlődésére eredeti különös bélyegget nyoma. Roma, egyszersmind aristocratiai 's demokratiai characterű, nem vala folytatandó Görögországot. Nem a' bölcselkedés és művészet emelék ezt magasra, mit örökké keresett. Meghódítani a' világot, hogy azt ön képe 's hasonlatossága szerint mintázza le: ez azon szerep, mellyet magának választott, vagy inkább a' melly neki adaték. Tudjuk melly kielégítőleg játszotta azt el. Olaszország és Carthago után Görögországot veré le mint valamelly játékszert; a' kelet egy pillanatig csak azért tartóztatá föl a' kérelhetlen hódító' menetelét, hogy annak diadalát annál fényesebbé, annál kevélyebbé tegye. Spanyolország, Egyiptom, Afrika, Gallia, az egész ismert világ, az *orbis notus*, elfogadá a' győző' törvényét. Roma mindent elfoglala, összevegyítendő 's művelendő mindent. 'S melly mély tudományt szerze magának a' hadban, politicában, a' törvényszolgáltatásban ezen hosszú véres dráma' kifejlése alatt! 'S a' nyert siker melly csodálatos alkalmaztatást ezen számos tárgyhoz és a' társasági tudományok' kincseihez, mellyek a' hódítás alatt összehalmozgattak. Melly erő kívántaték ezen mérhetlen és szilárd mű' megrendítéséhez 's fölforgatásához? Mi, kiknek polgári viszonyaik még tizenöt század mulva is még a' jogok' azon elvei által szabályoztatnak, mellyek a' *respublica* 's a' császárság' törvénytudósainak munkái: ne adjuk-e meg az érdemlett elismerés' adóját, a' romai bölcsesség' ezen becses emlékének? Az emberi elme' történetírásában nyomot hagyva Roma, nem olly ragyogót ugyan mint Görögország, hanem mélyebbet és tartósabbat, mert inkább besarkal a' műveltségbe és társiságba.

Ezen colossus' megbukása szabad mezőt nyit a' german nemzeteknek, kiknek megjelenése egészen fölforgatta Europa' színét. Ezen barbaroknak nevezett népek, kiknek valóban igen korlátozott értelmi tehetőségök volt, kissé vad társiságokból megtarták a' füg-

getlenség' és szabadság' élénk érzését, a' nyers és szabad erkölcsöket, a' vad és erőszakos hajlandóságokat igen jól megegyeztetve a' családi és házi élet szeretetével 's a' nőknek a' régiek előtt ismeretlen tiszteletével. A' gothok, frankok, germánok 's több mások egymást követve egymást nyomák, 's dél felé vándorlások' külön időpontjai szerint többé kevesebbé előhaladott telepeket alkottak. Eleinte csodálva a' romai kormányalkat' tökéletességét, majd megpróbálák azt ön intézeteikkel megegyeztetni, 's használni kezdék azt az egymás után meghódított romaiak', spanyolok', gallusok' és brittok' kormányzásában. Nagy Károly, ezen annyira felvilágosodott frank, magát egy pillanatig azzal kecsgetté, hogy visszaállítandja, nem a' romai császárságot, hanem valami hozzá hasonlító dolgot. Hiú remény! Europa egy hathatós, a' győzők' elméjével rokonabb eszközre szorult, hogy azoknak a' hódoltakkal összevegyülését eszközölhesse, 's hosszú fáradságos vajúdas után a' mai míveltséget szülhesse. A' romai hatalom' kényurasági egysége' helyébe mindenütt a' nemes german vagy frank' individualis tekintete lépett. A' véres fejtelenség, mellyet heves és mérsékletlen indulatu emberek' kötelékének hiánya szerez, mindent el vala nyelendő, míg a' feudalismus, ezen különös intézkedés, mellynek gyökerei a' german erkölcsökben léteznek, Európában elágozva, bizonyos rendet nem hozott a' társasági viszonyokba, a' személyes függetlenséget valamennyire meg nem egyezteté azon kormányzói hierarchiával, melly nélkül semmi társaság nem létez. A' hódoltatás 's a' reá következő zavar alatt az emberi elme terméketlenül henyélt. Annál termékenyebb csirát lelt az a' keresztyénségben, 's nem is késett gyümölcsöket hozni. A' feudalis társaság mellett fölemelkedék az egyház, ezen értelmes és szent republica, mellynek békes és szerető szelleme hatalmas befolyással volt a' népekre nehezült vas uralkodás' szelidítésére, 's a' hódítók' polgárisítására. A' pápaság megállapítá a' föld' kerekségén az igen meg-

rázott erkölcsi 's szellemi egységet, a' gyöngé mellett küzdött az erős ellen, 's Romulus' városának elsőségét szerze, igen különbözött attól, mellyet a' régi romaiak' legiói 's politicája adott neki, de törvényszerűebbet. Midőn a' feudalismus, melly a' művelődésnek elébb olly nagy szolgálatot tett, később gátot akart neki vetni, komoly és hosszú vita kezdődött az érdekek, 's az új elvek között, mellyek elfogadtatást követeltek. Hasonlóképen midőn az egyház, földi hatalmában 's gazdagságaiban égi küldetését elfeledve, az emberi elmét előhaladásában a' helyett hogy előre vezetné, mint eleinte tön, gátolni próbálta, meghasonlás tört ki, erőszakos és kellemetlen; 's a' nyakas ellenállás miatt egyfelől a' politikai szabadság, más felől a' gondolati szabadság mintegy kezét fogva siettek a' győzelem felé, mellyet késleltetni lehetett, de szükségesképen beállandó volt. Ezen kettős viadal egyszersmind oka és sikere lön egy szörnyű értelmi mozgásnak, melly nincs többé Memphis, Athene, Alexandria vagy Romában központosítva, hanem ugyan azon időben száz külön helyen létele kap; t. i. egyike ez a' german hódítás' nagy és valóságos sikereinek, 's az általa teremtetett polgárisodásnak, hogy mindenütt kiterjeszté az életet, a' kör' szélein szintugy mint középett, éjszakra úgy mint dél felé. Ezen értelmi kifejlődés mindig növekedő munkássággal örökíté magát a' 15-dik századtól fogva egész a' mi napjainkig. Semmi sem bizonyítja pedig hogy fönnakadásához közelítene; azonban, mennyit nem tön már, az azóta lefolyt négy században?

Azok, kik a' történetekben nem látnak egyebet vak szerencsénél, vagy holni mellékes és különvaló körülmények' következéseinél: kik az embert úgy nézik, mint valamely elhagyatott lényt, ki hasztalanul gyötrődik vas törvények alatt: azok nem ismerék meg azon előhaladási öszveköttetést melly a' művelődés' négy fő módja között van, 's mellyeket az emberi szellem földön létele óta szült. De hogy ezen űzői a' mult-

nak vagy vak szerencsének, következetesek maradjanak, kénytelenek szinte a' tudomány', igazság', szabadság', emberiség' előmenetelét is tagadni, melly a' társiság' mindegyik fő phasisa' beköszöntését jelelte. Szerencsére ezen tagadás merő képtelenség most, midőn annyi szorgalmas kutatások olly nagy világot terjesztének a' nemzetek' eredetére 's a' régiség' társasági állapotjára. Hol az a' sophista, ki már ma azt merné vitan, hogy az emberiség, az egészen érzéki polytheismustól a' természeti erők' elvont istenítésére, innen az egy —, végre az igaz isten' ismeretére, átmenvén, nem tön előhaladást az isteni valóság' útján? Tagadja-e azon valódi javulást, mellyet a' társasági vagy individualis erkölcsiség, a' régi nemzetek' korlátozott szabályaitól az evangeliom' törvényeihez való átmenetben nyert? Többre fogja-e becsülni ezen tagadó elvet: *Ne tudd mással mit nem akarsz hogy más veled tegyen*, eme' termékegy elvnel: *Szeressétek egymást mint testvérek*, mellynek alkalmaztatását az emberi nem tizenkét század óta követi? Vítathatja-e azt, hogy az emberi szabadság nem tön nagy lépéseket a' való és igaz felé, midőn lassanként megdöntögette a' néposztályokra (kasztokra) alapított társaságokat, a' theocratiai, katonai, feudalis aristocratiákat, a' rabszolgaságot kegyetlen szokásnak kiáltja ki; megismeri, hogy a' győzelem és hódítás nem adnak többé jogot más nemzet' elrontására, a' meggyőzöttek' leölésére, mint a' régiek gyakran tettek; midőn a' hősi jog' részintes tekintetének, a' kemény törvénynek (*lex dura*), a' szoros jognak (*strictum ius*) helyébe a' természeti igazságot (*aequum bonum*) teszi; midőn a' család' tagjainak az atyai tekintettől függése nincsen többé politikai önkényre, absolutismusra's barbar egyenletlenségre, hanem a' hajlandóság' és tisztelet' természeti érzelmeire alapítva; midőn elismerik azt, hogy minden embernek van joga értelmi tehetségéhez képest a' köz ügyek' elrendelésében részt venni, 's végre, a' mai társaságok' munkássága nem had, rablás, ember-

elnyomásra fordítatik hanem a' természet' békes használására, ipar és kereskedés által, mellyek annyira meg voltak vetve a' régiektől 's a' feudalis rendszer' barátitól. Meg fog-e bennünket ezen sophista arról győzni, hogy a' vizsgálati tudományok nem haladtak elő, midőn tagadhatlan, hogy egy fiatal ember mai nap némi kis fáradság és gyakorlott értelemmel több dolgokat, és biztosabban ismerhet meg a' tudomások' ezen ágában, mint a' miket Aristoteles ismert, a' régiség' ezen hatalmas és általános tudósa. 'S az okoskodó tudományok tehetlenek maradtak-e a' görögök óta? Fölér-e a' régiek' metaphysicája Leibnitzével? Platonak kissé rejtélyes idealismusa fölebb való-e Kant' észí idealismusánál? A' művészetekben, sőt még a' költésben is, melly az emberi elme' ifjúságának szüleménye, nem nyitottak-e az újak, eldődeik előtt ismeretlen pályákat? Nem! akár mit mondjanak, az emberiség sem henyén nem áll, sem hátra nem lép. Hanem elő halad a' gondviselés' szeme előtt lassan a' neki kijelelt főczél felé, t. i. az emberi tehetségek' öszvehangzó kifejlése felé a' társaságban. A' kül világ, az ember' szenvedélyei, tökéletlen esze, késleltetik ugyan ezen ünnepélyes csendes menetelt az időkorokon által, de föltartóztatni nem fogják. És mi, kik tanúi vagyunk azon csodálatos látnánynak, mellyet e' hosszú 's terhes nevelés előteremtett, mi kik azon jólétben részesülünk, melly annyi elhunyt nemzetségek' munkája; ne hagyjuk magunkat elcsüggesztetni, ne meggyőzetni! Töltsük be rendeltetésünket. Fáradhatatlanul törekedv magunk' jobbításán, imereteink' szaporításán, társasági alkotmányunk' tökéletesítésén; dolgozzunk észszel és érettséggel az utánunk jövendők' javára. 'S mikép valósítható ezen jólét? millyen lesz a' jövendő társasági állapot? Ezt senki nem tudja, és azok igen meghittek előretudásokban, kik azt szemeink előtt fel akarják takarni. De azért nem kevesbbé marad szoros kötelességünk ezen nagy munkán dolgozni, az épülethez kövünkkel odajárulni, 's ezen szent meg-

hivatást türelmetlenség 's harag nélkül illik betöltenünk mint olly embereknek, kik tudják mi után törekeshetnek 's mit kell tenniök.

Brétillet után, France littéraire, 1833. IV. füz.

VAJDA PÉTER.

N A P O L E O N ' K O R A .

Ki az az ember, ki, hirtelen fölemelkedvén egy század közt melly végződik 's egy más között melly kezdődik, megállítani látszik a' dolgok' egymásutáni folyamatját, elmetszeni a' kötelet melly a' múltat a' jövővel köti; ki tettei' sokaságával kevés időben egész egy századot tölt ki, 's neve' roppantságával őmaga egy egész dynastiát képez; ki hatalmát birodalmak fölé terjeszti, a' szabadság' oltárai' romjain diadalmi oszlopokat rak a' dicsőségnek; 's ki, önmagát végzés' emberének nevezvén, összefoglalja magában az emberi végezet' minden phasisait, sebes és hihetetlen emelkedésével, nagyságának tömérdségével, 's végre bukásával, melly megrázkodtatta, miképen egykor diadalmi, az egész földet? — Ő egyiránt gerjeszt lelkesedést és gyűlölséget; párosít hajthatatlan akaratot a' csábítás' szemfényvesztésével; kényszerít 's rábeszél, pártol és elnyom; emel és ront. Bátor mint Alexander, Caesarnak birja nagyravágyását, ékesszólását, vitézségét; mint XII. Károly alkot és megdönt királyokat; újjá születtet egy birodalmat mint nagy-Péter, oldalához II. Friderik' szablyáját, fejére nagy-Károly' koronáját. — Franciaország, martalékul hányva a' fejtelenségnek, újra lehel; az isten' oltára füstölög ismét, erő 's világosság a' törvényekben; 's a' nép, melly zsarnokaiba, kik sorban döntögeték egymást, beléfáradt, urnak hódol ismét; 's az elnyomá' a' féketlenséget, de fenyítve a' szabadságot; mentő ma,

holnap a' kény' ura. A' győzelem hasznára fordítá menetelésben a' béklyókat, 's a' terhet csak a' meggyőzöttekkel érezteté. — Hatalomból építe magának fejedelmi széket, kardból készíté királyi pálczát; 's bitor lett, hatalmával tett visszaélés által: az elnyomás mindenkor és mindenütt törvénytelen.

Napoleon, a' királyok' ezen hódítójanak császári neve; azon név, melly időszakot kezd, 's mellynek nincs eredete 's vége, csak önmagában. *Nagy-Napoleon* az az individualis név, melly mindennemű nyilvános áldozatokból állt össze; az a' pompás cím, melylyet emlékei' magosából a' hatalom' dagálya látszik a' szerencse' ingatagságának, mint kihívást, odá vetni; az a' csillagzat, melly vakít és kiszáraszt; az örvény, melly elnyél; a' gát, melly megakaszt, mint az óriás Adamastor, mondva a' nemzetek' szellemének: „Megállj, 's ne tovább!“ — De e' szellem nem ismer határokat, 's Hercules' oszlopain is által rontott.

Ha a' *Napoleon* név a' hódító' neve, kié vala Franciaország; a' *Bonaparte* név neve a' bajnoknak, ki Franciaországé volt. Midőn a' győzelem' zajgása a' szabadság' hangjaival összevegyült, a' francziák ezt kiálták ünnepeiken: „Ez elseje hőseinknek!“ És utóbb, a' katona-dictator monda a' francziáknak diadalmai közepezt: „Tí jó és nagy nép vagytok!“ A' szerepek ki voltanak cserélve: a' nemzet tapsola egy nagy vezér' szolgálatainak; a' császár viszont egy *jó népének*, mellynek minden kútforrásai készen álltanak szavára; egy *nagy népének*, mellynek ő viselé képét Europa' szemében: 's ennek ő több igazzal mondható, mint XIV. Lajos: „A' francia nemzet: én vagyok.“

Bonaparte embere nagy reményeknek, embere nagy emlékezeteknek, emelkedve bár, vagy süllyedve. E' név egy mérhetlen forgását írja le a' homálynak dicsőség —, 's a' dicsnek balsors felé. A' poetai nappal nem valamelly csillagzat' álló ragyogásában van, melly tűzszemével vizsgálódik azon mérhetlen tér felett, melylyen uralkodik. Ez az íhlető nappal a' világosság' vá-

ratlan haladásaiiban van, melly a' látkört felderíti, vagy messze leáldoztában, hol e' halványodó fény leszáll. Remény és bánat az emberi élet' végének 's az elköltözésnek pontja: 's így a' költészeté is, melly fölleng ragyogló jövődő felé, vagy búskomoran fölélesztí a' múltnak tűnő nyomait.

Ekkép, tekintvén mind azt, minek neki lenni kelle; és azt, mibe illy nagy szülés a' világnak került; vissza pillantván mindenre, mi ő lett, és lehetett volna: a' képzelet fölemelkedik, elámul, megzavarodik. A' sors' embere ő, midőn csillagát követi; 's még inkább, midőn az szemei elől elrejtetik. De azon pillanatban, midőn az újra felragyogtatja koronáit, csalárdul rá nehezkedik a' szerencse' egész súlyával: ilylyen Napoleon ki elfeledé a' cors szigetét, 's előre nem sejdíti Elba' szigetét. — Bonaparte még egyszer feltűnik híre' egész rettentőségével; 's Napoleon csak egy pillanatra mutatkozik ismét a' thronuson, azon aranyozott széken, mint maga nevezé, melly már egyszer elsúlyedt alatta. — Végre nem marad fönn egyéb mint Bonaparte 's harmadik szigete, Szent-Ilona. Ez ő még . . . , szenvedései által is nagy; egy kegyetlen és lassu bűnhődés által a' sors' minden boszúkivánatinak eleget téve, de nem azok' igaztalanságának, kik állandó követői szerencsében, hatalmának rabjai, szerencsétlenségében ellenei valának.

Így záródik be ezen historiai időszak, ez a' napoleoni aera, olly kevés évbe öszvetömött események' ezen folyamata, e' nagynemű kor teli tettekkel nem évekkal, melly egy század' végét 's egy másíknak kezdetét csonkítja, 's mellyekből ki látszik végképen válni, de mellyeknek — vizsga szemmel tekintve — következése 's eredete. — Mert a' zabolátlanságnak nem szegi, valóban, nyakát egyéb mint a' kényuraság; 's viszont a' kényuraság szükségképen szabadságra vezet: boldogok azon népek, mellyeknek, hogy azt elnyerjék, nem kelle olly gyászos próbákon átmenniök!

Szabadság, dicsőség! melly édes hangu neveztetek! 's boldogtalan, ki azokat elválasztja. Azt mondogaták többé kevesebb pompás szavakkal, hogy a' dicsőség helyre hozta az elsőnek veszteségét. — Nem hozza azt helyre semmi. Ha a' hódítók' dicse az elnyomásban van, a' szabadságban van a' nemzeteké. Ütközzék össze a' kettő, az utolsó győzni fog. Napoleon ennek leghathatós példája.

Vannak idők, midőn valamelly nemzet' tömege gyorsabb mozgással ragadtatik előre. E' gyorsaság neveli erejét; 's hasonlólag a' parittyából hajított köhöz, ez a' tömeg, mellyet a' forradalmi szellem hánytorgat, mozgat, ha más népekbe ütődik, közli e' nagy testekkel mozgásait, vagy annál erőszakosabban ingerli ellenállásokat. Így hatott Franciaország a' többi Európára, midőn Bonaparte feltűnt. — De ez a' Franciaország egyszersmind az erkölcsi és physicali erő' kettős ösztönének engedett, mellyek egy célra, a' szabadságra, törtek, 's mellyeket elválasztani nem kellett. Bonaparte pedig elválasztá: ez elsőből neki csak a' hév kellett, mint a' másodiknak szükséges éltetője 's a' hódítások' végtelen ösvényére vakon ragadó eszköz. Ezen physicali erő', a' független hatalom' ezen képviselője' nevelésén iparkodott ő; 's elfogyasztván másfelől az erkölcsi erőt, mindent, mi ezen hatalommal össze nem fér, elmellőzött, u. m. a' philosophiai szellemet, 's a' gondolat' függetlenségét: az emberi méltóság' ezen őreit; 's így minden bitorlat' ellenségit. A' philosophusoknak tulajdonitgatták a' forradalom' minden bűneit; a' philosophia' neve tehát szintolly gyűlöletes lön, mint a' szabadság' 's az ész' nevei. De hiában mocskoljátok a' neveket; az ész, a' szabadság, a' philosophia menetelőkben magokkal ragadják 's kitisztálják azon előitéleteket, mellyeket a' bitorság' segéde, a' tudatlanság, véghetetlen jótételeiknek ellenszegez.

Tudva van, hogy Napoleon nem szerette Voltairt, kitől, tévedései mellett is, bizonyosan nem tagadhatni meg azon dicsőséget, hogy türelmet hirdetett,

's szerencsésen harczolt a' fanatismus ellen. Nem tudom, a' lángész' azon hatalma, melly az emberi szellem' nagy emelcsőjét (vectis) mozgatta, 's melly egy könyvirót fejedelmekhez hasonlóná tett, nem volt-e terhére annak, kinek hatalma semmi ellensúlyt nem tűrhetett. A' „Journal de l'Empire“ epés irójának, ugy látszik, Fréron' szerepe volt kiosztva, ki még a' játékszínen is meg kívánta gyalázat' bélyegével jelezni az „Écossaise“ dicső költőjét (Voltaire). Fréron legalább megizente ennek a' harczot azon vakmerő bátorsággal, mellyel törpe egy óriás ellen bajt víni száll; mímelője pedig bátorság nélkül zavarta a' nagy irónak hamvait, kinek híre felesleges lón az új században, mellyet egy elfoglaló hódított meg. De Bonapartnak magának is osztolni kelle Voltairrel ez utolsó dicsőségben: mert neki is fenn volt tartva, hogy magának Geoffroykat találjon.

Természetes, hogy találkoztak irók, kik hizelkedtek hatalmának; nem értem itt azokat, kik az iró' tiszteletes nevét nem is követelik, 's megszokván mulandó adójokkal a' környülménynek hódolni, büntetlenül születhetnek örökké újra, hogy örökké ismeretlenek maradjanak; 's kiknek elég, új alakjok' tiszteletére, ugyan azon versek' nótáját vagy refrainjeit megváltoztatni. Bonaparte egyszer megbukván, nem tapasztalt többé hízelgő hódolatot. — Itt kellett volna a' dolgot kezdeni saját, de leginkább Franciaország' javára.

Napoleon pártfogolta a' művészeteket XIVd. Lajos' példájára. De eme' fejedelem közepszerűen jutalmazá a' nagy lángelméket; a' császár bőkezűen osztá a' kegye Kempénzeket közepszerű elméknek. Nem is volt, igaz, szerencsés alatta a' tudományok' állapotja. Kedvezve egy részt a' tehetségeknek, elnyomta más részről azon függetlenséget, melly nélkül a' lángelmék örökké közönségesek és egyformák maradnak. Egy bizonyos fokot nekik meghaladni növésökben nem volt szabad; mint fényűzés' fáinak *) a' nyíró ollón át kelle

*) A' francia kertészetben.

esniök. A' könyvek, hasonlók a' pénzhez, az' úr' ké-
pére voltak alkotva. A' jutalmazó jelelte ki a' közön-
ségnek az általa választott művészeket, a' helyett, hogy
helyök' kitűzését a' közönségre bizta volna. Így a' meg-
különböztetés és jutalom' szomja állt be a' dicsőség'
szeretete' helyébe.

Ki kedvezések után jár, könnyen megfordul egy
új szélllel. Így a' császárság' hizelgői hódoló versei-
ket és beszédeiket általöltözteték később a' restauratio'
részére; és többen nem pirultak gúnyolni a' császár'
balszerencsáját, kinek kegyei sinecursághoz szoktatá.
— Nem volt itt egy más időkor' nagy iróinak caractere
látható, kiknek háladatossága olly nemesen kesergett
elesett védjök' boldogtalan ügye felett.

Szerencsétlenségre, Napoleon' hibái nem csak ne-
ki magának lettek gyászosakká! — Az ő képszo-
bra a' *francia nemzet' romjai* közepett hevert.

Az athenei, ki megúnta Aristidest, az *igazságosnak*
neveztetni, nem menthető: az igazság teszi az ember'
boldogságát, kit minden kölesönös jogaiba ismét beiktat,
ha annak veszteségével is, ki azt gyakorolja.
Előbb únhatni meg a' *nagynak* czímét, mert ezt nem
könnyen szerezhetni más úton, mint azok' veszteségé-
vel, kiket e' czím azon ember alá rendel, ki azt viseli,
és őket összezúzza.

Egyedül balsors szerezhet bocsánatot ezen nagy-
ságnak, melly azokra, kik azt csodálják, olly súlyo-
san nehezkedik. Ha e' nagy ember, állandóan szeren-
csés marad, elfeledtük volna, hogy ugyan azon nemhez
tartozik, melly felett olly magasról uralkodott.

— A' szerencsétlenség visszaköveteljük dicsőségét
's balsorsát: ez megengedi hasonlóinak, hogy az első-
ben kevélykedjenek.

Ezen meglepő ellentételek, a' sorsnak ezen kifej-
lése teszi Bonaparte' személyét olly előkelőleg költői-
vé: élteinek eleje, közepe 's vége, e' nagynemű alaknak
lehető legkülönbözőbb egységét képezik. Hasonló Ae-
schylus' Prometheusához, egy szikla felett bűnhődik vak-

merőségeért, a' miért az eget' fényét elrablá; hasonló Homer' Achilleusához, még távollevén is, betölti Európát, csak azon különbséggel, hogy nem vala többé újra feltűnendő. Önmaga nagy látványa előbb a' világnak, végre annak szemlélőjévé lön: — mióta nyugszik, a' világ, mellynek gátlá menetelét, lépést tett a' szabadság felé.

Fejtsse már meg valaki, miképen a' *föltétetlen* függetlenség' 's a' népfelség' tulságos pártolói is szűn nélkül azon ember' nevére hivatkoznak, kinek egyéb föltétetlen függetlenség, a' magáénál — *napoleon*: — Nem vette-e a' republicai hydra' ezer fejét? Árnyékának magának nem kell-e a' fejetlenséget kétségbe ejteni? 'S a' nép, melly visszaemlékezik, a' hála' érzelmeit őrzi keblében, a' miért őt a' republicától megmentette. E' népnek ez érzése tiszteletet érdemel: ez vigasztalja e' nagy árnyékot, ki olly sok időre elvált képszobrától, mellyet alacsonan meggyalázott az ellenség, meg némelly még alacsonyabb franczia is! e' nép sínli győzödelmei' napjait, mellyeket olly drágán vásárla meg: — nem maradt belőlök semmi! — kárhoztatja 1815nek szégyenét, árulását; 's kiált: Egy Bonapartét a' botránkoztató 1815nek helyre hezására! — De olly vakmerő játékos, mint Napoleon, hason könnyüséggel nyer és vesz birodalmakat; fejdelemnek pedig szintűgy nincs joga a' nemzet' sorsával életre 's halálra játszani: mint házatyának nincs, övéi' jövendőjét könnyelműen kockáztatni. — 'S aztán, teremtsétek vissza ha lehet, ugyan azon kort, 's azon környülményeket, és embereket; mert mindent tökéletesen vissza kell állítani, hogy a' játék újra játszathassék, mint állt vala; így a' sakkon is vissza kell tenni minden követ régi helyére, hogy a' húzást újra meg lehessen tenni. De végre is, álljon ez mind, egy Bonaparte nem áll újra elő. — Egy. és egyetlen e' könyv, eredeti, előkép és utánzó —, folytatás, vagy második kötet nélkül, örökre.

Azon külön kormányformák, mellyeken a' világ keresztül ment, mai nap mindnyájan egymás' módosítására irányzanak. A' hódoltatók' phasisa betölt, a' hódítások' mezeje már csak a' polgárisodásnak áll nyitva. A' világ látott keresztháborúkat a' vallásért, látott a' szabadságért: — lelkismeretes hit, valójában, a' kard' szónoklata mellett! rendes szabadság, puskatörök' urodalma alatt! — A' vakbuzgóság, bármelly könnyűtöbben, gyűlöletes. Az ész, a' szükség, a' meggyőződés: ím a' valódi propaganda! Sem vallásnak sem szabadságnak nem kell többé fegyveres kézzel predikáltatni.

Napoleon, azon felül, bármelly nagy volt is, epizód' embere volt, 's egy erőszakos transitióé. Napoleon, egy szóval, nem vétethetik eszköznek. — Anachronismusa a' világosság' századának! —

Jól értette azt ez a' császári ifju, ki elenyészett, ismeretlen fia egy olly dicső atyának! Lassu nyavalya emészté el. — De semminek vétetnek-e a' fonnyasztó okok, mellyeket nem gyógyíthat orvos; az az erkölcsi méreg, mellynek ellenmérge nincs; ez a' láng, táplálalat nélkül; ezen elviselhetetlen terhe egy névnek, melly egy egész életre olly nagy súlylyal rá nehezke-dik? — Midőn olly dolgon csüggünk, melly nem lehet többé; de egyéb sem tudunk lenni semmi: mit tegyünk ezentúl a' világon? A' vihar zajogva megtörök a' sziklán, mellybe ütődök; az utolsó hullám elenyészik, lassudad panaszszal.

Lamarque Nestor után. France littéraire 1833. VII.

TASNER ANTAL,
m. t. társasági l. tag.

SZELLEMI MOZGÁS ANGLIÁBAN 'S ANNAK HALADÁSA, TÉKINTETTEL MÁS EUROPAINEMZETEKRE.

Békétlen időkben, midőn a' nemzetek átalakulnak, a' régi kormányok összeomlanak, újak emelked-

nek, midőn az erkölcsök felbomlanak, a' vallás' szövétneke elhúny, 's minden szétfoszlik és elolvad: akkor a' szilárd, nyugalmas, és képző literatura' létele lehetetlenség. A' crisisek' koraiban az értelmi szülemények ingatagok, vulkänneműek, zavartak, gyöngék. Szárnyai teljes szabadsággal kiterjeszkedni nem képesek. A' dühöngő tenger fölött nem lebeghetnek nyugalmasan a' jégmadarak. A' felzudult elemeknek le kell újra csillapodni, a' természetnek nyájasan kell megint mosolyognia, a' világnak ismét figyelmesse lennie, minekelőtte a' lángész' hángja foganatosan halathatná magát.

A' literatura, úgy mint a' nemzet' sajátosságos, legbelső, 's közkiterjedésű gondolkozásának valódi 's hatalmas kifejezője, méltóságának, vagy elvetemedésének bélyege, hatóerejének, vagy lankadságának kinyilatkoztatása, 's elméinek minden állapotaikban és viszonyaikban szikrája, nem képződik ki, mig a' vezérszellem nem juta elégséges erőhöz, ügyességhez, és szilárdsághoz.

Egységi középpont nélkül nincs nemzetnek literaturája. Szétbontakozott részü, ingatag országos alkotmányban, melly feszülő erő, 's tömött velő nélkül szükölködik; hol mindon egyes tag sajátelmüleg mozog, és önkényesen vagy kénytelenül, gyakorta a' nagy közönségnek árt; hol igazgató összehangzás nem uralkodik; hol félszezség, szenvedély, előítélet parancsol; hol a' valódi politica, 's országtudomány majdnem egészen ismeretlen dolgok, hol a' legharsányabb torkunak van igaza; 's a' legpórszerűebb mocskolódótul leginkább rettegnek; hol az egyszer eltökélett hibás elhatározás melletti oktalan megátalkodás erős characternek tartatik; hol az észellenes rendszabályok által önmagokat, és az egész hazát a' veszély' örvényébe taszítják; hol az ember megfontolatlan haszonlesésből tulajdon maga érdeke ellen dolgozik; hol a' valódi érdem nem csak hogy félre ismértetik, hanem gunyoltatik, és üldöztetik is; hol a' józan ész ellen

párt üttetik, és az esztelenség' bálványának oltár emel-
tetik: ott nincs nemzeti literatura, mert ott nincs nem-
zeti politica, nincs nemzeti egység és erő, szóval:
mert ottan „nemzeti értelem“ nincsen.

Az illyes országban nem előre néznek, hanem hát-
ra. A' hajdanból általvett szokásokhoz ragaszkodnak.
Nem azon nyugosznak meg, a' mit önmagok, hanem
a' mit eldődeik cselekedtek. Tapsolnak azok' tetteik-
nek, önmagok veszteglőn maradvák. A' régi vadság
szentnek tartatik, a' régi balvélemény törökhitte vá-
lik; a' régi romlás-elemek új képző anyagot nyujta-
nak. Így hanyatlanak vissza, midőn előre törtetni vé-
lik magokat.

Láthatni egy illy országban ezer egymásra tolon-
gó történeteket, mellyeknek hullámai kölcsönösen csap-
kodnak egymás fölé a' nélkül, hogy megnyugtató kö-
vetkezést nyujtanának; láthatni ezer összevisszált,
szerteszórt, egybe nem függő parányokat (atomus),
mellyeknek teremtésül kellene szolgálniok a' nélkül,
hogy a' teremtés létesüljön. Mi sem állhat itt elv, mi
sem állhat alap gyanánt.

Ezt megfontolván lássuk, millyen volt Angliában
az úgy nevezett frondei (gáncsoskodó) literatura III.
Vilmos és a' huzamos parlament alatt. Milly idomtalan,
milly vakmerő, milly semmiséges, milly elbizott,
milly határozatlan volt az. Valljon nem azt kell-e
hinnünk, hogy reszketeg árnyékat látjuk egy olly in-
gadozó társaságnak, melly alig képes egyenest tar-
tozkodni?

A' reformationnak első lángja Angliában csak mág-
lyákat lobbantott fel, nem értelmi erőket. Miután a'
rettenetes Erzsébet a' pártokat lecsillapította, a' vallási
felekezeteket elrémítette, egész Angliát hódolásra kény-
szerítette, csak akkor léptek fel *Shakspeare* és *Baco*.
A' francziáknál Rabelais olly időben irt, midőn a' ki-
rályi főhatalmat senki sem hozta kétségbe, midőn a'
Ligue, a' catholicusok' összeesküvésének ezen ször-
nyetege csak egyetlen egy író-t sem szült. A' frondei

korszakból semmi; utóbb lobbant fel Corneille' lángeszze. Midőn XIV. Lajos' uralkodásakor a' királyi udvariság' bő redőzetű szertartásos palástja alatt a' feodalitás' pánczéla elkallódott, egész egy erdeje serdült fel az észszel teljes 's dús szellemű férfiaknak, kik mindnyájan egyszerre lövelték szerte lángeszzeik' sugárit.

Egész a' 18. század' végeig parlagon hevert a' tudományok' telke. Hasonlított az ama' tompa csendhez, melly fürgeteget előz meg. Diderot, Voltaire, Montesquieu voltak azon időszak' csillagai. A' zivataroktól hányatott értelmi erőnek soha sincs ama' szelid 's erős fénye, mellyet csak béke' idején csodálunk.

Milton' Elveszett paradicsoma a' stuarti restauratio után veszi eredetét. *Dryden* ugyan azon korban élt. II. Károly alatt észrevehetőek itt ott némelly elmeszikkák, mellyeket II. Jakab' kormányának nevetséges bánásmódja, és sunnyogó lázasztása csak hamar elfojtott. Miglen bizonytalan vala, ha III. Vilmos uralkodni, ha a' catholica vallás győzni vagy győzetni fog-e, addig a' röpkeiratok voltak egyedüles emlékezetre méltó szüleményei a' literaturának. A' költészetet az utczai dal, a' románt az ujságok fojtották el.

Végre Anna királyné békesebb királyi székbe ült. A' literatura ismét némi állandóságra kapott. A' nyilvános hitelben való bizodalom növekedett. Már nem csak egyedül hirlapok és röpkeiratok olvastattak. *Pope*; és vágytársai egy tudományos műhelyt alkottanak, melly eleinte nagyon is magasztaltaték, utóbb pedig felette becsmérelteték. Egy második írói egyesület követé az elsőt, és pedig erősebb, mert a' Jakab' pártjának zendülése dugába dőlt, mert a' Stuartok minden reményeikből kirekedtek.

A' gondolkozás, mellynek nem kelle többé a' fegyverzörejen és polgári háboru' iszonyuságán aggódnia, szabadon és tetemesen kifejtődzhetett. *Junius* és *Burke* léptenek fel. Ezeket követék *Goldsmith*, *Akenside* 's

más némellyek. Mindnyájan ezek a' 18 és 19d. század közti nagy átmeneteli ponthoz törekedtenek.

Észre vesszük itt *Cowpert*, az ő kortársokat, ki már akkor az előre készülő nagy változásait Európának ösztönileg megsejdité; *Crabbét* a' náloknál fiatalbat, ki arra vala szánva, hogy életét egy új sarjadéknak közepette meghosszabbítsa. Az Anna' országlásakor ismét becsbe jött classicai studiumok remek példányaikhoz közelgetének. A' 18. század' vége felé már szép a' britt literatura, 's egy jövődő felséges korszakot ígér.

Az felette nagy szűkelmüséget árul el, ki elválaszthatónak véli, a' mit isten összekötött, ki időszakot időszaktól elszakaszt, 's a' magában hiányos és kevéssé érdekes töredékét némi nagy ideák' forrásának egy kisded foglalatban adja elé. Minden összefogódzva, minden egybeszövetkezve van. Mindenik évszázad nemzője egy más évszázadnak. Minden értelmi erő egy más előtte valótól függ. Junius, Cowper, Burke, ezen fényei a' 18. század végének Angliában; sokkal hatatósbf befolyással voltak jelenkorunk' szellemére, 's íróira; hogy sem őket halgatással elmellőzhetnők.

A' *whigismus*, vagy a' függetlenség' szelleme II. Károly, és II. Jakab alatt lelkesen törekedett a' korlátlan hatalom' elhárítására. III. Vilmos, valamint Anna alatt is megújította a' küzdést, midőn egy uttal az absolutismust és jacobinismust is megtámadta. Voltak néha ügyes, gyakran bőbeszédű szónokai, 's dialecticai szörszálhasogatások 's tüzes merészletű szótekervények által emlékezetes írói. Mindazáltal a' valódi művészet még hibázott próbatételeikben.

Csak *Junius*, az ismeretlen szerző, kinek dicsőségét valódi nevének eltitkolása öregbíti, egyesíté Angliának minden polemicai talentumait, Vilmos' thronra léptétől fogva magába. Az ő prosája valóságos angol. Ironiája hideg, mérges, rettentő, titkon áskálódó. Több benne az érzés, és mélység, mint a' heveske-

dés. Soha nem birt író nagyobb ügyességgel az önma-
ga által érzett megvetésben másokat részesíteni.

Ha szabad e' Junius' leveleinek szerzője felől a'
műbirák' nagyobb részével nem egyezőleg vélekedni,
úgy oda nyilatkozunk, hogy ezen szerzőnek nagy ta-
lentumi tökéletessége mellett, annak fogyatkosásaira
nézve nem kell hagynunk magunkat elámítatni. Az ő
epés írásmódja gyakran nem pezseg egyébtől mocsko-
lódó személysértegetésnél, mellyet ő jéghidegsége 's
nyilaló finomsága által még rettenetesebbé teszen. Jobb
lett volna talentumát, és csodálatra méltó ügyességét
botránkoztatásig ritkábban alacsonítania le. De Junius
irgalmatlan. Bizonyos fenevadak' marása, mellyeknek
agyarai közt az emberi vér megalszik, nem vesze-
delmesebb, mint az övé. Az olly valami nyers, 's
egyetemben olly valami befátyolozott; az olly mardosó,
olly kevéssé színezett, 's olly talpra esett gúny, hogy
Socrates vagy Franklin sem tudtak volna illy megtá-
madásnak mit is ellene szégezni.

A' művészet' tekintetében Junius olly remekpélda,
mellyet magával a' régiséggel össze lehet állítani. Ugy
látszik, a' szobrászathoz szabott pontosság általfolyt írás-
módjába, ugy látszik, attól kölcsönözé komoly és mély
characterét. Ollyan az, mint midőn némi rendítő Ne-
mesis ihli meg a' szerzőt. Magán uralkodó, hatalmas
dialecticus, szellemének kímélője, fellengő erejének
mérseklést parancsoló, szószerkeztetését, mint lovag
az ő paripáját, intézgető, mindig egyszerű, tartózkodó,
velős gondolkozásu, természetes a' szóválogatásban
lévén, utánozhatlan szerzővel ismérkedünk meg benne.

Mellette *Burke* foglal helyet. Ki legyen *Burke*?
Legélénkebb kifejezője a' britt ékesszólásnak, an-
nak igazságtalanságaival, annak fanyarságával, annak
nemzeti, vagy pedig a' szépművektől és természettől köl-
csönözött képeivel, annak kardoskodó polemicájával, 's
személyes szóvitáival. Chatham és Pultney vetették
meg az ékesszólás' alapját, de még is csak „A' fel-
lengezőről tett próbatétel“nek szerzője által jutott az

teljes kifejlésre. Burke körül egyéb, másod rangú talentumok fűződtek össze. *Sheridan*, *Grattan*, *Curran*, irlandiak mint Burke, előadásokban nálánál sokkal vakmerőbbek, valamint kevesebbé tisztá izlésüek.

Goldsmith mint költő, és mint prosaicus kétszeres említésre érdemes. Az elmék' megindulása, melly a' francia országos feldúlásnak előhirdetője vala, még annyira el nem harapozott, hogy az angol köztársasági gályának árbóczát ledönthette volna. Egyébiránt ezen megindulás okozott még is némi ingadozást 's behatott a' társasági állapotba.

Az innét származott visszahatás észrevehetővé lett a' literaturában is. A' természet' tisztelete nagyobb kedvességre kapott. Popenak költészi fodros tászliai kiavultak. Thomson, ecsetének nehézkessége mellett is, törekedett az év' szakait festéseivel ismét becsbe hozni. Az egyszerűség hibázott nála, de festői szemekkel bír vala. Utána Goldsmith következik, ki természetileg egyszerűbb vala, azaz ki egyszerűnek mutatkozik a' nélkül, hogy természetiséget tulajdonítana magának. Ő, mint La Fontaine (nem az újabb német, hanem ama régiebb francia La Fontaine) csak ékes írónak, divatköltésznek tartotta magát.

Vegyük fontolóra a' talentumok' és lelki adományok' ezen nem-ágozatát, ezen észrevehetlen tenyésztését az ideáknak. A' nagy talentumu emberek némileg nemzői más hasonlóan jeles személyeknek a' nélkül, hogy vérség' köteleivel lennének hozzájuk kapcsolva. Csak nem azt tehetni fel előre, hogy a' megfontolt értelmi erők egymást viszonyosan teremtik elé, 's egymást tenyésztgetik szellemi nemzése által azon különféle árnyéklatoknak, mellyek évek' jártával vagy eltűnnek, vagy erőben és kiterjedésben tetemesednek.

A' természet, mellyet Pope egészen elvesztett szemei elől, ismét feltűnik *Akenside*, *Collins* és *Gray* műveiben; méltóságosan fejlődik ki, de még is izlés nélkül *Thomson*nál; egyszerűen és valódilag *Goldsmith*-nél. A' költészet elváltoztatja alakját 's megújul, nem

hirtelenül, hanem húzamosan és képesint. Lassan lassan kinő mesterkélt pólyáiból. Popenál a' paloták' satyrusát játszá. Általában elménczkedő és gáncsolódó vala. Goldsmithnél az elhagyott falut, és az utast természeti vonásokban festi.

Nem veszünk-e észbe egy éles hasító vonalt ezen kétféle írásmód, ezen kétféle gondolkozás között? De a' hasító vonal elhárítatik ama kettejük között álló írók által, kiknek neveit főlebb említők, 's kik a' természeti költészetre utat törtek, az egyik „Elegia a' falusi temetőről“, a' másik, „Oda a' szenvedélyekről“ czimzetű, és némelly más szinte olly egyszerű mint lelkes, pásztori költeményei által.

Goldsmith' írói köre korlátolt vala. Egyedül belső ösztönére hallgatván, egészen arra bizta magát a' nélkül, hogy ismerné azt. Magát, mint valami szépliteratort, úgy tekinté, 's nem tudá, hogy lángész vala. A' mit verseiben csodálának, nem a' bennök uralkodó lágy érzés, nem pathosi fellengzés volt, hanem a' mindig egyirányos, mindig szabályszerű versmérték' tisztasága.

Goldsmith' költői utódja sokkal visszatartózkodóbb, sokkal szerényebb, sokkal rendkívülébb férfi vala; ki a' világtól tartott, 's utálta annak gonoszságait, mert gyönyörködéseiben részt nem vehetett. Cowpernek több hasonlósága volt Rousseauhoz; némi nyavalygó érzékenység, némi folytonos belső elégtelenség, eltökélett vonzódás az erdőn, völgyön, 's magányban bolyongó élethez, a' szünetlen, és bizonytalan ábrándozásnak megszokása, emberfutás és társaság-utálat: ezek voltak nevezetesb erkölcsi sajátságai.

Szigoru vallási ideákban fölnevelkedvén, az anabaptisták' rendszabásaihoz szoktatá magát. Az erkölcs' tisztasága, a' vérség' köteleinek tisztelete, az életmód' egyszerűsége, mindennél többet ért előtte. Az indulatok' erőszakoskodása, a' dicsvágy' ingerlései, minden emberi igazságtalanságok, felháborították őtet.

Tudta 's akarata nélkül ő egy vallásos, 's csaknem vakbuzgó democratá vála.

Míg Rousseau jóslói hevében ki-kifakadt a' társas élet' mivolta ellen, mellyet összeroskadás fenyegetett; Cowper az ő visszatartózkodó magányából ugyan azon átokvillámokat lövöldözé, 's ugyan azon elkerülhetlen catastrophát jövendőlé meg. Voltak neki, saját tanelvei (Lehrsätze), saját tulsági, saját szabadság-fellegése, saját embergyűlölő átkozódásai; saját kitérésai a' fonák izlés, és pedanteria, valamint az udvarok' fényüzése, és a' paloták' bújálkodásai ellen. Kerülé, mint Rousseau, az embereket; valamint ennek, ugy neki is voltak méltóságos, vagy gyöngéded szavai a' nap-támadatnak, 's lenyugvának, az erdőnyilások' és viz-zuhatok' festésére. Mint Rousseau, megjóslá előre Franciaország' forradalmát.

„O Bastille, Franciaország' gyalázata, kiálta ő, te azt jobban megbecstelenítetted, mint száz csatavesztés képes lehetett volna. De nincs messze már az idő, mellyben ezen annyira lealacsonított nép ismét föl-emelkedik, midőn isten, kezeiknél fogva ismét napfényre fejja hozni, kiket az irtózatos lörtön rejt. Mert minden nemzet szabadságra van teremtve, mindnyájan elébb utóbb megbiztosítják abbau magokat.“

Goldsmith' lelkesedése csak érzékeny vála; Cowperé pedig bölcselkedő és vallásos. Ezen utóbbi, ki korának minden benyomásait fölvette magára, és ki a' 18d. század' véghatárán született, egy csapással senmibe dönté Pope' mesterkélő költészetét, elhárította a' satyrákat az oktató költeményekkel, 's sziklára csapván egy új költői forrást fakasztott a' társaság' kebelében, midőn egy uttal eszközlé feltűnését azon Musának, ki a' 19d. században Byront megihlendő, Wodsworthot ringatandó, 's Lamartinének utat törendő vála.

A' költészetről menjünk már a' prosára, és lássuk, milly befolyást üzött annak philosophiai törekedése jelen századunkra.

Junius az angol prózájának képmását állította fel polemicájában, Burke pedig remekpéldáját az éjszaki ékesszólásnak, szabatos következményekkel, kitűnő rajzolatokkal. Az Angliával határos Scotia azon mértékben látta hatalmát csökkenni, mellyben annak elsősege érezhetőbbé lön. Csak nem egészen protestans lévén, jóllehet lakosinak lángeszére, 's állhatatos műszorgalmára nézve vetélkedék vele, de a' kereskedés, dicsvágy, és hadakozás' tekintetében első helyre föl nem verekedheték. Egyedül a' tudományosság jutott neki, és azt hatalmába is hajtotta. Így támadt a' calvinismus' scepticai és criticalai szellemétől vezéreltetve ama történetirók' és bölcselkedők' oskolája, melly korszakot alkotta.

Robertson és *Hume* történeti fejtegetéseket ismerettek meg, mellyek a' körülállások' elrendelésében való tisztaság és mesterség, az előadási és összeszövésbeli ügyesség, az azokból kivont következtetések' finomsága miatt érdemesek, hogy remekpéldául állítassanak ki. Még is hévvelkűség', emberek iránti rokon érzelem', dramai fordulat', színvegyület' és indító erő' hiával vannak. Az igen messzevitt criticának lehelete megmerezítette csodált műveiket, mellyek jó történeti mentőbeszédék, szerencsés összevonások, de nem eleven rajzolatok.

A' szerzők nem szövetkeztek az érdekek' vitéssaihoz. Mint egyetembeli professorok, oskolai szemüvegen nézték a' világot. Mint criticusok, a' történeteket saját mértékeiken fontolgaták, és úgy fejtegeték, mint valami görög kézirat' variánsait szokás fejtegetni. Hogy ők jeles elmék, tagadni nem lehet. Még is mennyire elsáppadnak, mennyire összezsugorodnak, ha Thucydideshez, vagy Tacitushoz hasonlítjuk.

Hume könnyű, kellemes, szerencsés író; de részrehajló ügyvéd, ki, a' mit mondhatna, elhallgatja, állításokat megmutatás nélkül hoz fel, 's a' rabulismus' minden mesterfogásaiban keres menedéket, hogy az ügyet, mellynek védelmét felvállalá, a' legkedvezőbb

nézőpontban terjeszse elő. Robertson kevesbbé éles, kevesbbé lelkes, kevesbbé festő tollal bír. De ő lelki-esméretesebb, mert nyugalmasb, és igazságkedvelőbb.

Gibbon, az ő kortársok, úgy tetszik, minden ellen tüzött vádak' daczára is, mind a' két előtte álló író felülhaladja. Ékesszóló egy criticali országban, festő még a' széttagolásokban is: dagályról, tudományossal visszaélésről, 's felette czikornyás írásmódról vádoltatik.

Egyetlen vád, mellyre ítéletünk szerint érdemes, az, hogy korának rendszabásait feltétlenül elfogadta, nem angol módra ugyan, melly a' történetek' minden lelkét a' pedant értekezés' rostáján szemeli ki, hanem mivel a' francia philosophia' uralkodásának meghódolt, és azzal a' keresztyenség' gyűlölésében osztozott. Ez egyetlen hiba van az ő munkájában, mellynek rajzolatai olly egyszerűek, olly megragadók; melly egyébiránt olly tiszta és mély tudományon alapszik.

A' *Gibbon* által felállított emlék idővel növekedett. *Robertson*' és *Hume*' munkái már elveszték érdemeiket, *Gibbon*' írása minden europai nyelvekre általfordítatott, classicaivá lőn. Szerencsétlenségre az *Encyclopaedia*' szelleme meggyöngítette ezen írónak ítélettételeit, menyiben azok a' keresztyén tudomány' ügyét, és elterjedését tárgyazzák. Akármint legyen a' dolog, ő még is Nagy-Britanniának minden történetírói között legkiterjedtebb, legvilágosabb, legrészrehajlatlanabb.

Angliában élt ekkor egy férfiú, ki előtt minden értelem meghajlott. Ki egyetemben jó lexiconiró, gondos műbíró, a' régi nyelvekben jártas keltes tudós, pedanteria nélküli férfi vala, kinek minden phrasisai egyszerűek valának, minden gondolatai mathematicaiak. Neve *Johuson Samuel*. Az ő írásmódja, vég resultatuma az angollatin írásmódnak, melly a' szász formáktól elüt, melly a' romaiaktól kölcsönözi szó-szerkeztetését, melly, a' mennyire csak lehet, a' régi

példákhoz hajlékonyodni törekszik. Johnsonnak csaknem minden phrasisai szóról szóra latinra fordíthatók.

Ezen írónak értelmi ereje szilárd, még is közönséges. Képei ujság nélkül szükölködnek. Ő nem ragadja magával az olvasót. Írásmódja durva, mellynek örömet lelkét, mozgást, 's némi fellengést szeretnének adni. Nem venni ő benne soha is észre ama sziporkázó szikrákat, mellyek Montesquieu' történetírásánál 's bölcselkedésénél világítanak. Szószerveztetésében rendszerint kettejével állanak a' párhuzamos hangjegyzések, kettejével az egymást súlyegyenben tartó főnevek, kettejével a' melléknevek, mellyek mellékdarabúl szolgálnak, és kettejével az igehatározók, mellyek egyhangulag zengenek.

Johnson jól megismerkedett a' szükölködéssel, és testi szerencsétlenséggel: azért a' lelki szenvedés, a' nagy elmék' ezen mély forrása, elzárva maradt előtte. Igen jól felfogta ő az ész' árnyéklatait; a' szívét soha sem. Valljon nincs-e tudva, hogy Rousseau-nál, Danténál, Byronnál a' gondolat' kincsei csak azért lettenek termékenyekké, mert a' lélek' sugárai világosították, melegítették? Innét fejtődik meg azon föl sem vevés, mellyre a' „Rasselas“ híres szerzője jutott. Előhoznak még ugyan felőle, de senki sem olvassa többé.

A' nyelvtudomány, melly csak szótanulást kíván, némi előmentét Johnsonnak köszöni. A' maga részéről *Horne-Tooke*, a' politicus író, felvállalá physical szétbonczolását az angol-szász-norman nyelv' elemeinek, mellyek jelenleg Nagy-Britanniában divatoznak. Mind a' két imént említett férfiú egy aknát nyit meg, melly még nincs elegendően kimerítve: az angol nyelvtudomány' aknáját. Más tudósok a' részletességek' és történeti feltagolások' szeretetétől indítván, fel egész a' népregék' eréhez, mentenek, balládákat gyűjtögettek, feledésbe ment szindarabokat magyarázgattak, 's ezen munkálatba, a' scepticai critica' szellemét, úgy-mint a' század' főbélyegét, általültették.

Egy más elrejtettebb, még is hatalmasabb befo-lyás szinte foganatossá lön. A' régiség' buvára *Percy*, a' tudós *Tyrbhitt*, a' grammaticus *Steevens*, és némelly mások által az óangol költészet, a' régi balladák' tö-redékei, a' hajdankor' erkölcei és szokásai felett vég-hez vitt kutatások alapot vetettek előre azon új mun-kának, mellyhez *Scott Vatter* fogandó vala.

Strutt maga, e' fürkészők' egyike, még tovább haladt, mint kortársai. A' scott románokat fogantató gondolat, már az elébbi század' vége felé, úgy látszik, az ő fejében csirázott ki. Egyébiránt e' gondolat ugyan az, melly *Barthélemy*' *Anacharsis*át sugallá. *Strutt*-nak „*Queen Hoo Hall*“ czimű románját nem ihli még is azon valódi élenkség, és pontos észrevezés, millyen az efféle művekben elkerülhetlenül szükséges.

Láttuk már, hogy *Cowper*' vallásos lelkesedése a' költészet' megújítására utat tört. Egy scott földmivelő nem kevesebb járula ahhoz csupa természeti fellengése által egy gyöngéded, 's mély érzelmű léleknek. *Burns* beérte avval, ha magát azon hajlandóságnak adá, melly a' hajdani scott pórnépet ihleté, melly olly gazdag a' mezei költészetben, olly édes, mint az ő völgyeikben virágzó rekettye' illata. Benne több az erő, mint ama-zokban, 's kifakadóbb az érzés. Gondolkodása terjed-tebb, heve tömöttebb. A' közelgető versenygés az alsó és felső rendek között akartán kívül megindítja 's el-foglalja őtet. Kebelében forr valami azon lávából, melly *Rousseaut* elemészté. Ezen szó „szabadság“ nem harsant - e meg? Éjszakamerika nem rázta - e le igá-ját? Nincsen - e itt a' francia philosophia melly fel-szabályozott karral a' régi intézeteket megrohanja, és porba sujtja.

Anglia, erős politicalai alapján nyugodván, mit sem félté még bátorlétét. Hanem az erkölcsi újításláznak, melly mindenünnen jelentkezik, rajta is erőt kellett vég-re vennie. Ez lebegett egy azon időben *Hume*' a' scepti-cus', *Gibbon*' a' keresztyénség' ellensége', *Franklin*' az amerikai egyesület' alapítója', *Rousseau*' a' szakadá-

sok' fejedelme', II. József' a' német császár', Turgot' a' francia minister', Beccaria' a' törvénytudós', és Burnsnek, a' pór vámszedőnek, fejeik fölött.

Ki az irományok' történeteit az országokéi nélkül készíti, és az országok' történeteit az írókéi nélkül, az soha nem leszen képes valami hasznos-, élénk-, termékenyítőnek végrehajtására. Annak száraz munkálattiból nem sül ki egyéb, számok' és észrevételek' összehalmozásánál, érdektelennél a' jelenkorra, haszonnélkülínél a' jövődre.

Burns az ő egyszerű, felséges odáiban, Cowper az ő dús értelmű, felcsigázott verseiben, egy messzelátást nyitottak ki, melly az ég' kékjét, a' gyepszönyeg' zöldét, a' távol tengert, a' völgyben álló kunyhót, és a' falu' egyháztornyát fák között láttatja. Minden szem, minden lélek gyönyörbe merül a' természet' szemlélésében.

Egy szegény pap, ki Londonba ment valami hivalt keresni, és ki egész ifjuságát egy kised hajlékban töltötte el, mezei visszaemlékezéseit költeménynyé próbálta alakítani. Nem nézé ő azokat, mint Burns, a' szenvedélyek' prismáján, vagy pedig a' vallásos, és részegítő lelkesedés' szürkületén, mint Cowper, hanem minden idealis elegyítés nélkül nyers valóságokban, kemény, bús meztelenségökben.

Ezen csaknem satyrai kíméletlenség megegyezett az időszak' dramai törekedésével. Lehetetlen volt ekkor az inség' czondrait, a' szegénynek homlokáról szakadozó veréjtéket, a' társaság' legalsó rendeit jégkarokkal szorongató gonoszságot és mostoha sorsot kitüntetni a' nélkül, hogy az elsanyarodott néposztály' részére, minden nemes érzésü szívek meg ne induljanak. E' feladást *Crabbe* vállalá magára.

Czifra beszéd 's dagály nélkül fegyverkezett ő fel szíveket általfurdaló fanyarsággal. Az ő hideg, fájdalmas bonczolása mélyen meríté kését a' tátongó sebbe. Néha indulatba jó egyedül az igazság' ereje által. Semmire kellő gaznépek, koldusok, tolvajok

és rablók, cigányok, halászok, dugárusok, és kisvárosiak, házalók, tőzsérek, haszonbérlok és falusi mesterek tolakodnak előadásiban, mellyeknek finom vonásaik, mélyen érzett részletességeik, és szorgos kidolgozásuk gyakran a' hollandi oskola' nagy mestereire emlékeztetnek.

Lelke szelid vala, szelleme kérlelhetetlen. Semmi ábrázolat előtt nem hátrált. Bár mi lázító, valamint megrázkódtató jelenés meg nem rettenté őt. Minden társasági vétkeket és rákfenéket a' világ' eleibe terített különösen kitűnő versekben, mellyek hat kötetnél többre telnek, 's mellyeket az utóvilágnak elfelejtenie nem kellene. Milly szörnyü nagy lépés ez Pope' uralkodásától fogva.

A' francia országos felforgatás kiütött. Ez maga elegendő lenne Crabbe' lángeszének megfejtésére. Azonban vegyük észre, miért terjedezett a' lelki mozgás mindenféle irányokban. *Burke*, az ékesszóló. *Burke* merőn álla, mint valami bajvivó, hogy kinyujtott karjával a' dülő félben lévő épületet roskadástól megójjja. Ő ama híres munkáját „Észrevételek a' francia zendülésről“ ismértette meg, mint védelmezését az angol aristocratiának, ellenül a' francia democratiának.

Azon mozgás, mellynek ő ellene szegzé magát, más felül védőire akad. *Godwin* és *Mackintosh*, mint *Burke*ének első rangu ellenei mutatkoznak; az egyik lángész, a' másik dús talentum; mindenik különös megemlézésre méltó.

Godwin philosophia szerint kidolgozott revolutionaris lángész, nem dühöngő, vakbuzgó, izetlen; hanem jól megfontolt, mély, engesztelhetlen. *Godwin* a' 18d. századi társaság' roskadását kívánja. Minden munkáiban szükség és fájdalomjajgatás harsan meg. Ő az éjszak' *Rousseau*ja, helyesebb logicával, mint a' híres genfi, végig tartó és hatalmas, románszerző, történetíró, bölcselkedő, törvénytudós, szónok; fő polczon ül a' feltűnő 19. század' írói között, 's képjeleül és kalauzául szolgál az új sarjadéknak, valamint *Burke*

képmása az élete' végéhez közelgető nemzetségnek, és annak cselekvésmódjának.

Írásmódra nézve Godwin erős és izmos mint Johnson, de ennél elevenebb. Johnson' előadása veszteglő tömegnek látszik. Godwin' szónoksága rohanó lava. Minden írók közt talán egyedül ő az, ki legkevesebb melléknévvvel 's legrövidebb phrasisokkal él. Az ő kétségbe esett lelkesedése csak azt ejtheti álmétkedésbe, ki feledi, hogy ő azon európai erőműnek közepette irt, melly mindünnen részekre szakadt, 's köteleiből kibontakozott; hogy ő csak néhány lépésnyire állott XVI Lajos' és Robespierre' vérpadjától, általellenében a' Bonaparte által tűzbe és lángba hozott szárazföldnek.

Annyi tömérdek vérengző, szertezúzó, és összetöredezett érdekek között megjelent „Caleb Villiam' Mandeville“ és Godwin' tollából folyó egyéb remekművek, feketék, 's egyszersmind fényesek, mint az ébenfa, melly napsugárnál ragyog. Hatalmas lángész, olly tiszta, mint Junius, olly ékesszólású, mint Burke, és ugyan az a' történetírásban, mint az életrajzban, a' románban, mint a' polemicában: eltörölhetlen nyomait hagyta rendkívüli erejének. A' „Politikai igazság“ című értekezésében az angol aristocrátiát finom leleményességgel és hathatósággal támadja meg.

Egy másik, akkor még fiatal szerző a' francia zendülést törekvők mentegetni, tudományosságra és történetekre támaszkodván. Mackintosh inkább sok oldalú, mint általható szellemmel birt. Feltünése nagy reményekkel kínálkozott, mellyek, minthogy igen magasra valának szöktetve, talán épen azért nem valósultak.

Töredékei Anglia' történetéről nem érdemelnek figyelmet. A' parlamentben mondott némelly beszédei fellengés' hiával vagynak, telvék mindazáltal finom kifejtésekkel, telvék gyöngéded árnyéklatokkal, szérensés rajzolatokkal, és helyén használt ékesszólással. Többnemű kidolgozásai, mellyek némelly Revi-

ewkban jelenének meg, a' legjobb művek, mellyeket hátra hagyott.

Élete birói, törvénytudósi, szónoki, és journal-írói foglalatosságokra oszlott fel. Az emberi szüklétben alig jut elégséges idő mindezekre. Indiában volt tartózkodása, mint parlamenti szónoknak roszúl sikerült próbatételei, részvevése az edinburgi *Review* munkálatiban, idejének és megfontolásának egy tetemes részétől fosztották meg. Ez által elmulatá az alkalmat, azon nagy emlékjel' felállítására való, mellyet magának, a' csupa sejdítésből reá ruházott nagy név' bebizonyítására, készíteni kellett volna.

Az alatt, míg a' franczia forradalom' elvei minden elmét elfoglaltak, élt ismeretlenül Scotiában némelly igen közönséges bírószei jegyző, ki egy ó várban nevelkedve, mint a' románbeli *Waverley*, minden régi dibdáb iratokat össze-visszaforgatott, minden penészfogta pergamenteket széthengergete, minden költői töredékeket, mellyeket valahol kezéhez keríthetett, leira és fejtegete. Mihelyest az ifju bírószei jegyző oda vitte dolgát, hogy több érkezése jutott, régiségbuvárrá lőn, kiegészíté és megújítá ismét az elfeledett balladákat, költői indulatot érze magában ébredezni, 's próbát tőn lovagvitézi énekekben, régi rímelők' módjára. Azonban hamar észrevette, hogy az afféle visszaemlékezéseket és képeket legczélirányosabb lenne könnyű, egyszerű, szabadelmű prózában eléadni; minél fogva ő ugyan ezen tárgyban románokat költött, mellyek hírességének alapját vetették meg. Ezen férfiu *Scott Valter* vala.

A' legnagyobb befolyás, mellyet képzelő tehetsége valaha felvállala, a' régiségtanulásnak befolyása, melly épen ifjuságakor kiváltképen kedvelteték. Burns' lángesze az angol közönség' figyelmét Scotiára, 's annak mezei elkölcsseire vonta. Crabbe és Cowper népszerű képekhez, egyszerű személyekhez szoktatták az olvasót.

Mind ezen különféle charactereket : régiséget, népszerűséget, scott nemzetiséget, feltaláljuk ismét Scott Valtérnál. Még is a' mi különösen csak őtet illeti, az az ő vizsgáló tehetsége, emberszeretete, szoros ismerése azon titkos rugóknak, mellyek mozgásba hozzák az embereket, végre az ő előadó talentoma. Az általa megfutott hosszas pályatéren mind ezen sajátosságok csodálatra méltó egyesületben feltaláltatnak : természetes festések, régi erkölcsök, eleven-tájképek, katonák' és parasztok' caractervonásai, mellyek szinte olly pontosan vannak rajzolva, szinte olly igazán árnyékolva, mint Rembrandt' fejei.

A' 18. század' philosophiája csak másod rendű befolyással volt Scott' talentumára. Annak scepticismusa ő bele nem gyűlölséget, hanem részvétlenséget csepegtetett, a' mi a' scepstis' következtéseinek egyike; kevéset aggódott ő a' political mozgásokkal, az országok' crisisseivel. Jacobita enthusiasmus nélkül, szokásból aristocrata, fiataalkori szoktatás által, valamint személyes hajlandóságból leginkább az alsó néposztályhoz és természethez vonzódván, az egy szülőföldének erdeit, és hegyeit kivéve, mit sem szeretett szenvedélyesen.

Ő Rousseau' ábrándos tulságát, Fielding' satyráját, Richardson' intő erkölcsiségét, hidegebb, nyugalmas észrevétellel, a' helyek' hiv, eleven festésével, népregék' alkalmazásával, régi viseletekkel, dús érzelmű legendák', 's történeti esetek' használása által pótolta ki. Ezek voltak reá nézve a' források, mellyekből érdeket vont.

Shakspeare' képszobra, mellyet már Johnson ismét felállított, hova tovább ragyogóbb lön. Scott is tanulta a' nagy költőt. Ennek köszöné ő azon valódi characterfestési ügyességet, mellyben esztét és termékenységét egyiránt csodáljuk. Minden korabeli írók felett nagy mértékben birta ő a' mesterséget, mikép lehet valamelly caractert minden félárnyéklataival, sajátosságaival egész erejében, 's egész gyöngéjében előadni.

Scott nem csak régiségbuvár, hanem a' románnak Shakspeareje is. Gil Blas a' társasági vétkeket festi. Richardson egy családkört, mintegy tizenkét személyből összeseregítettet, rajzol. Cervantesnek körülbelül hasonló számú színjátszói vannak, kiket philosophiai és comikai dramájában léptet fel. Scott Valternál ezernél több különmemü, jól megfontolt charactereket számlálhatni. Ezen utolsó szerző' terveinek tökéletlenségét több műbirák kimutatták. Shakspearei sem voltak jobban gondolva. Az egész nagy mesterség, egyiké úgy, mint a' másiké, egyedül a' characterfestésben állott.

A' nélkül, hogy fontolóra akarnók venni különféle változásait azon ember' tudományos életének, ki olly sok kötetet irt, mint Voltaire, figyelmünket csak szellemi körére fordítjuk. Mi lett a' költészetből? Mi módon szelidítette meg a' franczia országos dulongás a' franczia Musa' geniusát? Milly benyomást tett ezen geniusra ama kétségbeesés' lelkesedése, mellynek műszere Godwin vala?

Királyi székek összeroskadnak. Egy hódító pusztítja Európát. A' szabadság csak megmutatta magát, hogy véres árnyékként eltűnjön. A' vallási vélemények kihaltak. Fenntartotta ugyan Angliának aristocratiája és kereskedése a' britt alkotmány' régi épületét, még is mindenki előtt bizonyosnak látszik, hogy annak is össze kell nem sokára roskadnia. Magában azon harczban, mellyet Nagy-Britannia Bonaparte ellen visel, valami erőltetett, valami szerfeletti van, melly sokáig nem tarthat. A' népek össze vannak zúzva, megcsontkítva, széttagolva, már a' hatalmas hadviselő által, ki az emberi életet játékkül veszi, már a' fejedelmek által, kik a' népeket csere-eszközül nézik, mellyről kényök szerint rendelkezhetnek.

És még sincs a' társalkodás fényüzés' 's más mindennemü gyönyörködések' hiával, tanult, büszke, philosophiai szellemü lévén. A' gyönyörtisztelet mit sem veszte befolyásából. Egy pompás, aranynyal fődött

holttest, melly erkölcsös vallás, és valódi erény' lelke nélkül szükölködik. Azért ütközünk egy hiu ingerlékeny férfiuba, ki a' nemességnek minden hibáiban részt vesz, mert ő maga is nemes származatu; a' nemességet még is gyűlöli, mert sérté kevélységét, és kinek lelke minden könnyelmű, embergyülölő, kétségbeesett, vad, és bujálkodó gondolatokkal összehangzásban áll: ez *Lord Byron*.

Ő bizonyos tekintetben arra látszott rendeltetve lenni, a' mit teljesített. Régi neve gyalázattal vala bélyegezve, anyja tébolyodott, szépapja gyilkos, apja egy korhely ember, ki minden vagyonát elpazérlotta. Ő maga Scotia' és Anglia' erdeiben vad ifjuságot élt, zabolátlan gyermekség után, melly őt mindennemű kicsapongásokra szoktatta. Szegény lévén, megvetésben állott a' vele egyrangúak előtt. Első próbatételei több műbiráktól kigunyoltattak, 's nevetség' tárgyává tétettek. Mennyire vágyhazott ő bosszút állani magáért.

Elsőben is mind azokat, kiktől megsértetett, nevetségessé tenni törekvék. Azután hazájának aristocratiája és rangjának osztálya ellen élethalálra háborut indíta. Végre visszaélt lángeszével, hogy felcsigázott gondolkozását a' természet' szépségeinek, hogy egy kevély, nyughatatlan függetlenségi szerencsét az udvariságnak, gőgös komolyságnak, képmutatásnak, paloták' rágalmának, általa észrevett ezernyi semmi-revalóságoknak ellene szegezzen; mellyek talán büszkeségében, hírében, 's erkölcsiségében megsértették.

Az írásai által eszközlött befolyás igen nagy volt. Önszózatát lelte fel benne a' jelen század. Egyszer'smind más benyomások és elvek is iparkodtak utat törni. Byron a' társaságnak kétségbeesést és veszélyt jövendölt. Illyes esetekben szokás szerint erős hajlandóság mutatkozik a' mysticismusra. Tisztább égkörökben keresünk menedéket, mellyek a' mindennapi élet' fürgetegein és vak esetein fölülemelkedve nyugalmat és vídamságot képesek szerezni. Igy tértek *Coleridge*, *Wordsworth* és *Shelley* Anglia' nagy tengereinek part-

jára vissza, hol egészen költői lelkesülésnek bocsátkozának, búsongó hangokban, idealis tisztaságu hymnuskokban, megmagyarázhatlan mélységű bájjal, fél platói characterrel, melly Byronnak dühöngő lelkesedésétől, 's Scott Valternak történeti, és lovagvitézi geniusától egyiránt különbözött.

E' férfiak' legkitünőbbike Wordsworth vala. Neki a' költészet volt mindene. Crabbe' befolyása, valamint Cowperé és Burnsé érezhető vala geniusában, de némi kifinomított, szelidített módra. Cowper' vallása ábrándozássá változott. Burns' érzékenykedése német szint ölte. Wordsworth nem foglalkozott egyedül a' hegybércz' amarantjával, az erdő' pacsirtájával, vagy őzikejével, hanem panaszlá a' szegény szamar' sorsát is, mellyet a' pór görcsös bottal 's korbácsosal nógat előre. Voltak könyüi egy butaeszü nőért, 's philosophiai gondolati egy átlukgatott köntös' látásakor. Valami van benne, a' mi Crabbéra emlékeztet, ki örömet lelt a' szegény' czondráinak leírásában. Wordsworth indulatos, érzékenykedő okoskodásra fakad ki az illyes rongyok felett. Shakspeare' némelly darabjában van egy személy, ki nem tesz egyebet, csak álmodzik és sír. Ezek minden életfoglalatossági a' szegény Jakabnak, 's ő benne találni meg Wordsworth' költészetének tulajdon példányát is. Nem épen igazság nélkül lobbantatik szemére az aprólékoskodás. Mert a' költészetet lealacsonítani térsen, ha azt valaki kizárólag és előkelően alszerű helyekre használja, miben Wordsworth legjáratosb. Az erőltetett természetiség elkerülhetlenül illy rendszertől ered.

Coleridge képzelgőbb, kevesbbé philosophus, kevesbbé tökéletes. Ő nem tudja igazán, milly célra törekszik, mellyik rendszerhez szegődött. Csak nem minden műveiben fényeskedő, szerteszakadozott töredékekre akadunk, mellyeknek nincsen középponti egységek. Keresztyén hazafiusága keverve van középkorból kölcsönözött babonassággal. Ő ingadozó, indulatos röpte, festői színezése, 's rövid characterrajzai egy igen

homályos légkörben tűnnek el, hol nehéz magunkat feltalálnunk.

Shelley a' példázatos ihletésekkel álmodozó, a' sajátos becsü költő és philosophus, *Byron*nal utazott az *Archipelaguson* és *Középtengeren*. Nem furcsa dolog-e azon egy hajóban e' két férfit látni? Egyik a' legdühöngőbb scepticismusra hagyottan, másik a' keresztyének' istenit tagadva, az egész természetet isten gyanánt ölelve, neki némi bálványtiszteletet szentelve, az istenséget fában és tengerhullámokban, a' felserdülő virágokban, valamint a' szárnycsattogató madarakban keresve. *Shelley* istentagadónak nevezé magát. Költőileg merész, de a' legnagyobb lángészhez méltó idea vala, spinosismust választani éltető lelkeül a' költészetnek. Már a' hindu költők ezt cselekedték, és *Shelley*, ki őket soha nem olvasá, közelített hozzájuk, az ő és azok' lelkesedése között fennforgó hasonlóság által.

Szülőföldéről száműzetve, szüntelen, mint *Byron*, a' papokat szidalmazta, mint *Byron* a' nemesség és királyok ellen átkozódott. Végre elveszett egy hajótörés' alkalmával az adriai tengeren, 's nap' szálltakor *Byron* illatos fákból alkotott máglyát gyujta meg, melly a' lángészre és mostoha sorsra vele rokon barátnak holttestét megemészse. Különös példázolat, és különös nézőjáték. Valljon nem azt kell-e mondanunk, hogy a' scepstis' elvei egymást viszont emésztgetik, míg végre valamely pusztában elenyésznek?

A' társaság' megtámadtatása *Godwinnak* közvetlen követője, *Lord Byron*, által; idealis fölemelése a' társaságnak *Coleridge* és *Wordsworth* által; megtámadása nem egyedül csak a' keresztyén vallásnak, hanem a' theismusnak, hanem minden egyéb vallásoknak, sőt magának az egyetlen istennek, a' minden-ség' teremtőjének is *Shelley* által: im ezek azon lelkesítő források, mellyeket az említett 19d. századbéli angol költőknél észre venni. *Pope*' iskolája minden ál-

lásából kiforgattatott, sőt még Cowper' versei is félénkeknek és hidegeknek tartattak.

Az új iskola' körében más alsóbb rendü elmék sereglettek össze, kik' mindazáltal nem voltak akár tehetségerő', akár fellengezés', akár mély érzelem' hiányával. *Leigh Hunt* rendetlen, tüzes, de nem képzelő erő nélkül való. *Savage Landor* különös költő, jó prosairó, ki a' hirlapok ellen hadat izent, 's kin ezek úgy állottak boszut, hogy őtet egészen észrevétlenül hagyták. *Bowles*, ki nek sonettjei nem ugyan kellem, hanem ujság nélkül igen is szükölködnek. *Moore Tamás*, ki csodálatra méltó stilus-ereje miatt talán felettébb is magasztaltatott; végre némelly mások, kiknek neveik kevesbbé ismeretesek, hogy sem itt elé kellene hoznunk.

Láttuk a' francia zendülés' mozgását, melly szintazon gyűlölséggel viseltetett a' vallás, millyennel a' társasági rend ellen, különféle irányzatokban kifejlödvé. Befolyása leginkább mutatkozott egy férfiban, ki tüzes 's nagy behatásu lángésszszel megáldatva, épen olly nagy utálattal viseltetett minden gonosz, milly lángoló 'szeretettel minden jó iránt. Ezen férfiú *Southey* vala.

Nem függött senki örvendetesb szívvél ama' szép reményeken, mellyekkel a' nagy francia országos forradalom' hajnala Európának ajánlkozott, mint *Southey*. Ő még teljes lelkéből *Jacobinus* vala, és *Godwin*', *Macintosh*', 's *Priestley*' zászlója alá esküdött. Első szüleményei dicsérő énekek valának a' szabadságról, és egyenlőségről. Hanem midőn észrevevé azon irtózatosságot, kannibali jelenéseket, mellyek a' rendülésből következtek; midőn észrevevé az alnép' kormányának adázságát, melly nem csak egész Európát gunynyal illetni vakmerészkedett, hanem saját belső rendelkezésében is tökéletes örültséget árult el, 's azon országnak, mellynek javát elő kellett volna mozdítania, készantag, 's egész erejéből ártott: akkor felháborodottan 's megrázkodva elfordult, elvetette első bálvány-

képét, a' 18d. század' philosophiáját, mert sárral és vérrel mocskolva volt, 's mint valami menedéktemp-lomba, a' vallási tanítás', monarchiai elvek', és absoluta theoriák' paizsa alá szabadította magát.

Ennél fogva az ő léte két egymástól egészen külön-böző szakaszra oszlik. Egyik a' monarchiai rendelkezés ellen lelkesítő ének, a' másik ékesszóló pártolása minden megállapítottnak. Southey, a' szökevény (mint By-ron nevezi), egy emberséges, az ő első szerelmében megcsalatott férfi, ki a' családkozás' észrevevése után, mellynek áldozatává lön, utálattal verdesi az elébb is-tenül imádott tárgyat.

Azonban forró képzelő tehetségének elégséges éle-lemszerre volt folyvást szüksége. Könnyüded, tarka szárnyakon már fel, a' megmérhetlen fellegekbe, emel-kedett, már alá, a' hindu és arab költészetnek ismeretlen országába bocsátkozott, 's belőlök épen olly szép, valamint erős és eredeti töredékeket hozott, millyenek „Madok, Thalaba, és Kehama' átka.“ Vég-re miután az ifju költőnek ezen láza maga magát ki-merítette; értelmi erejét tettelegesen tárgyakra fordította, 's a' valóságosan létesült történeteket olly világosság-gal és erővel festette, hogy eléggé nem csodálkozhat-ni rajta. Ilyen szülemények a' Brasilia' történetei, és az anyaszentegyházi, Nelsonnak, 's többeknek a' legnemesb és élénkebb írásmódban eladott életrajzaik.

A' néplázadási elvek ellen való visszahatás Sou-theynél sokkal hevesebben és általhatóbban jelentkezett, hogy sem százada eltökélett boszuságot ne nyilatkoz-tatna ellene. Ennek kikerülésére egy kellemes me-zei magányba vonult, hol az emberekről elfeledkezék a' nélkül, hogy ezek elfelednék őtet.

Burke, ki a' francia zendüléssel szemtől szembe szállva viaskodott, és a' political iszonyuság ellen menny-dörgött, ékesszólását mindazáltal a' népzendülési gon-dolkozás' műhelyén képzelte ki. Értekezése a' fel-lengzőről egyetlen egy alapon, az iszonytatón, épül. Némelly írók szaván fogták őtet. Azon vérengző dra-

ma, melyet Franciaország Europa előtt játszék, különben is valódi irtóztató tanulság vala, melly jelenleg ismét feledésbe mentnek látszik lenni.

Radcliffe asszony tárgyias iszonyatosságra alapítá románját, kísértetekre, éjjeli tüneményekre, erdők' és mélységek' setétségére. *Lewis* a' „szerzetes“ írója *Radcliffe*' phantasmagoriájához még bujálkodó és ördögi jelenéseket is társasított. Azonban e' két románszerző' uralkodásának csak hamar vége szakadt. Olly behatással voltak ők az elmékre, mint galvanismus az inakra. Ingerlettek, sértettek, kinoztak a' nélkül, hogy az értelmi tehetségnek, ujságvágnál egyéb életet, nyujtottak volna.

Legnagyobb fénylésöknek néhány évvel utána egy Irlandi elragadta koronájokat, 's magát ékesítette fel vele. Az ismeretes *Mathurin* fölmulta mind kettejüket phantastai izetlenségben és dühöngő szerfelettségben. A' tetemek, holttestek, és csontvázak, mellyektől pezsgettek szüleményei, csak hamar elfárasztották az olvasót, 's a' borzasztó románok Német- és Franciaországokra szálltanak örökségül, hol szinte boszonkódásig szaporodtak meg.

A' gondolkozásnak olly sok szüleményei, és küzdései nem lehettek el a' nélkül, hogy alkalmat ne adnának egy szoros középponti ítélőszék' felállítására, mellynek birálati minden munkálatokra és elmebeli tehetségek' törekedéseire kiterjeszkedtek. Ezen hatalommal még e' század' elején fölfegyverkezék Angliában az időszaki sajtó, 's megállapítatott az Edinburgi szemle (*Edinburgh Review*), melly mint a' whigek' organuma sokkal nagyobb hévvel támadta meg a' torykat, hogysem ez utolsóknak oltárt oltár' ellenébe, bíróséket bíróság ellen ne kellett volna állítniok. Így támadt az Évnegyedi szemle (*Quarterly Review*).

E' két középpontra, mellyek a' társaság' ellenkező ereinek, a' jövődőség felé szárnyalásnak, és az elmulthoz ragaszkodásnak közbenjárói, czéloztak idővel minden alárendelt Ismértetések, mellyek koron-

ként jelentek meg, 's mellyekből némellyek ismét eltűntek. 33 évtől fogva észrevenni különösen a' whigek' részéről az „Új havi tárt“ (*New Monthly Magazine*), a' toryak' részéről pedig a' „*Blackwood's Magazine-t*.“ Ki ezen időnkénti jelenéseket, mellyek az újabb angol literatúrában olly tágos helyet foglalnak el, számba nem venné, az tetemes hibát követne el. Csak azt vegyük figyelemre, kik voltak a' britt journalírók, úgy a' legjelesebb emberekkel ismerkedünk meg bennek: Scott Valterral, Byronnal, Coleridgezsel, általában minden említettekkel, és még másokkal is, kiknek neveit hallgatással el nem mellőzhetjük: Jeffreyvel, Gifforddal, Hazlittel, Crokerrel, Campbellel, Moore Tamással, Broughammal, kik közül némellyek parlamenttagok, mások költők, vagy jeles tudósok.

Legkiterjedtebb értelmi erő mind ezek között Lord *Broughamé*, az előhaladás' és felvilágosodás' fiáé, ki ügyvéd volt a' nélkül, hogy hivatalának apróságos szokásait sajátjává tenné, ki mint parlamenti tag soha meg nem szűnt valódi tudós lenni, ki mindennek helyet talált gondolkozásában, kinek a' legnehezebb problémák' megfejtése csak játék, csak kellemes foglalatosság. Írásmódja erős, és képekkel gazdag, eleven, festő, teli velős észszel és utánozhatlan logicával.

Brougham' czélja political volt. Byron, Wordsworth és mások metaphysicai és költői irányt követének, melly visszatérést foglalt magában a' régi dramához, shakspearai írásmódhoz, átalváltoztatást a' lyrái és elegiai költészetben. Harczbirák léptenek fel, kik között jelesen *Giffordot* és *Jeffreyt* kell megkülönböztetni; egyik igen jártas Angliának régi nyelvében, és a' 16. század' literatúrájában, a' másik satyrai lélek, jó szerző; hanem kérlelhetlen ellensége minden nevetségesnek. E' két férfiak, kik a' tudományos pártok' fokán vezérekül álltanak, sok ideig rémülésekre voltak minden egyéb literátoroknak. Gyakran igazságtalanul; de még is sok jó ideát terjesztettek el. Az általok minden fonák rendszabások, és hibák ellen

indított háboru ösztönül szolgálta a' nagy költők' értelmi erejének, 's kényszeríté őket jövendőben jobb gyümölcsök' érlelésére.

Byron és Scott Valter szüntelen ostromoltattak általok. De ellenben nem csak egyedül e' két remek énekes, hanem Campbell és Wordsworth is ezen folyton rettentő polemica' fullánkjának köszönik egy részét azon termékeny munkásságnak, mellyben magokat megkülönböztették.

Ezeken kívül voltak még más műbirák is, kik, ugy szólván, csak csatepatéztak, kik csak jó szerencsére sütötték el fegyvereiket, a' mint vagy szeszély, vagy hajlandóság vitte reá őket. *Wilson*, a' *Blackwood's Magazine*' igazgatója, első rendben állott ezen critica' vitézei között. *Hazlitt*, kevesbbé festői, inkább csipkedő, és phantastai, ugyan azon tisztre, ugyan azon átokra szánta magát. Íróval ismerkedünk meg benne, terv és összefüggés nélkülivel, ki csak saját önmeghittségének hódolván, már bohódsdi lapoczkával, már földmérői czirkalommal él, ki a' szerelmi dalok' gyűjtésének alkalmával erkölcsre tanít, 's egy dramára nézve boncztudományi oktatást tart. Az ő vakszerencsére kilövelt nyilai jobbára czélt érnek, 's az olly hires, mint megutált *Hazlitt* szegényül halt meg a' nélkül, hogy valami jeles nagy munkát mutatott volna elé.

Ha a' legnagyobb elméktől származott munkák' valóságos és egyenes befolyását összevetjük a' *Review*-kéval, meg fogjuk ismerni, hogy ez utóbbiak magokkal ragadták a' közönséget, 's olly munkát hajtottak véghez, mellyről magának a' lángésznek is le kellett volna mondania. Az ő időszaki megjelenésök, az ő szüntelen visszatérésök által a' régi ideákhoz sokkal inkább, mintsem értekezéseik' szerzőinek valóságos talentumi által, lassan lassan elvek állapítottak meg, vagy rendszerek irtattak ki.

Sikerülésök előkelőleg attól függött, hogy tökéletesen megegyeztek koruknak polgárisodási ideáival, valamint attól is, hogy a' társasági előhaladást pártol-

ni törekedtenek. Nekik csak azon elmulthatlan feltétel alatt vannak olvasóik, ha tudják, mi tetszik nekik, 's mit olvasnak legörömelebb, hogy kíváncsiságoknak folyvást új táplálékot nyujtsanak, és okos állandósággal az ő egyet-értésöknek ösvényét kövessék. Ha már egyszer meg van bizonyos közönségök, akkor elragadják azt magokkal, feltéven, ha mindig igazak, és mérséklettek maradnak.

Valóban nincs valami nevezetesebb, mint a' különféle folyóiratokban századunk' kezdetétől fogva kiadott vélemények' változó pályája. Gyűlölség Franciaország és az újabb philosophia ellen, elhatározott ragaszkodás a' képviseleti kormányhoz: ez volt az Edinburgi szemle' főcharacterere első alapításakor. Lassan lassan megbékült a' nyilvános véleménynyel. Kivetkezék a' francziák elleni előitéletekből, elfeledé némelly újabb írók' költői rendszere ellen mutatott idegenkedését, lecsillapítá haragjokat a' republicai elvek ellen, és így támadt a' mai Edinburgi szemle, melly összehangzásban áll a' mérsékelt constitutionalis whigek' véleményével, kik a' királyi széket, a' szabadsággal együtt akarnák fenntartani.

Hasonlólag az Évnegyedi szemle, melly elébb olly önfejű, olly csipkedő, 's a' királyi hatalmat és kiváltságokat illető tulságos véleményekhez olly annyira ragaszkodó vala, észhez illőbb gondolkozáshoz szokott, mellyet jelenleg is mutat.

Ollyan folyóírások is támadtak Angliában, melylyek egészen sajátos és új véleményeknek voltak képviselői. Bentham mint egy új philosophia' alkotója lépett fel, mellynek viszhangjává lön a' Westminsteri szemle (*Westminster Review*). A' régiségbuvárok' tudományát a' Visszatekintő szemle (*Retrospective-Review*) alkotá. A' whigek a' világfiak' (cosmopolita) megtámadására az Új havi tárt (*New Monthly Magazin*) állíták fel. Nagy hévvel keltek ki azon kemény vizsgálat ellen, melly alá a' mindenfelől támadott criticák, a' literaturát, és nyilvános viseletet vonták. Úgy

tetszik, mint ha nem vették volna észbe, hogy a' leg-
 újabb kor' minden elméinek ezen műhelyében képződ-
 tek ki, valamint azt sem, mit Lady Montaigne olly
 érezhető kifejezéssel mondott: „ha a' critica trágya,
 arra való, hogy a' földet termékenynyé tegye.“ Azon
 új ideák' lajstroma, mellyek negyven évtől fogva di-
 vatoztak, az ugyan ezen időben megjelent Szemlék'
 és folyóirások' könyvtárában foglaltatik. A' legjele-
 sebb parlamenti szónokok, a' leg emlékezetre méltóbb
 statusférfiak vettek részt annak szaporításában.

Láttuk, mikép szülé Byron' iskolája *Shelleyt*,
 ki sok más alsóbb rendű költőnek utat nyitott. Egyik
 közülök, *Keats János* megérdemli, hogy névszerint
 említessék; tüzes, szenvedélyes lélek, ki egy ujság-
 czikkelyt annyira szívére vett, hogy megölte magát,
 mivel verseit holmiben gáncsolá. A' Scott Valter által
 eszközlött fellengés még termékenyebb vala. Ő ural-
 kodott egészen az újabb románon, sőt még azon irók-
 ban is, kik talentumaik' sajátosságai által elűtnek tőle,
 feltalálni az erkölcsök' és népek' ama szoros ismere-
 tének nyomait, mellyek Scott Valter' előadásait olly
 kedvesekké teszik. Úgy törekedik az irlandi *Banim*,
 kinek tudományos hajlandóságai Scott Valteréivel szem-
 ben ellenkeznek, tulságos, és komor indulatú előadása
 mellett is, az irlandi pórnép' erkölcsait és szokásait
 lefesteni, 's régi nemzeti viseletébe öltöztetni. Minden
 irányzatban ugyan ezen tüneményeket vehetni észre.
 Az Anastasius' szerzője *Hope Tamás*, és *Morier* próbát
 tettek az idegen szokások' szabad, vonzó, 's lehetőleg
 hív, és tarka rajzolásában. Anastasius igen szép ábrá-
 zolata Napkeletnek, annak szenvedélyeivel, caracte-
 reivel és hőseivel. Haggi Baba és Zohrab szinte nem
 kevesebb becsűek, ámbár írásmódjuk kevesbbé pompás,
 's érzelmök kevesbbé fellengő. *Edgeworth* leányasszony,
 mint Scott' egykorúja, ezzel csak nem egy időben raj-
 zolta le egy vadon vidéknek népsajátosságait. De min-
 denek felett erkölcsi célra törekedett. Erkölcsökön
 és ideákon akart jobbitani, és ezen igen szembetűnő

hajlandóság, mellyet Richardsontól kölcsönze, talán némi kis hidegséggel vonta be különben csodálatra méltó románjait.

Nem akarjuk azon számos románszerzőnéket eléhozni, kiknek a' korukbeli hírlapok és folyóirások rendben kis templomokat emeltek, mellyek már ismét csak nem mind beroskadtak. Utánzói lévén Harlove Clarissa' atyjának, az apró körülállások' nagy festőjének, azon mesterséget, mellyel ő a' hat findzsával megrakott theeasztal' leírásának némi romantos érdeket kölcsönzött, még messzebbre vitték nálánál. E' nembeli tökéletesedés csak hamar annyira ment, hegy fárasztóvá 's unalmassá lön. Scott Valter' természetes szülőttei, *Grattan*, *James*, és *Hamilton* olykor a' közszerűnél magasabb érdekig fölemelkedtek, 's képeket állítottak elé, mellyeknek szinei eléggé elevenek valának arra, hogy itt említést tehessünk rólok.

Ezen szinte bujálkodó termékenység' láttára, ezen hatalmas felvirágozására a' sokféle értelmeknek, nem azt kell-e hinnunk, hogy a' föld' nedvének kifejlésénél vagyunk jelen, melly bizonyos éghajlatok alatt a' földből felbuzong, ha azt valamelly sűrű harmat áltáljárta, 's váltig megtöltötte.

A' parlamenti ékesszólás illy nagy mozgásoktól el nem maradhatott: azért is dicséretesen látjuk *Canninget*, *Wilberforcet*, *Burdettet*, *Mackintosht* és *Peelt*, *Fox* és *Burke* után következni. Ezen hatalmas had' fokán *Canning* és *Brougham* tünteték ki magokat. Az inkább simulékony, és sok színü, mint nagy értelmi különféleséggel felruházott *Canning*' szónoksága szédítőbb, elragadóbb vala, hogysem vágytársae. *Brougham* ellenben velősb bebizonyító erővel, rugósb idegü és általhatóbb dialecticával bír, mint *Canning*. Ő inkább és igazabban szónok, 's kevesbbé költő, jobban philosophus, 's kevesbbé széplélek.

A' szószerű ezen diadalmi alatt az értelmi erőnek egyetlen országa sülyedt le szembetűnő közepszerűségbe, tudniillik a' drama, melly mindinkább köze-

ledni látszott az elhaláshoz. *Sheridan Knowles* költői festéseket és házi jelenéseket ada hozzá, mellyek nem valának érdek nélkül. *Milman* a' régi játékszínnek után képzett beszédekkel gazdagítá, mellyeknek szinte megvala érdemök. A' kisebb francia darabok, mellyek az angol szinpadon kisebb vagy nagyobb szerencsével utánoztattak, az alsóbb rendeket gyönyörködteték. *Mitford* leányasszony *Rienzit* türhetőleg jól dramatizálta. De valami nagyobb víg- vagy szomorújátékszerző hol sem mutatkozott. Egyes diadalog nem mozdították elé a' nagy meghódoltatást, 's a' játékszín a' közönségnek legnyomósabb tömegétől elhagyatott, azoktól, kik bírálának, 's kik foganatosakká tudják tenni bírálataikat.

Azalatt Anglia' sorsa mindinkább közeledett megéréséhez. Az Europa és Franciaország közt fennforgó erőszakos harcznak egykorúja, 'ugymint a' minden dicsőségnek, a' kigondolás' és végrehajtás' minden munkás tehetségének, mellyet felebb említénk, kifejlése sokkal fényesebb vala, hogy sem sokáig tartó lehetne. Midőn végre a' diadalmas Anglia magát kinyugodta, midőn rettenetes ellenségétől megszabadulván önmagával foglalkozhatott, még nagyobb szerencsétlenség látszott őtet fenyegetni.

Bonaparte' ostromlásai által Nagy-Britannia' belső rendelkezései megerősödtek. Bár mi hatalmasan bujtogatta is Európát a' revolutionaris és democratiai szellem, Angliának régi aristocratiáját még sem rendíthette meg. Emez csak ellenségét látta amabban, mig annak jelképe Franciaország, képviselője pedig Napoleon vala, kit Nagy-Britanniának esküdt ellensége gyanánt lehetett nézni.

Az óriás' megbukása után minden más alakot vőn. A' democratiai szellemnek feloszlató ereje lehatott most ezen ó, 's régtől ingatott társaságnak fenékkövére. Mióta az ujító ideák kelendőkké lettek, a' szellemi mozgásban igen észrevehető alábbszállás jelentkezett. Egy francia hirlap (*Journal des Debats*) igen helyesen

mondotta: hogy a' britt írók' jelenlévő aratása nem más egy korábbi aratás utáni böngészésnél.

Az igaz, hogy a' költészetben és szónokságban, általán fogva a' szépliteratúrában, bár milly lelkesek, és kellemesek legyenek is a' mostani szerzők, még sem lehet őket a' közvetetlen elébb éltekkel összehasonlítani. *Galtban* van ironia és lelkeség; *Cunningham Allan* érzéki könnyűséggel bír; *Hook Tivador* a' paloták és előteremek' körülállásait finomsággal ábrázolja; *Morier* a' napkeleti erkölcsöket igen módosan festi. Hanem mind ezen félnevezetességek közepett, mellyeknek saját érdemeiket nem akarjuk elperleni, hol van az a' lángész, melly mint valami magas bércz fölemelkedik, és melly minden egyebeknek törvényeket szab?

Bulwer, a' jelenlévő literatúrának Angliában feje, minden vágytársai fölött bírja azon érzelemmel dús és elragadó hajlékonyságot, melly kellemes olvasatúvá teszi a' művet még akkor is, ha nem vagyunk a' szerzővel egy véleményen. Az ifjabbik *Israel*nek gondolatbősége, eredeti írásmódja, és olykor hatalmas tolla van. Az *Ettricki juhász*, kit felettébb magasztaltak kortársai, 's azt látszottak róla feltenni, hogy juhász sem nem írhat, sem nem olvashat: gyarkorlott, kellemes, néha indulatos költő. *Hemans* asszonyról, *Mitford*, és *Landon* leányasszonyokról sem kell elfeledkeznünk, kik sem ékesség', sem tactus' hiával nincsenek, 's kiknek Musája néha a' lelkesedésig felszárnyal.

A' történeti munkálatok Angliában szint azonkép érdekességre és talentumra nézve, ugy látszik, sokat vesztettek. Míg *Scott*' és *Byron*' időszaaka tartott, volt Nagy-Britanniának *Chalmerse*, *Turner Sharonja*, *Mitfordja*, és *Southeyje*. *Turnernek* és a' *scott Chalmersnek* mint régiségbuvároknak és tudósoknak kevés vágytársok vala. Egyik az angol szászok' derék történetének szerzője, rendkívüli tudósságának forrásaival jeles írásmódi elsőséget köt egybe. *Chalmers* rendetlen, külö-

nős. De Caledonia című munkája a tudományosság forrása. Mitford képviselője az angol aristocratiának, és az új ideáknak. A spartai és athenei görög társaságok' ideális szépségéről közönségesen bevett véleményeket nagy tüzeskedéssel támadja meg. Őutána csak emlékezetességek' irói', vagy alsóbb rendű szerzők léptek fel. Most többé nem a literatura, hanem főleg a politica uralkodik Angliában. Minden a' pártok' nagy és erőszakos mozgásának, a' népségi szenvedélyeknek, és philosophiai ideáknak, az intézetekkel és régi szokásokkal küzködőknek, van alája vetve.

Maltens Bibl. d. neuesten Weltkde. 1834. V. VII.

CZUCZOR GERGELY,
prof., m. tud. társ. I. tag.

AZ EUROPAI ÉJSZAK, ERKÖLCSI ÉS TÁRSASÁGI VISZONYAIVAL.

Az általános súlyegyennek ama' nagy törvénye, melly szerint éjszak' és dél' népei egymásnak sorban világot és fölvilágosodást küldenek, korunkban sincs még erőn kívül. Az éjszak-földsarki tartományok, mellyek a' polgárisodásban mindenkor legifjabbak valának, arra rendeltetvéknek látszanak, hogy e' polgárisodást magok tökéletesítsék, annál nagyobb bel erőre 's hatalomra emeljék; a' sugártömeget, mellytől megvilágítottak, öregbítsék, 's utóbb az állapotva maradt délnak, azon bölcsőnek, mellyben a' mozgás képződött, a' nélkül, hogy maga rendkívüli tökélyre jutott volna, visszaküldjék.

Ugy tetszik: e' tünemény némileg szükséggé vált. Mindenütt tapasztalható. Nagyobb kisebb mértékben ó, és új történetekben uralkodik. Az első szikra Indiából, talán Chinából pattant ki', keresztül hasította Assyriát, Phoeniciát, Judaeát, Perzsiát 's Kis-Ázsia' partjai' hosz-

szában haladva, Görögországot találta, onnan éjszak felé sietett 's egész Ausoniáig jutott.

Meg kell jegyezni, hogy ez általa érintett utóbbi tájaknak, mellyek már más nemzetek által kimívelt polgárisodást 's tetemesen öregbült és már elébb művészségeket és tudományokat derítő világot nyertek, a' csinosbulást terjesztő első országok fölött nevezetes el sőséggel kellett birniok. Igy hat a' világosság délről éjszakra, mindig szélesebb utat törve, a' nélkül, hogy egyetlen sugárt elvesztene. Sőt inkább szüntelen szaporodik és gyarapul, mivel az emberi szellem' tökéletesbülését adó gyanánt mindenütt fölszedi.

Ujabb időkre nézve is áll ez észrevétel. A' görögök által polgárisított Roma és Byzantz, Gallián, Britannian, Germanian 's egész a' kimmeri *) setétséggel borított éjszaki szigetekig terjeszték miveltségeket.

Egyesekben maga a' polgárisodásnak földirői története is alá van vetve a' legfőbb törvénynek. Spanyolország' fénye az arabok alatt 's a' provençaloké a' közép korban adák az első ébresztő jelt mind ahhoz, mi az europai életben költői 's csillámló volt.

Belgium, Közép-Gallia vadságban valának ez országok mellett. Anglia még sokkal nagyobb mértékben. Évek és századok folytak el. Éjszak és dél szerepet cseréltek. Amaz ennek tanítmányit olly jól használta, hogy most mindenben fölül mulja. Éjszaké most a' kézmivesi munkásság, legelmésebb, legrendkívülibb kifejléseivel. Még a' művészségeket is hatalma alá kerítette, 's azokat több tudománnyal és cselekvő erővel ápolja mint dél, ha bár ennél lelkesültségben 's kecsben hátrább áll is. A' hangászság Németország' tulajdona, 's a' szobrászság Dánia' Thorwaldsenében, a' mivelte Europa' szélén, találta fel korunk' leghíresebb művészt. Scandinavia és Finnland már csupa geographiai helyzetök, éghajlatjok' szigorusága 's illy

*) Homer Odyss. II.

fagyos égöv alatt durva természetöknél fogva is meghághatlanoknak tetsző gátakat gördítének a' polgárisodás elébe. Mind a' mellett Svédország, Dánia, Irland és Norvegia messzebb haladtak a' polgárisodásban, mint Spanyol- és Olaszország' némelly kerületei. Gyarapulnak ezek teljesen értelemszerű kormányok alatt, melyeknek hozzájuk tartozóik' valódi java szivökön fekszik. Bennök az értelmi erők kiterjedtebbek, áthatóbbak, hatalmasabbak; a' közönséges néperkölcös szigorúbb, csöndesebb, boldogítóbb.

Azon gyümölcsök, mellyeket a' polgárisodás az éjszaki tartományokban, éghajlat' szigorúsága, erkölcsök' régi vad durvasága, 's jéggel borított tengerek' zord látványa' daczára is termett, több mint egy tekintetben sokkal becsesebbek a' szelídebb égöv alatt termetteknél. A' népek' lázongó mozgásiban e' nemzetek csak lassan, meggondolva, de szilárd és komoly léptekkel jártak. Elkerülték királyi székeik' fölforgatását 's a' birodalmak' földarabolását. Több új utazó látogatta e' tájakat. Ezeketől akarunk kölcsönözni néhány legnevezetesebb képet, néhány legérdekesebb történetet, melly minden valódi miveltségüek' figyelmét nagy mértékben megérdemli.

Minden éjszaki nemzetek közt legfigyelemre méltóbb 's talán legkevésbé előhaladt az *Orosz*, mellynél udvariság' 's ugy nevezett illedelem' takarója alatt, még vad erkölcsök 's képzetek' tömege rejtezik. St. Simon herczeg azt mondá Nagy Péterről:

„Magas, jól nőtt ember, tele csinnal és méltósággal, igen jól beszél 's igen módos. De mind e' mellett az orosz belőle mindenkor kiismerszik.“

St. Simon' állítása némileg az orosz nemzetre alkalmazható. Éjszaki erkölcssein félre ismerhetlenül valami napkeleti szín látszik, midőn moszka szokásaira I. Péter' zsarnok kezei az europai polgárisodásnak némi mázát veték.

Az éjszaki character nincs e' nép' erkölcsében élesen kijelelve. Simulékonyság és rabi engedékenység ural-

ködök benne, mindent újra teremtő, mindent utánazó ügyesség és idegen nemzetiség' eltulajdonításának könnyűsége mellett. Ez utánzó tulajdonság tüntet ki minden szláv fajt.

Oroszországban az európai polgárisodás' utánzása néha igen különös. Olly észfogatok' keveréke ez, melly csak igen messze haladt társalkodásból 's szemlátomást régi vadságra mutató látványból eredhet. Moszkovában, mint egy legújabb utazó mondja, némi Palais-Royal is van, 's azt így írja le:

„A' Kremlin' szent kapuja egy térre vezet, melly szép piacznak neveztetik. Egyik oldalán vásár van, hol ékesárúk, órák, élelemszerek, ruhák, fejéreneműk stb csaknem mint Párizsban a' Palais-Royalban árultatnak. Igen drága portékák rosz bódékban vannak fölállítva, mellyeknek idomtalansága szembeszökő ellenkezést képez a' bennök találtató tárgyak' árával és fényével. Eddig megy a' polgárisodás. Ellenben ez arany- 's ezüsttől csillámló sátorok' ajtai előtt szegény öltözetű, piszkos, hosszú szakállú embereket látunk ülni, kik az idegent untató udvarisággal halmozzák, előtte mélyen bókolnak, kezénél, könyökénél, vagy felöltője' szárnyánál megragadják, 's addig ránczигálják, míg vagy valamit veszen tőlök, vagy a' vásártól boszongodva távozik.“

„Mind ez irtóztató piszkos szakállak, mind e' földön hurczolt kellemtelen szagu ruhák, 's e' megdöbentő hevességgel és állhatatossággal rám tolt fecsegés leirhatlan módon elfárasztottak. Minden erőmet össze kelle szednem, hogy a' közibe szorító csoporttól, melly egy ruhaáros' boltja előtt összetolult, megszabaduljak. Ekkor egy korcsma előtt menék el, mellyben *quass* nevű gabonapálínkát mérték. Itt három igen különösen felczifrázott ifjat pillanték meg. Violaszinű öltönyt, széles sárga övet és eszímába húzott bő kék nadrágot viseltek. Ehhez hátközépig erő tömött szőke haj párosult, melly minden mozdulatokra ide 's tova röp-pent. Minden bókolatnál (pedig minden perczben leg-

alább hármat csaptak) annyira lehajták fejöket, hogy egész serényök előre fordult 's képöket elfedte, ekkor saját ügyességgel, 's kézemelítés nélkül, az egész sár-ga-hajözönt ismét hátukon áraszták el.“

Az egész orosz birodalom' csaknem minden vidékire ugyan azon egy észrevételt alkalmazhatni: mindennütt egy szabad polgárisodás' fátyola lebeg a' régi vadság fölött. Igaz, hogy e' vadság, nagy simaság és külső udvariság alatt, lehetőleg el van rejtve. Más, szinre kevésbbé fényes tájak talán több valódi előmenetelt tettek a' társalkodásban, mint Oroszország roppant sivatag tartományival 's néhány polgárisodott központjaival.

Svédország például, épen most örvend olly jólétnek, millyet durva és komor természetétől nem lehet várni. Földje, melly merő roppant gránit-tuskókból 's ezek közt elterülő nagy tavakból áll, épen nem látszék illy sikerre alkalmasnak. Mind a' mellett is e' szomorú 's a' többi Europa előtt csaknem feledékenységre ment ország, egyik a' legboldogabbak közül, mellyeket ismerünk, 's bel gazdagságára nézve földrészünk' legszebb, legtermékenyebb tájait sokkal fölülhaladja.

A' dolgok' e' bámulandó mivoltának oka inkább erkölcsi állapotjában, mint kereskedésében 's műszorgalmában fekszik. Lakosai' általános rendtartásának, egyszerűségének 's csendességének tulajdonítandó azon boldogság és éldelet, mellyet legujabb utazók Svédországban találtak. A' kézművek' és gyárak' készítményei nem tetemesek, 's a' kereskedés' mozgása alkalmasint gyenge. De az erkölcsi rugótoll még nem pattant szét. Itt még hitet, bizodalmát, vendégszeretést találhatni. A' nép mivelődött, a' nélkül, hogy elromlott volna. Nem engedi magát elámítatni az ál és hazug szabadságnak ama' telhetlen vágya és szomja, a' dics- és dűlvágnak ama' szüksége 's amaz eszelős theoriák által, mellyek más legtöbb népeknek lehetetlen éldeleteket ígérnek, 's jelen állapotjokat előttök türethetlenné teszik.

Semmi nincs meglepőbb és kellemesebb az utazónak, mint Svédországban az alsóbb rendeknek megelőző udvarisága; még is legkevésbé sem gyöngíti ez udvariság sem a' character' cselekvő erejét, sem az elhatározás' szilárdságát, sem az erkölcsi függetlenséget. Midőn az éjszaki ég alj' tavasza megnyílik, mikor az éjszaki igen finom 's gyöngéd violaszin pázsit Svédország' halmait 's téreit újra beborítja, a' lágy homokkal hintett utakon számos szőke haju 's piros arczu apró gyermekőceket lát az utazó előfutni, kik mosolygva nyitják meg előtte a' rostélyajtót, 's a' kis ajándékot, melyet ilyenkor rendesen kapnak, olly örömmel, olly megelégteltséggel fogadják el, melly háladatosságuk' szelid szavait még lágyabbakká 's behatóbbakká teszi.

Hasonlítsuk össze e' szeretetre méltó alakokat azon idomtalan, sovány, szemtelen 's már minden gonoszban jártas gyermekekkel, kik nyugoti Europa' nagy városinak utczáin hemzsegnek. Homlokaikon öröklött elfajultság' bélyegét szemlélhetjük. A' nyomorúak már vének, a' nélkül, hogy a' gyermekkor' örömeit éldelték volna. Lehet őket látni a' törvényszék előtt, a' néplázongásoknál, mellyeknek gyakran fő elemeit teszik. Láthatók mindenütt, hol erőszak, rablás, düh és fajtalanság lábba kap, csak ott nem, hova koruk és állapotjoknál fogva tartoznának.

Az erkölcsök, mellyek Svédországban mezeiek maradtak, a' polgárisodás által csak finomultak 's illyképen fölöttébb kellemesek lettek. A' költő ugy szólván valósultaknak találja bennök a' pásztori meséket. A' fogadókban 's a' középrend' és alsó osztály' minden lakában jó illatu fákból készítetik a' ház' padolata 's talpdeszkázata. Ez utóbbi virágokkal 's fenyőágakkal hintetik be, és e' Sagaktól megszentelt szokás még városokban sem alutt el.

A' jól épített 's kívül csaknem mindig festett házak, mellyeknek belseje rendkívüli gondossággal takarítatik, igen kellemes látványt szereznek az utazónak.

Igaz, hogy nem ritkák a' tűzveszélyek mellyek az érintett kényelmet elég drágán vásároltatják meg.

Belül ritkán találni szembetűnő fényüzést, de elevenséget, mellyet majdnem kaczérságnak nevezhetni. Különös szokásnál fogva, mellynek indító oka ismeretlen, Svédországban a' nyoszolyák rendkívül keskenyek. Többnyire alig olly szélesek, mint egy pamlag, valószínű koporsók, mellyekben csak nehezen fordulhatni meg, 's mellyekben azon egy helyen kell az embernek kinyújtózva maradni, hova befészkelte magát, hogy alhassék.

Svédországban igen sok a' szembeszökő ellenkezés. A' föld' minden hullámformáin épített országutak szinte olly gonddal takarítatnak, mint angolkertekben a' sétautak, 's ezek kanyarodatikban, olly tájképeket mutatnak, mellyek szüntelen legnagyobb változatossággal újulnak meg. Meglepésekben nincs fogyatkozás. Itt függő szirttömegeket pillantunk meg, mellyek a' tájt Salvator Rosa' teremtményihez hasonlóvá teszik. Tovább egy völgy nyílik meg, mellyen keresztül a' szem távolban egy bársonyemű pázsittal borított térre bukkan. Amott egy zöld levelekből és sűrűen egymásba nőtt gallyakból alakult bolt alá érünk, 's mint egy bájos éjbe merülve gördülünk alatta. Most hegyre mászunk, mellynek homokfedte lejtője bennünket déli Európába varázsol; talán ismét egy sötét, szomorú völgybe ér az ember, mellynek legmélyebb fenekén egy egészen éjszakai növény-élettől környezett 's az éjszakai nap' ezüstszinü fényétől világított smaragd tó csillámlik. Így e' vidékeknek is, mellyeket a' természettől árván hagyottaknak vélnénk, meg van szépségök, fényök, sajátos kecsök.

Gyakran fölöttébb csinos apró házikók egymásra vannak tornyozva, mint a' lépek a' méhkasban. Veres vagy zöldszinü kerítés fogja körül e' csoportozatot vagy szigeteket, mellyeknek szőlőgerezd' szemeiként egymás mellé sorozott fekvése és építményei az utazóra szokatlan, de épen nem kellemetlen behatást tesznek.

Svédország' némelly részeiben veresre festik a' házakat, másutt meredek sziklák' csúcsait választják alapjaiknak. Ha e' kunyhókba lép az ember, bennök mindenkor nagy tisztaságot, de fényüzésnek nyomát sem találja. Lakói, egy hosszú fejr hajú és tiszteletes arczu öreg, ki pipáját, mellyből jó illatu felleg gomolyog, csendesesen szívja, 's furcsa apró gyerkőczék, kikenél barátságosabbakat 's szeretetre méltóbbakat sehol nem találni, 's kik a' belépőnek kezét legott megfogják 's szívesen csókolják: ezek az első tárgyak, mellyeket az idegen megpillant.

Ez éjszaki népek' megkülönböztető bélyegeinek egyike: erkölceiknek 's szokásaiknak tökéletes csendessége. Ha vasárnap van, tele az országút férfiakkal, kik mind bő kék öltönyt, szép fejr nemüt viselnek, 's szemérmes nőikkel templomba ballagnak. Hebehurgyáság, gondolatlanság sem egyik' sem másik' viseletében nem látszik. Sőt ugy tetszik, hogy természetes komolyságotól némi méltóságot és módosságot nyernek. Mert semminek nincs nagyobb hasonlatossága jó módossághoz, mint csendes, komoly, illedelmes külsőnek.

Korcsmákban szinte e' rend és csendesség uralkodik. Gyakran kétszáz mezei lakos is van együtt egy teremben, a' nélkül, hogy a' mellette elmenők jelenlétöket csak gyaníthatnák, mert ezt legkisebb lárma sem árulja el. Ha történetből megittasodnak, ez is hasonló innepélyességgel esik. Ivásbeli bámulandó mesterségök mellett, olly bölcs, senatori, egész méltósággal fognak a' feladathoz, mint ha hazájok' boldogságáról tanácskoznának. Lehet öket látni, mint állanak, kezökben seres kancsót tartva, magokat egy komoly, szigoru megrészegülésnek neki eresztve, melly inkább munkához, mint mulatsághoz hasonlít. Mivel nem örömet vesztek el a' súlyegyent 's főleg az eszen-létnek azon kül színét, melly nélkül méltóságot nem is képzelhetnek, innen, ha tökéletesen leitták magokat, csoportokba állanak, hol egymást gyámolítják, 's ba-

chanalis mámoruk' öregbülésének oszlopként összefűzött testök' tömegével állnak ellen.

Az országutak' igen jó karban tartása, könnyüvé 's nem igen költségessé teszi az utazást. Furcsa apró, különös faju, rendkívül tüzes és csinos termetű lovak nagy sebességgel ragadják a' kocsit, szárnyalt léptekkei haladják meg a' legmeredekebb hegyeket, 's olly bízatosan nyargalnak le, hogy kereket kötni ritkán, vagy soha sem kell. Ostorra csaknem soha sincs szükség. Egy, a' svéd kocsisoknál sajátságos kiejtés, melly ajakkal csattantásból 's erre fogak közt adott R betű forma hangból áll, elég arra, hogy lovaik nyomon ügessenek.

„Ez állatok közt a' legkisebbek — így ír egy utazó — mellyeket, mivel eredetileg Heland szigetből származtak, *Helanderek*nek neveznek, nincsenek 4 lábnyi magasak. Inkább ló-alaku nagy kutyákhoz, mint közönséges lovakhoz hasonlítanak. Egy holsteini ló kétszerre nagyobb. Láttam apró gyermekkocsikat, ilyen liliput lovaktól vontatva, mellyeknek színök majdnem általában szép fényes barnaveres.“

Ia az ember sebes postával utazik (gyorsszekér és rendes kocsi Svédországban nincs), majdnem mindig kengyelfutót kell előre küldeni, ki gondoskodik, hogy a' lovak az utazó' megérkeztekor már készen álljanak. Ez a' postamesterrel egy nyomtatott levelke által az utazó' nevét, rangját, szándékát 's a' szükségére kívántató lovak' számát tudatja. Illy formán kénytelen az ember magának előre egy utmutatót iratni, mellytől többé el nem térhet. E' nyomtatott czédulák azután belajstromoztatnak, 's e' lajstromok a' csendbiztosságának olly oklevelek gyanánt szolgálnak; mellyek a' felügyelők (inspector) által mindenütt teljes erejükké tétetnek, ha a' dolog törvényes vizsgálatra kerül.

A' svédek nem örömet vetik magokat e' rendszabály alá, melly kissé csakugyan zsarnokinak látszhatik; azért nem küldenek előre kurirt, 's inkább várnak a' lovakra, vagy befogatják, akármillyeket kap-

nak, midőn az idegen, előre küldött czédulájával némi ellenörködést vont magára, melly ha nem ártalmas is, néha rá nézve még is igen kellemetlenné lehet.

A' svéd kormányzásmódnak egész sáfárkodó (administratív) részét épen olly nagy vigyázattal mint pontossággal rendezte 's philosoph lélekkel különböztte el Bernadotte vagy Károly János király.

A' nélkül hogy a' vad helyzetet, öröklött egyenességet, nagy erkölcsi egyszerűséget, mellyet az országban talált, másként alakítani törekednék, inkább egész gondját a' nyilvános jólét' és általános előhaladás' minden rugói' tökéletesíthetésének kitanulására fordította. Bernadotte nem felforgató király, 's Károly János *nemesítő* király, mi ezerszer többet ér.

Hetven évü korában is megtartotta még a' svéd király az érett kor' teljes erejét. Benne valóban tiszteletet parancsoló alkatot szemlélhetni, melly egyenesen uralkodásra teremtett. Átszűrő sas szeme, kiülő hajlott orra fölött, melly a' királymadárhoz még hasonlóbba teszi, nem vesztette még el a' lángoló szikrát, melly eleveníté. Vállait tömött 's az idő által még meg nem halványított fekete haj borítja, 's hiába keresünk ránczot e' magas homlokon, melly a' korona' súlyát könnyeden hordozni látszik.

A' nélkül, hogy a' népszerű bizodalmasságot azon fokig, mellyet a' francziák utolsó kormányváltoztatásoktól kívánnak, kiterjesztené, közönségesen szeretik. Fáradság nélkül lehet hozzá jutni 's vele személyesen szólalkozni.

Nem áll ugyan a' svédeknek, választott királyuk iránti vonzalmok lármás éljen-kiáltásokban, mire egy fejedelemnek 's egy népszónoknak sem kellene különösen büszkének lenni; hanem azon szives engedelmeségben, melly minden mozdulatban nyilatkozik, midőn Károly Jánosról beszélnek.

Ha kimegy, csak örömet sugárzó, szerencsés arczokat pillant meg utjában. Ha egyedül akar lenni, senki nem háborgatja, noha körüle sem testőrök, sem

segédtisztek, sem kamarások nincsenek. Ha a' nép közé vegyül, minden szavát feszült részvétellel lesik, 's aztán egész nap oraculum' mondataiként ismétlik. Egyébiránt keveset beszél. De a' nemzetnek éppen hathatós és szíves rövidsége tetszik.

Valóban különös sors, melly a' déli Franciaországban született férfit két polgári lázadás' következtében a' scandinav thronra emeli. A' heves és láznemű munkásság helyett, melly a' francziákkal némileg együtt születik, sajátjává tudta tenni e' rendkívül átható értelemerővel bíró ember azon ország' meggondolt egyszerűségét, mellynek népe uralkodó székére hívá.

Egész Svédországban ellenmondhatlanul legemlékezetesb vidék *Dalekaria* (Dalarne vagy völgyvidék), vad, 's kevés utazó látogatta tartomány, mellyet magában az országban is csak tökéletlenül ismernek. 525 geogr. □ mérföldnyi területen alig van 140,000 lakosa, 's ebből is évről évre több száz kivándorol, mert a' csekély termékenységü, hideg föld táplálásokra nem elégséges.

Szabad, merész, munkagyőző character, athletai erő, törvény és felsőség iránti mély tisztelet (melly azonban szolgáltság' 's csuszás-mászás' színével legkisebbé sem vegyül), jelesen tüntetik ki a' dalekarliait. Ha főbb tisztviselő utazza keresztül a' tartományt, nem csak a' helységet, hova éjelre érkezik, hanem az egész országotat is szövétnekekkel világítják meg.

Mind a' mellett, e' tájak' lakóiban rendkívüli szabadság' és függetlenség' érzete van. Alkalmasint munkások, 's Dalarne' csaknem minden falujában van egy műszorgalom-ág, melly annak sajátja. Így a' *mora*- és *oruo*s-falviak igen szép verő órákat készítenek. A' *hedemorai* lakosok fölöttébb ügyes kovácscok; az *el-fedaliak* pedig nagy számú takács-bordát visznek ki.

Ezen kívül e' kis nép rendkívül mértékletes és barátságos, sajátos erkölcsökkel és szokásokkal, egyszersmind olly szembetűnő ügyességgel bír, melly által minden vállalataiban boldogul. Egy dalekarli paraszt sem szorul vargára, szabóra, vagy kőművesre. Mindenik ön

kezével készíti, mire szüksége van, 's az évszak' kedvetlen részeiben, midőn gabonában gyakran hiányt szenved, fakérget őröl, kevés liszttel vegyíti 's belőle kenyeret süt.

E' tartományról a' nemes és haszon nem leső vendégszeretésnek olly példáit hozzák fel, mellyek lakosinak nagy becsületökre szolgálnak, 's mellyek még csak az eredeti természetiséghez hiven maradt népek' tulajdoninak látszanak. Ha a' dalekarli, mezőre vagy erdőre menvén, lakát elhagyja, élelemkamrájának kulcsát háza' kül oldalán egy deszkára teszi, hogy az utazó, a' tulajdonos' távollétében is megtalálhassa a' tápláló szereket, mellyekre szüksége van.

E' jámbor nép szintugy megkülönbözteti magát saját arczonati, mint öt század óta nem változott tarka, különös öltözete, 's hajdankori erkölcei által, mellyekhez hasonlók Európának egy tartományában sincsenek.

Itt még most is az ó-scandinavi, *run* nyelvet beszélék. Sok községnél a' két nem' meghitt társalkodása legkevésbé sem gátoltatik. Igy többek közt Mora faluban ifjonczok és leánykák hetenként kétszer gyűlnek össze egy csűrben, a' nélkül, hogy szüleik ez esti mulatságnál megjelenének. Nagy fenyűforgácsok világítják a' falusi termet. A' leányok kötnek vagy szőnek, míg a' suhanczok velök késő éjig csevegnek.

Azt állítják, hogy a' dalekarli házások általában egymással igen jól élnek, 's épen e' bizodalmas társalkodás tartja fenn erkölcsi tisztaságokat. E' tartomány' egyik legsivatagabb, legterméketlenebb részének, Elfedalen helységnek lakosi, 1705ben határukban a' jólétnek kimeríthetlen forrására akadtak.

A' szegény emberek, kiket hideg éjeik, sovány földjök 's minden termékenységtől megfosztott szikláik annyiszor éhenhalásra juttattak, 's kik ennek elkerülésére magok' 's gyermekeik' táplálékait fakéregből készíteni kénytelenítettek, egy porphirbányát födezenek fel a' mondott évben, mellynek pompás termékei Europa'

minden kikötőjébe elhordatnak, 's megérdemelnék, hogy még inkább ismertessenek 's terjesztessenek.

Tejkamarákban, gyógyszertárakban, óragyárakban stb bővebben kellene e' kőfajt használni, mellynek keménysége minden savanynak ellenáll, midőn a' márványt nem csak eczet, hanem tej is felmarja. A' gyógyszeresek' törői, mozsarai, asztal- és kandallólapjai sokat nyernének, ha e' tükörsimaságu, szemnek tetsző, fényes és erős kőfajnak, melly soha meg nem homályosodik 's csaknem elronthatlannak nevezhető, a' márvány fölött több elsőség adatnék.

Főben járó vétkek, gyilkosságok stb, Svédországban csaknem ismeretlenek, 's egy pisztolynak, e' könnyű támadó- és védő fegyvernek látása, mellyet Európában majd minden utazó magával hord, egész falut iszonyattal töltene el.

Mind e' mellett természettől hősbátor a' svéd. Czikornyátlan ugyan, de nincs udvariság nélkül. Nem kevéssé bámul a' britt' különös viseletén, melly, mint igen is gyakran volt alkalom tapasztalni, hideg gőg és keménység által majd nem olly szint veszen fel, mint ha szántsándékos személysértésre czélozna. Olly utazó, ki kávéházba, vagy más nyilvános gyűlhelyre föltett kalappal lép, ugy tekintetik, mint vad állat, mellyel társaságban senki nem kíván élni.

A' svéd' természetes meggondoltsága, igen jól illik komoly, csendes udvariságához 's viselete' hidegségéhez, mind mindennapi, mind nyilvános társalkodásban. Az e' népnél divatozó 'szitkok' 's káromkodások' lágysága, szembeötlő ellenkezést képez hasonló indulat- és szokásbeli botlásokkal, mellyekben más nemzetek annyira tékozlók.

Mennél közelebb jövünk déli Europa felé, annál kitünőbbben sütik harag, düh, cynismus e' kifejezésekre egy botránkoztató erkölcsi elvetemültség' bélyegét. Az angol, égi tüzet kiált szemeidre, lábaidra, testedre és lelkedre. Az olasz átkozódásit mocskos, szemtelen, és értelmetlen szavakkal, 's nevetségesen szomorító istenká-

romlásokkal vegyíti. A' legkeményebb szidalom, melyet svéd ajak kimondani képes: „Tusandjeftar“ (ezer ördög)!

Békés háztartás, csendes házi élet' rendkívüli kedvelése, csaknem semmi gedélkedés, társaságos viszonyok, mellyekben a' régi Franciaországának sem mozgékonyága, sem fénye, sem gondolatlansága nincs, mellyekben Angliának sem csillogása, sem udvariskodása, sem hiu kérkedése nem tapasztalható: ezek sajátosságos jelei egy fölöttébb nyugott polgárisodásnak, melly ugyan szenvedélyek' dramai genieje által nem izgattatik, ellenben házi boldogságot 's kellemes jólétet szerez.

Az erkölcsnek 's véralkatnak e' hidegsége befolyást gyakorol az asszonyok' lényére is, melly Svédországban elég különös. Alsóbb osztályoknál a' két nem közti meghitt társalkodás sem illetlennek, sem veszélyesnek nem tartatik.

A' falusi csinos svéd leányok mind bennszülöttek, mind idegenek iránt fölöttébb megelőzők. Férfiak iránt ugy viselik magokat, hogy az ember a' föld' legromlottabb népe közt vélhetné magát. De viseletök' oka igen egyszerű, ez: Fialat legények' szükében, kik más nehezebb munkákkal foglalkoznak, kávéházakban, fogadóknak, fürdőkben szolgálóknak, levélhordóknak, hírnököknek, kocsisoknak mindenütt leányokat használnak.

Éjfélkor megérkezik az utas. Egy fiatal, szőke, gyönyörű képű, rendszerint igen könnyeden öltözött leány felszerszámozza a' lovakat, mellénk ül, megkapja a' gyeplőt, sebes lépteivel el kezd hajtani, sűrű, sivatag erdőkbe merül velünk, hol emberi lakot gyakran órákig sem találhatni.

Közép és fenntebbi osztályok azonban sokkal szigorubbak, mint a' mezei vagy városi pór nép. Amazok közt kicsapongás fölöttébb ritka, 's az ugy nevezett galanteria, sőt a' csupa tetszvágy is gyűlöltetik.

Nagy visszatartás és állandó characterszelidség a' svéd nők' fő bélyege. Ők minden éjszaki asszonyok közt legkecsesebbek, legilledelemesbek 's legnemesebbek. Karcsuk és delik; köztök nincsenek olly vas-kos, otromba alakok, millyeket más éjszaki tájakon elég bokrosan szemlélhetni. Derekok nyulánk, hajok szőke és pompás, színök gyöngéd és tiszta, tartások olly természetesen kellemes, mint a' lengyel nőké. Még hozzá tehetjük, hogy az alsóbb osztálybeli nők, kikről már említők, hogy a' visszatartás' és szemérmesség' törvényivel kevesebbé aggódnak, általában még szebbek, mint a' nagy dámák és polgári nők.

A' bölcselkedőnek nem lehet ezen egy 's ugyan azon elv' kettős foganatán nem álmélnodni. A' fennebb karbeli svéd nők, kik ostromló szenvedélyekkel küzdeni nem kénytelenek, megőrzik teljes erkölcsi tisztaságokat; az alsóbb rendűek pedig egykedvűségök- 's szenvedélytelenségöknél fogva semmiféle kizáró kötelek által nem engedik magokat lebilincseltetni, azért nem is bírnak heves ingerekkel, 's a' nélkül, hogy sokra becsülnék, legnagyobb könnyűséggel részeltetnek olly kegyekben, mellyek más országokban vagy belső vonzalom' jutalmának, vagy botránkoztató elvetemültségnek tartatnak, 's mellyek nálok nem egyébnek', mint csupa közönséges *emberszeretet'* bizonyosságinak látszanak.

A' fogadókbeli szolgálóknak, kiknek tisztaságán, piperevágyán, 's csinosságán minden, Stockholmot először látogató valóban megdöbben, nincs bérök; borralát adni nekik, közönséges szokás tiltja, 's isten tudja, mi uton jutnak hozzá, hogy mindig szépen öltözködnek.

A' szakácmesterség, noha Svédországban még magas finomságra nem hágott, itt is, mint legtöbb éjszaki tartományokban, nagy becsben tartatik. Mielőtt az ember rendes ebéd végett asztalhoz ül, már mindenféle előétkeket, mint apró retket, kaviárt stb., 's ehhez néhány pohár kognacot vagy rumot költ el.

Az ebéd szinte sajtószerű módon hordatik fel. A' leves, melly csupán azon meleg vízből áll, mellyben a' hús főtt (tehát húslé), nem eleinte, hanem ebéd' közepén adatik fel, 's benne mindenkor köménylevelek és apró szőlők uszkálnak.

Ezután egy sereg étel következik, mind czukorral fűszerezve. Czukrot tesznek a' levesbe, serbe, salátába; vele vegyítik a' borsot, boreczetet stb. A' nyugoteuropai nem könnyen szokhatik hozzá, 's midőn az asztalon az untalan tele töltött czukorszelenecét, mellyből a' vendégek minden étkeik' egyforma fűszerét szedik, megpillantja, bizonyos honvágtyól érzi magát meglepetni, nem ugyan Egyiptom' húsfazekai, hanem azon változatosan gőzölgő 's illatozó erős eledelek után, mellyekre Bécsből, Párizsból, Londonból 's Frankfurtból emlékezik.

Hihetőleg kárpótlásul tartanak a' svédek illy számos vendégeskedést, mellyeket könnyen felényire lehetne szorítani. Minden nap öt vagy hat gastronomici szakra van felosztva. Jókor reggel, mindjárt fölébredés után, 's többnyire még ágyban, már kávé és vajjas kenyeret. 10 vagy 11 órakor vajjas kenyeret, sódart, sós vagy füstölt halat falatoznak 's égett-bort isznak rá. Sokan, kik jókor fölkelnek, 6 órakor kávé isznak, 9kor másod, 11kor harmad ízben reggeliznek, 's rendszeren mindig vajaskenyeret, húst és halat. 2 órakor ebédelnek. Két óra mulva jó a kávé, süteményekkel és vajaskenyérrel. 6 órakor ozsonáznak. Végre 9 órakor vacsorához ülnek, melly serből, tejből és szirupból készített levesből 's egyéb mellék eledekből áll.

Az egészségivás Svédországban még egész patriarchai egyszerűségében maradt meg. Valahányszor a' vendég más' egészségeért iszik, ennek billikomát mindig fenéki kell üritnie. Ezért mondá már Hamlet herczeg is: „Feltéve, hogy husz vendég ugyan azon udvariságot ismétli, 's még nem vagy e' szokásban eléggé gyakor-

lott, annál nagyobb zavarba fogsz jőni, mivel a' svéd-
dek' poharai öblösek és mélyek.“

Polgári rendűek közt még most is megtartatik azon régi szokás, melly minden vendégnek kötelességül teszi, hogy a' mellette ülő asszonyszemélynek kezét csókoljon. — A' mindennapi hús-fogyasztás Stockholmban aránylag sokkal nagyobb, mint a' nem annyira éjszaki fektű környékekben.

A' scandinavi félszigetet képző roppant gránitszikla, mellyre eredetileg finn népfaj telepedett 's utóbb a németek által polgárisítatott; az olly csekély termékenységű 's annyi belháborúk által szaggatott Svédország, mind e' mellett is vagyonos 's szembetűnő gyarapodás' állapotjában van. Koldusok itt igen ritkák. Egyike ez azon európai országoknak, mellyekben a' városok' népessége arány szerint legcsekélyebb. Három millió lélek közt csak 300,000 városi lakos van. Talán ez egyedüli körülményben található természetes magyarázata egy valóban irigylendő állapotnak, melly a' szelidebb égöv alatt fekvő tartományok' miveltségét tehetlenséggel vádolni látszik.

Nincs Svédországban szabály szerint szerkezett szegénység mint Angliában, nincs uralkodó, zsaroló és pusztító koldusság. A' nem olly gyorsan mint meleg országokban szaporodó népesség, csaknem minden betegség nélkül hosszú kort ér. Fájdalom, itt is mint a' többi Európában, évről évre szaporodik a' törvénytelen gyermekek' száma, 's talán ezen egyetlen pont az, mellyről elmondhatni, hogy korunk „romlott miveltsége“ erkölcstelentő befolyását odáig is kiterjeszti.

Az egyszersmind kemény és szelid éghajlat, országot körülvevő 's keresztül vágó magas hegylánczoktól védetve, nem jeleskedik azon növesztő erővel, melly csak délnek tulajdona, hanem ugy szólva, állandó vídamsággal, tiszta egészséges levegővel, elevenítő nyári napokkal, mellyek alatt a' nap 16, 19 óráig folyvást világot és meleget terjeszt, 's mellyek égi háborut csak igen ritkán hoznak.

A' tél, melly december' elején kezdődik, 's melly általánfogva keménynek nevezhető, aprilisig tart. De alig szaggatja meg a' tavasz' első lehelete a' földet borító jégkérget, már mindenféle növények és virágok bokrosan búnak ki. Ma még havat látunk, 's holnap már minden zöld és tarka. A' folytokban sokáig gátolt vizek tajtékozva rohannak a' mélység felé. A' nedv felszivarog a' fákba 's hirtelen levelekké és virágokká változik.

Különféle színváltozatok 's tájfestői, világítás' különössége által nevezetes, szép ősz váltja fel a' rövid, de igen meleg nyarat. Ha végre a' tél beáll, keménységének enyhítésére semmit el nem mulasztó műszorgalom őrzi a' polgárt és földmivelőt a' fagy' hatalmas csipőssége ellen.

Szelidebb egű tájakban talán igen kevés kielégítő gondoskodást találni azon alkalmatlanságok ellen, mellyeket tél és tavasz magokkal hoznak. A' svéd lak úgy van készítve, hogy a' legkeményebb hidegnek is daczolhat. Minden ablak olly szorosan záródik, hogy legkisebb levegő sem vonulhat rajta keresztül. Minden ajtó olly tökéletesen illik feleibe, mint a' legmesterségesebb skatulyafedél. Minden szobákon 's emeleteken keresztül vitt hosszú kemencze csövek állandó kellemes meleget terjesztenek. A' szobapallók mohhal fedvék 's a' kettős ablakok nem ritkák. Általán fogva megjegyzi, hogy tiz év óta Svédország' légmérséke sokkal változóbb lett, mint elébb volt.

Az előre bocsátott észrevételek mindazáltal csupán Svédország' mérséklett részére, t. i. az Allelfvren innnre alkalmazhatók. E' folyamon tul éjszak felé hat olly szerencsétlen, a' természettől megtagadott tartomány fekszik, mellyeknek lakosi gyakran a' még zöld takarmányt learatni kénytelenek, mivel különben a' fagy által legszükségesebb élelemszereiktől is megfosztathatnának.

Mennél tovább halad az ember éjszak felé, annál silányabb lesz a' növény-élet. Azon néhány csekély

zöltség, kender, len, dohány, 's gyömolcsfa, melly még itt terem, lassanként mind kihal a' földszark felé. Minden fát vastag kéreg és moh borít. Nordcapnál a' föld olly terméketlen, hogy az enyhebb sziklarepedésekben csak itt ott nő egy két fűszál. A' legerősebb növények, földi alma és káposzta, nem mindenütt találunk, tenyészhetésökre megkivántató táplálékot.

Nordcaptól kelet felé egy foknyira *Wardöchuus'* különös vára fekszik (Norvegiában) 130 lakossal; melly minden katonai álláspontok közt éjszakhoz legközelebb van. Az itteni várörizet majus' 21kétől junius' 21kéig a' napot lemenni nem látja. Ezen egéshavi hosszú nap, harmadfélhavi hosszú éj által egyenlítetik ismét ki, melly nov. 15-kén kezdődik 's januarius' végeig tart. Igaz, hogy időről időre fölséges éjszakai fények világítják meg a' láthatárt a' gönczöltől felcsapó zsarátvörös lángjaikkal 's legalább részben kipótolják a' jótékony napvilágot.

Már említök, milly könnyen 's milly gyorsasággal utazhatni az éjszaki vidékekben, mivel az ország-nak még a' természet által rendkívül mostohán hagyott részei is kevés akadályt tesznek az utazónak. Finnlandban nem kevésbé bámul az ember, midőn látja, hogy 11—12 éves gyermek, könnyü szekér elébe fogott: három lovat hajt, mellyek hihetlen sebességgel nyargalnak, még olly helyeken is, mellyek veszedelmesek lennének, ha csak az utak' jó karban tartására mindenütt legnagyobb gond nem fordítatnék.

A' koci gördül, szökik, repül némileg völgyről völgyre hegyről hegyre, mélységről mélységre, ezer tájfestői szegleteken, 's meglepő tüneteken keresztül. A' számos fahid dübörög a' lovak' patkója alatt, mellyek bámulandó oktathatósággal engedelmeskednek fiatal hajtójok' szavára 's egy csendes megrándításra a' legsebesebb futás közben is tüstént megállapodnak.

Gazdag, de már kizsákmányolt bányák és földmivelés mellett, melly az ellenszegülő földön diadalmaskodik, csodálkozik az ember, hogy kivált Svédország-

ban még csak gyermeki állapotú kézművességet és sokkal korlátozottabb kereskedést talál, mint az ország' belső jólétéről képzelni kellene. Ellenben a' hajókázás meglehetősen kiterjesztett és virágzó, de még tetemesen gyarapodhatnék, ha az ország' kereskedése és műszorgalma a' még addig hibázó emelkedésre vergődhetnék.

A' svéd katona és svéd hajóslegény, maga nemében mindenik igen jeles. A' tengeri hajós mértékletes, fáradhatlan, fenytéktartó, csendes, takarékos és rettenthetetlen. Az ostromló áradat, melly a' partot, hol apai kunyhója áll, szétdulással fenyegeti, kised korában megcsapta már fülét, szeme megszokta a' vad hullámokat.

A' természettől hadakozó svéd büszkén emlékezik Gustav Adolf' és XII Károly' harcaira. Ismeretes a' katonaságnak, azon földmivelő kerületekbe szállítása, mellyet Oroszországban is utánaznak. A' svéd *Indelta* (így nevezik ezen egyszersmind hadi és földmivelői rendszert) kettős, katonai és földmivelői nevelő iskola *).

Sok tekintetben, kivált erkölcsösség, bátorság és kézműszorgalomra nézve, Dania és Norvegia Svécziához nagyon közelít. Daniában különösen a' népnevelés nagy előmenetelt tett, 's kitalálták azon szint' olly nehéz, mint álmélatra méltó eszközt, melly szerint a' magasb műveltség mellett, a' nép' erkölceinek természetes és erős egyszerűségét megőrzötték. Ellenben mennyire vannak e' földadat' megfejtésétől Angliában és Franciaországban, mennyire Németország' némelly részeiben és a' Schweitzban!

Ha legújabb utazóknak hihetünk, Norvegia az elébbi két statusnál több mint egy tekintetben hátrább áll. Igaz, hogy szigorubb éghajlata, 's az országot minden irányban keresztül hasgató heglánczai, csak igen nehezen meghágható akadályokat gördítnek mivelődése elébe.

*) A' magyar határőr seregre emlékeztet. *A' szerk.*

Semmi sem lehet nevezetesebb, mint egy utazásnak leírása, mellyet egy britt nem régiben Droutheim-ba (Droudhjem) tett. Hogy az ember Christianiából ide juthasson, számos tengeröblökön (Fjorde) kell keresztül menni, mellyek gyakran nagy tavak vagy folyamokként a' szárazra mélyen benyulnak 's néha magas, meredek sziklaktól kerítetnek.

„Mielőtt Christianiából elindulnánk“ — így szól ő — „6 font sterlingen két kicsin, igen könnyű és csinos kocsit vettünk, mellyet magában az országban is az eredetileg francia *Kuriolen* (két kerekű félköcsi) névvel neveznek. Azután egy ladikot kelle bérlenünk, mellybe társainkat raktuk. Öt férfi néhány schillingért kész volt bennünket Sógne-Fjordon áttenni.

„Ladikunk különös, de tetsző alaku volt. Elő- és hátulsó részei egymáshoz teljesen hasonlítottak, 's igen éles és a' viz fölött több lábnyira emelkedő hegyeket képeztek. Az evező lapátok szélesek és laposak voltak. A' kormánylapát annyira benyult a' ladik' belsejébe, hogy valóban terhünkre esett.

„Tengerre ereszkedénk. Evezőink, kiket rendkívüli ügyességgel párotult óriási alakjok a' hajósak' valódi mustráivá tesz, olly erővel 's folyvást dolgoztak, hogy egy óra alatt már a' tul parton valánk, hol egy barlangnál, melly szélveszes időben halászok' menedékhelyének látszik, kikötöttek, 's itt hirtelen tüzet gerjesztve magoknak főztek.

„Nem könnyű teljes fogalmat adni a' tájképek' változatosságáról, mellyek egy Fjord' átevezése alatt az utazó élébe tűnnek. Halmok halmokra tornyosulnak, meredek sziklakká válnak 's majd minden felől mint óriási falak emelkednek fel 's rólok számos zuhatagok locsognak le.

„Egyszerre úgy összeszorulnak e' bástyák, hogy köztök csak alig marad egy szoros átmenetel. Elfödnek bennünket komor árnyékaik 's fejünk fölött nem látunk egyebet az égnek egy csekély nyílásánál. Néha kifüggők e' szirtek, 's mint valami sötét boltozatban

sikamlík az ember alattok, mellyből ezer madár véletlenül fölriasztva, sebes szárnycsattogtatással 's zavart vijjogással röppen szélel.

„Igy füződik' egyik festői nézőpont, egyik vad és felséges tájkép a' másikhoz. Vannak pillanatok, midőn azt vélnők, hogy egy hatalmas sziklákon által tört szoros csatornán hajózunk. Egy pillanatban megtágul a' meder, 's roppant tó ötlík szemünkbe, mellynek kék, csendes, átlátszó vizei olly partokat mosnak, mellyek majd a' vierwaldstätti vagy brienzi, majd a' genfi és thuni tavakéihoz hasonlítanak. Távolban ismét szoros sikátort veszünk észre, 's alig evezünk át a' tavon, már újra mind két oldalról 5000 lábnyi magas szirtek közé zárva szemléljük magunkat.

„Illy festői utazás' kelleme még nagyobb lehetne reánk, 's jobban és belsőbben érzendők valánk azt, ha a' gránitfalakról 's viz'tükréről visszasugárzó égető naphő igen nagy terhünkre nem volt volna. Sehol csak egy szellőmozdulat, sehol egy egy barázda a' hullámokon. Végre a' hőség tűrhetetlen, és fájdalmas lett, csaknem kétségbe esve emelők szemeinket a' hófedte hegytetőkre 's százados jéggel borított ormokra, mellyek' elevensége hozzánk le nem hathatott.

„A' kevés, elszórt népesség, melly a' Fjordokat környező sziklákat lakja, vad és különös életet él, melly az épen leirt vidékkel helyes öszhangzatban áll. A' férfiak kurta öltönyt, bő bugyogót 's az újabb görögökéhez hasonló rövid veres nadrágot hordanak. Bőr tüszőjökön egy nagy kés függ, mellyet mind evés, mind sokféle munkához használnak. Butler „*Hudibras*“ - ában tréfát űz vitézéből, ki sajtszelésre, fahasításra, 's ellensége' agyának felnyitására ugyan azon egy fegyverrel élt.

„A' norwegi paraszt még sokkal többféleképp tudja kését használni. Ezen egyetlen eszközzel készít székeket, asztalokat, lószerszámot és szekérekereket. Egész házi butorát, szekrényeit, diszítvényit mind ugyan

azon késsel faragja. Mivel csak sok fáradsággal 's nagyon távol helyeken vásárolhatná, mire szüksége van, új Robinsonként kénytelen mindenféle kézi mesterséget űzni, vagy is inkább próbálgatni. A' dalarnai paraszt egyszersmind ács, kovács, takács, kötélverő, szabó, varga, asztalos, kerékgyártó stb. .

„Mind a' mellett sem hiszem, hogy készítményei messzehaladt műmunkásságot bizonyítanak. Mert ki egyszerre sokba kap, többnyire mindent elég rosszul végez. Egyébiránt az így készített tárgyak többnyire mind erősek és tartósak. Imitt amott elly fametszések-re is találhat mellyeket mivész sem szégyelhetne. .

„Egykor, midőn V. Keresztély Drontheimot meglátogatta, egy fiatal pásztor, ki látványból sokáig a' király mellett szaladt, felkapott egy darab kemény fát, 's abból késével a' király' mellképét úgy kifaragcsálta, hogy noha nem tökéletesen mivészi, még is olly hasonlatos volt, hogy mindenki rá ismerne. Koppenhagenben a' királyi muzeumban még most is mint nevezetes ritkaságot tartják.

„Drontheim különös, kevésbé ismeretes város, szokásaiban falusias, építkezésében egyszerű, 's kivéve régi goth templomát (melly a' 11d. században épült, többszöri tűzveszély által erősen megrongáltatott és sokfélekép igazítatott), egyetlen kitünő épülete sincs.

„Midőn én meglátogatám, épen istenszolgálat volt. Előbb az ágostai vallást tartó egyházak' szokott énekeit zengék orgona mellett, mire egy alacson, csaknem golyókerekded potrohu pap álla a' szónokszékbe. A' férfi hallgatók jobb, az asszonyok bal felén ültek. Majd egy óráig tartó predikációt csak nem egy lélekzettel monda, melly szónoki gyakorlottságát bizonyítja. Azt is vettem észre, hogy egész beszéde alatt szeméit hunyva, fejét pedig mozdulatlan tartotta.

„Ez éjszaki városban, melly a' szélesség' 63foka alatt fekszik, egy kór- és egy dolgozóház, egy nyilvános könyvtár, egy muzeum, több kezdő iskolák, mellyekben a' kölcsönös tanítás divatoz, egy colle-

gium 's egyéb tanító intézetek vannak. Nincs ház, ha lakói még olly szegények is, mellyben biblia és egy ágostai énekeskönyv nem talátnék. Gonosztettek ritkák, 's mi különösnek tetszhetik, itt az angol nyelvet fölösen beszélik. Hirlapjainkat Drontheimban olvasák 's parlamentünk' vitatkozásiban élénk rész vesznek."

Malten's Bibliothek d. neuesten Wkde, 1834. VIII. IX.

JAKAB ISTVÁN,

m. t. társasági l. tag.

A' TÁRSI ÉSZJOG' ALAPVONATJAI *).

1. §. A' társaságon szoros értelemben értjük több személyeknek egy köz-személyességgé lett törvényszerű olvadását. Mellyből következik:

1) Hogy az egyes személyek a' társaságban akaratjokat egyesítik, vagy azt egy a' józanabb többség által határozandó közakaratnak vetik alá; és így a' társaságnak első czímvonata, minden egyes tagok' akaratjának egy *köz akaratba összeolvadása*.

2) Hogy a' közakarat bizonyos célra törekszik, melly a' közakarat' eszméjéből jöven ki, nem lehet egyéb mint a' köz jó; és így a' társaságnak második czímvonata *a' közjóra törekedés*.

3) A' közakarat és közjó' eszméjéből következik, hogy a' társaság *elő, előre haladó, tökéletesedő*. Minden tag az előhaladás, és tökéletesedés' eszközeit *egyenlőn és szabadon* használhatja. Ez harmadik czímvonata a' társaságnak, melly ezt a' holt 's céltalan egyesületektől megkülönbözteti.

*) L. a' szerző' első közlését, melly az okosságtörvényről, v. helyesben az észjogról szóló általános előismereteket, 's a' *magános észjog'* alapvonalait foglalja magában, a' Tudománytár' IVd. kötete' 27-46 lapjain. *A' szerk.*

2. §. A' társaságok közt valamint legrégibb, az emberiséggel egykoru, úgy legnagyobb hatásu a' családí vagy familiai társaság.

A' családí társaság nem pusztán külső szerződéseken alapúl. A' jogtudományból az erkölcsi, és gyengéd érzést nem lehet kizárni. Itt az öszvekötetést szövök részint sentimentalís és erkölcsi, részint természet-érzési, részint pusztá szerződési viszonyok. És ezen különbözű természetű viszonyokat teszük a) A' nűszpároké, b) a' szűlűkék és gyermekeké, c) a' gazdáé és szolgáé.

A. Általános társi észjog.

3. §. Ha az általános társi észjogot felvesszűk, az vagy magában a' családí társaságot, mint erkölcsi testet, vagy a' családí személyeket külön tekintheti. Mind a' két esetben a' magános okosságtűrvény' általános jogai érnek. Innen minden családnak van

a) általános személyi joga (internum), vagy is kívánhatja hogy olly erkölcsi személynek tartassék, mint akármelley egyes személy, semmi ollyast ne szenvedjen, mi személyi méltóságát sértené.

b) Általános vagyoni joga (externum), vagy is követelheti, hogy más család által vagyonszerzésben ne akadályoztassék, épen úgy mint azt egyes személy követelheti.

c) Általános cselekvési joga (interno - externum) mind ahhoz, mi a' jelen, sűt még leendő család' személyi méltóságát és javát öregbítené. Itt áll elő a' nűszű személyek' azon legszentebb, legsérthetlenebb, legáltalánosabb szabad választási joga, melley szerint erkölcsi és testi szeretetét ön elhatározása szerint azon személynek nyilatkoztatja ki, mellyet erkölcsileg, és testileg szeret. Itt a' szabadság' elnyomása egyenlű az életet eloltű zsarnoksággal. Itt csak okos javaslásnak van helye, semmi kényszerítésnek nem.

B. Feltételes társi észjog.

4. §. A' feltételes társi észjog a' nűszpárok' egymásközti, a' szűlűk' és gyermek', a' gazda' és szolga',

viszonyos jogait vizsgálja, vagy azt keresi; a' családi élet' céljának elérésére, a' családi személyek' magános általános jogaik micsoda megszorítást szenvedhetnek, mellyek minden társaságban kisebb vagy nagyobb megszorítást kénytelenek szenvedni; és így, mi joga a' férjnek a' nő —, a' szüléknek a' gyermek —, a' gazdának a' szolga iránt, és viszont. Innen, a' feltételes társi észjog három pontra oszlik: a) a' nőspárok' egymásközi, b) a' szülék és gyermek, c) a' gazda és szolga közti viszonyokra.

1. A' nőspárok' viszonya.

5. §. A' nősítés oly társaság, mellynek célja az erkölcsiséggel, és az ember' nemesebb természetével megegyező, nemi szeretet' használása, vagy két személy közti azon viszony, melly az erkölcsi köteleztetést, nemi szeretet' tekintetéből jogköteleztetéssé változtatja. És így nem csak megtartózkodás az erkölcstelen szereleméledelettől, hanem annak erkölcsi célból nemi sítés tartozik a' nősítés' fogalmára. A' nemi ösztön' kielégítése állati és pillantatnyi. Emez az embernél egy bizonyos személy iránti maradandó szerelemmé változik, melly a' kettőt egy lényre olvasztja. Itt a' kettő = egy, mellynek factora a' tiszta erkölcsi és testi szerelem.

6. §. Az erkölcsi érzésből jogköteleztetéssel választott nőspárok' viszonyában megkívántatik:

1) A' nemi szerelemből más személynek kizárása. A' belső nemi szerelem, mellynek célja erkölcsi, csak egy személylyel gondolható. A' nőnek más személyhez adása által leesik annak legékesb koronája: a' szemérem. Midőn már a' férj a' nőtől illy megtartózkodást követel, azt megtartani maga is köteles. Innen az egynejeség az, melly a' nősítés' szentségének 's céljának megfelel. A' soknejeség mint a' sokférjeség is, állati, alacson, erkölcstelen, 's a' nősítés' célja ellen van.

2) *A' nőzsésnek feloldhatlansága.* Ez a' belső erkölcsi szerelem' következése. Senki, a' ki tisztán szeret, más nőzési öszveköttést nem kívánhat mint a' feloldhatatlant. A' ki nem illyet kíván, az belsően nem szeret, következésképen öszveköttetése a' nőzsés nevet nem érdemli, és semmi erejü.— A' nőzsés' feloldhatlanságát kívánják: a' családi létel' célja, a' gyermeknevelés, a' nagyobb társasági viszony. Innen az ész csak a' látszatos, vagy erőtelen nőzsésnél engedi meg az elválást. Millyen esetek:

a) A' nőzsést megelőző vagy követő testi tehetlenség.

b) Az erkölcsi tehetetlenség, vagy már más személylyel nőzési öszveköttésben élés.

c) A' kényszerítés, melly ha idővel a' körülményekhez képest elenyészik, a' nőzsés megerősítetik.

d) A' *tévedés*, melly egynek, vagy mindkettőnek tudása ellen történik, és a' *csalás* melly egyik rész' czélos nézetei által esik. A' tévedéssel kötött nőzsést, mind a' két rész' elnézése, a' csalásból-származottat pedig a' csalatott féle helyben hagyja 's megerősíti. A' rokonok közti nőzsést is semmi erejűnek tartják némellyek. Minthogy a' rokonok iránt tiszta erkölcsi szeretet van belénk oltva, melly a' nemi szerelemmel meg nem fér; minthogy a' belső családi élet' biztosítása, mellyre az erkölcsi szereteten kívül a' testi is megkívántatik; továbbá, több családoknak öszveköttetése a' rokonok, vagy vérek közti nőzsés által el nem érhető: az ész ha az elfajulást elmellőzhetné is, kívánná, hogy az illy öszveköttések ne történjenek. A' nemesen gondolkozó és érző ezt tudja, a' józan politica után pedig a' tettleges törvény bizonyos lépcsőket különböztet meg, mellyekben a' vérségi öszveköttetés tilos. Melly tilalmazó lépcsők minél többek; úgy látszik annál *emberségesebb* a' nőzsés. De azért a' már megköttött 's talán magzattal is megörvendeztetett rokonok közti nőzsést semmi erejűnek nem mondhatni.

3) A' nőszipárok' egyenlősége. A' férjnek a' nagyobb értelem és szilárdabb character elsőbbséget lát-szik adni a' nő' gyöngesége felett. De ezen elsőbbsége a' ház' terheinek viselésére, 's a' közszükség' pótolására terjed. Ezen tekintetből származhatik a' férjre olly kivétel, melly az egyenlőséget a' nőszipárok közt lerontani látszik. De más minden tekintetben a' nőszipárok' társasága, mint minden társaság, egyenlő és szabad. Ezen címvonathól a' szerzett javak' egyenlősége is következik. Egyébiránt mind ezen, mind más tekintetekben a' nőszipás körül különböző körülményeket, sőt nyilvános szerződéseket is tekintve sokat határoz a' dolog' fekvését közelebből néző tetteges törvény.

2. A' szülék' és gyermek' viszonya.

7. §. A' szülék' és gyermek' viszonyát a' természettől belénk oltott, leggyöngédebb érzés szövi. Itt nincs társi szerződés, mert a' szüléknek és gyermeknek nincs közakarattok, nincs közcéljok; továbbá a' gyermekek minden szerződésre alkalmatlanok. Itt az erkölcsiség és természeti érzés határoznak leginkább. A' jog ritkán szólal meg a' szülék és gyermek közt; akkor is a' szüléktől a' gyermekhez, és nem viszont.

A' szülei kétségtelen jogot, némellyek a' szülei táplálási, és nevelési kötelességből, ezt ismét a' gyermek' azon tehetlen állapotjából huzzák le, mellybe a' szülék által helyhettett. Hogy ezen vélemények helytelenek, látszik abból:

a) Hogy valakinek kötelessége van bizonyos személy, vagy dolog iránt, nem következik, hogy ahhoz joga is van, hanem a' kötelesség' teljesítésére jogot híz maga után a' cselekedethez.

b) Különösen a' természet érzési és erkölcsi kötelesség, millyen kétség kívül a' gyermeknevelés és táplálás, nem ad kültörvényi jogot.

c) A' gyermeket azon tehetlen állapotba, mellyben születéskor van, nem a' szülék, hanem a' ter-

mészet helyheti, talán a' szülék' minden kinézése nélkül; következképen innen nevelési kötelesség, és ebből szülei jog nem huzathatik le; és így máshol kell keresni a' szülei jog' elvét.

8. §. A' szülei jog'elve, úgy látszik, következő: A' gyermek a' szülői test' származmánya; járatosság (accessio) által előállt legfelségesebb értelemben *saját*, és így ön-személyességre, magánállóságra jutásig mindig úgy nézethető, mint a' *szülei testnek része*. Innen a' szülőknék, a' gyermek, mint legfelségesebb saját körül, van joga mind azokhoz, a' miket ezen nagy saját' rendeltetése kíván. T. i.

1) Van joga a' szüléknek a' gyermek' testi kifejléséhez, melly, minthogy a' szükséges táplálás, és ruházat által történik, van joga ezekre gondot viselni. A' táplálási, és ruházati kötelességről, mint erkölcsi kötelességről, és így nem ide tartozóról, nem is szólunk.

2) Van joga a' szüléknek a' gyermek' lelki kifejléséhez, vagy a' neveléshez. Szent joga ez a' szüléknek, őket ettől akár egyes, akár valamelly közszemélyességnek megfosztani, annyi mint a' szüléknek személyi, és legszentebb saját jogaiba vágni. — A' nevelési jogot csak a' szülők adhatják másnak, ők bízhatják a' gyermekeket a' tanítókra, és ezektől a' nagy saját' nagy gondtalan ápolását kívánják. A' nevelés' tárgyában még ebben a' tekintetben értelmetlen szülékre is javasolnák, és célirányos nevelőintézetek által lehet hatni.

3) Van joga a' szüléknek a' gyermek' munkájával élni, de nem a' nevelés', és táplálás' tekintetéből, hanem a' saját' eszméje, és az után, hogy a' gyermek önszemélyességig úgy nézetik, mint a' szülei test' része. Mellyből egyszermind az is foly; hogy a' szülék, a' gyermeknek mint önszemélyöknek munkájával, nem fognak visszaélni.

A' mint a' gyermek, a' testi és lelki kifejlés által növekedik, munkássága által küllételét is fenntart-

hatja; lassanként önszemélyességet ér. Ezen önszemélyességre jutás által a' gyermek megszűnik *sajátság* lenni, így elszakadvan lassanként a' szülei testtől, joga nyert a' szülei hatalom alóli kiszabadulásra. És ez az egyetlen egy nagyon megszorított joga van a' gyermeknek a' szülők iránt, melyre az életkor, és legmagasabb lelki kifejlés mellett öntáplálhatás is szükséges.

3. A' gazda' és szolga' kölcsönös viszonya.

9. §. A' gazda és szolga' viszonyát azon egyesülés szövi, melly köztök a' külső családélet' céljának elérése végett létesül. Miből látszik, hogy itt a' gazda és szolga, közakarattal azon egy célra tartozván dolgozni, társaságot alkotnak, 's az egész viszony köztök szerződésen alapul. Innen

1) A' gazdának azt van joga követelni, mire a' szolgálával szerződött. Ezen viszony' célja mutatja, hogy a' szerződés' tárgya a' szolga által teljesítendő munka; ez pedig a' szolga' személyi szabadságának megszorítása által teljesíthető és így a' szolga szabadságának egy részét elszegődi, soha testi egészségét. Ezért

2) Ha munkáltatási joga van is a' gazdának, nincs a' munkáltatással visszaéléshez, melly egészség-vesztést von maga után.

3) Minthogy az általános jogok el nem idegeníthetők, csak szerződés által szoríthatók; a' gazdának a' szolga' személyéhez, javához, és szerződésén vagy munkáján kívüli cselekedethez semmi joga.

4) A' szolga, gazdájának szabadsága' egy részét szegődvén, van joga követelni, hogy az *egészen* el ne nyomassék, 's ő eszközzé ne alacsonítassék le.

A' tetteles törvények' körén kívül, sokak által felhozott *úr*, és alattvaló vagy *jobbágy'* viszonyát mi illeti: Minthogy ezen viszonyban közakarattal közcélra törekedés nincs, a' szerződést különböző feltételek nehezítik; erkölcsi, és természet-érzési öszvekötés itt vi-

szonyt nem szül, 's így következik, hogy ez nem csak nem társaság; de nem is társasági viszonynak következése, mint a' szülék és gyermeké a' nőszerési viszonynak; és így ez, mint ezen értekezés' körén kívül levő, a' tetteges törvényekhez tartozik. Nem így az egyházi észjog; mert az egyház' egyes tagjai közakarattal egy szent célra törekednek. De mivel az egyes tagok' viszonyán kívül, az egész egyháznak mint erkölcsi testnek legérdekesebb, legnagyobb foganatu viszonya van a' statusra, annyira hogy egyház status nélkül nem is gondolható; következik hogy az helyén, a' nyilvános észjogban érintethetik.

10. §. A' három, egymástól különböző viszonyokból álló család, egygyé lesz a' családfő alatt, ki mint legidősb, tartja a' kormányt a' többiek felett. Egy családból nőszerési öszvekötés által több családok állnak elő, mellyeknek tagjai külön gyengédebb érzéssel kapcsoltnak egymáshoz, mint a' család' legöregebbjéhez, ki iránt több lépcsői rokontávolság után megszűnik a' természetérzési viszony; és így a' családi engedelem is, annyira hogy az elágazott családok, mint idegen, nem rokon, családok, tekintetnek. Úgy de, hogy az idegen családok, más családok' jogait sértik, gondolható; mellyből folyvásti harc, a' gyengébbnek az erősb általi elnyomása következik (ius fortioris). Talán ez eredete a' *feudal rendszernek*; és így a' külön vált családoknak egy polgári társaságba kell állniok, mellyben minden egyes tag, a' természet-érzési és gazdai viszonytól különböző *főhatalom* alatt közakarattal, köz célra dolgozik. Ezen *főhatalomnak* már, és az egyes tagoknak, vagy *polgároknak* mi viszonyaik lehetnek, arról külön fogunk szólni, midőn a' *nyilvános észjogról* értekezendünk.

WARGA JÁNOS,

professor.

A' MOSTANI EUROPAI ORSZÁGOK ELSŐ ALAPULÁSA.

Robertson és Remer után. Második közlés *).

A' német nemzetek, midőn a' romai provinciákban letelepedtek, erkölcsi bélyegöket 's gondolkozások módját nem változtatták el, 's ujjonnan alkotott országaik' elrendeléséből is a' szabadságnak 's határtalan birtoknak ugyan azon lelke tetszik ki, melly első lakhelyeikben tulajdonok volt. Igaz, hogy a' németek' társasági életének ezen belső minemüségét csak a' római irók' csonka 's gyakran felületes tudósításaikból ismerjük, kik sokat nem vettek észre, sokat rosszul értettek, és sokat saját képzeiteik szerint módosítottak. De mindazáltal az a' mit ők följegyeztek, még is nagy világosságot ad azon polgári állapot' helyes megismerésére, mellyet az europai országok akkor, midőn alkottattak, nyertek, 's melly eleinten minden országokkal közös volt, 's csak utóbb módosítatott minden egyes nemzetnél különbözőleg **). Kötelességünk tehát Német-

*) L. Tudománytár, III. köt. I. 169—191. *A' szerk.*

**) E' régi német polgári alkotmány' megismerésére Caesár, Plinius és Tacitus a' legfontosabb romai irók. Az első igen röviden is, 's csak a' Rhenus melléki németekről és svevuszokról szól; Plinius' tudósításai legnagyobb részint csak a' föld' természetí minemüségét tárgyazzák; 's akár melly becsesek is magokban, mindazáltal azon czélra, melly e' szakaszban előttünk van, 's melly szerint a' német' nemzetek utóbbi polgári alkotmányát azoknak legrégebb polgári állapotja' leírása által akarjuk felvilágosítani, kevésbé használhatók. De Tacitus' könyvét a' németek' erkölcséről a' régi német történetek' vizsgálója nem becsülheti eléggé és annak fennmaradásáért nem adhat a' történetírás' Musájának elegendő hálákat. Bámúlunk kellene, mikép egyezhetnek meg olly igen az ő tudósításai

ország' lakosainak legrégibb állapotját leírni. De czélunkhoz képest itt leginkább csak azt vesszük tekintetbe, a' mi utóbbi polgári állapotjuk' megmagyarázására szolgál, a' többről pedig csak kevés szóval emlékezünk.

A' németek egy nagy európai néptörzsök voltak, melly a' romaiaknak Galliába beütése előtt a' Rhenu-son és Dunán általment, 's onnét a' norvégiai hegyekig 's a' Visztuláig elterjedett. Éjszokról a' finnusok, napkeletről a' vendusok és sarmaták voltak szomszédai. A' romaiak visszakergették őket a' Dunán és Rhenu-son, 's arra kényszerítették, hogy négy száz eszten-deig ezen folyó vizeket kellett határaiknak ismerniök.

De jóllehet az ezen széles kiterjedésű tartományokban lakó nemzetek mindnyájan német származásuak és törzsökűek voltak, mindazáltal mindjárt eleinten gondosan meg kell jegyeznünk, hogy már akkor is az éjszaki és déli Németország között szintén olly nagy, sőt még nagyobb volt a' különbség, mint most. A' szerint, a' mi keveset Tacitus az éjszak-keleti Németországról 's az Álbis, Vizla és Balticus tenger' mellékein lakó népekről mond, talán még egy harmadik népesztályt is lehetne felvenni. A' déli németek az éjszakiaktól életök, igazgatások 's hadakozások' módjá-

azzal, a' mit halála után, hat száz esztendővel a' frankus írók feljegyeztek, ha nem tudnók, hogy a' miveletlen nemzetek kevéssé változtatják erkölcseiket és szokásaikat, 's ha a' mostani arabiai beduineknél a' nomadok' képét olly sokszor fel nem lelnők. Az újabb írók között egy sem fogta ugy fel az olly éles eszü és igaz látásu romai írónak értelmét, mint Moëser, az osnabrüki történetek' jeles szerzője, kit itt leginkább követek, 's gyakran még akkor is, mikor őtet nem említem. Sok jót és igazat mond Krause is a' világ' legfontosabb történeteiről irt tudós munkájában. Schmidt' német történetei inkább használhatók az utóbb következő időszakokban mint itt. Gibbon' jegyzetei is becsesek. De a' németek' utóbbi polgári állapotjára kevesebbé ügyel, mint hogy czélomra sok hasznát vehetném.

ban, erkölcsökben és szokásaikban nagyon különböztek, irántok rendszerint ellenséges indulattal viseltettek 's hadakozás végett „svevus szövetség neve“ alatt egymással egész a' hercziniai erdőig egyesülve voltak. Ezen erdőtől fogva kell az éjszaki Németországot számlálni. A' hol közöttök a' különbségét föllelhetjük, ott nem mulatom el azt utóbb ezen leírásban megemlíteni.

Az a' föld, mellyen a' németek laktak, nem fekszik olly kedvező éghajlat alatt, hogy szorgalmas mivvelés nélkül lakosainak annyi élelmet és kényelmet adhatna, a' mennyit a' délibb. tartományokban a' természet sokszor önkényt ad. Csak a' felföldi németek, 's azon néptörzsökök, mellyek a' rómaiak' szomszédjai lévén ezektől többet tanultak, gyakorlának rabszolgáik által valami kevés földmivvelést, mellyet sok német szomszédjaik bizonyosan nem ismertek. Az ilyeneknek a' hideg, mocsáros, erdős vagy homokos és bogácskóróval ellepett föld nem adott ugyan egyebet, hanem csak kevés füvet, gyökeret, bogyót 's vad almát, a' minemü terméseket a' magára hagyott természet Németországban még mai napon is adni szokott. De más felől marháiknak jó legelővel szolgált, 's a' németek leginkább marhatartásból táplálták magokat. Mind a' méltett még sem voltak tulajdonkép nomadok, hanem az egy határbeliek közösen vagy csordákban legeltették barmaikat *). Egy olly országban, mellyet sok folyók

*) A' régi németek azzal különböztették meg magokat a' nomád népektől, hogy tartós házakban 's egy helyen laktak, a' canadai vad népektől pedig a' szorgalmas marhatenyésztéssel, melly utolsó különbség az által még fontosabb volt, hogy így ők több birtokot nyertek 's lakhelyeikhez erősebben kapcsolattak. Robertson a' németek és az amerikai vad népek közötti hasonlóságot hosszasan mutogatja meg, mint én szükségesnek tartom. Mind a' két rendbéliék durva gyermekei a' természetnek, ollyan termésekből élnek, mellyeket mivvelés nélkül ad a' föld, egészen szabadok 's egymástól függetlenek, vezéreiknek csak

hasítottak keresztül és sűrű erdőségek borítottak el, a' halászat és a' vadászat is fontos ágai voltak az élelemkeresésnek. A' vadászat különféle állatok' bőrével szolgált nekik ruházatul, sőt sokszor védelmül is az ellenség ellen. Mert nem csak az olly vad állatok, mellyek Németország' erdeiben még ma is találtnak, akkor még nagyobb számmal voltak, hanem még olyanok is nagy számot tettek, mellyek azóta kiirtattak p. o. vadbialok, jávorok, irámszarvasok (noha ezen két utolsó csak a' legéjszakibb tartományokban) medvék, hiúzok.

A' németek vagy épen nem laktak falukban együtt, vagy a' falukban házaik nagyon messze voltak egymástól. Ezek körül birtokok olly formán feküdt, mint még most is a' westfaliai és lüneburgi helységeken láthatni. A' munkát, mint minden barbarusok, gyűlöltek, és megvetették, 's rabszolgáik által vitették véghez. E' rabszolgák' sorsa általában véve kedvezőbb volt, mint a' millyent egyéb miveltebb népek' rabszolgái tapasztaltak. Azoknak, kik földmivelésre fordítottak, a' földek ugy adattak által, hogy azoknak hasznából uraiknak osztendőnként csak bizonyos mennyiséget adtak, a' többit pedig magoknak tartották meg. De bizonyos, hogy sokan közülök urok' házánál maradtak, 's kézi szolgálatokra használtattak, 's az illyenek' sorsát a' romai vagy görög rabszolga sem irígyelhette. Minthogy továbbá, a' mint mindjárt látni fogjuk, a' német földes úr rabszolgájának legfőbb birája volt,

mértéktelen hatalmat engednek, csak szabad kényök szerint kísérik azokat hadba, rútdolognak tartják azt véghez nem vinni, a' mire magokat egyszer lekötelezték, békesség' idején csekély vagy épen semmi törvényhatóságot nem ismernek meg, gyermekeiknek nem adnak gondos nevelést, a' haragnak, bosszuállásnak, 's ellenségeskedésnek megzabolázásáról nem tudnak semmit, rokonaik' halálát annak gyilkosán megboszulják vagy vele azért fizettetnek stb. De mind ezt csaknem minden vad népeknél, mellyek hideg ég alatt laknak, fel lehet lelteni.

azért a' német rabszolga még inkább ura' hatalmában állott, mint a' romai vagy görög. Mindazáltal szabaddá tétethetett, 's akkor a' nemzet közé vétetett fel, de nem igen nagy nyereséggel, a' mi alább világosabban megmagyaráztatik.

A' német nemzet durva 's miveletlen volt, 's épen nem birt azon ismeretekkel, mellyek az embernek világosodást és csinosodást adhatnak. Már említettük, kevés földmivelést, vagy némelleyek épen semmit sem gyakoroltak; még kevesebbé üztek kézi- vagy egyéb mesterségeket. Kereskedésök cserélésből állott. De asszonyaik csak ugyan tudtak szőni. A' papok, kik egyedül voltak tudósaik, nehezen birtak más tudománnyal, hanem csak azzal, a' mit nekik a' füvek' orvosi erejének tapasztalása, a' csillagok' járása, vagy a' természet' jelleményei adtak. De akármelley miveletlenülül maradt is a' németek' értelme, abban a' romai írók mindnyájan megegyeznek, hogy jámborok, nyiltszívűek, vendégszeretők, tiszta életűek, nemes gondolkodásuak, igen becsületszeretők 's következképen akármi megbántással is könnyen ingerelhetők 's haragra hajlandók, 's minthogy erejüket érzették, szabadságok' és becsületök' megtámadását is erőszakkal visszaverni vagy boszulni készek voltak. A' személyes bátorság 's hadi vitézség minden barbarus népek' tulajdona, mellyek mérseklett éghajlat alatt laknak *). A' testi erő, mellyet életmódjokkal gyarapítanak, érezteti velök győzhetőségöket; a' veszélyekkel megismerkedés ezekkel nem gondolókká teszi őket; minthogy épen nem tudnak akármelley nehézséget is az okosság' vagy alkudozás' utján elhárítani, azért azonnal hevesen erő-

*) A' régi németek' természeti tulajdonait különösen jól rajzolja le Krause ezen munkájában: *Geschichte der wichtigsten Begebenheiten des heutigen Europa. Halle, 1789. II. Theile in 8.* A' régi és közép időbeli írók' azon helyei, mellyek testi minemüségöikről, bátorságokról és vitézségökről szólnak, bőven össze vannak gyűjtve ezen időszaki munkában: *Göttingisches Magazin, VIII. köt. I. darabjában.*

szakos eszközökhöz nyúlnak *). A' szabadság, 's az egymásközötti egyenlőség az az egyetlen egy, de igen nagy jó, a' mi a' miveletlen népeknél a' csinosodásból származó boldogság' nem létét kipótolja. A' német ezt mindenenk felett becsülte, 's mindentől félt a' mi azt határok közé szoríthatta. Azért volt olly idegen minden újításoktól, mellyeket vagy épen nem hagyott becsúzni, vagy ha becsúsztak is, a' maga gondolkozása' módjához alkalmazott; azért utálta a' kőfallal kerített városokban vagy várakban lakást; azért újította meg szüntelen a' rablánczok' levetésének 's az elpártolásnak próbáit. Az különös a' németek' nemzeti bélyegében, hogy csak nem minden egyéb barbarus nemzetek' szokása ellen az asszonyi nemet becsülték, 's vele nagyon szépen bántak. Tagadhatatlanul az a' jó- és nemeszívűség, mellyet nekik ellenségeik is tulajdonítanak, (a' minthogy mindenütt csak ellenségeik tesznek jó tulajdonaikról is bizonytságot) volt annak is oka, hogy azzal a' nemmel ekképen bántak, melly az erősebbnek jusa ellen magát védelmezni nem tudja. A' férfiu és asszonyi nem a' németeknél szép természetü, magas és erős emberi fajt mutatott. A' romaiak bámulták a' német férfiu' magasságát és erejét 's csodálták az asszony' szépségét.

A' barbarusoknak más hibái voltak mint a' mívelt embernek, 's olly hibákkal a' német is birt. Szenvedelyeiben heves és zabolátlan, még játék közben is hirtelen haragu volt, mindent megvetett a' mi magához nem hasonlított, kegyetlenségre 's ellenségeskedéskor vérontásra hajlott, 's mihelyt erős italokat ismerni tanult, részegeskedésre adta magát.

A' régi németek' erkölcsi tulajdonaiknak leírásánál nem kell elfelejtenünk kettőt megjegyezni. Először mind a' németekről korábban vagy későbben emlékező írók' állításainak különbözőségéből kitetszik, mind a' dolog' természetéből is ki lehet venni, hogy természetök

*) Ius in viribus habent, így szól Mela L. III. Cap. III.

változott és jobbá vagy rosszabbá lett, midőn a' vad-ságnak legalsó lépcsőjéről, melyet már akkor is el-hagytak, mikor a' romaiak őket ismerni kezdték, a' csinosodásnak valamivel magasabb lépcsőjére hágtak. Ez a' romaiakkal társalkodás nélkül is megtörtént vol-na, jóllehet sokkal lassabban, az által, hogy egy hely-ben laktak, 's a' baromtartást gyakorolták. Igaz, hogy az ezektől vett oktatás és példa ezt sokkal hamarább vitte véghez, de ha tőlök sok ismereteket nyertek, másfelől kölcsönöztek némelly vétkeket is. Igy p. o. örömet megegyezünk egy újabb írónak azon állításá-val, hogy a' részegeskedést a' német előbb nem ismer-te, hanem a' romaiaktól tanulta el *). Másodszor az erdőkben lakott régi tős-gyökeres németet meg kell különböztetni a' romai birodalomba beütéskori ide 's tova csapongó némettől. A' hadi zajos élet, a' ragado-zás' ösztönének mind inkább és inkább kecsegtetése, a' talán valamelly elveszett barátért vagy rokonért bo-szut állni kívánás, 's végre, mind az, a' mivel a' há-boru vétkekre alkalmat nyújt, és a' mi által sokszor a' legjobb indulatu fiatal embert is rémítő gonosztevővé teremti, szükségképen annyival hathatósabb befolyása volt az ide 's tova csapongó németre nézve, minthogy a' testiséget ingerlő tárgyak előtte egészen újak vol-tak, 's a' háboru szakadatlanul tartott. De még azt sem kell elfelejteni, hogy az ide 's tova költöző nem-zet mennél tovább ment, annál kevesebbé maradt az, a' mi előbb volt, hanem sok semmirevalók, p. o. szol-gák, rabszolgák stb is csatlódtak hozzá, kik mint minden gyülevésztség, azt a' romlást és nyomoruságot talán leginkább okozták, melyet a' későbbi irók az egész seregnek tulajdonítanak, mert igaz, hogy ezek-nek leírásában épen nem ismerhetünk reá az olyan nemes szívű 's a' futó ellenségen könyörülő németekre, millyenekről Mela emlékezik **).

*) L. Krause a' már felebb említett munkájának első részé-ben 109. lap.

***) L. III. Cap. 5. hospitibus boni, mitisque supplicibus.

A' régi németek' hitvallásáról itt nem szólunk hosszasan, minthogy az czélunkhoz nem tartozik. A' szerint, a' mit az Eddánál *) 's a' felebb fekvő éjszaki tartományok' egyéb regés könyveinél fogva Németország' lakosainak vallási képzetéről helyes következtetéssel ítélnünk: 'a' természet' megtestesített jelenményei 's a' háboru' személyesített képzetek voltak ezeknek istenségei, mellyek mindnyájan egy legfőbb valóságot Alfadur, Wodan, Odín, vagy Lotha név alatt megismertenek. Fő isteni tiszteletök véres áldozatokból, még emberek' feláldozásából is állott, templomok egy szent berek volt: a' vitézség', jámborság' és isteni félelem' jutalma pedig az, hogy a' jelen élet után Walhallába reménylettek felvétetni, azaz egy hadi mennyországba, hol legalább a' későbbiek azt hitték, hogy mind Einheriumok, vagyis tenített hősek az istenekkel 's valkyriekkel vagy nymphákkal együtt ellenségeik' kaponyáiból sert fognak inni. Papjaikról alább bővebben kell szólnunk **).

Az eddig mondottakból eléggé kitetszik, hogy egyedül a' háboru volt az a' foglalatosság, mellyet a' német szeretett, 's szabad emberhez illendőnek tartott, 's mellyből nemzeténél tekintetet, jutalmat 's gyakran még élelmet is várt. Mert az élelem' nem igen gazdag forrásai nálok könnyen 's gyakran kiapadtak, 's nem hagytak nekik egyéb választást, hanem kenyeret szomszédaiknál kérni, vagy fegyverrel keresni. Még többször okozta e' háborúkat a' késéreti seregek' vezéreinek nagyravágyása nagy prédakivánása, 's az,

*) Az Edda éjszaki regék 's mythusok' gyűjteménye, nem az éjszaki theológiának rendszere, jóllehet ennek fő állításait is meg lehet belőle tanulni. L. Ihre's Brief an Lagerbrink. Upsala, 1772. 8.

***) A' könyvek, mellyekből azt, a' mit az éjszak' legrégebb vallásáról tudni lehet, tanulhatjuk, bőven előadatnak e' munkában: Leonh. Fr. Hammels Bibliothek der deutschen Alterthümer. Nürnberg, 1787.

hogy ez a' nép földéhez nem igen ragaszkodván, hajlandó volt kiköltözni 's azt más helylyel felcserélni.

Az a' leírás, mellyet a' németek' polgári állapotjáról legelőbb Tacitusnál, azután pedig a' német nemzeteknek már romai tartományokban lakásokkor élt, később íróknál azoknak törvényeiben 's némelly más okleveleikben találunk, ezt még jobban felvilágosítja. Minthogy minden német nemzetek által felállított országok' polgári alkotmánya, mellynek helyes ismerete nélkül a' közép idők' semmi fontos történeteit sem lehet megérteni, e' törvényeken 's okleveleken alapul, szükségképen bővebben kell itt rólok szólunk.

A' német nemzetek Tacitus' idejében már ismerték a' karzati különbséget, 's voltak közöttök nemesek, kik a' szabad közemberektől különböztek. A' saxok az elsőket Edelingeknek vagy Alhelingeknek, az utolsókat Frilingeknek nevezték. Csodálni lehet, hogy némelly jeles tudósok ezen különbségen felakadtak, 's annak eredetét hosszasan nyomozták, 's vizsgálták. Karzati különbségnek minden országban kell, ha névvel nem is, legalább tettel helyt találni, mellyben a' lakosoknak sajátjuk van. Mert ezen saját birtokot az egyik nagyobb, a' másik kisebb mértékben szaporítja 's következképen a' gazdagság' és szegénység természeti munkálatjai szükségképen származnak t. i. egyfelől tekintet, hatalom, befolyás, uralkodás, másfelől elmellőztetés, erőtlenség, másához kapcsolódás, engedelmesség. A' németeknél könnyen észre vehetjük, hogy különösen két módja volt a' tekintetre 's gazdagságra szert tehetésnek: a' hadi vezérség és a' papi méltóság. A' melly familia olly jeles embereket szült, hogy közülök gyakran papok, 's háboru' idején vezérek választattak, az megkülönböztetett, becsültetett, gazdagságot szerezhetett, fiatal tagjait a' nép előtt új tisztválasztáskor kedvessé tette 's nemessé lett. Az illy nemesek (principes) már Tacitus' idejében nem csekély elsőégi jusokkal birtak. Mert azon kívül, hogy hihetőképen nagyobb birtokra tettek szert, azon nemze-

teknél, mellyeknek királyaik voltak, ezek is azok közül választattak *), 's az a' kevés is, a' mit Németország' belső történeteiről ezen időkből tudunk azt mutatja, hogy a' németek nem könnyen távoztak el az olly háztól, mellyből egyszer vezér vagy király választatott. Az ilyenek voltak a' papokkal együtt az istenek' akarattja' jeleinek a' lovak' nyerítéséből **) magyarázói; a' nemzeti gyűlésben szorosabb választmányt ***) formáltak, előlültek 's adták elő a' gyűlés' tárgyait ****); közülök választattak a' vidékeknek (pagi, pays) birái *****); ők vezérlették a' késérő sereget, noha úgy látszik, hogy e' megtiszteltetésben a' köznemesek is részesülhettek, minthogy e' részben nem a' karzatra, hanem csak a' vitézségre volt tekintet *****). De hihető, hogy a' ki egyszer így megtiszteltetett, az által is nemessé lett. A' nemesek az országtól élelmökre elégséges ajándékokat nyertek *****), 's több feleségeket tarthattak, míg a' szabad közembereknek egygyel kellett megelégedniök *****).

Jóllehet e' szerint a' nemesek nagy elsőségekkel birtak, mindazáltal a' szabadságra 's a' szabad köztársasági igazgatásra nézve az olly nemzeteknél, mellyek-

*) Tacit. Germ. Cap. 7. Reges ex nobilitate sumunt.

**) Ib. C. 8. Quos (equos) sacerdos ac rex vel princeps civitatis comitantur hiinitusque ac fremitus observant. Nec ulli auspicio maior fides. Tehát az auspicia maiora voltak birtokban, mellyeket Romában eleinten csak patriciusok birhattak.

***) Ib. Cap. II. de minoribus rebus principes consulant.

****) Ib. mox rex vel principes audiuntur.

*****) Ib. Cap. 12. Eliguntur in iisdem consiliis et principes qui iura per pagos vicosque reddunt.

*****) Ib. C. 7. Buces ex virtute sumunt.

*****) Ib. C. 15. Mos est civitatibus ultro ac viritim conferre principibus vel armentorum, vel frugum, quod pro honore acceptum etiam necessitatibus subvenit.

*****) Nam prope soli barbarorum singulis uxoribus contenti sunt, exceptis admodum paucis, qui non libidine sed ob nobilitatem plurimis nuptiis ambiuntur. Ib. C. 18.

nek királyaik nem voltak, nem lettek veszedelmesek. Némelly német nemzetek királyoknak, vagy egyes fejedelelnnek engedelmeskedtek, nevezetesen a' svevusok, a' napkeleti tenger mellett lakó népek, melyekről Tacitus ezt világosan mondja. A' népek' költözködése után élt történetírókban az allemannusoknál és bajoroknál, kik vagy épen nem, vagy nem messze költözködtek 's a' svevusok között laktak, örökös hercegeket találunk, ha a' gothusok, vandalusok és burgundusok' régibb királyaik létét onnan akarnók is megmagyarázni, hogy ezen népeknek a' táborozásokban szükségök volt vezérre. Ha felteszszük, hogy a' svevus szövetség hadi szövetség volt, 's hogy azért ezen nemzeteknek egyes vezéreket kellett választaniok, könnyen általláthatjuk, miért igazgattattak ezek királyok által. Tacitus' tudósítása szerint *) a' napkeleti tenger melléki nemzeteknél a' monarchiai igazgatás határok közé sem igen volt szorítva; a' királyi széket már gazdag aristocraták vették körül 's a' királyok a' népet tetszésök szerint kivetkeztették a' fegyverből. Az utóbbi történetek ezen tudósítást legalább annyiban igazolják, hogy Svécziát, Norvegiát és a' daniai szigeteket sok apró fejedelemségekre feloszolva találjuk. De Caesar' idejében az Alphegyekhez, a' Rhenushoz közelebb lakó svevusoknál több demokratiai szabadság 's egyenlőség volt. Igaz, hogy ezeknek fejedelmei azon szín alatt, hogy az állandó 's maradandó birtok az embereket igen a' polgári foglalatosságokhoz szoktatja 's a' hadakozás' lelkét gyengíti, erősebb 's jobb házak' építésére, 's az által elkényesedésre 's hidegtől szerfeletti félésre alkalmat adhat, 's végre nagyobb birtokok' szerzésére vágyást szülhet, a' miből belső eziva-

*) C. 44. Est apud illos et opibus honos eoque unus imperitat nullis iam exceptionibus non praecario iuris parendi. Nec arma iis apud caeteros Germanos in promiscuo, sed clausa sub custode, et quidem servo. — Ne libertinum quidem armis praeponere regia utilitas est.

ködés 's a' gyengébbeknek a' hatalmasabbak által elnyomatások következheznék; a' nemzetet az abban megegyezésre tudták birni, hogy a' szántóföldek minden esztendőn felosztattak; mindazáltal ezen felosztásnál nagyon néztek az egyenlőségre, 's magok sem kaptak többet mint egyebek. De Caesarnak ezen egész tudósítása különös, és hihetetlennek látszik lenni, ha csak azt valamelly szüntelen fegyverben lévő határszéli népről nem értjük a' millyen péld. a' magyar határszéli katonaság *).

Az éjszaki németek' igazgatásmódja' ettől nagyon különbözött 's egészen democraticai volt. Az igazgatás' ezen formájának természete szerint két fő tulajdonságai vagynak: a' minden egyes polgárnak személyére 's vagyona'ra nézve teljes függetlenség 's a' legfőbb 's törvényhozó hatalomban egyenlő részvétel. A' német mind a' két elsőseget a' legnagyobb mértékben bírta. Minden házatya **) személyére nézve egészen független volt, kivévén, ha függetlenségéről maga lemondott, 's háboruban maga által választott vezér alatt szolgált, 's független minden egyéb törvénytől is, egyéb atótól, mellynek hozásában maga is részt vett. Minden házi atyának udvara ugy szólván egy külön országot tett, mellyben ő határtalan hatalmu úr, király és pap volt ***). Házában a' házi békesség' fenntartása végett minden szükségest felebbi bíróságra hivatkozás nélkül megtett, 's a' maga belátása szerint büntetett. Házi állapotjába avatkozni semmi közkiterjedésű felsőségeknek sem volt jusa. Saját birtokára nézve ez csak azon esetben támadhatta meg őtet, ha ő az ország ellen elkövetett valamelly vétékért a' közös békességből kizárattott, 's akkor sem felsőségi. birói hatalom gyakorolta-

*) Caesar de bell. Gall. L. IV. Cap. 22. ut animi aequitate plebem contineant, cum suas quisque opes cum potentissimis aequari videat.

***) vagy a' mint németül neveztettek, minden Wehr és Mann.

***) L. Moesers Osnab. Gesch. I. Rész 15. lap.

tott, hanem had indítatott ellene. 'S még akkor is a' saxoknál a' ház' atyjának lakhelye olly megsérthetetlenül szent volt, hogy azt fel kellett gyujtani, 's belőle a' vétkeket kikergetni *), hogy vére benne ne ontatnék ki. A' németnek birtoka tökéletes sajátja volt a' nélkül, hogy valaki parancsolhatta, vagy tiltotta volna neki abban így vagy amugy cselekedni. Szabadon eladhatta, elajándékozhatta, vagy eljátszhatta azt. Feleségét áron vette **) meg, 's azért annak szabados birája volt ***). Az atyának a' maga gyermekein minden nemzeteknél, hol a' mesterség a' természetet el nem törli, gyakoroltatni szokott jusa, ott hol a' feleség áron vásároltatott portéka, még nagyobb kiterjedést nyer. Ezen okból a' rabszolga is tökéletes sajátja volt 's ha már Tacitusnak azon tudósítása, melly szerint az ur rabszolgáját haragjában büntetetlenül megölhette ****), nem bizonyítaná is azt, hogy annak teljes hatalmu birája volt, még is meg lehetne mutatni, hogy ezen jus a' később időkben is folyvást gyakoroltatott. De legnagyobb bizonyosága annak, hogy a' német teljes úr volt házában, és hogy az ország semmi jusát sem gyakorolta annak személyén, abban áll, hogy kiki eladhatta személyét a' játékban is, 's rabszolgájává tehetette annak, a' ki nyertes lett *****). Ezen saját személyén és birtokán való jusra nézve legkisebb különbség sem volt az éjszaki németeknél a' nemesek 's szabad közemberek között. Az ezzel ellenkező állapot minden szabadságot eltörlött,

*) L. Capit. Sat. de a. 797. cap. 8.

**) Tacit. I. Cap. 18.

***) Id. Cap. 19.

****) Id. Cap. 25.

*****) A' romai szabad ember ezt nem tehetette. Ő az ország' sajátja volt, melly őtet nem akarta hatalma alól eresztetni, a' mi pedig a' *diminutio capitis* által megtörtént volna.

's a' szabad köz embereket a' nemesek' rabszolgáivá tette volna *).

Tacitus' tudósításai 's a' németek által alkotott országok' első alkotmánya meggyőznek arról, hogy a' főhatalom 's a' törvényhozás az egész nép' kezében volt. Minden fontos dolgokat a' nép' gyűlése eleibe kellett vinni, jóllehet Tacitus' szavaiból azt lehet kihozni **) hogy azok a' nemesek által előre elhatározattak. A' gyűlésre a' pap hívta öszve az embereket, az ült elől, az parancsolt csendességet 's annak fenntartására erőszakos eszközökkel is élhetett. A' gyűlésben a' nemesek adták elő annak tárgyait. A' gyűlések rendszerintiek és rendkívüliek voltak; az elsők új és telehold' alkalmával tartattak, a' másikkak a' pap' öszvehívására, de a' melly nem mindenkor talált engedelmességet. A' nép által jelentette az előadott dologban megegyezését, hogy fegyverével a' paizshoz csapott; ellenkezését pedig lassu zúgás, vagy nyilvános elégedetlenség által mutatta ki. Ezen népgyűlések voltak az ország ellen elkövetett vétkek felett is a' legfőbb bírák, 's a' vidékek' bírái is abban választattak.

A' törvény-szolgáltatási rendet 's a' törvény-szolgáltatás' módját a' németeknél a' szabadság-szeretés és életök' módja határozta el. Ők olly tág öszveköttetésben voltak egymással, hogy sajátjaik felett ritkán táma-

*) A' mit Caesar mond, azt nem lehet éjszaki Németországról érteni, hanem csak a' sverusokról, 's Tacitusnak azon helye de morib. Germ. Cap. 26. épen azt erősíti a' mit itt mondunk: Agri occupantur ab universis et inter se partiantur. A' hol mindenek mindent magok között elosztanak, ott egy felső bíró vagy parancsoló nem határoz el semmit. Az utóbbi idők is ezt bizonyítják. Mert azokban is a' szabad közember a' maga kis allodiumát egyenlő jussal bírta, mint a' nemes a' maga nagyobb jószágát.

**) Tacitus l. c. Cap. 11. de maioribus rebus omnes consultant, ita tamen ut ea quoque, quorum penes plebem arbitrium est, apud principes pertractentur.

dott per, 's a' mi kevés támadott is, azt hosszas törvénykezések nélkül a' természeti igazság-szeretés és egyenesség szerint könnyen meg lehetett itélni. Azt sem hitték ők, hogy az országnak kötelessége vagy jusa volna olyan sérelmeket, mellyeket egyes személy máson ejtett, megboszulni, hanem hogy mindenkire magára kell hagyni az olly esetekben a' maga védelmét vagy boszulását. A' nemzet csak az olly vétkeket büntette meg, mellyek az egésznek kárt tettek. Az illy környülmények között a' maga által választott felső hatalmasságnak sem sok foglalatossága sem nagy hatalmanem volt. Tacitus azt mondja, hogy a' vidék' birái közül mindenik mellé száz ember volt adva, kik őtet vezérelték és tekintetét nevelték. Az ilyenekből lettek az utóbb úgy nevezett Schöpfek. Birákká öreg emberek választattak, 's hihető az a' mit némellyek állítanak, hogy ők a' Grau szóból nyertek utóbb Graf nevezetét. A' száz szám arra a' százas törvényszékre emlékeztet, mellyet a' saxok magokkal Britanniába vittek. Bizonyos az, hogy az egyesek' vagy privatusok' pöreinek minden nemei eleikbe vitethettek, de az általok tett elhatározás csak békebirói volt, minthogy végrehajtó hatalommal nem bírtak. Azon felek között mellyek tanácsokat nem követtek, fegyver vetett véget a' pörnek, vagy kettős viadal, vagy familiai háboru által. Mert a' rokonoknak kötelességökben állott a' familiai pert pártolni sőt a' megbántottnak halála után is tovább folytatni. De nem voltak engesztelhetetlenek, 's minden sérelemért, még a' gyilkosságért is meg lehetett őket bizonyos számu marha vagy egyéb ajándék által kérlelni. Minthogy a' következő időszakokban a' büntető törvények' természete efféle elégtételben állott, azért ott helyesebb lesz róla szólni. A' pörlekedések' itt leirt mérséklése nagy hasznára szolgált az országnak, minthogy, a' mint Tacitus *) igen helyesen megjegyzi, a'

*) Cap. 21. utiliter in publicum, quia periculosiores sunt inimicitiae iuxta libertatem.

határtalan szabadság a' familiai háborúkat veszedelmessé tette. Az a' teljes egyenlőség, mellyet a' németek minden alkalommal fenntartottak, 's mellynél fogva semmiféle függést a' háborún kívül meg nem ismertek, minden egyéb elintézést, elégtételt vagy büntetést lehetetlenné tett. A' szabad német gondolni sem tudta azt, hogy valakinek, ki vele egyenlő, őtet megkötni, megverni, vagy neki testében vagy életében kárt tenni másképp jusa lehessen, hanem csak ha harczon előbb meggyőzte. Megismerték azt, hogy a' győzödelmesnek jusa van a' meggyőzöttnek életére és halálára, de olly büntető törvényeket nem ismertek, mellyek béke' idején a' bevádoltat olly módon a' biró' kezébe adhatná, mintha ez őtet meggyőzte volna. Azért a' romaiak' büntető törvényei nekik keményebbeknek látszottak lenni, mint a' háború' következései. *) A' gallusok' azon szokása, melly szerint a' halált érdemlő bűnösöket az isteneknek áldozták, hihetőképennét származott, minthogy a' vétkeseknek halálra büntetésében megegyezésre a' népet más módon nem tudták birni. **) Utóbb meg fogjuk jegyezni, hogy még a' háboruban is, hol pedig a' keményebb fenyték szükséges, csak az olly embereknek engedtetett meg valakit testi büntetéssel illetni, kik az istenség' nevében tették a' mit tettek. Minthogy tehát bevett törvény volt a' megbántásért elégtételt mástól nem várni, láthatjuk ebből annak okát, miért jelent meg a' német mindenütt fegyveresen. Ez fegyverét soha sem hagyta el magától, kivált nem az afféle gyűlésekben, melylyek véres csatázásokra igen gyakran adtak alkalmat, t. i. az ország' dolgairól folyó tanácskozásaiban és a' bachanaliákban, mellyeket nagyon szeretett.

Tacitus' jegyzetei a' németek' erkölcsseiről, 's polgári állapotjáról rendszerint nagyon helyesek 's iga-

*) Florus L. 4, cap. 12. Vt primum togas et severiora armis iura viderunt, arma duce Arminio corripuiunt.

**) Caesar de B. G. L. VI. Cap. 16.

zak, 's csak néha nem találja el egyik vagy másik környülménynek igaz okát. Ide tartozik az, midőn azt hiszi, hogy a' németek azért építették házaikat széllal és nem együvé faluba, mivel vagy az építés' mesterségében tudatlanok voltak, vagy a' tűzi veszedelem ellen akarták magokat bátorságba tenni. De az ő hitvány 's fatörzsökökből öszverakott kunyhóik alig bírták őket illy nagy vigyázatra, 's azt sem látjuk, hogy kunyhóiknak egymáshoz közelebb helyhezése az építés' mesterségében nagyobb tudományt kívánt volna mint széllal és egymástól távol építése. Egy jeles író *) ezen széllal építésben igen helyesen találja annak bizonyosságát, hogy a' németek az ő tartományaikba nem olly formán mint az olasz és görög gyarmatok 's nem egy vezér alatt mentek be, hanem egymástól egészen függetlenül, sőt minden öszvebeszélés nélkül telepedtek meg úgy a' mint kinek kinek tetszett, 's mindenki annyi földet foglalt el, a' mennyit szüksége vagy telhetetlensége kívánt. De mind a' mellett e' részben még fennmarad az az ellenvetés, hogy a' nemzetnek csak ugyan valami módon kellett ezen országba jönni, 's ezen jövetelt gyarmatképen való beköltözés nélkül nem könnyen lehet gondolni. Talán az által eligazíthatatik ezen ellenvetés ha felteszszük, hogy a' germanusok eleinten mindnyájan ide 's tova vándorló nomádok voltak 's mindaddig csapongtak nyugot felé, míg lakatlan földet nem találtak 's egy helyben maradtak, midőn a' Rajna és a' gallusok a' tovább előnyomulást, 's a' sarmaták és vendusok, kik magokat hátok megett fészkeltek meg, a' visszamenést nem gátolták. A' minden ház körül találató nagy legelők, úgy látszik, ezt még inkább bizonyítják.

Minthogy azon régi íróknál, kik a' németekről szólnak, igen gyakran előfordul ezen szó *Gau**), kité-

*) Moeser az említett helyen. lap. 5.

*) Gau, melly ezzel a' görög szóval γαῖα rokon, eredetileg tájéket jelent, azután pedig ollyan tájéket tett a'

szik, hogy a' németeknél az általok birt földnek bizonyos felosztása már jó idején helyt talált. A' későbbi idők' öszvehasonlítása hihetővé teszi, hogy valamely erdőnek, tónak, legelőnek vagy nádasnak közös használása az egymáshoz közel lakóknál bizonyos egyesületre adott alkalmat, melly egy határhoz tartozandóságnak neveztetetik, 's mellyet a' romai írók pagus szóval fejeznek ki. Hogy a' Gau név már akkor is szokásban volt volna, az nem bizonyíthatatik meg, de még is hihető *), ha bár kicsinyenként annak kiterjedésére nézve többféle változások estek is. Az efféle közös haszonvételnek, melly még ma is egész alsó Saxoniában 's Westphaliában különbéle formák alatt helyt talál, akkor még szükségesebbnek kellett lenni, mint most, minthogy a' földművelés kevéssé gyakoroltatott, a' sok marhatartás nagy darab tájéket kívánt, 's minthogy ezen közös haszonvétel a' németek' tunyaságával igen megegyezett. Ha a' nemzet eredeti nomád életmódját folytatta volna, úgy egy részének e' vagy ama' tájékból kizárása helyt nem lelhetett volna. De az állandóul egy helyben, vagy egymáshoz közel letelepedésnek szükségképen közelebbi just kellett adni, p. o. egy olly erdőnek haszonvételére nézve, melly mellett a' letelepedőnek vagy a' sorsvetés, vagy régibb megszállás lakhelyet adott. Azonban ezen justól senkit sem foszthatott meg a' ki oda szinte olly közel lakott, mint ő; sőt inkább saját haszna azt tanácsolta neki, hogy azzal magát egyesítse, azoknak a' közös haszonvételből kizárása végett, kik ahhoz annyi just, mint ő, nem tarthattak. Az, ki a' kizáratás után erővel magának akarta a' közös használatot tulajdoní-

régi németeknél, melly hadakozásra 's törvénykezésre nézve együvé tartozott. A' romai írók pagus szóval tették kí. Hogy pagus, mint némellyek vélik, megerősített helyet jelentett volna, azt nem lehet megbizonyítani, jóllehet a' régi németeknek alkalmasint voltak megerősített helyeik is.

*) L. Tacit 1-e. Cap. 26.

tani, a' határbeli békességet zavarta meg, 's a' határbeliek mindnyájan úgy bántak vele, mint ellenséggel. Ez által az egy határbeliek között a' béke' fenntartása végett még egy másik egyesülés lett szükségessé, hogy mind az egész határ' közös birtoka, mind az azon határbeli egyes emberek' jószága 's élete a' határbeliekhez nem tartozók ellen bátorságba tétessék. A' középidőbeli irók' némelly helyeiből ki lehet hozni, hogy az ilyen egyesület Manniának vagy Manninának neveztetett. *) Ez olly szoros egyesülés volt, hogy sokszor egy határbeliek a' másik határbeliekkel hadakoztak. Mindazáltal másodszor minden egy nemzethez tartozó határbelieknek is mind a' közös kötelesség, mind a' közös haszon tisztökké tette az egész tartományt, mellyet a' nemzet birt, minden más nemzet ellen ótalmazni. — A' nemzet tehát tulajdonképen minden határbelieknek vagy Gau-oknak egyesüléséből állott, melly a' nemzeti gyűlés által alapítatott meg. Ez a' gyűlés 's az azokban tett végzések, tanácskozások, törvényesített szokások 's közös védelemre czélzó rendelkezések a' nemzet' minden tagjait egymáshoz kapcsolták, 's a' nemzetet egy testté forrasztották össze. Egy másik kapcsa a' nemzetnek a' vallás volt, vagy a' közös isteni tisztelet vagy egy közös szent berek 's kivált a' közös pap, kit békesség' idején egyedül magát lehetett általánosan kiterjedő hatalmu nemzeti tisztviselőnek tartani. **) Ennek hatalma nagy volt, minthogy olyan-

*) L. Moeser, az említett helyen lap. 35.

***) Az izlandi papok, míg az izlandusok pogányok maradtak, legfőbb tisztviselőik voltak ezen szabad köztársaságnak, melly norvégiai gyarmatból, és következésképen németekből állott. Ezen papok ültek elől a' gyűlésekben, mellyekben törvények hozattak. A' legjelesebb házakból származtak, 's tisztségek örökségül általszállott gyermekeikre. A' népgyűléseken kívül is ők magyarázták a' törvényeket 's felső hatalmassági hivatalt viseltek. L. C. H. Dreyers Abhandlung von den Isländischen Rechtsbüchern, und den dahin gehörigen Schriften;

nak nézetett, ki által az istenség beszélt. Az országgyűlésen csak az büntethetett, mivel nem ő, hanem általa az istenség büntetett. Neki volt jusa azon jelenségeket magyarázni, mellyek által akaratját az istenség kinyilatkoztatta, 's úgy élt azon jussal mint hajdan a' görög és romai 's a' közép időben a' keresztyén papok. A' papok azokra, a' kik magokat rendeléseiknek ellenök szegeztek, átkot mondtak. *) Foglalatosságai, 's az a' nagy tisztelet, mellyet irántok az egész nemzet mutatott, eléggé bizonyítja, hogy nemes familiákból kellett lenniök. **) A' nemzeti gyűléseken nem hihető, hogy a' nemzet a' határbeliek' saját dolgaikba avatkozott volna; de igen az, hogy azoknak egymás közötti pörös dolgaiban ítéletet hozott. Egyes személyek' cselekedeteit 's egymás közötti, vagy a' határbeliek ellen elkövetett vétkeiket sem vizsgálta. Az elsőket, mint már láttuk, a' magános boszulásra bizta, a' másikat pedig a' határbeliek' gyűlésére, melly kétség kívül úgy járt el a' dologban, mint most az olly községek, mellyeknek közös haszonvételü földeik vagynak.

A' németek' hadi dolgainak elrendelése rendkívül nagy befolyásu volt utóbbi polgári állapotjukba. Nálók kiki katona volt, a' mi minden nemzeteknél lenni szo-

ezen időszaki írásban: Journal von und für Deutschland, hetedik évi folyamata, VIII. darab lap. 130. A' régi izraëliták' aristocratiájában is a' Jehovah nevében szóló pap kapcsolta össze a' nemzetet. Mózesnek írott bűv és pontos törvényei a' nemzeti gyűlést ritkábban tették ugyan szükségessé; de még is effélék voltak a' nagy innepeken a' szövetség' sátorában összejövések.

*) Tacit. I. c. Cap. VI.

**) Tacitus midőn a' papok' hatalmát leírja, mindenkor általánosan a' német papokról szól. Ezeket sokan Druidáknak szokták hibásan hívni, jóllehet Caesar de B. G. I. VI. világosan azt mondja, hogy a' németeknek nem voltak druidáik 's Tacitus sem nevezi a' papokat sehol is így.

kott, mellyeknek állandó hadi seregeik nincsenek. A' hadiszolgálat tehát náluk igen tiszteltetett 's egyedül maga tartatott szabad emberhez illő foglalatosságnak. Abba a' felnőtt ifju a' nemzeti gyűlésen innepélyesen beavattatott, 's első fegyverei ott adattak neki által. Ő ettől fogva *Mann*-nak neveztetett, melly szó különös értelemben hadviselőt tett 's annyit jelentett mint Wehr vagy utóbb Lanze, 's ha Tacitus' szavait jól értjük *), az atyai hatalom alól felszabadítatott, és arra köteleztetett, hogy kenyerét maga keresse, vagy késéreti sereg' felállításá, vagy késéreti seregbe állása által. **) Ha ezt meg akarjuk érteni, tudnunk kell hogy a' németek kétféleképen folytattak háborút: Heermannia és késéreti sereg által.

A' Heermannia, azaz, az egész fölfegyverkezett nemzet minden védelmező háboruban fegyvert fogott az ellenségnek a' hazából közös erővel kikergetése végett; de bizonyosan cselekedte ezt megtámadó háboruban is, mikor valamelly, az egész nemzeten ejtett sérelmet megboszulni, vagy új lakhelyet fegyverrel keresni kellett. Sokszor több nemzetek állottak öszve egy Heermannia-ba. Efféle szövetség volt kétségkívül az, a' mi a' németeknek Germanus nevet adott; de a' melly történetnek sem idejét sem környülményeit a' történet-

*) Minekutána a' tizenharmadik részben azt mondotta, hogy az ifju fegyverviselővé tétetett, ezt teszi hozzá: ante hoc domus pars videntur, mox reipublicae.

**) Tacitus ugyan ott: Insignis nobilitas, aut magna patrum merita principis dignationem etiam adolescentulis assignant. Ezek vagy új késéreti sereget állítottak fel, vagy az atyjokét vették által. Caeteri robustioribus ac iam pridem approbatis aggregantur. Az illyenek a' késéreti seregbe állottak ('s az atyai háznál élelmet nem találván, kenyeret másutt kénytelenítettek keresni). Mind a' két rendbelieknek ezt kellett cselekedni: ha a' familia nagyon megszorodván kenyeröket magoknak kellett keresni, niert kenyérkeresésre a' közép időben a' németek' fiatalabb fiainak nem volt más módjok, hanem csak a' pánczel' vagy a' szerzetes ruha' felvéése.

írás fel nem jegyezte. Talán a' Tangerek' szövetsége adott azon nevezetre alkalmat, kik midőn a' gallusok' elkergetése végett a' Rhenuson általmentek, Tacitus' világos tudósítása szerint magokat germannusoknak hivaták 's a' háboru végével a' Tangeri nevet ismét felvették. Hasonló szövetség volt a' cheruskusoké Heermann *) alatt, továbbá a' francusoké 's egyebekéi. Midőn illyenképen az egész nemzet, azaz, minden, valakinek fegyvere és saját birtoka volt, mind a' nemes, mind a' szabad közember, hadba ment, akkor közös vezért választott magának, ki hihetőképen eleintén Heerzognak vagy Hertognak hivatott, 's kinek a' romaiak kétségkívül gyakran király nevet adtak, mint-hogy a' barbarusok' minden vezéreit így nevezték. Az egyhatárbeliek formálták a' nagyobb csapatokat, melyeket a' mai hadimesterség regimenteknek hív; a' familiák pedig a' companiákat. **) A' németek ugyan már születésöknél fogva számot tarthattak a' vezérségre; mindazáltal érdemmel is lehetett rá szert tenni. ***) Az

*) Talán Hermann vagy Heermann nem tulajdon hanem olly tiszteletbeli név vala, mellyel a' cheruscusok megtisztelték vezéreiket.

**) Tacit. Cap. 7. Non casus, nec fortuita conglobatio turmam aut cuneum facit, sed familiae et propinquitates. Ez nem egy könnyen történhetett volna, ha az egy határbeliek külön voltak volna válva.

***) L. Tacit. C. 7. — Moeser a' felebb előhozott helyen azt látszik mondani, hogy a' nemesek nem tartoztak semmi Manniához és határbeli osztályhoz is. De ez teljességgel nem hihető, minthogy különben nem lehetne általánni sem azt, mikép vehettek volna részt a' közös birtokokban, a' mit pedig a' sok marhatartás, a' vadászat, és az élet' egyéb akkori környülményei szükségessé tettek; sem azt mikép maradhatott volna egész határbeli osztályok ellen békességben. Nem; ez szintén olly lehetetlennek látszik, mint az, ha valamelly hollandi nemes egyik hollandi tartományhoz akarna tartozni. Mert az ország' rendei semmi házi dolgaiban sem védelmezhetnék az illyent.

istenség a' nemzetet késérte a' táborba, vezérlése alatt a' különféle manniák egy nemzeti manniává vagy arimanniává egyesültek 's ennek is a' pap lett hatalommal felruházott feje vagy előljárója. Ez az istenségtől nyervén parancsolatot, a' katonákat megbüntethette, megköötztethette 's megverethette, a' mit tenni még egy fővezérnek, vagy a' mint az a' romai, ki után ezt beszéljük, mondja, egy királynak sem volt szabad. Ez is új bizonyosága annak, hogy a' vallás a' német nemzetek' egyesülésének legfontosabb eszköze volt. *) De ez még inkább kitetszik végre abból, minthogy a' jóslónék, kik magokat istenségtől ihletteknek mondták lenni, millyen a' Brukeri Velleda volt, többféle nemzeteket is öszve tudtak nagy téteményekre kapcsolni, 's tudták az efféle nagy próbákat kormányozni, folytatni 's elvégezni. Azonban az egész nemzet nem mindenkor vett részt a' háboruban 's ez sokszor csak a' késéreti sereg által viseltetett. A' nemesek t. i. tudván melly igen szeretik honfiaik a' fegyvert, arra birták ezeket hogy hadfolytatás végett szolgálatjokba léptek. Az illy sereg késéretnek neveztetett, 's midőn Tacitus irt, ezen intézet már tökéletesen fennállott. A' fiatal emberek, kik fegyverviselőkké tétettek, 's nyugtalanok voltak megmutatni, hogy ők a' fegyvert, melly reájok ruháztatott, megérdemlették 's az ifjabb fiak és testvérek, kik az atyai háznál élelmökre módot nem láttak, valamelly hires nemesnek vezérlése alá adták magokat, 's azzal együtt vagy olyan szomszédokat, kikre a' nemzetnek neheztelni oka

**) L. Tacit. Cap. 7. Caeterum neque animadvertere, neque vincire, ne verberare quidem, nisi sacerdotibus permissum, non quasi in poenam, nec ducis iusta, sed velut Deo imperante, quem adesse bellantibus credunt; effigiesque et signa quaedam detracta lucis in proelium ferunt. Melly igen érezte légyen Tacitus ennek következéseit, kitetszik a' 39dik részből: coque, ugy mond, omnis superstitio respicit tanquam inde initio gentis, ibi reguator omnium deus, caetera subiecta atque parentia.

volt, megtámadtak, vagy valamely hadakozó frígyes népnek, melly őket a' hadakozásra sokszor felszólította, segítségére mentek. Az ilyen késéreti sereg' feje nagy hadvezéri hatalmat gyakorlott rajta. Ő osztotta ki a' tisztségeket, 's azért késéroi versent igyekeztek neki tetszeni. Kötelességeik iránta felette szorosak voltak, úgy, hogy egész életükre gyalázatosakká tették magokat, ha azon ütközetből mellyben az elesett, visszamentek. A' vezér megeskette a' késéroi seregeket, hogy hozzá hívek lesznek, érette 's életéért mindenkor harcolnak, 's az ő dicsőségét a' magokénak nézik. A' vezérek, úgymond Tacitus, a' győzdelemért harcolnak, a' késéreti sereg pedig a' vezérért. De ezen író mindenütt nagy dicsérettel szól a' késéreti seregnek mind vitézségéről, mind nagy számáról. Hihető, hogy eleinten eloszlottak, midőn valamely táborozásnak vége lett. De Tacitus' korában a' nemesek őket békesség' idején is együtt tartották. A' nagy szamu késéreti sereg a' nemeseknek hatalmat és méltóságot adott 's had és veszedelem' idején védelmökre, béke' idején pedig dicsőségökre szolgált. Azért ajándékokat osztogattak ki közöttök, egy hadi paripát 's győzodelmes vérengző dárdát. Gazdagon meg is vendéglettek őket, vagy inkább 's általában élelmökről is gondoskodtak. A' vezérek megbirták ezen költséget részint a' préda' nagyobb részéből, mellyet a' haditörvény nekik ítelt, részint és főképen azon fizetésekéből vagy segéd pénzekéből, mellyeket az őket segítségül hívó nemzetektől kaptak, rész szerint az ajándékokból, mellyekkel saját nemzetök kedveskedett. Az utolsókat megtiszteltetés gyanánt vették el, de olly felesek voltak azok, hogy élelmök is kikerült. A' nemzet ugyan azért volt olly kész őket gazdagon megajándékozni, mivel az ilyen hadakozásra mindenkor kész sereg által róla sok veszedelem elhárítatott, 's az arimannia ritkábban kényszeríteték fegyvert fogni. Mindazáltal még is csodálni lehet, hogy ezen egyes privatusoktól függő, együttlévő, 's bizonyos tekintet-

ben állandó hadinépet formáló késéreti seregeket nem csak igen veszedelmeseknek nem tartotta, hanem még segítette is. Mert helyes megjegyzése az egy újabb irónak, hogy semmi sem lehetett a' szabadságra nézve ezeknél veszedelmesebb. Azon hadiseregek, mellyekkel Sulla és Caesar a' romai köztársaság' alkotmányát lerontották, nagyon hasonlítottak ezekhez. Azonban bizonyos az, hogy a' gazdagság által meghódoltatott romai optimatesek és a' semmikép meg nem győzött németek között a' különbség nagy volt; 's azon kívül ezen késéreti seregek azoknak, kik ellen a' nemesnek őket fordítani kellett volna, ifjabb fiaikból 's testvéreikből állottak. Roma' elnyomóinak seregei pedig nagyrészt olyan olaszországiakból, kik a' fővárost gyűlölték, 's olyan tartománybeliekből, kiknek mindegy volt, akármelly polgári alkotmány alatt viseljék jármokat. Mind a' mellett is ez által csakugyan a' németek' igazgatás-módjába sok aristocratia csuszott be, melly utóbb mindig növekedett, úgy hogy a' nemes szarmazásu szabadok a' szabad közembereket végre egészen elnyomták 's késéreti seregeikbe állani kényszerítették, mint ezt annak idejében el fogjuk beszélni.

A' német nemzeteknek a' romaiak ellen viselt háborui nagy részt bizonyosan késéreti sereg által folytattattak; sőt ha meggondoljuk, melly nehéz volt a' nemzeti arimanniát az ország' határán túl menésre birni, feltehetjük, hogy a' romai birodalomba beütések 's a' Rhenuson és Dunán általmenések mindenkor csak késéreti seregek által történtek. Talán Ariovist csupán ilyen sereg' vezére volt; Hengst és Horst, 's az utánok Britanniába menő egyes csapatok' vezérei világosan olyanok voltak. Itt még csak azt hozzuk elő, hogy a' németek gyűlölték ugyan a' fallal kerített városokat; de még is bizonyos, hogy jelesebb nemeseiknek voltak erősségeik, mellyekből magokat védelmezték, de ezen erősségek alkalmasint csak földből hányt sánczokból 's különféle fa vagy hasogatvány kerítésekből álltak. Mert házaik' építésének módjából azt lehet kihozni,

hogy kőből nem tudtak falat csinálni, 's a' mennyire tudjuk, arra sincs bizonyosság hogy a' legrégebb cale-doniaiak' mesterségét, melly szerint ezek tüzzel olvasztott kőből készítettek falakat, értették volna. *) Egyébiránt mindenik német nép a' hadakozásnak különféle neveit gyakorolta, mellyek közül Tacitus többet említ. Igy a' cattus nagyon rendszeresen 's inkább gyalog harczolt; a' tenkterek különösen jó lovas katonák voltak, a' svevusok is sok lovas katonákkal bírtak. — Reményljük hogy olvasóink meggondolván melly nagy befolyással volt a' régi németek' hadi állapota az általok alapított országok' polgári alkotmányára, nem fogják azt a' mit mondottunk felesleg hosszának tartani.

Azon népek, mellyek a' nyugoti császárságot lerontották 's annak tartományait magok között felosztották, egy törzsekből származtak; mindnyájan németek voltak. Elégséges ok nélkül csodálkoznak tehát némelly írók azon, hogy az általok felállított különféle országok' belső minemiségében olly nagy hasonlatosság vagyon. Maga ezen hasonlatosság meggyőzhet-e volna őket arról, hogy azoknak lakosai egy népből eredtek. Mert eleinten mindnyájan sokat megtartottak azon régi erkölcsökből, szokásokból 's intézetekből, mellyek Németország' erdeiben tulajdonaik voltak. De az általok elfoglalt 's lakott tartományok'

*) A' régi scotiai vár - és klastrom - omladványok' leírása és képeken előadása, mellynek illyen czíme van: *Picturesque antiquities of Scotland, by Adam Cardonell, Lond. 1787.* A' második darab eleibe tett előbeszédben azt mondja, hogy Scotiában a' legrégebb várak' romjai olly kőfalakkal vagynak körülkerítve, mellyek tűz által öszveolvasztott kőből állanak. Ezen öszveolvasztott kőnemet az angolok *plunbudding rock*nak nevezik. Némelly kövek egészen üvegforma mázzal vagynak bevonva, mások legalább úgy megégve, hogy öszveragadó massát formálnak. Ezen kőfalak sok helyen nagyon magasak és vastagok.

helyzeti különbsége 's azon miveltség, mellyet nekik az idő, a' vallás, a' lassanként szaporodó ismeretek 's a' romaiak' példája 's tanítása adtak; olly módosításokat 's változásokat okoztak, hogy a' később időkben csak az találja meg nálok a' német erkölcsöket, ki polgári állapotjuk' első eredetéig visszamegyen.

Hogy ezt illő gondossággal tehessük, legelsőben azon különféle karzatokra kell tekintetet vetnünk, mellyek a' német nemzeteknél már a' romai birtokba beütésökkor helyet találtak. A' hódoltató nemzet vele vitte feleségeit, gyermekeit 's minden házi népét; következképpen szabadokból és nemszabadokból állott.

A' szabadok közé tartozott a' nemes, a' szabad közember és a' felszabadított. Az első már a' régi lakhelyeken is jeles elsőségekkel birt, mellyekre legnagyobb részint háborúban tett szert, 's mellyeket a' romaiak meghódoltatáskori hosszas háboru még inkább megszorított. Mert ebben ő nagyobb részt vett, 's szerencsés kimenetelét nagyobb mértékben eszközölte, mint a' szabad közember, mivelhogy olly késéreti segregnek volt vezére, melly az ő kedvéért 's az ő hasznára hadakozott. Azonban ezen elsőségek nem olyanok voltak, hogy a' szabad közembert a' szabadsággal élésben gátolták vagy a' nemesektől függővé tették volna, valamint az angol köz polgár sem függ a' Lordtól, ha bár ezrendszerint az ország' védelmére többet fizet, a' törvényhozásban személyesen részt vesz, a' királynak született tanácsosa, több tiszteletben részesül 's nagyobb ranggal 's több titulusokkal bir is. A' felszabadítottnak állapotja, ha a' szerint itélünk, a' mint azt Tacitus az első időkben leírja, kevesebb fontosságú volt; de annak igaz mineműségét alig határozhatjuk meg bizonyosan, minthogy ugy látszik a' felszabadító ur' tetszésétől függött, millyen állapotba akarta rabszolgáját helyhezni.

A' nemszabadoknál nagyobb volt a' különbség. Ezekhez t. i. először mind azok számláltattak, kik a'

késéreti sereget formáltak, másodszer pedig minden rabszolgák.

A' katonák, kikből a' késéreti sereg állott, önkényes nemszabadok voltak. Szabad szülektől származtak, de kenyér és becsület-keresés végett szolgálatba lépven függökké lettek. Azonban ezen szolgálatra nem kötelezték magokat örökösen, 's valamint vezérek tetszése szerint elbocsáthatta őket a' szolgálatból, úgy ők is tetszésök szerint kívánhatták az elbocsátást, melly által a' szabad emberek' állapotjára 's vezérekkel egyenlőségre visszaléptek. A' rabszolga sajátja volt urának 's felszabadítása ettől függött. A' nemzet' ezen különféle karzatai, mellyekhez a' rabszolgák nem számlálathatnak, a' meghódoltatott tartományokat elfoglalták 's magok között felosztották. A' barbarus nemzeteknek nem lehet egyéb okok a' hódoltatásra, mint az elfoglalt tartományokban lakhatni. A' németek barbarusok voltak, azért nem is úgy cselekedtek mint a' régiség' jó rendelkezésű országai, vagy a' mostani fejedelmek, kik a' meghódoltatott tartományokat az ország' sajátjává teszik, 's csak általában fordítják hódoltató alattvalóik' javára, 's nem osztják fel egyes alattvalóik között. *) A' németek elhagyták előbbeni lakhelyeiket; meg akartak azoktól válni, a' végre hogy új országokban telepedjenek meg, 's azért szükségképen fel kellett ezeket magok között osztaniok. Minthogy közülök kiki karjával segített hódoltatni, kinek kinek volt jusa a' nyereségből is részt kívánni. De egy felől eléggé érezték, hogy nem mindenik fordított egyenlő erőt a' hódoltatásra, 's következésképen nem is kívánhat egyenlő részt a' nyereségből, másfelől régi haditörvényeik által is a' préda' egyenetlen felosztására voltak szoktatva. Mert a' mi az elsőt illeti a' szemmel-

*) A' romaiak eleinten gyakran épen illy veszedelmes módon hadakoztak; a' közel fekvő városok' lakosait kiirtották vagy Romába vitték, 's országok' tagjaivá tették. Utóbb az üresen maradt tartományokba és városokba gyarmatokat küldöttek.

látás mutatta, hogy a' nemes egy késéreti sereg' vezére lévén száz karral többet tett az ország' meghódoltatása végett, mint a' szabad közember, ki késéreti sereg nélkül harczolt. Már a' világos méltánysággal is megegyezett tehát, hogy nagyobb részt kivánjon és nyerjen, mint a' közember. De továbbá a' nemzetnek is szívéen feküdt az, hogy késéreti seregét ne oszlassa el, hanem együtt tartsa, 's neki kenyeret adjon. Mert ha az számba nem vétetik is, hogy a' késéreti seregbeli katonák efféle eltartás nélkül mint ifjabb fiak atyjaiknak és testvéreiknek terhökre lettek volna, az ország' védelmezésének bevett 's nagy könnyebbséget szerző módja is azt javasolta, hogy együtt maradjanak. Ezen okból tehát minden nemesnek olly terjedelmű föld adatott, a' mennyit késéreti serege' eltartására szükségesnek gondolt lenni. Továbbá másodsor ez a' haditörvénynyel is egészen megegyezett, melly a' zsákmányt ugyan minden harczolók között felosztatni rendelte; de a' vezéreknek nagyobb osztályrészt engedett; a' meghódoltatott tartományok pedig nem nézethettek máskép mint hadi zsákmányoknak. *) Az új birtokosok tehát majd kisebb majd nagyobb osztályrészt kaptak, 's mindjárt eleinten különbség volt közöttök a' gazdagságra és hatalomra nézve. De a' mód, mellyel osztályrészeiket birták, egészen egyenlő volt, 's erre nézve megtartották azon egyenlő 's határtalan jusaikat, mellyeknek képzeteit erdeikből magokkal oda vitték. Melly széles terjedelműek voltak legyen ezen jusok, már az elébbi szakaszban megjegyztük. A' Galliába, Italiába 's Hispaniába beköltözött német új birtoka' határtalan urának tartotta magát. Vagyona, így szól

*) Hogy a' német hódoltató nemzetek általában ekkép jártak el a' dologban, azt az írók igen sok helyeken bizonyítják. De nem illy figyelmesek 's ügyesek annak elbeszélésében, milllyen módosításokat 's kivételeket okoztak e' részben a' nép' külön törvényei és szokásai, a' meghódoltatás' hamarsága, a' helybeli körülmények stb.

egy jeles író, *) fekvő jószágai, cselédjei 's nyájai kicsinyben úgy szólván egy külön törvényhatóságot tettek. Nem csak szabadon bánhatott velök, eladhatta, elajándékozhatta 's örökségül hagyhatta azokat, hanem birtokában semmi urat és birót sem ismert, mint magát, senki rendelkezésétől nem függött, 's ezen sajátjára nézve csupán azon nemzeti kötelességei voltak, melyeket a' közgyűléseken a' nemzet' minden egyéb tagjai is magokra vállaltak. Ezen kötelességek alig állottak egyébből, mint a' miket a' hadra felszólítás magával hozott. Az illy szabad birtokot az ezen időbeli írók allodiumnak nevezik. Azok, kiknek kezökön ez volt, a' földbirtokosok, tették tulajdonképen az ország' polgárait.

A' nemesek a' romai tartományok' meghódoltatása után nem bocsátották el késéreti seregeiket a' szolgálatból. A' romaiakkal 's a' szomszéd nemzetekkel hadakozás ritkán szakadt félbe 's azokban szükség volt katonákra. A' nemesek régtől fogva hozzá szoktak a' késéreti sereg által magoknak gazdagságot 's becsületet szerezni; 's annak együtt tartása felette erős gyámola volt tekintetöknek a' nép előtt, 's végre lehetetlen lett volna nekik, mikor megbántattak, elégtételt szerezni 's magokat a' megtámadások ellen védelmezni, hacsak a' késéreti sereg' elbocsátása közös végzés által mindeneknek, még a' királynak is kötelességgé nem tétetett volna. Különben is már most olly kedvező helyzetben voltak, hogy hű katonáikat eléggé megjutalmazhatták, minthogy az osztályukba jutott föld saját familiájokra nézve felettébb sok lett volna, ha a' nemzet a' nemesnek azon kötelességét is, hogy késéreti sereget tartson, tekintetbe nem vette volna. Késéreti seregeiknek tehát ezen földeknek egy részét általadták, de csak haszonvételre 's csak addig, míg azok nálok hadi szolgálatban maradtak. Ez a' feudumok' vagy fel-

*) L. Nachricht von dem Geschlechte von Schlieffen.

tételek alatt lekötött jószágok' igaz eredete. Ezen jószágok azon első íróknál, kik rólok emlékeznek, kiknek munkáik, mint minden akkori könyvek, deák nyelven vagynak írva, beneficium, honos, fiscale 's az utánok következőknél feudum szókkal jegyeztetnek; azok pedig, kik illyeket birnak, vassi, vasalli, fideles, antrustiones, iuniores és emberek' nevével neveztetnek. Az efféle lekötött jószág' használásának általengedése tehát eredetiképen ezen időekben katonai zsold volt, mellyet a' katona visszaadott, ha a' nemes vezérnek szolgálatjából kilépett, 's a' vezér tőle elvett, ha őtet a' szolgálatból elbocsátotta. Míg a' vazallus ezen szolgálatban volt, addig megszűnt szabad ember lenni; nem vett részt a' szabadok' jusaiban 's úgy nézetett mint mástól függő, ha születésére nézve még olly nemes volt is. De minden jusaiba visszalépett, mihelyt a' szolgálatból kiállott, 's vezére' késéreti seregéhez nem tartozott. Ezen utolsót dominusnak és seniornak hívták, 's a' senior szó adott a' deák nyelvből származott új nyelvekben alkalmat a' Sennor, Seigneur, Signore nevezetekre. Itt megállapodunk, 's minekelőtte az allodiumok' és vasallusok' utóbbi változásairól szólnánk, a' többi lakosok' állapotját vesszük vizsgálóra. *)

*) A' beneficium nevezet az öt első századbéli deák íróknál ugyan ollyan értelemben fordul elő, millyenben itt véte-
tik. Már a' romai császárok is t. i. adtak katonáiknak földeket 's jószágokat, jutalom vagy zsold gyanánt szolgálatjokért. Hygenus in libr. de limit. agrorum így szól: si qua beneficia concessa et assignata coloniae fuerint, in libro beneficiorum adscribimus; és Augustinus: in vigilia pentecostes notum est, quod milites seculi beneficia temporalia a temporalibus dominis accepturi, prius militaribus sacramentis obligantur et dominis suis fidem se servaturos profitentur. Az ideig lekötött jószág' ura senior név alatt fordul elő a' legrégibb oklevelekben p. o. In Can. 6. Concil. Compendiensis an. 757. accipere beneficium a Seniore suo. A' feudum szó hihetőképen ezen szó-

A' romai birodalomba költözött német népzetek rabszolgákat is vittek magokkal. Hazájokban ezekkel szokták a' földmivelést gyakoroltatni. Gyöződelmeik sem kevélységöket, sem a' munkától idegenkedésöket nem gyengíthették meg. A' nagy kiterjedésü már mivelt fekvő jószágok a' rabszolgákra bizattak további mivelés végett. Ezen emberek' állapotja nem lehetett mindenütt egyenlő, mint-hogy egészen uraik' hatalmában voltak, kik közül kiki a' szerint alkalmazta sorsokat, mint saját tetszése, okossága, haszna 's keményebb vagy szelidebb gondolkozásmódja javasolta. Azért jó idején nagy különbség talált helyet a' jobbágyok' állapotja 's ezen állapotnak módosítása között. Innét következett az, hogy ök utóbb sokféle neveket kaptak; sokféle környülményekbe jutottak, 's némellyek közülök még legfőbb tisztségekre is emelkedtek. Alább bővebben szólhatunk rólok.

Habár a' németek' fegyverei a' romai tartományokba beütéskor szörnyü sok embert megemésztettek is, 's habár a' pusztításaikból származott szükség, 's ennek mindenkori késérői a' ragadó nyavalyák, a' régi lakosok közül sokakat vagy meghalni vagy elfutni kényszerítettek is, még sem irtattak ki ezek mindnyájan. Sokan közülök megadták magokat a' gyöződelmeseknek, kik prédával eltelve 's a' lakosokból kiürült földre elegendő új lakosokat nem találván, megunták a' vért ok nélkül ontani. Ezek tehát, azokat kik magokat megadták, elfogadák, és sok régi lakosok az új országnak tagjaivá levének.

Azt ugyan nehéz meghatározni, millyen állapotjok lett legyen ekkor ezeknek; de az többfélekép kitetszik, hogy nagy részint ugyan adót fizetni kénysze-

tól származik: fides. Muratori in Antiquitatibus medii ae vi Vol. I. 594. azt állítja, hogy a' ildik század előtt egy oklevélben sem fordul elő 's azok mellett, a' kik annak régibb oklevelekben előfordulását állítják, nincsenek elegendő bizonyosságok. A' Vassus 's Vasallus nevezeteket ezen gothus szótól Vas, Gwas, melly szolgát jelent, szokták származtatni.

rítettek, úgy hogy ezen idők' értelme szerint nemszabadok voltak, 's vagy a' királynak, vagy valamely fő nemesnek, kinek jószágán laktak, jobbágyai közé tartoztak; de némelyek közülök bizonyosan egészen szabadok maradtak. Ezt már abból is lehet látni, mint-hogy azon romaiaknak, kik kivánták, megengedettett a' romai törvények szerinti íteltetés. Ez világos bizony-sága a' szabadságnak; mert a' jobbágy vagy nemszabad mindenkor az ura' törvénye alá volt vetve. Hihető, hogy Galliában, Hispaniában és Italiában sok nagy birtokosok a' győzödelmesekkel, úgy a' mint lehetett, külön léptek egyességre, melly által fekvő józsaigaik' birtokában így vagy úgy megmaradtak. Birtokot pedig szabadság nélkül ezen időkben nem lehet gondolni. *)

A' németek által a' keleti és déli Európában alapított új országok' különféle karzatainak ezen leírása szükséges, ha eleinteni igazgatások' módját jól 's helyesen meg akarjuk érteni. Azok összezavarják az időket, kik nálok mindjárt eleinteni feudumos rendszert

*) Egy írónak világos bizonyítása megerősíti ezt. Orosius Hist. L. VII. Cap. 41. így szól: Quamquam et post hoc quoque Barbari continuo execrati gladios suos, ad aratra conversi sunt, residuosque Romanos ut socios modo et amicos foverent, ut inveniantur iam inter eos quidam Romani, qui malint inter Barbaros pauperem libertatem, quam inter Romanos tributariam sollicitudinem sustinere. A' burgundusokról még világosabban szól Cap. 32.; 's Marius Aventinus' krónikájában a' 456. esztendőre ez van: Burgundiones terras cum Gallicis Senatoribus dividerunt. A' Senator név alatt itt nem lehet másokat érteni, mint a' seniorokat. De e' részben is nagy különbözés talált helyet a' különféle nemzetek között. A' burgundusok, valamint a' nyugoti gothusok is, egy ideig alattvalóik voltak a' romaiaknak; a' francusok, vandalusok stb. seha sem. Igen nagyon hihető, hogy a' régi lakosok a' két elsőbbek alatt sokkal könnyebben tehetek szert szerencsés sorsra mint az utóbb említettek alatt. A' nemszabadok' állapotját uraik' különböző gondolkozás - módja is különbözvé tehetette.

vélnek találni. Eleinteni igazgatás-módjok attól egészen különbözött. Azt leghelyesebben a' karok' alldiális szabadsága' rendszerének lehet nevezni.

A' legfőbb és törvényhozó hatalom t. i. az alldiális földek' szabad birtokosainak kezében maradt, mint a' kiköltözés előtt volt. Ezek e' végre az országgyűléseken öszvegyültek, 's a' királyok és főembereik által előadott tárgyak iránt, vagy megegyezéseket, vagy ellenkezéseket tetszésök szerint kinyilatkoztatták. Minthogy már ekkor irni tudó tagok is voltak közöttök, nem csak az ezen nemzeti gyűléseken tett végzéseket kezdték feljegyezni, hanem régi szokásbeli törvényeiket is írásba tették; 's minthogy szerencsére ezen gyűjteményeknek nagy része fennmaradt, az nem kevéssé segíti polgári állapotjok' megismerhetését. Minden szabad földbirtokosnak volt helye és szava *) ezen gyűlésben, nem csupán a' nemeseknek; ha szintén a' dolog' természete mutatja is, hogy ezen utóbbiaknak nagyobb befolyásoknak kellett lenni. Ezen országgyűlések a' különböző nemzeteknél különböző nevek alatt fordulnak elő. A' frankok azokat martiusi és maiusi mezőknek hívták, minthogy ezen hónapokban, 's a' szabad mezőn tartattak; a' longobardusoknál hasonló okból roncali mezőknek nevezettek, minthogy Roncaglia városa mellett volt a' gyűlés' helye. Az angelsaxoknál Witrenagemot nevet viseltek ezen szóktól Wit, bölcs, és gemot, összejövetel. Hihetőképen a' nyugoti gothusoknál curiáknak hívtak, 's onnét származott utóbb a' Cortes név. Az

*) Möser ur, munkája első részében a' 45d. lapon azt hiszi, hogy ezt nem lehet az igen kevés földek' birtokosairól érteni. De igen nehéz volt volna meghatározni a' kevés földnek azon mennyiségét, mellynél a' szavazás' jusának meg kellett volna szünni. Igaz, hogy Angliában a' parlament' választásakor mind a' választókra mind a' választhatókra nézve, ez az eset van. De ott a' nevek' feljegyzésekor mind a' bizonyítás, mind a' megegyezés sokkal is könnyebb és még is nehéz.

oklevelekben concilia és placita nevek alatt jönnek elő; a' gyűlés' helye pedig Mallus *) név alatt. A' régi szokás, melly szerint a' jóváhagyás vagy ellenmondás a' fegyvercsattogtatás vagy kiáltozás által jelentetett ki, megmaradott. Az egyes Gau-oknak, pagusoknak és vidékeknek dietináik, vagy különös gyűléseik voltak az őket külön illető dolgok' elintézése végett **).

A' szünet nélkül tartó háborúk, mellyeket a' német nemzetek új lakhelyeiknek elfoglalása előtt és után folytattak, kicsinyenként reá szoktatták őket az állandó vezérnek eltűrésére. Ha ezt egy Alarich', Genserich', Wallia', Chlodowig' vagy Dieterich' hadi szerencséje követte, nagy volt tekintete 's hatalma, és sokat merészelt tenni, a' mi az őtet megelőzőt, vagy őutána következett vezéreknél mind országokat, mind élteket veszedelmezett volna. A' kevesebbé vitéz, vagy szerencsés vezér azonnal megvetés' tárgyává lett egy olly népnél, melly a' hadon kívül más mértékét nem ismerte a' nagyságnak ***). De eme'

*) Ezen régi német szótól: Mahl, jel, kijelent, meghatározott hely.

**) A' német történetíróknál 's publicistáknál tökéletesen ismeretes dolog az, hogy a' németek, valamint eleinten minden általok alkotott országok is semmi egyéb legfelsőbb hatalmat a' nemzeti gyűléseken kívül nem ismertek; azért úgy hittem, hogy méltán kihagyhatom azon bizonyosságokat, mellyekkel Robertson a' 37d. jegyzésben azokat megczáfolja, kik a' francusok' első polgári alkotmányáról ellenkezőt állítanak. A' dologról tökéletesen meggyőződik akárki, ha csak középszerűen ismeri is az ezen időszakos írókat. A' francok' országgyűléseiről sok helyek össze vagnak szedve a' Robertson által is említett Sorberus' munkájában. Io. Iac. Sorberi commentat. de comiciis veterum Germanorum antiquis. Ienae 1755—49. Vol. I. et II. 4to. Több írókat ezen tárgyról előszámlál Hummel. L. Hummel's Bibliothek der deutsch. Alterthümer. I. 257 és 276.

***) Az olly vezérnek, kit egy szabad, kevesé kimivelt, 's engedelmességre szoros törvények által nem kényszerített

nagy emberek 's azoknak vezérlésökből tapasztalt hasznok reá szoktatták őket állandó fők alatt lenni, 's ha parancsolatjaiknak nem is, legalább tanácslásaiknak engedni. Ez által minden országok határozott hatalmu monarchiákká váltak, 's erősebb kormányzási rendszert nyertek, mint az volt, melly őket elébbeni lakhelyeikben egy nemzetté összekapcsolta. A' német nemzetek imént említett vezérei némelly értelmes 's éles látásu romaiak' tanácsát 's útmutatását követték, kiknek neveit a' történetírás fennmarasztotta. Ezek tanították őket arra a' mesterségre, miképen lehessen alattvalóikat béke' idején céljaik' előmozdítására birni, 's ezek vetették meg az uj országalkotmánynak alapját, mellyekbe tagadhatatlanul a' romaiak' intézeteiből is valamit elegyítettek. Ezen első fejedelmek' hatalma bizonyosan igen kétséges volt, 's némelly újabb, kivált francia irók' hízelkedésére, kik örömet azt akarnák elhithetni, hogy a' nyugoti nemzetek mindenkor csendesen engedtek despotáknak, már ma egy történetíró sem hallgat. Azonban az ezen időbeli országok' belső története mindenkor abból szoktak ál-

nép választ, nem csak kitetsző nagy talentomu, okosságu 's állhatatosságu embernek, hanem szerencsés hadviselőnek is kell lenni, ha az olyan polgártársain nyomosan uralkodni akar, kiknek engedetlensége, haszna 's féltékenysége ellen mindenkor kénytelen harcolni, minekelőtte céljait az ellenségén elérheti. Melly sok függjön az illy helyzetben magától a' személytől, azt a' mi időnkben Washington' példájából láthatjuk, ha őtet azokkal összehasonlítjuk, kik hasonló dolgok' véghez vitelére a' hollandiak és brabantiak által tétettek vezérekké. Ezen jegyzés felvilágosítja azt a' különbséget, mellyet azon egy nemzet' királyainak hatalmára nézve ezen időszakaszban találunk. Az olly király, ki magában kormányzói okosságot 's vitézséget egyesített, annyira megnyerte a' nép' bizodalját 's hozzá ragaszkodását, hogy mindent könnyen véghez vihetett, 's ha nemzeti gyűlésen vagy az országban valamelly felekezeten ellene 's hatalmaskodása ellen támadott is, azt könnyen elnyomható.

lani, a' miből a' korlátolt hatalmu kormányok' történetei állanak, tudillik annak előszámlálásából, mikép viaskodtak szünet nélkül a' nemzetek és fejedelmek a' szabadságért és hatalomért egymással, változó szerencsével ugyan, de még is úgy, hogy a' királyok sok lépéseket tettek hatalmok' nevelésére.

Ezen királyok mindnyájan választattak; mindazáltal sok nemzetek, a' mi már a' régibb időkben is történni szokott, a' választásban nem könnyen távoztak el attól a' familiától, mellyet egyszer a' királyi székre emeltek, p. o. a' keleti gothusok, francusok és burgundusok. Mindazáltal még Pipin szükségesnek tartotta új alattvalóit megesketni, hogy házától a' királyi méltóságot nem fogják elvenni *). Más nemzetek nem maradtak az uralkodói ház mellett. Így cselekedtek a' nyugoti gothusok és longobardusok. A' több vezérekhez szokott, 's több nemzetekből öszveolvadt francusoknál szokásban volt az országot több fiak között felosztani. Ezen királyok' foglalatosságai meg voltak határozva. A' nemzetet az ország' gyűléseire ők hívták össze, 's ők adták elő azoknak tárgyait; de csak a' nép' akaratja végzett 's csinált törvényt, mellynek külső formája 's kifejezése a' nép' legfőbb hatalmát mindenkor kijelenti, még pedig épen nem az irónak

*) Így beszéli egy régi író Boucquetnél. L. Boucquet Recueil des histor. T. V. l. 9. Minekutána Pipin per auctoritatem Papae et unionem sancti chrisomatis et electionem omnium Francorum a' királyi székre emeltetett, az esküvés' formája is meghatározott: ut nunquam de alterius Iumbis regem in aevo praesumant eligere. Igaz, hogy Pipin csak azért élt illyen vigyázással, mivel attól félt, hogy a' francusok vissza találnának térni a' merovingi házhoz, melly iránt mind a' mellett is, hogy annak tagjai semmire kellők voltak, olly nagy tisztelettel viseltettek, mint a' törökök az Ozmán' háza iránt. Ők nem egyedül voltak a' németek között, kik ezt cselekedték. Procopius Hist. Goth. L. II. azt beszéli a' herulusokról, hogy midőn királyi familiájokból kifogytak, a' svccusokhoz küldöttek annak egy ivadékaért.

szabad tetszése szerint, hanem egészen azon okokból, mellyekből a' romaiak ezen szókat: a' nép és a' senatus parancsolják, törvényeik' elejébe tették *). A' szabad allodialis jószágok' birtokosainak sajátjokban gyakorlott nagy terjedelmű hatalmok mellett a' királyok csak keskeny határu végre hajtó hatalommal bírtak, és sok alattvalóik eléggé erősek voltak a' végrehajtást gátolni. A' nemzet nem mindenkor segítette neki az engedetlen tagokat a' törvények iránti engedelmességre kényszeríteni, jóllehet maga hozta azokat. Mert nagyon félt egy olly rendszabásnak előmozdítója lenni, mellyel fejedelme' hatalmát öregbíthetné, valamelly polgártársának határtalan szabadságát megsérthetné, annak egyéb esetekben a' király' hatalmaskodása ellen kikelő bátorságát gyengíthetné, vagy azt arra bírhatná, hogy azon esetben, ha a' nemzetet hasonló engedlenség' vádja érné, magát a' királylyal a' nemzet' elnyomása végett egyesítse, mint ez most az ő megbüntetése végett azzal egyet értett. Ugyan ez az eset adta magát elő akkor is, mikor a' király birói hatalmát gyakorolta; ritkán tehetett egyebet, mint a' mit a' békebirák tesznek. Az a' felekezet, mellyet vétkesnek ítélteni, nem gondolt ítéletével, nem adta meg ellenfelének a' kívánt elégtételt, 's legfelebb

*) L. Georgisch in Corp. Jur. Germ. p. 2. és Eccardi Edit. Leg. Saliae et Ripua. caet. p. 4. dictaverunt salicam legem proceres ipsius gentis, qui tunc temporis apud eandem erant rectores. Sunt autem electi de pluribus viri quatuor his nominibus: Wisogast et o. qui per tres Mallos convenientes omnes causarum origines — tractatus de singulis iudicium decreverunt. 'S az előbeszédnek végén (L. Georgisch p. 6. Eccard. p. 9.): Hoc decretum est apud regem et principes eius et apud cunctum populum christianum, qui infra regnum Merwungorum consistunt. A' király csak azon törvények iránt kívánhatott engedelmességet, mellyekben a' nemzet megegyezett. Ipse rex, úgy mond az Annal. Francorum írója, sedebat in sella regia circumstante exercitu, praecipiebatque is die illo quidquid a Francis decretum erat. L. Bouquet T. II. I. 647.

akkor vetette magát alája az ítéletnek, ha őtet az országgyűlés is vétkesnek mondotta lenni. De alább bővebben főgunk a' törvényszolgáltatásról szólni.

Egy olly nép, mellynek a' sajátság' jusairól olly magas képzetek voltak, nehezen tudta maradékainak abban valaha lehető megegyezését gondolni, hogy egy fejedelem jószágaik' böcsüarát kiszabja, 's tőlök értékök' egy részét elszedje, nem az ország' szükségeinek pótlására, hanem a' maga pompájának fitogtatására, szenvedélyeinek és hizelkedői, vagy vétkes dolgokban segítő szolgálói' telhetetlenségének kielégítésére. Még akkor a' szabadok semmi adózást nem ismertek. Childerich, ki adót kívánni bátorkodott, egész kiköltözködéséig menő zúgolódást támasztott, 's maga és felesége Fredegunda azon szerencsétlenségeket, melyek őket érték, ezen zsarolásért reájok mért isteni büntetésnek tartották *). A' királyok nem birtak egyéb jövedelmekkel, hanem csak azokkal, mellyeket az ország' felosztásakor nekik jutott osztályrészből mint sajátjokból bevettek, de a' melly hadi zsákmány elosztása' törvényei szerint nagyobb 's jövedelmesebb volt, mint a' nemzet' akármelly tagjáé is. Azon kívül a' hadi zsákmány' elosztásakor az ingó javaknak is legnagyobb részét kapták, 's ez is sokszor annyi volt, hogy belőle a' királyok' meggazdagítása végett háborut indíthattak. Továbbá a' büntetési pénz' egy része az övék volt. Azt is magával hozta a' németek' régi szokása, hogy a' késéreti seregek' vezéreit megajándékozzák **). Az efféle ajándékok legalább a' francusok által a' martiusi és maiusi mezei gyűléseken a' királyoknak gyakorta megadtak, 's tetemesek voltak ***). Már megjegyztük, hogy az elfoglalt tartományokban életben

*) Gregor. Tur. I. V. C. 29. 34.

***) Tacitus De morib. Germ. C. XV.

***) Azon helyek, mellyek azt bizonyítják, össze vagnak szedve ezen munkában: Du Cange Dissert. 4. sur Joinville pag. 113.

maradott romaiak' egy része adózóvá lett. De nem hihe-
tő, hogy a' király egyedül maga kapta volna ezen adót,
hanem kapta azt mindenki, kinek földén 's jószá-
gán laktak. Midőn ezen francusok a' szomszéd nem-
zeteket magok alá vetették, azoktól adó gyanánt esz-
tendőnként ajándékokat kívántak. Az irók nem mond-
ják meg, mire fordítottanak légyen ezek. De minthogy
hadi zsákmány gyanánt nézethettek, bizonyosan legna-
gyobb részök a' királynak jutott. A' többi hihetőké-
pen azon nemesek között osztatott el, kik ezen hábo-
rúban kiséreteikkel hadiseregét szaporították. De az
egész nemzet nem vett abban részt. Némelly tudósok
azt hitték, hogy az elfoglalt tartományok' egy része
mint az ország' közös jószága a' király 's a' törvény-
szolgáltató hatalom' számára külön szakasztatott, 's az
ilyen földek volnának azok, mellyeket az ezen idő-
beli irók fiscalis földeknek neveznek. Mi nem vagyunk
ilyen vélekedésben. A' király épen azért kapott na-
gyobb osztályrészt az elfoglaláskor, mivel sok embe-
rei' élelméről kellett gondoskodnia. A' tisztviselők is
nem az ország', hanem a' király' tisztviselői voltak *).
Az ugyan hihető, hogy mind az önkényes ajándékok
a' martiusi és maiusi mezőkön, mind ezen kényszerített
adományok legelső lépések voltak az adóztatásra. A'
királyok ugy nézték ezen ajándékokat, mint a' mikro-
nekik a' régi szokás just adott, minden gyűléskor ki-
vánták azokat, 's meghatározták becsöket. Azon neveze-
tek, mellyek alatt az első adózások előfordulnak: ké-
relmek, benevolences, dons gratuits, ugy látszik, meg-
erősítik ezen vélekedést. A' hadra szólító parancsolat
is alkalmat adott a' királyoknak a' meggazdagodásra;
vagy pénzre büntették azokat, kik a' táborban meg nem
jelentek, vagy hadi élelmet, hadi tiszteik' számára

*) Ez a' nevezet: Terræ fiscales, romai. Tudjuk, hogy a'
császár' magános kincstára neveztetett Fiscusnak. Ez még
világosabban látszik bizonyítani, hogy a' király' saját és
magános birtokai értetnek ezen nevezet alatt.

eltartást stb kívántak tőlök. Mind ezen módok által a' francusok' királyai nagy kincseket gyűjthettek magoknak. Az ezer. népek' királyainak legfontosabb hivatala tagadhatatlanul a' háborúban, a' hadi seregek' vezérlése, volt. Hatalmuk ekkor bizonyosan nagyobb vala, mint béke' idején, kivált ha magoknak tekintetet szerezni tudtak. De még is koránt sem hasonlított ezen katonák' engedelmsége ahhoz, mellyet a' romai hadiseregeknel látunk, jóllehet ezek is szabad polgárokból állottak, kik béke' idején tökéletesen egyenlőkké lettek vezéreikkel 's tiszteikkel. A' német katonák a' háborúban sem tudtak demokratiai gondolkozás-módjokról lemondani. Azt kívánták, hogy vezérek szavazatok' többsége szerint cselekedjék, nem tették meg kötelességeiket, ha vele ellenkezőleg vélekedtek, az allodialis hadiseregek elhagyták őtet a' megtámadó háborúban, valamikor akarták, 's a' vasallusok kiléptek szolgálatjából, mikor segedelmek nélkül talán leginkább szűkölködött. Ezen idők' történetirása teli van a' minden német származású katonák' büszke szilajságának, engedetlenségének 's hűtelenségének példái-val *).

*) Csak egynehányat hozunk elő: Első Chlodowig, ki nem kevés tekintettel birt nemzete előtt, kiprédáltatott egy templomot, 's a' katonák abból a' többek között egy rendkívüli nagyságu 's szépségü edényt vittek el. Az egyház' püspöke követeket küldött a' királyhoz, 's kérte, hogy adná vissza az edényt azon szent haszonvételeire, mellyre rendelve volt. Chlodowig parancsolta a' követeknek, hogy menjenek vele Soissons városába, mivel a' préda ott fogna elosztatni, 's megígérte, hogy ő, ha a' sors neki ezen edényre just ad, fogja a' püspök' kívánságát teljesíteni. Midőn a' zsákmány a' hadiseregek' közepette egy halomra rakatott, kérte a' király, hogy adassék neki az edény az osztály előtt azon részen felül, melly neki jutni fogna. Mindenek hajlandók látszattak Ienni a' király' kívánságának teljesítésére. De egy vad és durva katona föl emelte hadi fejszójét, erősen az edényre ütött vele, 's így kiáltott: Neked se legyen semmi egyéb részed mint a'

Mindazáltal hibáznánk, ha a' mostani renddel ellenkező efféle cselekedetekből azt akarnók kihozni, mikép ezen népek azt hitték volna, hogy a' szabad ember nem köteleztetik hazája' védelmezésére, vagy hogy valamelly nép az ország' egyes tagjainak kölcsönös segédelme nélkül bátorságát, sőt political életét is megtarthatja. Az az engedelmisség, mellyet a' hadra szólítás iránt mutatni tartoztak, ellenkezőt bizonyít. De ezen engedelmisségtől mindent gondosan elválasztottak, mi csak egy lépéssel is tovább ment, mint a' mit a' közbátorság' fenntartása kívánt, 's azonnal ugy

mit a' sors el fog határozni. L. Gregor. Turon. Hist. Fran. L. II. c. 27. A' katoná' cselekedete a' régi szokással nem ellenkezőn, nem adott okot megütközésre 's az volt kicsinyben a' mi nagyban egy angol parlamenti tag' elmondása, midőn a' minister a' királyi udvartartásra felesleg nagy summát kíván. Ugyan ezen író libro V. Cap. G. egy történetet beszél, melly megbizonyítja, mikép függöttek a' francia királyok a' néptől még akkor is, midőn a' hadi fenyíték szorosabb engedelmet kívánt. Első Lothár 553 esztendőben a' szászok ellen vitte táborát. Ezen nép megijedett a' királyi hadisereg' jövetelekor 's békességet kért. Elégtétel gyanánt nagy summa pénzt ígért a' királynak, 's Lothár hajlandó volt, az ajánlást elfogadni. De a' hadisereg azt sürgette, hogy ütközet legyen. A' király minden ékesszólásával igyekezett a' szászok által ajánlott feltételek' hasznos voltát általlátatni. A' szászok végre még többet ígértek, hogy a' katonákat megkérlelhették, 's Lothár megújította kéréseit 's ok-adásait. De a' dühös sereg a' királyra rohant, sátorát összetörte, magát abból kihurcolta 's tüstént megöli, ha az ellenségeskedés' elkezdésében meg nem egyezne. Minthogy a' német katonák efféle törvényes kívánságoknál a' királynak ellent állottak, nem lehet csodálni, ha őtet a' legkisebb megbántásért is elhagyták. Midőn az angol király Harald a' norvegiaiakat Stamford mellett megverte, a' zsákmány' elosztásában fősvénységet bizonyított 's a' haditörvény ellen cselekedett. Erre katonái közül sokan elhagyták zászlóit, 's a' hódoltató Vilhelm megverte 's megölte őtet. L. Rapin, Geschichte von England, az I részben l. 434.

cselekedtek, mint szabad és minden köteleztetéstől ment emberek, mihelyt a' király többet akart. Ekkor szabad akaratjoktól függött a' szolgálat, jutalmat kívánhattak érte, 's kiléphettek belőle, ha akartak. Nem lehet általán fogva mondani, hogy ez az okfő hibás. Az olly fejedelem, kinek jusa van alattvalóit megtámadó háborúban zászlói alá kényszeríteni, nem csak tetszése szerint azoknak vérét vesztegetni, hanem, ha szerencsés hadakozó, hódoltatásai által erőt 's alkalmat is nyer jusait egész a' despotismusig nevelni. Ezzel nem akarjuk azt mondani, hogy a' törvény' végrehajtását gyakorló hatalomnak igen keskeny határok közé szorítása az ország' boldogságára szolgál. De van itt is egy szerencsés középut. Nagy-Britannia' királyainak van jusok megtámadó háborút kezdeni; de a' nemzet megtagadhatja tőlök azon eszközöket, mellyek által egyedül reménylheti a' fejedelem a' hadat szerencsésen 's becsülete' sérelme nélkül folytathatni.

Említettük fölebb, hogy a' német népek' egyes tagjai már régi lakhelyeikben is az ország' közös védelmezésének bizonyos rendszerére, vagy az ugy nevezett Heermanniára köteleztettek *). Midőn a' romai tartományokban új lakhelyeket találtak, 's mindenik nemzet külön országot állított fel, akkor ezen védelmezési rendszer' szabályait még szorosabban meghatározták. Ebben nagy, 's talán még eddig eléggé meg nem fontolt változást okozott az, hogy nekik ettől fogva állandó, 's béke' idején is főkhöz illő tekintettel felruházott vezérek voltak, 's hogy ezek a' Heermannia' összehívására is jussal birtak, a' mi elébb csak az istenség' nevében történt. Bizonyos, hogy ez által a' nemzet ösz-

*) Robertson ugy vélekedik, hogy a' németek első lakhelyeikben nem voltak a' Heermanniára kötelezve, vagy, a' mi ugyan annyit tesz, nem tartoztak külső ellenségek' megtámadását közös erővel visszaverni. Az egyes emberek' egybe kapcsolódásának természete más népek' hasonló intézetei 's az írók' tudósításai eléggé megmutatják ezen állítás' helytelenségét.

szekapcsolódása szorosabbá 's könnyebben használhatóvá lett. De más felől több kényszerítés is járult hozzá, 's a' vezérek nem sokára annyira vitték a' dolgot, hogy minden kisebb vagy nagyobb szabad jószág' birtokosa, ha a' hadiszóllításra meg nem jelent, a' törvények által kemény büntetés alá vettetett. Ezen büntetés Heerbann-nak hivatott 's a' francusoknál, mikor az egész summát kellett fizetni, hatvan solidust tett *). Ezt az intézetet a' francusoknál mindenkor feltaláljuk, valami óta rólok hiteles tudósításaink vagynak **). A' büntetés olly szorosan hajtattott végre, hogy ki a' pénzt le nem tehetette, az vagy kezeset tartozott állítani, vagy mindaddig a' király' rabszolgájává lett, míg a' summát le nem szolgálta ***). Minthogy a' Heerbann ****) csu-

*) Plenum Heeribannum, bannum dominicum, bannum regis. Lex Longob. l. 1. tit. 14. §. 3. et Capit. Caroli M. l. 3. C. 67. Quicumque liber homo in hoste bannitus fuerit, et venire contemserit, plenum heeribannum componat secundum legem Francor. i. e. 60 solidos solvat.

***) Erről példák találhatnak Gregor. Turon. l. V. cap. 26. l. VII. cap. 26.

****) A' kezes' helyzetét az ezen időbeli törvények' barbarus nyelve így nevezi: Heerebannum, Rewadiare. Az a' ki Wadiát nem állíthatott, per modum Wadii in servitium principis tartozott menni.

*****) Ezen szók: bannire, bannare, németül bannen, 's bannus, bannum, németül Bann, annyit tesznek tulajdonképen, mint kötni és kötélni, 's mindent kifejeznek, a' mit ezen magyar szók mondanak, különösen pedig kötelezést és köteleztetés a' hadi sereghez állásra. Ez a' német szó-lás: jemanden bannen, oder in den Bann thun, annyit tesz, mint őtet kötelezni p. o. valami pénz' fizetésére, valami foglalatosság' felvállalására, valamelly helyen megjelenésre; tovább annyit tesz, mint idézni, citálni (megjelenésre kötelezni), 's általában mint parancsolni (valakire köteletséget tenni); 's végre verbannen helyett is használtatik, azaz valakit kötelezni a' társaságból kimenésre. L. Glossar. Manual. T. l. 559. Minthogy a' fejedelmek a' Heerbannt mind inkább és inkább saját hasznokra igyekeztek fordítani, azért ezen szó utóbb eredeti jelenté-

pán a' nemzct' védelmezésére czélozott, önkényt értődik, hogy annak csak akkor lehetett helye, mikor a' nemzet megtámadtatott, 's hogy az senkit sem kötelezett az ellenséggel a' haza' határain tul hadakozni. A' hadi tüz' dühössége 's a' zsákmány' reménye gyakran ugyan tul vitte a' hadisereget az ország' határain; de megtámadó háborúkat az egész Heerbannal ritkán 's nehezen lehetett folytatni *). A' király a' gyűlésen reá beszélhetett sokakat a' nemesek és szabadok közül, hogy megtámadó háborúban ötet önkényt követtek, de igen nehezen birhatta az egész nemzetet arra, hogy a' Heerbann' kemény köteleztetése alatt az olyan háborúban vele tartson.

Abból a' mit most mondánk, láthatni, hogy csak szabad ember lehetett tagja a' Heerbann-nak, 's nem tartozhatott ahhoz a' késéreti seregből senki, 's annál inkább nem a' rabszolga. A' Heerbann szabad földbirtokosok' hadi szövetsége volt, 's minthogy ezen vitéz nemzetek a' hadakozásból származó becsületen kívül semmi egyéb becsületet nem ismertek, azért az ezen védelmezési szövetségben részvehetés egyszersmind nagy nemesi megtiszteltetésnek is tartatott, melly a' legkisebb szabad föld' birtokosát is a' szabad földdel nem bírókon jóval felül emelte, ha bár ezek a' késéreti sereg' ura által sokkal kedvezőbb állapotba tétettek, 's öt születése a' legnemesbekkel egyesítette is. Nem is volt ez képzelt elsőség. Mert a' leggazdagabb beneficiummal bíró birtokatlan is mástól függött; nem tiszteltetett meg azzal, hogy a' haza' veszedelemben forgásakor annak védelmezésére meghivatnék, ha-

sével egészen ellenkező értelemben is vétetett. De ez későbbben történt, mint a' következő közlésben fogjuk látni.

*) Midón Chlodowig a' francusokat a' gothusok ehen akarta vinni, ezt a' vallás' színe alatt akarta cselekedni. L. Gregor. L. II. c. 37. Egy mást a' thuringiaiak ellen, mint látszik, a' Heerbann által folytatott háború tulajdonkép nem megtámadás, hanem boszuállás volt. Id. L. 3. cap. 7.

nem várakoznia kellett, ha a' késéreti sereg' urának tetszik-e őtet a' táborba elvinni; a' hadi sereg között nem állott az első rendben, hanem ezen elsőség a' szabad emberé volt, nem emelkedhetett soha vezérségre 's kivált nem vett soha részt a' háboru és békesség felett tartott tanácskozásokban. Mindazáltal a' késéreti seregek a' nemzeti hadi sereg' egy részét tették, mint-hogy a' késéreték' urai nem máskép, hanem csak velök együtt jelentek meg a' hadban; sőt sokszor a' rabszolgák is fegyverbe öltöztettek 's hadi szolgálatot viseltek.

Bátran azt lehet állítani, hogy, a' mit eddig mondottunk, minden német nemzeteknél, mellyek a' romai tartományokban országokat alkottak, helyt talált; jóllehet már ezen időkről is különféle módosítások részszerint ismeretesek előttünk, részszerint többek is voltak, a' nélkül hogy a' kevéssé figyelmező történetírók azokat említnék, vagy az említettek még eddig eléggé megvizsgáltattak volna. A' mi célunkhoz, melly szerint az europai igazgatás-módnak képét 's a' polgári alkotmányok' lelkét csak általánosan akarjuk lerajzolni, szükségtelen volna bővebb magyarázatba bocsátkozni. De azt meg kell jegyezni még, hogy a' mit eddig mondottunk, főképen olyan írókból van véve, kik a' saxok és francusok' történeteiről szólnak. A' francusok' országának, melly minden ujon alkotott német országok közül egyedül maga nem rontatott le, tartóssága, nagy hódoltatásai 's az a' széles monarchia, mellyet Nagy Károly a' nyugoti Európában felállított mind ezek az egésze olly fontos befolyást adtak ezen népnek, hogy az minden egyebek felett megérdemli figyelmünket.

Ezen országnak Galliában alapításától fogva a' most említett nagy hódítóig nem kevés változott meg a' polgári alkotmányban. Az első francus királyokat hadiszerencsésök igen gazdagokká tette. Minden elfoglalt tartományokban nagy birtokokat nyertek, mellyeknek segítségével késéreti seregeik 's szolgáik' számát nagyon nevelhették. Minthogy a' régi németek' hadi tör-

vényei szerint *) jusok volt tiszteket tenni, könnyen nyerhettek just az elfoglalt tartományokban helytartókat is kinevezni, mi által, könnyü elgondolni, melly igen kellett hatalmoknak növekedni **). Hogy ezeknek következői tunyaságba merültek el, azt a' nemzet' értelmesebb része bizonyosan örömet láttá. Ha azok Chlodowig' lelkével birtak volna, a' királyi ház' hatalma a' földbirtokosok' szabadságára nézve nem sokára veszedelmes lett volna. Ebből lehet megmagyarázni azt a' különös tüneményt is, mellyet a' nyugoti történetírás sehol sem mutat, t. i. azt a' nagy hatalmat, melyet a' király' első ministere és generálisa, a' maior domus, magának szerzett. A' nemzet szívesen láttá ezt a' hatalmat, minthogy az által a' királyé kisebbedett. A' maior domus közülök származott, hivatala nem volt firól fira szálló, 's eleinten a' nemzet által választott ***). De veszedelmessé lett ezen változás, midőn Pipin' familiája nagy belső háborúk alatt ezen méltóságot a' maga familiájában örökössé tette 's Károly Martell azt fegyverrel szerezte meg magának. Ebből szükségképen annak kellett következni, a' mi következett

*) Tacit. de morib. G. c. 12. Gradus quin etiam et ipse comitatus habet, iudicio eius, quem sectantur, magnaue comitum aemulatio, quibus primus apud principem suum locus.

**) Melly számosoknak kellett lenni a' királyi vazallusoknak, annak egy bizonyosága az, hogy azok Theobertnek, Dietrich' fiának az országot megtartották, midőn azt nagybátyjára Childebert és Lothár el akarták tőle venni. Gregor. Tur. L. III. c. 23. Consurgentes autem Childebertus et Chlotarius contra Theodobertum, regnum eius auferre voluerunt. Sed ille muneribus placatis a Leodibus (alii: Leudibus) defensatus est. Azon sok vitákban, mellyeket a' nagyok egymás között folytattak, nem voltak más katonák a' nagyok' vazallusain és szolgálain kívül.

***) Több helyek között, mellyek ezt bizonyítják, lásd Fredegár-t; Chronik C. 89 az 54d. részben azt beszéli, hogy a' burgundusok nem állottak rá, hogy maior domust választottak volna. Ebből Schmidt (Geschichte der Deutschen)

akkor, midőn Caesar az állandó dictatorságot fegyverrel magához ragadta. Károl Martell az ellen-felekezést, azaz a' régi rendszer' barátjait, szertelenül elnyomta, határtalanul uralkodott 's a' királyi igazgatást egészen eltörlötte. Mert hihetőképén a' koronát nem merészelte fejére tenni, 's mind a' mellett még sem akarta azt a' kis megszorítást eltűnőni, mellyet a' király okozott. Csak ezen titulusokat adta magának: Maior Domus és Vir Illustris *). Mások herczegnek 's alkirálynak nevezték őtet. Fia, a' lappangó Pipin, más utat választott a' korona' elnyerésére. Az ellenfelet minden módon igyekezett megnyerni, a' régi polgári alkotmányt visszaállította, királyt nevezett ki abból a' familiából, melly ezen méltóságot egykor bírta, a' nagyoknak kedvezett, a' polgárnak hizelkedett, 's visszaadta neki azt a' zsákmányt, mellyet tőle Károly Martell elvett. Minthogy e' mellett hadi szerencséje általában véve mind a' közember, mind a' nemzet előtt neki tiszteletet szerzett, hideggé tudta alattvalóinak legnagyobb részét azon veszedelem iránt tenni, melly rájuk azon esetben következendő lett, ha azt, kinek már minden hatalom kezében volt, egy olly méltósággal is felruháznák, melly olly sok alkalmat adott a' hatalmat még inkább nevelni, 's különösen a' maioratusnak a' koronával egyesítése által azt az akadályt elhárította, melly addig a' két méltóságot zabolában tartotta. Nagy Károly' uralkodása elég bizonyosá-

az 1ső részben a' 206d. Iapon azt hozza ki, hogy a' nemzet a' maior domust sehol sem akarta. De annak több helyeken 's több ízben lett választatása ellenkezőt mutat, ezen egyes esetből nem lehet következtetést huzni 's Fredégár hihetőkép csak úgy beszél azt el mint rendkívüli dolgot.

*) Kétség kívül követői ellenzették neki, valamint Cromwell' követői sem hagyták helyben, hogy ez király titlust akart felvenni. A' maga veje Fleetwood azzal fenyegette, hogy ő lenne ezen esetben az első, ki melyébe kardot döfne.

gát adta annak, hogy ezen lépés' rossz következéseitől nem ok nélkül lehetett félni.

Az a' környülmény, hogy ekképen a' királynak vagy inkább képviselőjének a' maior domusnak hatalma növekedett, szükségképen változást okozott a' nemzet' gondolkozás- módjában. Ettől fogva kiki igyekezett magát a' királyi udvarral öszvekapcsolni; a' maior domus kedvezése a' nagyoknak helytartóságokat osztogatott, a' hadi seregeknél vezéri hivatalokat adott, meggazdagodásra alkalmatosságot szolgáltatott, az elkövetett igazságtalanságok' 's nyomorgatások' büntetését meggátolta. Ha valamelly országban egyes ember háboru által magát csak a' törvényt- szolgáltató hatalomnak is fejévé teszi, oda van ott az igaz szabadság. Ez volt az eset Károly Martellnél. A' francusok között az, ki a' törvény- szolgáltató hatalomban részt venni vágyott, a' maior domushoz tartozott magát kapcsolni 's ennek hatalmát nevelni. E' szerint kicsinyenként mind a' nagyoknál, mind az alsóbbaknál, a' szabadság' becsének erős érzése meggyengült, 's Franciaországban megszűntek a' nemesek főbecsületnek nem egyebet tartani, hanem csak azt, mellyet a' szabad birtok adott. Helyébe az udvari becsület lépett 's a' szabad embernek szokásává vált a' királynál szolgálni.

*) Mindazáltal nem kell hinni, hogy a' nemzet a' ki-

*) Azon eszközökhöz, mellyekkel a' királyok külső fényök' nevelése végett éltek, tartozott az is, hogy a' keleti császári udvar által magoknak különféle megkülönböztető titulusokat p. o. Consul, Patricius stb. adattak. Schmidt (Geschichte der Deutschen; R. I. lap. 191) azt hiszi, hogy ezen titulusok új alattvalóik' hajlandóságát eszközölték, minthogy ez által úgy látszott, mintha elfoglalt tartományaikat a' császárok' megegyezésével bírnák. De valóban a' győzödelmes barbarus keveset gondol a' birtok' efféle okával, neki elég volt 's a' népek' jusárol való képzetivel is egészen megegyezett az, hogy valamelly jószágot fegyverrel tett magáévé. Sőt a' nemzet' értelme- sebb része alkalmasint nem is jó szívvél látta, hogy a'

rályi hatalom' növekedése ellen nem harczolt volna. A' történetírók' tudósításai 's a' királyok' saját törvényei ellenkezőt mutatnak. Mert a' királyok az ezen időbeli törvényekben gyakran fogadják azt, hogy egy vagy más hatalmaskodással felhagynak 's egy vagy más elnyomást többé nem gyakorolnak. Azonban mind jó mind rossz eszközöket elővettek az efféle ígéretek' elmellőzésére. Az utolsókhoz tartozott az, hogy az olyan nagyokat, kik magokat igen ellenök szegeztek, alattomban megölették. Az íróknál sok helyen találtnak panaszok, hogy a' királyok ígéreteiket nem tartották meg 's egyes községnek tett esküvéseiket megszegették, de tulajdonképen választáskori egyezések sehol sem fordulnak elő.

A' szabad jóságok' birtokosai iránti tiszteletnek meghidegedését nagyon elősegítette azon nagy változás is, melly a' vazallusok' vagy lekötött jósággal bírók' állapotjában történt. A' királyok 's nagyok, nem titkolhatták el, hogy gazdagságok 's hatalmok egészen vazallusaik által szereztetett 's tartatott fenn. Ez az utolsóknak még inkább szemökbe tűnt akkor, midőn mind a' nagyok, mind a' királyi familia' tagjai között sok belső háborúk támadtak. A' nagyok azokat nem folytathatták máskép, hanem csak vazallusaik és szolgálók által, 's láttuk felebb egy példából, hogy a' királyi familiában is egyedül ők határozták el a' háborúk' kimenetelét. A' vazallusok nem sokára érezni kezdték becsöket és szükséges voltokat. Mihelyt látták, hogy urok nem lehet el nálok nélkül, vonakodva tették neki a' szolgálatot, fenyegették őtet, hogy el

királyok efféle titulusokat elfogadtak. Mert az ezeknek kevélységét nevelte, alattvalóikkal egyenlő voltokat még inkább és inkább eltörlötte 's a' királyoknak olly méltóságot adott, mellyet nem a' nemzettől nyertek. Melly nehezen szíveljenek el a' szabad köztársaságok efféléket, a' velenceiek' példája mutatja, kiknél a' nobilíknak semmi külföldi hivatalt vagy titulust felvállalni nem volt szabad.

fogják hagyni 's kényszerítették olly feltételekben meg-
egyezni; mellyek állapotjokat nagyon megváltoztatták.
Ezt annál bátrabban merészelhették tenni, minthogy a'
vitéz vazallus igen könnyen léphetett más földes úr'
szolgálatjába, vagy inkább a' földes urak magok töre-
kedtek ötet ellenségeik' szolgálatjából a' magokéba édes-
getni. A' vazallusi szolgálatokat, mint felebb meg-
jegyzénk, eleintén a' földes úr' tetszése szerint felmond-
hatta 's a' lekötött jószágot visszavehette. De a'
vazallusok nem sokára annyira vitték a' dolgot, hogy
földes uraik kénytelenek voltak nekik a' jószágot egész
életükre lekötni, vagy hogy a' fiak az atyjok által
adott jószágot nem vehették többé vissza, 's hogy ezt
a' vazallusok egyedül földes uraik ellen *) elkövetett

*) Egy békekötés Gunthran és Childebert királyok között,
melly Gregor. Tur. Hist. Fr. L. IX. c. 20. találhatik,
sokat felvilágosít az ezen időkbeli feudumok' állapotjára
nézve. Abban világosan ez mondatik a' vazallusokról:
*Et si aliquid cuicumque per interregna sine culpa sublatum
est, audentia habita restauretur. Et de eo, quod per muni-
ficientias praecedentium regum unusquisque usque ad tran-
situm gloriosae memoriae Domini Chlotarii regis possedit,
cum securitate possideat. Ebből világosan kitetszik, hogy
a' békekötő királyok lemondottak azon jusokról, melly
szerint az eleik által adott feudumokat azoknak birtoko-
saiktól elvehették. Továbbá megtiltatik a' békekötésben
a' vazallusok' egymástól elcsalása 's elidegenítése. Simi-
liter conuenit, ut nullus alterius leudes nec sollicitet,
nec venientes accipiat, mintegy olly formán mint ma két
nemzetek a' szökött katonák iránt egymással egyezésre lép-
nek. De mindazáltal megígérik a' két királyok, hogy az
általszökötteknek szószólói lesznek, ha ezek földes uro-
kat elégséges okból hagyták el 's hozzájuk folyamodtak.
*Quodsi forsitan pro aliqua amissione partem alteram cre-
diderit (talán crediderint), expetendam iuxta qualitatem
culpae excusati, reddantur. Ellenben a' vazallusokat feu-
dumok' elvesztésére büntetik, ha már az előtt vazallusi
kötelességeik iránt hűtelenek voltak. Mert vélekedésem
szerint így kell érteni a' következő szókat: Similiter conue-
nit, ut leudes illi, qui Domino Guntheramno post transitum**

hűtelenség által veszthették el. Ezzel sem elégedvén meg ezek, a' feudumot örökössé igyekeztek tenni; legalább e' végre Nagy Károly' ideje előtt egy nagy lépés tétetett, 's az atyáknak megígértetett, hogy fiaik a' feudumokat megtarthatják. Minthogy e' feudumok ez által a' saját birtokhoz hasonlóbakká lettek, sokkal becsesbeknek tartatván, többen kívánták és keresték azokat. A' királyi birtokok' nagy kiterjedése is lehetőségessé tette azokat jóval megnagyobbítani. A' kicsiny allodiumok' tulajdonosa közel sem ért fel az illy nagyobb feudumok' birtokosával, 's ha az első, a' mi sokszor történhetett, ennek atyja vagy nagybátyja volt, igen meggondolta magát az illy vazallus, mikor atyja vagy nagybátyja megholt, ha nagyobb 's jövedelmesebb feudumát elhagyja-e, vagy inkább az allodiumot ifjabb testvérének, 's unoka-rokonainak engedje által. Sőt az illy gyengébb szabad emberek jó idején nyomattak is; a' hatalmasabb nemesek mindenkép háborgatták őket, 's a' királyi helytartók néha adózni is kényszerítették. *) Ekképen a' királynak 's nagyoknak vazallusai kicsinyenként felebb emelkedettek a' szabad birtokosoknál; mellyből az lett, hogy a' szabadság nem becsültetett többé legfőbb jó gyanánt, 's azok kezdettek irigység és tisztelet' tárgyai lenni, kik szolgálatban voltak. Még a' nagyobb allodiumok' birtokosai is a' király' szolgálatjába 's zászlói alá léptek az által, hogy a' tartományokban helytartói tisztségeket vállaltak fel, de a' mi őket a' királyra nézve sokszor veszedelmesekké is tette.

Domini Chlotarii sacramenta praebuerunt, et si postea convincuntur, se in parte alia tradidisse, de locis ubi commanare videntur, conuenit ut debeant removeri. Similiter et qui post transitum Domini Chlotarii conuincuntur, Domino Sigiberto sacramenta primitus praebuisse, et se in aliam partem transtulerunt, modo simili removeantur.

*) Lásd Greg. Tur. I. VII. cap. 15. Mummolus praefectus multos de Francis, qui tempore Childeberti senioris ingenui fuerunt, publico tributo subegit.

A' német nemzetek' polgári alkotmányában igen fontos változást okozott azoknak a' keresztyén vallásra térése, 's az a' nagy befolyás, mellyet az által a' papok nyertek. Az általok meghódított tartományoknak az elfoglaláskor keresztyén lakosai voltak. A' németek is vagy már akkor azok voltak, vagy akkor, mint a' francusoknál történt, azokká lettek. Az egyház' szolgálait mindenütt nagy jusok', jószágok' 's a' nép előtt kitünő tisztelet' birtokában találták. Magok is, ha bár még pogányok voltak, az istenség' papjai iránt mély tisztelettel viselkedtek, 's azokat az ország' kormányozásában fejeknek, 's a' legfontosabb dolgokban tanácsadóknak szokták ismerni, mint felebb elbeszéltük. Nem csoda tehát, ha nem ütköztek meg abban, hogy a' papok részt vettek az ország' dolgai feletti tanácskozásokban, 's hogy azok a' vallás által magoknak befolyást szerezni, 's a' népet engedelmességre birni igyekeztek. A' néphez az isten' képeben szólni, azt, ha az ő szolgálainak nem engedelmeskednének, az istenség' haragjával fenyegetni, az ellenkezőket átok alá vetni, természeti történeteket intéseik' megvetése' következései gyanánt nézteni, vélekedéseiket csodatételekkel támogatni, — mind ezek olly eszközök voltak, mellyeket már pogány papjaik is olly jó foganattal szoktak saját hasznokra fordítani, mellyet a' tudatlan 's következéskepen könnyen megcsalatható babonás köznépnél mindenkor lehet várni. Nem volt tehát előttök ujság, hogy a' keresztyén papok is ilyen eszközökkel éltek, 's hogy az ilyen eszközöknek egyenlő következéseit tapasztalták. A' német pogány papokhoz a' keresztyén papok még egy más és olly tekintetben is hasonlítottak, melly nekik nagyobb becsületökre szolgált. Ők voltak t. i. egyedül tudósok a' nemzetben 's minden dolognak, a' mihez tudományos ismeret kívántatott, az ő kezeikbe kellett adatai. Különösen, egyedül ők tudtak irni, 's minthogy a' németek új lakhelyeiken hamar általláták, melly hasznos legyen fontos dolgaikat írásba tenni, nem lehettek el az olly dolgokban, tanácskozá-

sokban 's végzéseiben, mellyeket az utóbbi időkre nézve is hatókká akartak tenni, az ő segedelme nélkül. Azért nem csak minden országos foglalatosságoknak ő általok kellett gyakoroltatni, 's csak ők lehettek cancellariusok *), titoknokok 's követek, hanem, minthogy minden fontos dolog' meghatározásánál igen sok függ, mint tudva van, a' kifejezések' választásától, gyakran a' végzések' írásba foglalása által a' dolgoknak is olly fordulást adhattak, millyent adni akartak. Végre egyedül ők voltak a' nemes származásu ifjak és királyi hercegek' nevelői is. Tekintetök tehát 's befolyások nagy mértékre hágott. Franciaországban 's Angliában a' püspökök és főpapok az országgyűléseken az első karzatot tették, sőt Spanyolországban azzal a' jussal is bírtak, hogy azokra csak annyi világiakat hívtak, mennyit hívni akartak, 's mindenkor csak kevés számukat hívtak. **) Ennek következése az lett, hogy az ország' dolgaiban egyedül magok tettek végzéseket. Erwig királytól azt a' just, melly szerint a' királyok a' püspököket letehették, elvették, 's végre az ellenök törekedő jeles királynak Witizának és familiájának üldözése által a' nyugoti Gothusországnak elenyészését okozták. Különösen a' világi hatalomtól tökéletes függetlenséget igyekeztek magoknak szerezni ***), 's ezen czéljokat

*) L. Greg. Tur. L. V. c. 46. IX. 23.

**) L. Acta Concil. Tolet. IV. Mariana Hist. d'Espagne T. I. pag. 607.

***) A' függetlenség mellyet a' papok a' közép időkben magoknak szereztek, háromféle: *Localis*, *personalis* és *realis*, vagy helybeli, személyes és dologbeli. Helybeli volt az, melly szerint minden papi lakhelyek a' világi törvényszékek ellen mentséget adtak, 's melly által azok a' vétkesekre nézve ollyan asylumokká váltak, hogy azokból a' vétkesek nem vétethettek ki. A' személyes függetlenség a' papoknak a' világi felső hatalmasság' törvényhatósága alól kivételében állott, melly szerint a' papok csupán papi felsőségnek voltak alája vetve, 's pörös dolgaikban csupán papok tehettek ítéletet. A' dologbeli függetlenség az ország' szükségeire kívántató adózás alól szabadította fel a' papokat. Ezen időszakaszban csak az

ha mindenütt nem is, törvény által, mint a' nyugoti Gothusoknál, legalább gyakorlás által a' fejedelmek' háttartalan vakhite 's a' köz ember' segítségével mellett sokszor elérték. Franciaországban Károly Martell egy ideig gátolta hatalmuk' növekedését. Ez jószágaik' olly nagy részét elvette 's vazallusainak adta, hogy nem lehetett őket többé gazdagoknak tartani 's kizárta őket az ország' dolgaiba hathatós avatkozásból. De Pipin bőven visszaadta nekik a' mi tőlök elvétellett, mint már fölebb elbeszéltek. Világosan észre lehet venni, hogy azon nemzeteknél, mellyek Arius' egyházi rendszerét vették be, közel sem volt a' papoknak olly nagy hatalom adva, a' mire a' nyugoti Gothusország különösen például szolgál. Míg ezen ország' fejedelmei Ariust követték, a' papság nem birt az országos dolgokban azzal a' befolyással, mellyet az utóbb magának szerzett, 's melly ezen ország' végső romlását okozta. Még azt is meg kell jegyeznünk, hogy a' királyok, a' nyugoti Gothusország' királyait sem vevén ki, azzal a' jussal bírtak, hogy a' püspököket ők nevezhették ki, de a' püspöki megyének megegyezésével. Mert az egyházi jószágok legnagyobb részt a' királyoktól származtak.

Akkor tehát, midőn Nagy Károly uralkodni kezdett, a' királyok' hatalma 's tekintete ugyan már nagy volt, de a' törvényszerző hatalom a' nemzet' kezében állott, 's a' törvények és közös végzések a' nemzeti gyűléseken tétettek. A' király nem birt azzal a' jussal, hogy a' nemzetre adót vehetett vagy megtámadó háborúra csak hadisereget vihetett volna is. De a' nemzetben demokratiai egyenlőség már nem talált helyet. A' nagyobb nemes földbirtokosok olly igen hatalmasok voltak, hogy a' szabad közembereket elnyomták, 's még némelly vazallusok is olly gazdagságot szereztek magoknak, hogy a' kisebb nemes földbirtokosok' sor-

elsőt nyerték meg egészen, a' másodikat csak az erőtlenség és vakbuzgó fejedelmek alatt; a' harmadikat pedig csak némellyek ollyan királyoktól és nagyoktól, kiknek az egyházi jószágokért adózni vagy szolgálni kellett.

sát homályba temették. A' papok a' nemzeti gyűlésen külön egy hatalmas karzatot formáltak. A' királyok' hatalma' növekedésével tisztviselőik 's helytartóik' hatalma is növekedett, 's gyakran még királyaikra nézve is veszedelmes lett. Minden magányos pörökben 's czivakodásokban még ekkor a' fegyver tett végső elhatározást, 's a' törvényes felsőség a' hatalmas nagyoknál ritkán birt annyira erővel, hogy azokat ügyes bajos dolgáknak békeességes eligazítására bírhatta volna. Az innét származott magános háborúk, a' nemzetnek a' királyok' hatalmaskodása ellen harczolása, azon erőszakoskodások, mellyekkel ezek egyes nagyok' személyében az egész polgári alkotmányt megtámadták, végre az a' ferde irány, mellybe a' nagyobb és kisebb földes urak, a' hatalmas vazallusok jutottak — mind ezek az országnak gyakran anarchiai ábrázatot adtak, úgy hogy a' később történetvizsgáló épen nem láthatja mi volt akkor törvényes igazság, 's mi törvénytelen hatalmaskodás.

A' francusok' országa már messze ki volt kelet felé terjedve, mikor Károly a' királyi székre lépett. A' burgundusok, allemannusok, thuringiaiak, bajorok 's végre frizusok is Pipin' királyi pálczája alatt állottak. Ugyan ez Aquitaniát vagy Guiennét is egyesítette országával. De a' Pyrenacus hegyek körül 's a' Földközi Tenger' nyugoti mellékén fekvő országok a' Spanyolországi mórok' birodalmához tartoztak. A' tartományokat helytartók igazgatták, kiket a' király nevezett ki, 's le is tehetett, 's kik majd hercegeknek, majd grófoknak hivattak, majd ismét még általánosabb nevek alatt fordulnak elő *).

A' nagy kiterjedésű allodiális vagy szabad jószágok, mellyekből az ilyen helytartók sok vazallusokat tarthattak; az ügyesség, mellyel a' tartománybeli

*) Illyen nevek p. o. a' francus iróknál: praefecti, principes, patricij, a' longobardusoknál Gastaldok, az Angelek-nél Earldomok. stb.

lakos' kedvét 's tetszését megnyerni tudták, 's a' királyok' gyengesége már ezen időszakaszban is gyakran veszedelmesekké tették őket fejedelmökre nézve. A' bajoroknak és allemannusoknak örökös hercegeik voltak, kik olly nagy hatalommal bírtak, hogy a' francus királyoktól, kivált a' bajor hercegek, sokszor csaknem semmit sem függöttek.

KIS JÁNOS,

superint. m. t. t. r. tg.

S Z Ó N Y O M O Z Á S O K .

Egy nagy magyar szótár' elkészítésére, melly tudományos tekintetben is megfeleljen a' köz várákozásnak, sok előkészületek kívántatnak.

Az illy előkészületek' sorába tartozik az is, ha egyes hazafiak tudós észrevételeket közölnek egy vagy más magyar szóról, nemzetségi nevekről, birtokok' elnevezéseiről, melyek historiai és critikai felvilágosítások mellett a' nyelv' philosophiájával is megismertetik az olvasót, 's a' mellett, ha az öszvehasznító philológiát szemünk előtt tartjuk, a' külföldi tudósok' figyelmét is nyelvtudományos vizsgálataink által magunkra vonhatjuk, mert reájok nézve is az olly szók' kijelélései, mellyek a' hangban és értelemben öszvetalálkoznak, érdekesekké válnak, midőn ez úton további nyomozásokra mintegy felbuzdíthatnak, 's gyakran új, meglepő fölfedezésekre szolgálnak okul, mellyeknél fogva a' régi, megavult, sokszor bizonytalan és homályos philologiai nézetek' helyébe alaposabbak állanak elő; a' mi a' tudományra nézve mindig nyereség.

Jelen értekezésemben tehetségem szerint öszveszedtem mind azon adatokat, mellyek az *arany* és *ármány* szók', ugy az *Aba*, *Amade*, *Attila* 's *Avar* nevek' értelmeikre felvilágosításul szolgálhatnak. Igyekeztem mindenütt bizonyos nyomozások után menni, és ha néhol sajtításoknak helyet engedtem, az a' legnagyobb hihetőség' bélyegeinél fogva esett meg. Minden tekintetben azok hason vizsgálatokra másoknak is alkalmat nyújtanak, a' nyelvtudományos ismeretek' tovább terjesztésére pedig fogauatosan dolgoznak.

„A R A N Y.“

Ez széles értelmű szó, sok nyelvben kevés betűváltoztatással eléjő: minden adatokat öszvevéve a' *fényességnek*, *júságnak*, *kedvességnek*, *tündöklőnek* vagy is a' ragyogásnak, és más egyebekhez képest a' *derekasabb létnek*, következtetés-képen a' *becsességnek* fogatjaival van egybekötve.

Adatok. 1) *Or* francziául arany, deákul *aurum*, oláhul *auru*, olaszul *auro*, *oro*. Brosset írja az *or* szóról Armenia' közönséges törvényeinek fordításában, hogy az arab szó, 's annyit tesz mint *splendor* vagy fényesség (Nouveau Journal Asiat. Nro 49. p. 28.)

A' georgiai nyelvben Paolininál *oro*, Maggiusnál *ochro*, a' tudósok' nyelvén, az első csak a' közbeszédben használtatván. (Alter, über Georgianische Literatur. Wien. 1798. pag. 147.)

Roussilion mellett Franciaországban egy pataknak *Aurriege* vagy *Ariege* régi neve deákul *Aurigera*, mert némellyek szerint hajdan aranyat hordott fővényeiben, mivel az *Aranyos* folyóvíz is talál Erdélyben. (Bayle Dict. Hist. et crit. T. I. pag. 402.)

Ottfriednál pedig (régii német író a' IXdik századból) *alazi oro* Adelung' magyarázata szerint *sehr zierlich* (= igen ékes) értelemben használtatik.

2) A' perzsa *aurenk* szóról írja Herbelot ezeket. *Aurenkzeb* vagy *Orangzeb* a' XVII-dik század' vége felé nagymogol császár Indiában; *aurenk* perzsául királyi thron, bölcseséget, okos rendelést jelent. Az *Aurenkzeb* név eredetét vette azon massiv arany thronustól, melyet husz millió aranyra becsültek az útazók; azért *Schah Coroun* vagy *Schah Gehan*, ki azt fia' számára készíttette, fiának *Aurenkzeb* vezeték nevet adott; az által azt akarván tudatni a' világgal, hogy fia még nagyobb diszt és fényt ad országlásának, mint a' számára készült arany thronus. Nem is csalta meg magát a' Schah, mert fia elfoglalta *Golcondát*, *Visapurt*, és sok indus ragiásokat (királyságokat) kiirtott, a' bálványozást pedig megszüntette birtokaiban! a' név másutt *Aurenkzeid*, *Oranzeb*, *Orangeb*, *Aurengseb*, a' párizsi ázsiai folyóiratban pedig *Aurenzeb* és *Eurenzebnek* iratik.

Ugyan csak Herbelot írja az *aurenki* énekről, hogy az legkedvesebb énekmód volt Perzsiában, melly thronusi, vagy királyi éneket jelentett. *Barbud* volt az illy éneklésmód' fel-találója, *Khosru Parviz* (khusroes) perzsa királynál muzsikai kar' igazgatója (lásd az *aranka* magyar szó' értelmét lejjebb

a' 4dik szám alatt: és vesd öszve Herbelot' könyvét Biblioth. Orientale Tom. I. pag. 479, Tom. II. pag. 10.)

3) *Hiranya garbha* = arany testet vagy hust jelent az indusok' *Upanishad* című szent könyvében. (Nouveau Journ. Asiat. Nro 63. p. 200.) Ugyan itt lejjebb *uri had Aranyuka* így magyaráztatik = *le ventre ou le corps d'or.* (p. 206.)

Az awgánok' nyelvén is *Oor, ur* = tűzfény (l. Catherinens Verdienste um die vergleichende Sprachkunde von Friedr. Adelung. Petersburg 1815. p. 86.)

4) *Arouna* sanscrit nyelvben a' deák *aurora*, vagy a' hajnal' aranyhasadása *Stahl'* magyarázatja szerint. (N. J. As. Nro 52. pag. 371.) Egy szép mező is Edessa mellett *Aran* nevet viselt, hol 1104-ben megszállott Balduin, edessai gróf (l. Theoph. Bayeri Hist. Oshroena et Edessana ex nummis illustrata. Petropol. 1734 p. 321.). Venus Urania az ég' kedvessége, az ég' ura ugyan csak Bayer szerint. Hemsterhuist követve pedig *Ogovoos* aeoliai *ωγαρος* doriai kimondás; Seidler mind a' két formát aeoliainak veszi Herodianus' bizonyossága szerint. (l. lejjebb a' 7-dik számot).

Egy régi görög töredék iratban, melyet Hermann megmagyarázott *ωρᾶννα* (oranna) = amabilis (l. Jahrb. der Literatur: B. LIV. p. 258.) Az *aranyos* szó régen mint ma illy értelemben használtatik. p. o. *Arankut* vagy *Kedveskut* Veszprém vármegyében, melyet több kút nevekkal felhoz Pázmándy (Schedias. Praelud. pag. 996.) Kolosvármegyében is van *Aranykút* helység, *Aranka* vagy *Naranka* szőlő a' Hegyalján, 's *aranka* citrom (pomum aurantium) Kassai szókönyvében. (p. 47, 193.) *Aranka* magyar familiai név is Erdélyben.

5) *Orang* vagy *Oreng*. Ismeretes szó azok előtt is, kik a' napkeleti nyelveket nem értik, azt írja Raffles az indiai esaszár *Orengsib'* nevéről. *Orang* szó' közönséges jelentése *ekesség, disz.* Már Herodotusban (VIII. 85.) előjő *δρωσάγγαι* mint perzsiái magnások, (Worthies) és *Hefstoreng* perzsa neve a' hét csillagnak (l. Jahrb. der Liter. LV. B. p. 86.)

Az egykor olly fényes mogul thronusra emlékeztet vizsgálva a' birmánországi udvari és hivatalos stílus, melly szerint Ó Felsége' arany lábai elibe tétetik le minden, a' mit Hammer régi egyiptomi szokással világosít fel, minél fogva a' bécsi császári kabinetben igen sok megaranyozott mumia lábak vagynak. (Jahrb. der Lit. LVII. B. p. 88.)

Zemplén vármegyében is van egy falu, mellynek neve *Aranylábú Bányászka*; úgy Kolosvármegyében *Aranylábú Tuszon* falu van.

Az *Orion* és *Oriflamme* (auri flamma) nevezetek is közel rokonságban állanak az arany szóval.

Orion egy szép ifju volt Homer szerint, kibe Aurora belé szeretett. A' mythus' egy más ágazatja szerint csillaggá változott az égen, melly most is legragyogóbb a' többek közt. — Az *Oriflamme* veres lángszinü zászlója volt a' francziáknak, melly arany lándzsán lebegett. A' görög *ωρω* a' deák *orior* mozgás, rezgetegség, fogalmát adják vissza, milylyennel bir minden fényes és tündöklő dolog, (l. lejjebb a' 9-dik számot) 's tudjuk a' mythológiából azt is, hogy *Arion*' híres Iyrája is csillaggá vált.

6) *Narendsch*i perzsául Hammer' magyarázatja szerint = *Orangefarbige*. (Fundgruben des Orients 6. B. 2. Heft. p. 112). A' *narancs*, *orange*, *narendsch*i szók mind csak betü-átváltoztatások a' kimondásban, mint Adelung' szótárából kitetszik az *orange* szó alatt. Olaszul *arancia* (mondd aranche) Pomeranze, Pomeranzapfel; perzsául *Nareng* „Die Oranienfarbe dunkle röthlich gelbe Farbe welche aus citronengelb und roth gemischt ist, und den Übergang der gelben Farbe in das Morgenroth (Aurora-Arouna) ausmacht.“

A' dolog' fogatja hát egy, hogy t. i. a' narancs' szine talál az arany' színével. Ide tart a' *Heftoreng* új perzsa szó is, melly nevet visel mindenütt a' nagy Međve csillag Ázsiában, mellyet Rhode hibásan vett planétának.

Látni való az is, hogy az *orange* vagy Pomeranze, *orangee* vagy orangegelb, *orangen* vagy pomeránczfa, *orangerie* vagy narancskertház a' főfogat' kutfejére vezetnek vissza, miből az *aranyos* szó is vette eredetét.

Hammer a' német és perzsa nyelv' rokonságáról értekezvén azt is megjegyzi, hogy a' magánhangzók' különbözése, vagy a' rokon mássalhangzók' felcserélése tekintetbe sem jöhet a' szók' összehasonlításában, merthogy az ajakbetük (b, p, f, w), a' fogbetük (d, t, th, s, az angol th), a' torokbetük (g, gh, gi), a' folyóhanguak (l, m, n, r), a' lehellő hangúak (h, ch), a' csengő hangúak (dsch, tsch), a' sziszegő hangúak (l, fs, sch) könnyen felcseréltetnek a' kimondásban. Így p. o. a' narancs az általa közlött perzsa kis szótárban *türündsch* és *narendsch* nevek alatt jó elő, melylyeket malum aureum, aurantium malum deák, *orange* franczia szókkal magyaráz 's hihető hogy a' Paris' költeményes *arany almája* is narancs volt, mert annak napkelet a' hazája.

7. Illy egybeköttetésben állanak az *arany* szóval az *oraniai* herczegség', 's *Orange* város' neveik, melly utolsó

a' vaucusi megyében a' Meyne folyóvíz mellett gazdag termé-
sű földön fekszik. Noltén szerint *Aravsionensis*, *Auriacus*,
Aravicanus (scilicet principatus in Gallia) formákban jó elő
a' régi iratokban. (I. Lexicon Latinae Linguae Antibarbarum
Lipsiae 1744. pag. 23.). Bayle pedig a' francia hires poeta
Daurat nevét is az *aurance* vagy aranyos patak' nevétől (au-
rat, d'aurat, deakul auratus) származtatja (Dict. Hist. et crit.
T. II. pag. 255.).

Az elmondottaknál fogva ide tart az *arany perjelség* is
(Prioratus Auraniae) mellyről Pray 1773-ban külön könyvet
adott ki. A' városnak, hol a' perjel lakott, *Aurana* vagy *Ura-
na* neve van, ma egy kis város Dalmatiában; 's a' mellette
lévő tónak is hason neve van.

Honi történeteinkben gyakran előforduló, aranyból for-
mált nevezetek közül ide tartoznak még villa *Oron*, (in
Ritu explor. verit. pag. 214 Bél' kiadása szerint), rivulus *Ara-
nyos* 1264-beli oklevélben Cornides' gyűjteményei közt, ca-
strum *Aranyos* 1176-beli oklevélben, melly Torda' határaitól
szól, hol, mint tudva van, Torda-Aranyos folyóvízben ma is
aranyt mosnak. Terra *Arana* Vdik István 1267beli adomány.
levelében pro' Marco fratri Dominici Graeci Benkő József'
gyűjteményei közt.

Aranyfalu, Hunyad vármegyében, oláhul *Uraj* a' Maros'
partján igen régi falu, hol *Arany* nevű vár volt, mellynek
köveiből Benkő' Specialis Transsylvaniája szerint a' hirtokosok
házakat építettek. Szent Margit' életében már *Aranyfonó* elő-
fordul, és Kreszuerics több illy helynevezeteket említ szótárában.

Nem állhat a' felhozta szerint hát meg a' mit Kassai
József mond, (Szókönyv: lap 191) hogy az *arany* szó a' latin
aurumból van elcsafarva, mert láttuk már felebb is, hogy
az tisztábban megvan a' sanscrit nyelvben „Dans l'Aytarea
Aranya le createur oeuvre la nature premiere“ (N. J. As. Nro
65. pag. 422.)

Az *Upanishad* szent könyvben egy szakasz a' világ' ere-
detéről szól, mellyet tojásból fejt ki: az ég arany, ez a' to-
jás' fele része, a' föld ezüst, ez a' tojás' másik felerésze.
A' görög *Uranos* szó pedig mint felebb láttuk, eget, és az
oranos kedvest jelentettek régen is. Venus is szépségéért
Urania az az aranyos nevet viselt, *Chrysogone* a' pénzfel-
iratokban reá czéloz, mint Creuzer fejtegeti. (Jahrb. der Li-
ter. LXII. B.). Még fontosabbakká válnak ez észrevételek
Lajard' értekezése által, mellyet a' francia academia-
ban tavál felolvasott az assyriai chaldaeusok' theogoniája

és cosmogoniája felett, mellyben az assyrial *Venus Mylitta* a' görög *Venus Urania* 's a' perzsa *Mithra* identificáltak, a' nap' fénylő tüzének tisztelete kiemeltetik, 's mind ezek a' régi hagyományok, emlékek' 's feliratok' következtében egy nagyobb munkában legközelebb megjelenendők lesznek. (N. J. As. Nro 80. pag. 130.)

8) A' *zerin*, *zer*, *or* (l. felebb az 1-ső számot) *sura* szók' további fejtegetései is felvilágosítást adnak az arany szó' értelmére. *Suryam* az Upanishadban annyi mint önfény, a' mi nincs kölcsönözve. Halling pedig a' *sura*, *sur*, *surestan* és *Aram*, *Ariema*, *Arima* ugyan azon egy föld' neveiről tudósan értekezvén, hol az europai szőke emberek' első lakhelye volt Ázsiában, úgy vélekedik, hogy ha e' nevek appellativumok, úgy azok mást nem tehetnek mint *arany lakhelyt*; mint-hogy mind a' két gyökérszó az indogerman nyelvekben feltalálható. Így siaposchian nyelvben Kaffaristánban *sure ser* = rothes Gold: így a' perzsában *aram* szó' gyöke *ar*, a' deákban *aurum*, a' magyarban *arany*, sanscrit nyelvben *hiranja* (Bopp Glossar. sanscrit. pag. 201. 's vesd össze Halling' értekezését Jahrb. der Liter. LXIII. B.). Ekképen a' régi mese a' scythák' aranyairól, az aranyt-ásó hangyákról, (melylyek a' zend könyvekben Arimánnak szentelt állatok), az aranyt őrző scythá griffekről, a' Herodot' *Arimasper* népeiről felvilágosítást nyerhetne. (l. mind ezekről bővebben az *ármány* szó alatt).

Brosset az arab *or* szóról értekezvén (splendor) azt is megjegyzi, hogy az a' georgicai nyelv' egyik dialectusa szerint *zurbabi*. Herbelot pedig a' magyar aranyt és a' velenzeit (sequin) a' *Zerabin* nevű aranynyal hasonlítja össze. (Bibl. orient. T. II. pag. 47.). Felhossa e' szót Bayer is Dio Cassiusra hivatkozva (l. c. p. 144) mint a' melly fő ékességet jelentett, „inter Getas primum *Zarabos* tereos, deinde vocitatos pileatos hos, qui inter eos *generosi* exstabant, ex' quibus ii et *reges* et *sacerdotes* ordinabantur.“

Zerin culah = arany csuklya vagy sipka, *tiàra aurea*. — Így nevezték Keschwad-Kai Kobad perzsa egyik király' fővezérét, mivel illy aranyozott süveget viselhetett. Ugyan csak Herbelot' magyarázata szerint, *Kiaghed zer* perzsául aranyos papirozt, *zer kunbudan* aranyzott erkélyt, *zal zer* aranyszálat vagy fonalat, *Zoroaster* fénylő csillagot jelentettek. (l. c. T. II. art. Caian. T. III. p. 419., ismét T. II. p. 139. 565. 569.).

9. Az imént elmondottak' felvilágosítására szolgál már Adelung' jegyzete, melly szerint mondja, hogy az *ar*, *er*, *ir*, *or*, *ur* szótagok a' régi nyelvekben minden dialecteken keresztül mennek, kemény, 's reszkető mozgásnak vagy rezgésnek jeléül szolgálnak: p. o. a' deák *ira*, a' madagaskári *Vr* = hízivatar, a' malabari *ur* = zápor, a' zsidó אר (ur) világítani, a' deák *aurum*, mert úgy mond Adelung, az is világít, és mozgó fényű (l. nagy szótárát in voce *ur*).

10. *Orang outang*. A' malaj nyelvben vadembert, erdőben lakót tesz. Linné még úgy hozza fel mint az emberi nemhez tartozó majomfajt *homo troglodytes* névvel, 's egyedül Borneóban találtható. A' nevezet itt is a' fajok közt való derékségre mutat. Marsden angol író a' Sumatra szigetben lakó *Orang Aboung* malaj vadnépről írja egy malaj kézirat után, hogy ez a' nép arany kaponyát ad a' mátká' eljegyzése jeléül (l. N. J. As. Nro 66. p. 170).

11. Az *Arachnéról* való mythus, kit Pallas pókká változtatott aranyszálu szöveteiért, mellyek pókfonal vékonyságúak voltak; az *aranea*, francziául *aragnée*, szó történetesen egyez-e az *arany* szóval, vagy a' szövés' mythusában valami valóság is rejtezhetik, most már bizonyossággal nem lehet elhatározni, de különösségnek fenn marad az mindig, hogy Ariadne' neve, kinek fonala mentette ki Theseust a' labirinthusból, az antik edény rajzolatokban mindig Ἀριάνη felirással jó elő (l. Götting. gel. Anzeig. 1831. B. II. p. 1336).

12. Messéniában *Arene* város' neve is ide tart hihetőleg, mellyet Aphareus *Arene* nevű szép nője' nevére építetett, mint Pausanias írja (l. Bayle Dict. II. et Cr. art. gorgophone T. 11. p. 576). A' deák *arena* (arenne-sable) is az aranypormosáshoz vezet vissza Iuvenalis' ismeretes verseinél fogva

— — — „tanti tibi non sit opaci
„Omnis arena Tagi, quodque in mare voluitur aurum
„Vt somno careas.“

Hogy Spanyolországban több hegyek és folyóvizek *Aranjos* nevet viseltek hajdan, az kitetszik Ukert' geographiájából, ki a' régi írók' helyeit nagy szorgalommal összeszedte. Illyen az *Orospeða* (Ὠρόςπεδα) hegy, hol a' Boetis folyóviz ered, mellyet Strabo ezüst hegynek, Avienus Argentarius Monsnak irnak, és neveznek. Illyen a' Livius *Oringis* (Libro XXIV. 42. *aurinx*nek is írja) nevű városa Hispania Baeticában: „*Oringin barbari appellabant — in Melessum finibus*, melly gazdag város körül ezüstmányák voltak. Tehát az ott lakó népek' nyelv-

vén viselte a' város az *Oring* nevet. Ott voltak az *Ariani montes* mint Wesseling megjegyzi, mellyek Pliniusnál *Arenae montes* (Arenas Gordas), másutt *Marianum aes quod et cordubense*, Ptolemaeusnál *Μαριανών ὄρος*: (I. Geographie der Griechen und Römer. 2. Th. Ite Abtheilung. Weimar 1821. pag. 276. 340. 359. 383.).

Maga az *Oural* hegyek' neve is, honnan a' magyarok utóbb kiindultak, gazdag aranybányáiért nyerhette a' nevet, mellyekből kapja Oroszország legtöbb aranyát. (I. a' kimutatást N. J. As. Nro 71. p. 477.). Most is e' lánchegyek' éjszakra nyuló részeit mind egyre vizsgálattja a' kormány, 's a' legujabb orosz tudósítások' következtetésében bő arany fekvetekre (strata) akadtak, hol még százezer ember munkát és élelem-módot nyerhet a' bányászat által. Már hogy ezen Oural, vagy Ural hegyek neve a' Hunyad vármegyei *Uraj*, vagy *Arany* falu és *vár* neveivel is egyez (I. felebb 7dik szám) elég megemlíteni; de a' mellett valamint *Aranyi*, *Aranyos*, *Aranka* familia nevek is találhatnak a' magyar hazában, ugy régen is voltak illy nemzetségi nevek: p. o. a' palmirai görög felírásban *Aranu* vagy *Ajranu* (AIPANOY) fordul elő Zoegánál, melly sirírás Creuzer szerint Zenobia' férje' atyjára czéloz, kinek az nemzetségi neve volt. (I. Jahrb. der Liter. L. X. 11. B.).

„Á R M Á N Y.“

1. Kassai (Szókönyv I. 145) *Aranyos* Baranya vármegyei' falu' nevéről azt tanítja, hogy az nem az *arány* (scopus, meta) hanem az *Arianus* szóból lett, mivel lakosai Arius' követői voltak. Az *ormánság* és *ármányos* szókat is hasonlólag innen magyarázza (ármányos = homo nequam qualis est Arianus I. 196). De ez hasonlatos állítás ahhoz, a' mi lap 193 áll, hogy a' *túrgy* szó az arányból lett.

Az arianismusnak vége szakadt mindenütt a' VIIIk században, 's a' melly secták későbbben felállották (p. o. Albigenes, és Antitriunitarii) nem arianusok többé, hanem más nevek alatt lettek ismeretesekké a' nép' massája előtt, azért nincs is az *arányos*, *ármány*, *ármányos*, *ormánság* szavaknak semmi egybeköttetése az alexandriai presbyter' hitével.

2. Kresznerics az *ármányt* gyökérnek veszi, 's az *ármányos* szó' értelmére (praedo, latro, homo nequam) példákat hord fel régibb íróinkból.

Legbiztosabb út a' kijelelt szó' származtatására a' perzsa *Ahriman*, (Ahariman Baylenél) mellyből lett a' görög *Αρμανης*, vagy *Αρειμανιος* (I. Fundgruben des Orients VI. B. 3 Heft

p. 339. és Bayle' historico-critical szótárát art. *Zoroastres*. — Schrevel *ἄγος* és *μανομαί* — Martis furor fogatból magyarázza, de e' két szó is utoljára a' perzsa Ahrimánba összefoly).

A' magusok' tudományában értették *Ahriman* alatt a' sötétséget, rosz principiumot, mint *Scharistani*, *Ibn Stanuh*'s más napkeleti írókból kifejtették a' tudósok. *Armenia*, *Armenus*, *Örmény*, *Ürményi*; a' deák *arma*, *armatus*, *Armán* szó Ulphilásnál, perzsául *Irman* (Fundgr. des Orients VI. B. IV. Hft. p. 390) az Ahriman szónak meg annyi változtatásai.

A' kinek kedve van a' magia' eredetéről megolvasni a' régiek' zürzavaros előadásait, az csak Bayle' szótárának negyedik kötetét (I. 555) nyissa fel maga előtt, ott megláthatja minő sok változásokon mentek keresztül a' magiáról való első hagyományok.

Zoroaster tisztította meg a' magusok' tudományát, a' két principiumot (világosság és sötétség) egy fő principium alá rendelve (yezedan = isten).

A' rosz principium' tisztelete, mellytől tartottak, messze kiterjedt a' földön, 's a' hadakozás' okának, vagy is a' had' istenasszonyának (Artemis, Bellona, Anahid) hatalmas papjai és oltárjai voltak mindenfelé.

Strabonál (L. XI, VIII. 4. XIV. 111. 15.) a' perzsa Anahid' tiszteletében két geniusok jőnek elő, kik egy oltárt birtak, 's az ármányos nála *Ἄμανος* (omauos). Armeniába, Cappadociába Perzsiából szakadt be e' tiszteletmód, mint Hyde Tamásnak a' perzsa vallásról írt könyvéből megláthatni, és Plato is írja (de Republ. L. X.) hogy egy pamphyliai bölcsnek a' neve *Er* volt, *Armenus'* fia, kit sokan Zoroasterrel felcserélnek, mások pedig vele egy személynek is tartanak. Az Ahriman épen az a' mi Indiában a' *Schokra*, rosz lelkek' vezére, a' zsidóknál *Lucifer*, leesett vagy megbukott csillag, vagy mint Theophanes' folytatója lefordítja *συνεγος τω διαβολῶ* = ördög' pajtása. (Fundgr. VI. B. 3. Hft p. 339.).

3. Herodotus' Arimasper nevü népe éjszaki Ázsiában egy szemü emberekből állott, kiknek földén a' griffek aranyat őriztek. Ez a' mesebeszéd csak annyiban tart ide, hogy *arim* és *spu* szók (monoculus) illy értelemben nem találtnak egy nyelvben is; legalabb Gatterer 180 nyelvet nézett keresztül, de sehol sem akadt arra, hogy *arim* egyet, *spu* szemet jelentenek, (Götting. Gelehrt. Anzeig. 1798. p. 1217.), azért hihető, hogy ezen mesés köntösben ismeretes nép, melly hat hónapig aludt, azaz nem látott napot mint Lapponia és Nova Zembla' lakosai, a' perzsa *Ahriman* szó után kapta elneveztetését: leg-

alább Herodot azt írja, hogy a' scythák nevezték úgy el. Az Arimasperék tehát sötétség' fiai, egyszeműek, ármányosok, griffekkel társalkodók voltak Herodot' idejében uralkodó köz vélemény szerint. (I. feljebb az 5dik számot.).

4. A' perzsa Ahriman (hadistenné, rosz principium) szóhoz tartanak még a' német *Ibeer*, *Heerman*, *Hermann*, *Hermaneyild*, *Hermanerik*, *Irmentruid*, *Arminius*, a' longobard *Herimanni*, *Arimanni* (katonák Dufresne szerint), a' magyar *Hermány*, *Hermányi* (faluk 's familiai nevek Erdélyben), *Mező örményes* (régii falu Kolosban), az *ármás* szók, melly utolsó Párizpápaiban *latro*, ugy Ebeni István kolosvármegyei főispán' (1657) instructiójában is az *ármások* tolvajokat jelentnek (Benkö, in Spec. Transylv.).

Az ármány szó után több helyek 's familiák elnevezettek mint p. o. *Arimathaea* (*αριμαθαια* az új testamentumban) Noltén szerint az Ephraim tribusának egy városa (Lexic. Lingv. Lat. antibarb. p. 23.) *Ariminum* a' senonesek' földén Caesena mellett. A' párizsi celta köemlék' felírásaiban, melly a' *Seyuana*' hajósait ábrázolja, az *osmis* szót ogmionnak vagy jobban *ormion*nak olvassa Eccard, a' mi *Irmín* vagy *Ormin* régi celta héros' neve volt. (Collect. Etym. Leibnitii P. I. p. 80. 81.).

Herbelotban (T. II. p. 350). *At Hermani* Memphisben épült két legnagyobb pyramisok' neve Nilus' napnyugoti részén, hol Memphis feküdt, mert Cairo ma a' Nilus' napkeleti részén fekszik: másutt (T. III. p. 126.) *Harmaninak* írja. Svidásnál az *Ariamnes* név *νομα νομοτων* mint Bayer már megjegyezte. (Hist. Oshovena p. 81.).

Leibnitz a' *Hermiones*, *Hermonduri*, *Hermänner*, *Hermannii*, *Germanii*, a' spanyol *Hermanos* szókat hasonlóképp egynek veszi *quod militem sonat* (opera omnia T. IV. p. 157). Hogy a' *haramia* szó is ide tart, azt másutt elő fogom adni. *Ormanus* pedig Rum' királya volt, ki Alp Arslannal a' seldschuki házból véres háberut folytatott a' Xid. században Khondemir perzsa író szerint. (I. N. J. Asiat. Nro 75. p. 245.).

5. Halling legbővebben értekezett az Ahriman szóról, (Jahrb. der Liter. B. LXIII. p. 118. et sequ.) az Arimasparekről, Ariusokról, Aramaeusokról, melly tudós értekezésben láthatni az *ármány* szó és *ormányság*' széles elterjedését. *Rum*, *Ariana*, *Ürmi*, *Urmia*, *Arimah*, *Arimat* már Anquetil du Perron' jegyzetei szerint, ugy mond, egy dolgot jelentenek a' napkeleti írókban. Zoroaster' születése' földje *Ürmi* a' legtöbb bizonyosságok szerint, mellyet többnyire Armenia' Kaukasusára helyeztetnek, hol az *Arum* helyet is keresni kell. *Ürmi* csak

egyszer jó a' zend iratokban elő, de *Ariema* gyakran, 's mindig különös magasztalással említetik, melly a' Kaspium' déli részin feküdt: az *Irmánok* máskép *Ermanen*, 's ezek Hammer' bizonyításai szerint is az *Ormánok*, a' mi mindegy jelentés a' *Dshermania* névvel, miképen hivatott Mirchond szerint hajdan a' görögök' Chorasmiája. Ez a' föld az *Irm'* kertje a' *Schahnahme* czimü ismeretes perzsa éposban, vagy *Iram*, melly mint a' paradicsom dicsértetik, 's később időkben boldog Arabiába is áttétetett.

Ez a' Kaspium mellett lévő tartomány *Arum*, *Ariema*, *Urmí*, *Irman*, *Irm*, *Iram*, *Erman*, *Arman*, *Kirman*, *Dschermania*, *Orman*, *Urman* volt a' régiek' Chorasmiája, Zoroaster' hazája, a' kaspiumi Syria, mint a' Halling által felhozott 's összevetett kutfők mutatják. A' *Typhon*ról való mesének helye is itt van. A' zend iratok ezt a' tengerparti tartományt a' *Diwek'* vagy rosz lelkek' lakhelyének nevezik *Arimans'* kíséző társaságában, 's a' *Diwek'* szókeveres hajúak, mint a' görögök' Typhonja is veres fejű, melly az egyiptomi és görög dogmákban egy szerepet játszik a' perzsa Ahrimánnal. Svidas a' Typhont *Arimánnak* is nevezi. Maga a' görög *Τυφών*, *Τυφωεύς* *Tiphæus* a' perzsa *Diw*, *Dew*hez (rosz daemon) köthető, melly gyökérszó a' Klaproth által úgy nevezett indogerman nyelvekben feltalálható.

A' sanscritban *déwa*, a' deákban *divus*, *deus*, a' görögben *θευς*, goth nyelvben *thiuth*, (*αγαδus*-bonus) 's itt mindennütt jó értelemben használták, mint azon népek is, kik germán fajúak, 's a' perzsákhoz rokonok. Régi németben *tiufal*, angelsaxul *deöfol*, régi skandináv nyelvben *difill*, ma németül *Teufel*. A' slav *djabel* későbbi származat, mint Ulphilásnál is a' gothus *diabolus* a' görög *δίαβολος*-ból lett.

Pliniusnak igaza van, hogy a' régiek a' scythákat *Aramaeusok*nak nevezték, 's Herodot is, mint felebb láttuk, az *Arimasper* nevet scythá szónak mondta.

Az *Arimaspi* nép Halling szerint scythá nép, összetett szó az *arim*-ből és *aspból*. A' zend *asp* annyi mint a' sanscrit *asva* = equus, melly hadakozót is jelent, mint a' görögben az Aristippos *ἰππεις* vagy *ἰππος* szó után, miből lett Bél Mátyás szerint a' magyar *paripa* szó.

Minden hadakozó népek, úgy látszik, az embert és lovat egy szóval jelelték ki, deákul *equus*, *equites*, (lófejű székelejek), gothusul *Mann* = homo, és *equus pusillus* Isidornál. *Arimaspi* tehát = *Männer*, *Krieger von Ariema*, *Arima* (l. az arany szó

alatt a' Sdik számot, ha az Arima szó nomen appellativumnak vétetik, 's akkor a' kaspiumi *syria* vagy *sura* neve is kifejlenék).

Németországban a' legrégibb időktől fogva scythák laktak, ez már kétséget sem szenved Halling' utmutatásainál fogva, azért volt olly idő, mikor egész Europa' éjszaki részit Skythiának és Keltoskythiának nevezték a' Hellenek. Innen csodálatosan megmaradt a' *Saci* név a' későbbi germán összetett nevekben: p. o. *Mar-saci* Tacitusnál, *Mar-satii* Pliniusnál, *Oroman-sacii* (Ormány zsákák, mert Plinius szerint a' perzsák a' scythákat zsákáknak is nevezték a' hozzájuk közelebb esett zsák néptől).

Halling az *Oroman-saci* helyett *Oro-Marsacit*-olvas mint *h a' c k* helyett Cluveriusnál egy köfelirással is védetik *Marsaques*, 's így hát az *asp*, *asva* (equus) újra feltaláltatik a' *Marsákokban*, mert *Mar* régi german nyelvben lovat jelentett; az ázsiai zsákák pedig az Arimasperek' rokoni voltak, és a' Massagetákhoz számláltattak.

Az *Oromansaci* is annyi hát mint a' *Marsaci*, mert a' *Mar* szó is lovat és embert jelentett mint imént láttuk, mikből már a' magyarországi *ormánység* szó értelme is önkényt kitündöklök.

6. A' régi görög és deák irók' könyvei rakva vagynak az ármány szóval. *Arimoi* népet említ Homer, hol Typhon uralkodott, hová Zeus mennyköveket szórván megreszketteti a' földet. Hesiodus is az *Αχιμοι* népnél föld alatt laktatja Echidnát, a' kigyóasszonyt. Nonnus az Európába vándorló Cadmust, kísérve a' bika' bizonytalan nyomait az Arimojok' véres barlangjába is bevezeti Virgilnál (Aeneis IX. v. 715. 716.).

„Tunc sonitu Prochyta alta tremit, durumque cubile
„In *arime* Jovis imperii imposta Tiphoco.“

Lucanusnál (Phars. V. 160).

„Conditur *Inarimes* ingenti mole Tiphoeus.“

Ovidnál (Metam. V. 14. 85.).

„ — — — orbataque praeside pinus
„*Inarimen* Prochytemque legit.“

Silius Italicusnál (8. 541.).

„Non Prochyte, non ardentem sortita Typhoea
„*Inarime*.“

Mind ezeknél fogva nem tartom elfogadhatónak Festus' magyarázatát a' deák *arma* szóról: „Arma proprie dicuntur ab *ar-*

nis, id est humeris dependentia, ut scutum, gladius, pugio, sica, et ea quibus prope praeliatur; sicut tela, quibus procul.“ *Armus* Párizzpápaiban első tag, vagy czímer a' marhában, *szügy, szegy, váll*. Jäkel (Der germanische Ursprung der lateinischen Sprache. Bresslau 1830. p. 41. 85.) az *armus* deák szót a' német *Arm* (kar) szótól nem ok nélkül huzza le.

Ha meggondoljuk jól az ármányos szó' eredetét, és értelmét, ha figyelemre vesszük mind azt, a' mit Halling és Hammer az Arimasper hadakozó népről elmondottak, hogy a' csatapiacz több ezer év alatt az *Erman* föld volt, vagy *Ariema*, melly *Iránt* elválasztotta *Turántól*, természetesebb magyarázatot a' deák *arma, armatus* szókra nem találunk, és Jäkel, mint Halling, annyi közléseket adtak már a' népek' vándorlásairól, hogy a' romaiak' származatját, nyelvök' eredetét bizvást a' syromedus vagy scythagerman fajhoz köthetjük, melly a' sarmatáktól egészen különböző faj volt; a' görög nyelv' befolyása pedig a' deák nyelvre későbbi időre mutat.

7. Az *ármány* szónak gyökere hát az *ár* (melly *er, ur, ir* változásokkal jó elő a' zend és sanscrit nyelvben, mint az *eró* szó alatt ki fogom fejteni) és *man* szó, jelent hadakozó erős lényt, mellyel a' deák *immanis* és *inhumanus* szók is rokonságban állanak, mint Jäkel' már említett könyvéből láthatni (p. 36.). Perzsa és angol nyelvben *Man* = der Mensch; a' deák *homo* ebből lett, Zoroaster *Hom* vagy *Homo*' tudományát tanította, mint Hammernek a' Mithra' tiszteletéről irt pályairatából kitetszik. Jäkel így ír: „*Homo* — (radix ho-min) persisch und englisch *Man* der Mensch, bei Kero *Comman*, bei Isidor *Gomo* Glossar. lips. *goman*; altddeutsch *guma*, englisch *yeoman* und *goodman*. Unser Wort *Mensch* ist von *Mann* oder *Man* abgeleitet, und eigentlich ein Adjectiv, wie von *Weib* — weibisch, von *Teut* = teutisch, teutsch, von *Däne* Danske in Dänischen, so *Mennisch* bei Otfried *Mennisko*, jetzt zusammengezogen *Mensch*. *Goman* und *homin* heisst der gute starke Mensch. Die Form *gam* und *gomo* zeigt sich bei uns noch in Bräutigam, altddeutsch *bruti-gomo* und *briuti goume*. *A* war in Latein in *i* übergegangen, wie Herrmann in *Arminius*. Das *A* tritt wieder ein in den davon stammenden *humanus* (hu-man), *inhumanus* (in-hu-man) = sich benehmend wie ein guter Mensch. *Im-manus* (in-man) = unmenschlich, sich gar nicht benehmend wie ein guter Mensch, 'also stärker als ein inhumanus. Daher vermuthet Scheller, es habe ein Wort *Manns* gegeben.“

Vége azt jegyzem még meg, hogy az *inhumanus*, és *immans* szók Cicerónak Deiotarus mellett irt beszédében is

rokonságban fordulnak elő, 's a' magyar *meny*, *menyecske* szót is gondosan megfontolva Jäkel' szavait a' *Mensch* szó származatáról, 's annak variációjáról a' *Man* gyökérhez lehet csak biztosan kötni, mellynek mint felebb is érintve volt, a' magyar *mén* 's *mony* szók is az értelem' egyik ágzatában megfelelnek (p. o. méúló).

Kosegarten írja Vendidad' újabb kiadásairól tett birálataiban „*Mainju* = Spiritus, mens, daemon, e' zend szót úgy mond megkapjuk az új persiai *Ahriman* szóban is, mellynek első esete *agró mainyus* id est malignus spiritus, a' mi a' magyar nyelven *ármányos*. (l. Hallische Lit. Zeit. 1833. Nro 96).

„A B A.“

Egy a' legrégebbi szók közzül, melly minden felé elterjedt, 's az *apa*, *atya* szókkal egy törzsükből eredett, mint a' következő adatok bizonyítják.

1. *Apo*. vagy *Apo-chan* volt 609 körül (p. c. n.) a' *Tou kiue* tatárok' fejedelmének a' neve éjszaki Ázsiában: Egy más *Tho-yen Apo* a' Hoi-che tatár nép' követje volt 758ban a' chinai udvarban. A' *Khi-tan* országlást vagy Leao dynastiát *Apo-khi* alapította, ki 872ben született. Későbbben ugyan csak e' dynastia' történeteiben említetik *Ou-po* vezér 1116 körül. (Herbelot l. c. T. VI. p. 70. 154. 267. 374.).

2. *Fasokl* és *Bertat* tartományokban Afrikában a' rabszolgák *Abu*-nak (atya) nevezik a' kereskedőket, kik őket eladják. Az illy vásár leginkább *Tohta* nevű helységben foly Sipjut mellett mint Cailliaud írja. (Jahrb. der Lit. B. LVIII. p. 38. et seq.).

Nolten *Abimelech* zsidó főpap' nevérol írja „Abjathari parens, qui a' Doeg Idumaeo interemtus est. I. Sam. 21.“ A' hetven fordítóokban *Ἀβιμελὴχ* (Lex. L. Lat. Ant. p. 1.). A' tatárok' földén egykor híres syriai születésű keresztyén tanítót Simeont a' tatárok' fejedelme Ogodai 1232 körül nagyon megkedvelte, 's *Athanak* (pater) szokta hívni, mások pedig *Rhaban*-nak nevezték (N. J. As. 1833. Nro 69. p. 204. Klaproth közlése szerint, 's a' székely földön ma is fenn van a' *Rhábanban* szó, miképen hívták főkapitányaik a' pogány világban).

3. *Appa-Sahab* ült a' thronusba Nagpurban a' marattok' régi nagy országának maradványában Dekkanban, de a' kit levették onnan az angolok 1818ban (N. J. A. Nro 49.) *Abaláh-Ben Zobair*' életét, ki Othman kalifa alatt nagy szerepet játszott, *Ebn Abi Serak* fővezér' testvérel Egyiptomban, le-

irta, most legközelebb Quatremère a' párizsi ázsiai tudós társaság' egyik tagja (N. J. A. Nro 52.).

4. *Atabeg* arab szó, mellyet Freytag' arab szótára nagyvezérnek magyaráz, de Hammer' bírálata szerint *Maggior duomo* (maior domus) értelemmel bír. (Jahrb. der Lit. B. LIV. p. 55.) Egy *Atabeg Omadoddin Zengi* (Turcorum orientalium potentissimus in Ninive seu Mousel ut ait Willerrus Bayer-nél Hist. Oshr. p. 350.) III4 körül állította fel az *Atabeg* dynastiát, 's Herbelot azt írja, hogy az *Atabeg* kisebb a' zultáni czímmel. (T. I. p. 430). Malcolm szerint, ki az *Atabeg* dynastia' történeteit meg is írta, *Atta* törökül = tanító, *Bég* = ur. (Geschichte Persiens, übersetzt von Becker. Leipzig 1830. B. I. p. 250.) Hammer pedig gyámtyának, tutornak fordítja (Fundgr. des Or. V. B. 2. H: p. 147.).

5. Az *apas* és *apati* szók a' sanscrit nyelvben is megvagy-nak. *Prajapati* teremtetek' ura, a' vizek *apas*, mert a' világ' szülőanyja. (N. J. As. Nro 63. p. 200. 209. et seq.) A' francia academia' szótárában *Appas* = les charmes de la volupté, et ceux de la beauté értelemben magyaráztatik. Meninszki' arab szótárában *Apa* arabul is *Apa*, törökül *Ata*, *Basata* = abbas (caput, pater, Tud. Gyüjt. 1833. VI. k. I. 55.). *Atjih* a' kimondás szerint *Atjin* malaj nyelven királyokat jelent. (N. J. A. Nro 50. p. III.) Az Ujgurok' nyelven *ata* = atya. (Klaproths Reise in den Kaukasus. Halle 1812. B. II. p. 502.).

Adelung' nagy szótárában (Bécs, 1811. Soltau' hozzáadá-saival) az *Atte* szó alatt, mellyel régen éltek a' németek, ma pedig csak felső Németország' némelly dialectjeiben használta-tik, illy változások jönnek elő: deákul Festus szerint *Atta*, görögül ἄττα, gothusul *atta*, tatárul *ata*, tshuvaszul *atta*, lapplandi nyelven *atzhie* vagy *atye*, Wallisban *haita*, frízül *haite*, slavul *otex*, wend nyelven *eydu*, a' pór nép közt sváb és sax tartományokban *tata*, a' frizek 's hannoveraiak *Teite* szót használják. Angolul *dad*, *dadde*, (n. b. Verancz Antal' ötnyelvű szótárában, Venetiis 1595, Abavus szó magyarul *Ded eüssüm*), spanyolul *taita*, törökül *tada*, sőt a' görögöknél és romaiaknál is ismeretes volt a' τετρα és τατα. A' frizeknél *Atta* most is bírót jelent. A' *Hauptmann*', *Hétman* mint a' *tati*, *tatta*, *tatte*, és fríz *tecte* szókat is ide számláljuk, lengye-lül *tata* és *tátus*, Epirusban *tata*, a' régi Thessaliában *οετρα*, mikkel a' magyar *tátos* szó is (sokat tudó) talál.

Említést érdemel e' helyen egy, Magyarországon a' XVII. században utazó tudós olasznak (Accurse, vagy Mariangelus) megtévedése a' magyar kis gyermekek' szájából hallott *mama*

és *tata* szók felett, nem tudván megfejtteni magának, mi módon beszélhetnek a' csecsemő gyermekek is Magyarországon deákul: „Movit nos maiori quadam admiratione, quod infantes ipsi et horriduli et sordiduli vix dum fari incipientes *mammam* atque *tatam* latine balbutiunt, ipsis quoque matribus non intellecti.“ Mire Bayle helyesen jegyzi meg, hogy nem lehet azt hinni, hogy az anyák nem értették volna meg gyermekeiket. (Dict. Hist. et Crit. art. Accurse T. I. p. 50.).

Dankovszkyban (Magyaricae Linguae Lexicon. Poson. 1833) kraini és wend nyelven *japa* = apa, ἄππας, ἄππα. — Hesychius' IVd. században élt görög szótáríró szerint ἄππας ὁ τροφεὺς = tápláló apa.

A' sanscrit *apas*, *apati* szókra tekintve, mellyekkel az *Apa*, *Japa*, ἄππας, mint az ἄπαλαινειν = apolni, ἄπαλον, ἄπαλος = tener, mollis, rokonok, az *Apatur* szó variatiója is önkényt mutatják a' hasonlatosságot. Csehül, lengyelül *opat*, olaszul *abbate*, francziául *abbé* = abbas.

Apácza = Abbatisa, dalmat nyelven *oppaticza*, slávil *opatka*, olaszul *Abbadessa* (Gyarmathi Vocab. p. 3). Így már a' kerchi vagy régi panticaeumi emlékfelírásokban találtató görög felírása is egy márvány táblának *Venus Apaturia*, melylyet nem rég találtak fel, megvilágosodhatik az által, hogy *Venus'* származása talál az indus mythológiával. (Bulletin des sciences historiques, Antiquités, Philologie. Paris 1831. Nro 1. pag. 31.).

A' görög ἄπαλαινειν, a' magyar *apa*, és *apolni* szókhoz tartnak a' franczia *appuyer* és *appui* szók is, mellyek támasz és segedelem értelemmel bírnak: p. o. *appuyer une personne* képesleg annyit tesz, mint valakit apolni. *Le Seigneur est mon seul appui* = az isten az én egy ótalmam. (I: több példát az academia nagy szótárában).

6. Adelung az *Abba* szót syrus szónak veszi, mellyet az istenről mint atyáról használtak: változásai *Ba*, *Pa*, *Papa*, *Atta*. A' gothusoknál úgy mond *Abba* férfit jelentett, 's ide számíltja még *Abt*, *Abbas*, az angelsax *Abbad*, a' dán *Abbed*, a' svéd *Abbos* szavakat is (in voce *Abt* és *Abba*). Az *Affe* szó alatt írja ismét, hogy az majom neve, alsó Saxoniában *aape*, svédül *Apa*, dánul *Abe*, *Abekat*, csehül *opice*, 's Afrika' nevét úgy mond, sokan e' szóból huzzák le, 's annyit tesz mint majmok' hazája, mint a' phrygiusok és celták azt elnevezték. De e' magyarázat el nem fogadható.

Homerusban és Stephanus Byzantiustban ἄβιοι népek' neve jö elő, kik Ister' éjszaki részin laktak. Halling ezeket *géta* és

kimmerius fajúaknak mondja: „Der Name *Abioi* erklärte sich durch das gothische *Aba* = vir, als gleich bedeutend mit dem so oft in germanischen Volksnamen sich findenden *Manni*: z. B. *Markomanni*: denn im gothischen heisst *Mans*, im althochdeutschen *Man* homo, und daher wird von den Skythen die heilig verehrte Erde *Apia* genannt. Herod. 4. 59.“ (Jahrb. der Lit. B. LIX. p. 273.) Így már a görög ἄπιας vagy tápláló Herodot' bizonyítása szerint is a scytha *Apia* szóval rokon, vagy abból eredhetett.

7. *Abaka*, vagy *Abga* chán Dschengis chán' unokája Hula-ku után uralkodott Perzsiában a' XIII. században (Malcolm B. I. p. 277.). Némelly írók keresztyénnek tartják (Herbelot T. I. p. 3. T. III. p. 204.), annyi bizonyos, hogy a' mongol hét chánok, kik közzül való volt *Abaka* is, a' római pápához küvetséget küldöttek több ízben, hogy az arab uralkodást megtörhessék. (Wilken, Geschichte der Kreuzzüge. VIII. Th. Leipzig 1832.).

Az *Aba* és *Papa* név egy, azt írja Herbelot. Heracles Alexandriában 12dik patriarcha volt, ki husz püspökséget állított fel Egyiptomban, 's első volt, ki a' pápa nevet viselte. Az alexandriai nép *Aba* és *Anba* nevekkel illette a' patriarchákat, (c'est à dire pèrè) 's látván, hogy a' püspökök ugyan ezt a' czímet adják a' patriarchának, majd a' nép *Baba* vagy *Papa* néven szólította azokat, melly szók ottan nagyatyát jelentenek. (T. I. p. 497.).

Meninszki' szótárában *Ata* alatt áll az *atalik* szó is = paternitas, pater adoptivus, vitricus magyarázattal. Az *atalik* szónak, azt mondja Jaubert, olly értelme lehet, mint az *atabek*-nek. A' seledschuki házban a' hercegliai' gyámatyáiknak adták e' nevezetet. (N. J. A. Nro 70. p. 376.).

8. Eichorn azt írja *Abo-charabos*ról, (Abu-carb) hogy Palaestinában a' saracenusok' kormányzója volt, kit Justinianus császár a' Vidik században nevezett oda ki. (Ἄβο χαράβος Fundgr. des Orients VI. B. 3. Heft).

Az *Abu* szóról meg kell jegyezni, hogy az vezetéknév' kezdete, az araboknál minden moslem először tulajdon nevet kap, p. o. *Machmud*, azután vezetéknévet: melly *Abuval* kezdődik, p. o. *Abu dschafer Machmud*, ezután következnek az atya, 's nagy atya' nevei, a' mi után jönnek a' nemzetségi, kézi mesterségi, vallás-ágazati, végre a' tiszteletbeli nevek. (I. a' kutfóket *Amade* szó alatt 3dik számban).

Klaproth *Abasseck* nemzetségről sokat ír, és *Aba-szék* földről kaukazusi utjában; (I. B. p. 64. 436.) Gróf Potocki Já-

nos pedig (Mémoire sur un nouveau périple du Pont Euxin etc. Vienne, 1796) *Abchasok* írja, 's úgy látszik, úgy mond, hogy az Abasseidektől származnak, kiket Arrianus a Heniochok' partján Trebisonde körül talált, 's később *Abcasa* és *Aphcase*-reknek is neveztettek.

9. Honi történeteinkből ide tartanak az *Aba*, *Apa*, *Apafy*, *Apáty*, *Aponyi* familia nevezetek. *Jobagio Apae de villa sedan* (Zsadány?) 1217ből, villa *Apáty*, *Apa*, genus *Aba*, ismét *Apa* de genere Borsa említetnek a' Ritus expl. verit. czimű káptalani jegyzetekben. (p. 216. 219. 241. 244. Bél' kiadása szerint). Oláh Miklós is említ villa *Apáty*-t (c. XI. in Hung.): *Ebesfala* és *Abosfalva* két helység Küküllő vármegyében, mellyek az *Apa* névtől vették el nevezetjeiket, a' mint hogy hajdan mind a' kettőt az *Apafi* familia birta. *Abósfalvát* említ Kresznerics Sárosvármegyében is, Pázmándy pedig (l. c. p. 101.) a' finnusok' *Aboi* vagy *Abó* városát is az *Aba* törzsök alá húzza.

Az *Abos* és *Abots* magyar familiai nevek is ide tartanak. Sámuel vagy *Aba* királyunk' neve' változtatásai: *Oba*, *Obo*, *Uba*. Anonymus szerint *Thomizoba* a' Tisza mellett *Obad* helységnél (ma Apáti) volt eltemetve. (Cornides Vindiciae Anonymi p. 63.) *Ouóbos* kozár király' fia neve, ki az *ossi* vagy *osethi* nép közt dynastiát alapított, mint Klaproth' georgiai historiájából láthatni, hol Kai-Kavus is georgiai nyelvben *Kekaspos*-nak iratik, 's az *Abotsi* földről is emlékezet van téve (N. J. A. Nro 12. p. 518—536). — Az oszettekről azt jegyezem csak meg, hogy az *Abóts* név a' *Báts* gyökhöz is köthető. Az *Aponyi* név előjő az olaszföldön is, hol *Aponi Péter* (Petrus Aponensis, Pierre Apone) a' XIII-dik században egy volt a' leghíresebb orvosok és philosophusok között, kit magicusnak is tartottak, 's életét Bayle Péter és Freher leirták.

Mind ezeket összevéve már könnyen élhithetni, hogy az *Ab* gyökérszótag valamely köz anyanyelvben kezdetet, eredetet jelentett, honnan, vagy miből indul valami, mellynek az *ap*, *at* csak változtatásai: (a' Ritus expl. verit. p. 220 Pristaldus Myecud filius *Athae* áll) miképen változtatások a' hollandi, gothus, svéd *af*, az angelsax, angol *of*, a' deák *a*, *ab*, *abs*, a' görög *απο*, *αφ* előljáró szók is; mire mutatni látszik az is, hogy minden nyelv' betűiben az *a* első hangjegy, 's az *alpha* és *omega* képesleg már a' régi nyelvekben kezdetet és véget jelentettek.

10. Lipon angol utazó szerint Morsukban és Tripolisban is élnek az *Aba* szóval, melly ott felső köntüst jelent (Jahrb. der Literatur Bd. LVIII. p. 38.). Burkhard is azt írja arabiai

utjában, hogy az *Abba* ott gyapotból szőtt köpenyeget, felső köntést jelent (Jahrb. der Lit. B. LV. p. 32—45.).

Hammer J. a' napkeleti talismani ingekről értekezvén írja, hogy az araboknál kell az illy ingek' eredetét keresni, a' térdig érőt *Abának* nevezték, 's ha csíkosan szőtt materia volt, *burdetnek*. Mohamed, és közel rokonai, mint *Ali*, *Hasan*, *Hosain*, *Fatime* Mohamed' leánya, *Aba* familiának is nevezettek együtt véve, milly felirások találtak is a' pecséteken, talismanokon; p. o. Kara Moustapha fővezér' pecsétjén, ki 1687ben Bécsset ostromlotta. E' vezérnek is volt talisman inge, mellyet koporsójában Belgrádban meg is találtak, 's Kolonics érseknek küldöttek, ki azt a' bécsi polgári Arsenálnak ajándékozta. (Wiens erste aufgehobene türkische Belagerung. Pest, 1829. p. 122—136.).

Pejachevich' kéziratái szerint (Pázmándynál I. c. p. 175.) jász nyelven *Aba* fejer olesó nemü posztót jelent, és illyriai nyelven is Beloszteneez' szótárában *Aba*: pannus thessaloniensis deák szavakkal magyaráztatik. A' magyar *aba* posztó hát arab származásra mutat, mint a' *borda* szó is (*burdet*), azért Kassai' véleménye nem állhat meg, hogy a' deák *alba* szóból lett (*materia grossa*). Oroszul is *Aba*, oláhul *haba* (Gyarmathi Vocab. p. I.) *Aube* franczia nyelven is fejer szövetü papi köntöst jelent, de vagynak azon kívül más mellékes értelmei is, mint az academiái szótárban megláthatni.

„A M A D E.“

1. Egy magyar nemzetségi szótárban az *Amade* familia nagy czikkelyt fog elfoglalni; itt csak rövideden érintem meg, hogy 1519ben már Várkonyi *Amade István* Szebenből irt Musnai Sándorhoz, mint főespereshez, hogy Medgyesre gyűjtse össze a' papokat; később az fejedelmi tanácsos is lett (Benkó Trans. Spec. MS.). *Amadefalváról* emlékezet van véve egy 1583-ban költ adománylevelben, melly szól *Amadefalvi Antal Pál* részére 16 belső jobbágyos telekről, mellyek közzül kilencz Amadefalvában volt Csikban, 's ugy hiszem ez a' falu ma *Mádefalva*, hol a' szekély katonaság' felállításakor a' híres *mádefalvi* veszedelem történt, mellyet környüállásosan leirt Benkó József (Transylv. T. I. Vindobonae 1786). *Amadekarcsa* nevü falu Pozsony vármegyében is van.

2. *Amad* vagy *Emod eddulat* Ali' vezetékneve a' Buid' házból a' Xdik században, Herbelot az atyját is így nevezi (T. II. p. 71. és art. *Dib Baconi*). Ez író szerint *Emadeddin* vagy *Omadeddin* arabul vallás' támasza. *Emad aldoulat* Ben

schonáhnál = l'appui de l'Etat, milly czimje volt *Zengi Ben Aksenkar Al Borsakinak* is, az iráki Atabeg dynastia' alapítójának, kit Bayer *Omadoddin Zengi* név alatt hoz fel. *Emadi* perzsa poeta' neve is, valamint *diván* vagy is vers' gyűjtemények közneve *Emadi* vagy *Emodi*, a' mi viszont a' magyar *Emódi* familianévre vezet vissza. (l. Herbelot, T. II. p. 358. 359). Porter legujabb angol utazó *Amudenek* írja arabul, mikor Semiramis' oszlopainak romjait leírja. (Jahrb. der Lit. Band LXII. p. 23.).

A' felebbi Atabeg dynastiából való volt *Amad* vagy *Omadeddin* is, Noureddin' atyja, kt 1049 körül *Noradin* név alatt ismeretes a' keresztes had' történeteiben. A' hires Saladin' életét is egy *Omad Alkateb* nevű titoknokja írta meg. (Herbelot l. c. T. III. p. 479. T. V. p. 31.).

3. Azon göttingi arab kézirat szerint, melyet *Liber concinnitatis nominum, id est vitae illustrium virorum auctore Abu Zacarja jahja En-navadi* deák czim alatt és deák fordítással kiadott Wüstenfeld 1832ben, az *Amade* nevet tiszteletbeli névnek lehet venni, mert szokás volt az araboknál a' nagyobb rangúakat és tudósokat különös névvel is megtisztelni: p. o. *Noradin* név ilyen, *Nur eddin* = vallás' fénye, *Imad eddaule* = ország' támasza, miről Frähn bővebb felvilágosítást ad e' czimű könyvében: *Commentatio de titulorum et cognominum honorificorum quibus chani hordae aureae usi sunt. Petropoli* 1814. Megjegyezvén itt, hogy ez a' tiszteletbeli név *Imad*, *Amude*, *Amud*, *Emad* változtatásokkal jó elő az irókban.

4. Leibnitz az *Amade* nevet *Immedtől* vonja le, ki a' nagy *Widekind*' testvérje volt „*Ab Immedo et Immedingis Sabaudiae duces genus repetunt, Amadaeorum frequens in sua gente nomen hoc referentes*“ (Opera omnia. Genevae, 1768. T. II. pag. II.) Herbelot említi *Amade* (le verd) sabaudiai grófot, ki vitézül védte Rhodust a' törökök ellen, 's veres mezejü fejér kereszttel tisztelték meg a' rhodusi vitézek, a' mit a' sabaudiai hercegek ma is fegyvereiken czimerül hordanak *Fert* szóval, (T. V. p. 31.), mint pecsétnyomóikon is láthatni. (Bulletin des sciences Hist. etc. à Paris 1381. Nro 7. p. 317, hol két pecsétnyomó van közölve, egyik Vidik Amadeusé 1831ből *dit il conte Verde* felirattal).

Az *Amade* név megvan a' francziák közt is, *Amadée Jaubert* most a' párizsi ázsiai tudós társaság' második elnöke, *Amadée de Pustoret* pedig ott az igazgató tanács' egyik tagja.

5. *Amude* Burckhard' magyarázata szerint = Lobpreis, vagy is dicséret hadiénekben az araboknál. (Jahrbücher der

Lit. B. LV. p. 38.) *Amadan* Afrikában egy helység' neve, Nubiában Gau utazó szerint; Prokesch' utazásában *Hamada*. *Omád* várat említ Herbelot Khorasánban is, hová vette magát Babur a' XVdik században. (l. c. T. I. p. 504.) A' Ritus explor. verit. című káptalani jegyzetekben *Homode de villa Bolth* 1217ből említetik. Delisle szerint (Mémoires de l'acad. Royale des sciences 1721) *Hemadán*, *Humadan*, vagy *Hamedan* mai neve a' régi Ecbatana városnak Mediában, melly Nero' idejében parthusok' fő városa volt, 's Esdrasnál (c. VII. v. 2.) *Achmetha* névvel jő elő, fekvése és régi neve is talál mai nevével.

6. Garzoni apostoli követ kurd tulajdon neveknek mondja *Bottani*, *Amadia*, *Giulamerk* szókat a' kurd nyelvről irt grammaticájában, és szótárában, melly Romában 1787ben jött ki, 's a' kurdusok' földét bőven leírja az előszóban, melly tudósítások *De la Valle* és *Otter*' közléseik mellett is nagyon használhatók, kivált a' magyar philologusra és historicusra nézve.

7. A' felhordottak szerint Kassai' származtatása az *Amadé* névről, hogy a' deák *Omodcus*, e' pedig a' *homo dei* szókból lett volna, el nem fogadható, ámbár Kresznerics is így vélekedik; mert az arab literatura' virító korában, mint a' kereszt hadak' idejében, sok napkeleti szók terjedtek el Európában, mellyeket aztán deák kaptára ütöttek, 's megpolgárosítottak. Minden esetre az *Amad*, *Emöd*, *Eumed*, *Immed*, *Omode*, *Omád* egy gyökér' variatiója, u. m. a' *mád* és *méd* gyökér szavaknak, honnan *Media*, *Medus*, *modus*, *medium* 's más több elágazatok is, mint a' *mód* szó is, melly a' deák *modus*nak gyökere, nem pedig megfordítva, mint sokan vélik.

Pausanias említi (*Ευμεδης μυνημα*) *Eumed*' vagy *Eméd*' emlékkövet Spártában, balra az Ágis királyi temetőhelyhez. (Meurs, de regno Laconico p. 35.). Dio Cassius is írja, hogy *Omodopantest* a' romaiak ültették fel a' parthus király ellen, mint Pacorust is *Orod* ellen, ki édes atyja volt. (l. Bayert Hist. Oshr. p. 89.) Ptolomaeus az Imaus hegyet *Emod* név alatt is említi, a' mi Strabonál *Eodaa Himaonum* (ma Himaley — Miscellan. Berolen. T. IV. p. 92.).

8. Angolul *made*, mint Hammer írja, megfelel a' perzsa *Amade* szónak, melly praeparatus, gemacht, értelemmel bir. (Fundgrub. des Orients VI. B. 2-tes Heft pag. 162). Ugyan csak Meninszki arab szótára szerint az arab *Amade* szó férfi nevet illet, és felkészült embert jelent. *Emöd* magyar helység' neve Borsod vármegyében, 's *Emödi* magyar familia most is van Erdélyben.

9. A' francia *Amades* = három egyenlően menő sima kötés a' Heraldicában, *Amadis* = ing' fodra a' kéz' fején, *Amadon* = könnyen gyúló növénytapló, *Amaduer* = hizelkedni, szeretgetni: honnan vették eredetüket további vizsgálatra való dolog; a' mit itt még megemlíthetek abban áll, hogy az *Amadis* név a' középvégi lovagrománokban főszerepet játszik, melly a' spanyol földről ment át a' francziákhoz és olaszokhoz, azért arab alakzatánál fogva már napkeleti származatra mutat, és *Ahmeda* chán gyakran említetik ugyan csak *Ahmedi* nevű török poeta romános eposában, mellynek XVI-dik századbéli kéziratjáról szó van téve a' bécsi tudományos évkönyvekben (B. LVII.).

A' zsidó אָמֻד אָ (amád) Gesenius' szótárában *állott, királyi szolgálatban lévő embert* jelent, ezen gyökigétől származott az אָמֻד אָ (amud) = oszlop, és így az arab, perzsa zsidó szónak talál az értelmök.

„A T T I L A.“

1. Bél Mátyás igyekezett már a' hunnus neveket ki-magyarázni a' magyar nyelvből, mert eldődeink is azt hitték, hogy Attila' hunnusáihoz rokonok voltak a' magyarok.

Thuróczi írja, hogy Attila nevét *Ethelének* irták a' magyarok, mire megjegyezhetni, hogy *Ethefalva* ma is népes helység Sepszi székben, és *Ethe'* jobbágysai említetnek in Ritu expl. ver. 1217-ből (pag. 260) hol *quatuor homines Athillae, praedium Athillae* 1221-ben is viszont előjönnek. (pag. 213.).

Pázmándy (pag. 830) a' Ptolomaensnál előjövő *Etalía* nevet (régii Galatiában) *Etel* és *Etele* szókkal hasonlítja össze, Abulghasi pedig (*Histoire Genealogique des Tatars etc. à Leyde, 1726. pag. 27 és 127*) *Ettel* tatár chánt és *Attíl* tartományt emleget. Klaproth is kaukazusi utjában (B. II. pag. 10—12) azt jegyzi meg, hogy a' hunnus nevek ma is fennvagnak azon vidékeken, 's *Abdilla* annyi ott mint Attila.

2. A' német *Adel* vagy *Edel* egy eredetre mutat az Attila vegy Ethele névvel, mert az már tudva van, hogy *d* és *t* betük mindenkor könnyen felcseréltetnek. 'Petznél a' régii *adallicho* = eleganter, angelsaxul *aethellice*. Adelung azt írja az *Edel* szó alatt, hogy Ihre svéd tudós jól megmutatta azt, hogy annak a' régii éjszaki szó *att*, *Gechlecht*, nem, faj, a' gyökere, 's a' régii iratokban *Edele* annyi mint *Vorfahrer*.

Leibnitz kezdetben nem tudott elmenni a' szón: „*Adel* unde nondum satis facio mihi. Si apud Islandos *Adal* signi-

fiat praecipuum, non ideo tamen nostrum inde, *Adal* Islandis Erbgut, *Aðalman* maritus; forsán communis origo *Eh*, *Echte Edel*, *Adel*, amplius tamen inquirendum. Forte ut *gentilhomme* agente, sic *Atel* ab *atta* patre, maioribus, cuius genus notum.“

De majd későbbben meggyőzte kételkedését, 's írja: „*Eddyl*, celtice gens, cognatio, itaque hinc Germanis est *edel* gentilis, Geschlechter, ut Polonis Schlachtiz.“ (Collect. Etymol. P. I. pag. 33—115. editio Eccard). Ezek szerint Leibnitz, Ihre, Adelung egyformán magyarázták a' szót.

3. Angliában *Ethelrede* volt a' király, mikor szent Gergely pápa a' VI-dik században térítő papokat küldött oda, kiket a' királyné, Bertha (Aldeberge) Charibert francia király' leánya Maimbourg szerint igen jól fogadott. Későbbben is, u. m. 1066-ban mikor a' hódító Wilhelm üldözte a' régi angelsax fejedelmi vérből származottakat, *Athelin Edvárdra* szállott volna az uralkodás, ha amaz el nem foglalná Angliát. (I. Bayle Dict. Hist. et Crit. T. II. pag. 313, 595. art. Grégoire I.).

Az angelsaxi házból való királyok' neve *Ethelred* vagy *Athelred* úgy látszik olly közönséges nevezet volt, mint Egyiptomban a' *Faraho*, Indiában a' *Porus név*. Dittmárból írja ki Leibnitz (T. IV. p. 21.) hogy a' XI-dik század' elein Haraid és Canut, Thurguto vezérsége alatt 340 hajóval szállották meg Londont, a' megholt király *Adelrad'* (ez XI-dik volt az angelsax házból) fiai *Ethelsten* és *Ethmund* visszaverték az ostromot. Ethelstent Leibnitz *Adelstanusnak* írja, 's *Ethelwerd* irót is említ e' királyi házból ki a' nagy Ottó leányához Mathildához könyvet írt. (T. IV. pag. 156.).

Paulin Paris a' francia királyi könyvtárbeli kéziratokra felügyelő, *Ethelrede* nevét mint Bayle *Ethelbertnek* írja, 's mondja, hogy Kent tartomány' királya volt a' VII-dik század' elein, ki Charibert' leányát vette el. (Bulletin des sciences etc. Nro 10. pag. 92. a' Parizs 1831) Angol író Cotton William pedig ugyan e' folyóiratban 935-ből említ egy angelsax *Athelstan* nevű fejedelmet, ki a' cornvallis brittusokat a' kitett időben végképen meghódította. (Nro 5. pag. 60.).

Az *Adil*, vagy *Atil* nevet megkapjuk többször a' erimiai chánok' historiájában is: p. o. *Adil Gherai* 1578ban, ki Dewlet Gherai' fia volt, 's maga a' *Gherai* név is nem egyéb Hammer' magyarátja után mint a' német *Graf* szó. (N. J. A. Nro 70. pag. 349.).

4. Attila (Belii Adparat. pag. 93.) máskép *Etsel*, és *Vetzel* nevekkel is iratott, és már a' niebelungi énekekben burgundiai győzödelmei felett *Etsel* név alatt jelen meg többször, nem pedig *Attila* név alatt. Az avarok pedig azokban *Hünnen* (Hunnen) nevet viselnek. Malcolm, perzsiai historiájában a' fejér hunnusokat *Hiattila* néven említi; kik a' chinai fal' éjszaki része mellől jöttek Turánba, melyet elvettek a' sákáktól vagy scytháktól; u. m. az *Oxus* és *Jaxartes* folyóvizek közt eső földeket. Történt ez a' sassanidák alatt, az 5-dik század' kezdetében, miután, úgy mond, a' perzsa írók nem is említnek Turant, hanem Turkestant. Malcolm őket tatár népnek mondja széles értelmében a' szónak. Nála a' görögök' Scythiája, a' perzsák' Turan földje, a' későbbi Tataria csak egy dolog. (B. I. pag. 103.).

Ezek a' Malcolm' *Hiattila* népei Procopiusnál *Hunni Euthalitae*, Agathiasnál *Nephtaliták*, és sokan, de minden helyes ok nélkül a' zsidó *Nephtalim* vagy *Naphtali* törzsekből származtatták. (I. G. Hornii origines Americ. L. 3. cap. IV. pap. 144. és Hottinger Hist. Oriental. pag. 181). Herbelot *Haiathelah* név alatt tanít rólok, mondja, hogy a' régiek Indoseythái, kik úgy látszik Tibetben laktak éjszakra India és China közt. Barantola tartomány, melyet az utazók e' helyre tesznek, tőlök vehette nevét *Belad Haiathelah* = Haiate-lah-ok' földje. (T. III. pag. 91.).

5. Abu schamet' arab krónikájában II-dik András királyunk *Melik Aadil*, a' mit Wilken *Malek Adelnak* ir. (Jahrb. der Lit. B. LV. p. 4.). A' longobardok' fővebb nevü nemzetsegei *Adalingi* nevet viseltek mint Paulus Diaconus (1, 21) előadja. Herbelot *Idelkhán* szóról azt írja hogy az *Adelkhán*-ból van elrontva, annyit tesz mint igazságos király, melly a' deccani, és golcondai moslemi királyok' czíme volt. (T. II. pag. 320) Noureddinről (Noradin) azt jegyzi meg viszont Herbelot, hogy első volt, ki a' hatalmasok' sanyargatásai ellen Chambre de Justice törvényszéket állított fel, melyet *Dar aládel* = igazság' házának neveztek. (T. IV. pag. 479). Második Mahmoud mostani török zultánnak is vezetékneve *Adli* = le juste (N. J. A. Nro 49.). Arabul *Adl* vagy *Adel* (jobban *Aadil* Hammer szerint) igazságot jelent. (I. Herbelot T. I. p. 165.) *Adel* aga főkapitánya volt Houssain zultánnak a' XVdik században. Az Ali' sectáját követők (Schiites) magokat *adalic* czímmel (igazságosak) illetik. (Herbelot Tom. I. pag. 271, 467.).

6. Gebhardi (Geschichte des ungr. Reichs I. Th. pag. 348.) az *Atelkusu* szót Thunmann után vizközi földnek magyarázza, az *Atel*, ugy mond, paczinák nyelven vizet jelentett; de ennek nincs semmi egybeköttese az Attila névvel, ámbár módosításai találnak is az utóbbi név' módosításaival, mint Bayer' leveléből láthatni Bél Mátyáshoz (Adpar. T. I. pag. 409.), mellyre az utóbbinak fia is Bél Károly András hivatkozik egy academiai értekezésében, mellyben az ismeretes vaticanumi oklevelet közli a' magyarok' régi lakhelyeiről az *Ethil* folyóvíz mellett, melly, ugy mond, Nicephorusnál, Callimachusnál és Simocattánál *Til*, tatár nyelven *Edel* vagy *Ethel*. (Turcis *niger*, Armenis *Tamár*, Europaeis *Rha* et Volga).

Constantinus Porphyrogenitusban is megvan az *Ατελκωσ* szó, hová jöttek a' magyarok Lebediásból, Hammer' megjobbított olvasása szerint *Ετελ και Ουζε*, 's mivel minden magyarázatok szerint az folyóvíz' neve, látni való, hogy az nem az Attila nemzetségi névvel, hanem a' magyar *ital* szóval üszvesorozható. Az Etel vagy Volga vizén kívül van más, *Atala* nevű folyó is Ázsiában, melly a' *Koisu* vízzel egyesülve a' Kaspiumba szakad. Aboulghaziban *Adalik khozar* kitétel' Jaubert *Les khozar des iles* szókkal fordítja, az Oxus viz melletti szigetek' lakói, kozár fajúak; minél fogva az *Atel* vagy is viz lehet itt a' gyök. (N. J. As. Nro 72. pag. 491.). Frähn a' kozárokról irt emlékezetességeiben az arab irók szerint a' kozárok fővárosa nevét *Itilnek* 's a' folyó vizet is *Itilnek* írja (Mémoires de l' Academie impériale des sciences de St. Petersbourg Tom. VIII. 1822.).

7. A' romai irók a' görög *Ατιλας*-t (Attilas) Attalusnak irták. Igy hívták a' többek közt a' markomanusok' egyik királyát, kivel Gallienus császár frigyét kötött, 's kinek *Pipa* vagy *Pipara* nevű leányát szerette. (l. Rasche Lexicon univers. rei nummar. *Attila*, *Atila*, *Atenla* szó alatt és Eckhel't Vol. I. 77. és vol. VIII. 190.).

Hogy a' népek' vándorlásaikról, hérosaikról szájbéli hagyományok maradtak fenn, igazolják az éjszaki népek és németek' regékkel teljes régi költeményeik, mellyeket a' dán tudós Müller, és legujabban Grimm felvilágosítottak. Ezen költeményekben *Sigurd* vagy Siegfried, *Thiedrech* vagy Dietrich (Theodorich), *Atle* vagy Etzel (Attila) fős szerepeket játszanak. (l. Hallische Lit. Zeit. 1834. E. B. Nro 9.).

Valljon a' régi *Attelliana* város neve közel Rómához, a' zsidó *Athalia* Joram király' nője' neve, ki kevély boszut,

álló asszony volt, a' görög *Atalanta* nevek állanak-e egybeköttetésben az *Attila*, *Adel*, *Atel* szókkal: további vizsgálatra való dolog.

„A V A R.“

1. Kresznerics aszott fű, megvénhedt fű, rét, mező értelmekben magyarázza. Kassai (I. 214.) könnyen keresztül esik a' szó' származatán, mondván „Avar, gramen in prato per se inveteratum, quod illo anno non fuit defalcatum. Oritur ex verbo *avik*, sicut ex *szökik* derivatum *székér* currus.“ Másutt pedig az *avart* zavarból kerekíti ki.

2. *Avarie* francziául jelent tengeri veszedelmet, hajóbeli kárt, és kárpotlást is, melly a' hajósoknak műszava, mint az *academia'* szótárában megjegyeztetik. Hammer azt állítja, hogy az arab *avar* szóból kölcsönözték el a' francziák, miért az a' franczia nyelvben *megrömlottat* is jelent, a' miben már kár esett. (Jahrb. der Lit. LIV. B. p. 63.).

Ellenben a' német *Convers. Lexicon*ban az angol *ayerage* (eine Durchschnittsrechnung) szóból magyaráztatik, mellynek változásai *averie*, *haverie*, *havarie*. Otfriednál *avaron* vagy *afaron* annyit tesz, mint rég elfelejtett dolgot újra feltorlani, viszont előhozni (Adelung in voce *Aferu*).

3. Perzsául *aware* Hammer szerint (Fundgr. des Orients VI. B. 2. Heft pag. 162) kóbort jelent (vagabandus). Meninszki is henyélő, csavargó értelemben magyarázza: ellenben az arab *awar* szóról azt mondja, hogy az pártolást, igazságtalanságot jelent.

Most már ezen magyarázatokból néminemű következtetéseket is lehet tenni, miért népfajok, tartományok és helységek viselték az *avar* nevezetet; miért a' deák *avarus* a' magyar *avar*, az *avarok'* neve egy törzsök alá húzhatók.

4. *Bourges* és *Tours* közt való országoton Franciaországban mellyet már a' romaiak használtak, a' *Peutinger'* táblája *Caesarodunum* mellé *Avaricum*-ot teszi „*Caesaroduna XX. Tassiaca . . . Gabris XXIII. avaricum* etc.“ az átmenetelt jeléli így ki az első helységből az utolsóba. (I. *Monumenta Celtica* in *Bulletin des Sciences* etc. Párizs 1831. Nro 2. pag. 164.). *Avaris* nevű város feküdt a' veres tenger' partjánál a' mai *Abukischeid* körül, hol, a' karavánok' utja ment hajdan keresztül, mint *Rozier* a' franczia egyiptomi nagy utazás' csomóiban egy értekezésben előadta. (Jahrb. der Lit. B. LVI. pag. 36.). *Avariak* a' régi *niebelungi* énekekben = *Burgleute*, kik várban laktak. *Bertarith*, egyik ének' hőse az

avarokhoz futott: miből gyanítható, hogy az avarok' nevére a' *vár* leghihetőbb gyökér, honnan a' *város* szó is. Hogy az avaroknak váraik voltak, tudva van a' historiából. A' niebelungi énekekben *Hunorich*, *Hiunus* vagy *Hunus*, *Etsel* nevek is előjönnek, 's többször az avarok *Hiu-nen* névvel említetnek (1. Quellen und Forschungen zur Geschichte der Deutschen Literatur und Sprache von Franz Joseph Mone I. B. Aachen 1830).

5. A' régi avarok' lakhelyét Nícephorus Turquestan körül teszi, kiket Elmakin arab író *Hazari* néven emleget, 's Hornius után Bél Mátyás is hunnus fajuaknak mond (Adpar. pag. 416.).

Az avar nép' egy ágazatja ma is él a' Kaukasznál, tatár fajnak mondják az utazók, kikkel az oroszok 1810-ben véres csatákat folytattak, 's a' pétervári tudósítások szerint a' közönséges újságlevelekben (1801 Januar. 5.) *Omár* nevű chánjokat megverték.

Klaproth, ki 1805-ben és 1808-ban beutazta lakhelyeiket, azt írja, hogy az avarok' chánja akkor *Chunság* faluban lakott, és hogy a' hunnus nevek, p. o. *Attila*, *Balamir*, *Almus*, *Zolta*, *Geysa* stb. ma is divatban vagynak köztök. (II. B. pag. 10—12.). Meg kell itt azt is említenem, hogy Paulus Diaconus (De gestis Longobardor. LI. cap. 28.) azt írja, hogy a' kijött avarok először hunnusoknak nevezettek, hanem azután a' chánjok' nevéből kapták el az *Avar* nevezetet, 's így hát az *Avar* szó nemzetségi név volt, a' mi igen hihető, mert látjuk Eichornból, hogy Hirában is 405—456. közt *Noman Al-avar* arab fejedelem uralkodott, tehát nem csak hunnus, tatár, hanem arab nemzetségi név is volt az. (Fundgr. des Orients. II. B. 4. Heft).

A' mi több, Spanyolországban ma is kell lenni *Avar* nép' maradékának, mert a' XIV-dik században még nagyon is ismeretesek voltak Roger de Flor' *Almug-avarjai*, kik Andronicus császárnak segítségül voltak a' Kisázsziában elhatalmazott törökök ellen. Ugyan is az arragoniai sereg' gyalogsága *Almug-avar* nevet viselt, 's azt hiszik, hogy Arragonia' hegyeinek lakosai vagy a' gothusok' vagy a' hunnusok' maradékai, kik ott a' romai birtokokban elmaradoztak: mivel mint tudva van, mind a' két nemzet hadakozásaiban napnyugotra messze kiterjengett.

Akármin van is a' dolog, annyi igaz, hogy e' hegylakosok legvitézesebbek voltak a' spanyol földön, és hegyeik közül ők jöttek ki legelőször, kik az izlám' zászlója ellen

szüntelen küzdöttek. Nicephorus Gregoras azt is írja, hogy az *Almug-avarok* szó közönséges nevezete volt napnyúgatón a' gyalogságnak, de ez nincs bebizonyítva még. (Europäische Annalen 1808 5-tes Stück pag. 409.)

Hammer' törökországi historiájában *Mog-abarok*nak, *katalánok*nak neveztetnek az *Almugavarok*, de mivel az első kiadását e' becses de drága munkának nem bírom, mely gazdag etymologiai magyarázatokkal, e' tudós' értelmét ezen név' származatáról nem közölhetem, hanem csak annyit jegyzek itt meg utoljára, hogy a' kijött magyarokat is *abarok*nak 's *avarok*nak nevezték némelly írók, mint Leibnitzből megtetszik (Opera omnia Tom. IV. pag. 12.) hol az olasz író' versét: *Ac labor est saevis gladios praetendere Abaris* így magyarázza: Avari, Avars, id est Hungari. "Zemplény vármegyében *Abaros* falut említ Kresznerics, *villa Abara* pedig előjő 1217-ben a' Ritus explic. verit. című jegyzetekben (pag. 206.) *Abaris* scytha bölcs volt, Pázmándy (p. 206.) *Abaris* várost emleget Ammianus Marcellinus után. Azedessai *Akbar* nevű fejedelmek *Abbarus* felirattal is jőnek elő a' pénzeken.

Valljon a' *Kabar* tribusa a' kozároknak, mely magát a' magyarokhoz csapta, nem egy-e az *avar* szóval, mely mint felebb láttuk, kóbort, csapongót is tesz, 's a' magyar *kavar*, *kever*, *kóbor* szókkal is talál: további vizsgálatot érdemel. A' görög nyelvben is *αβαρης* könnyű, hajlékony, ide 's tova mozgó értelemmel bír, mely a' *βαρως* (nehéz) 's az a' tagadó előjáróból van öszvetéve.

Ha ezen előadásaimnál fogva mások hason vizsgálatokra felbuzdíthatnak, 's érettebb resultatumokkal fognak előállani, az, magyar literaturánknak mindig diszére válik. Értekező a' tanításokat szívesen 's hálaköszönettel fogadandja e' csekély értekezés felett is, 's reményli idővel, hogy több studium mellett, philologiai jegyzeteit, mellyekkel már bír, 's szakaszonként ki akarja adni, még nagyobb tökélyre emeli. Az élet rövid, ha tökéletes munkát nem adhatunk is, legalább használható adjunk, mert a' tartózkodás által, ha az szerfeletti, csak a' literatura veszt. A' mit Cicero Calvus nevű szónokról mond „az illy tudományos visszatartózkodásokra is alkalmaztatható: „Accuratius quoddam dicendi et exquisitus afferebat genus: quod quamquam scienter, eleganterque tractabat, nimium tamen inquirens in se, atque ipse sese observans, metuensque *ne vitiosum colligeret*, etiam verum sanguinem deperdebat (in Bruto c. 82.).

KÁLLAY FERENCZ,

m. t. társ. r. tag.

L I T E R A T U R A.

C L A S S I C A I R É G I S É G.

1. *Classicorum auctorum e vaticanis codicibus editorum etc. Tom. I. et II.* (A' vaticani könyvtár' kézirataiból kiadott classicus írók' gyűjteménye stb. kiadta Majo Angelo apát, vaticani könyvtárnok. Roma, 1831. 8rét. 2. kötet).

2. *Ianuarii Nepotiani epitoma librorum Valerii Maximi etc.* (Valerius Maximus' könyveinek kivonatja Januarius Nepotianustól, kiadta Majo Angelo stb. Hozzá járulnak ugyan azon könyveknek Julius Paris által készült kivonata' töredékei is. Celle, 1831. 4rét).

3. *Isaei orationes XI. cum aliquot deperditarum fragmentis etc.* (Isaeus' tizenegy beszéde, néhány elveszett beszéd' töredékeivel együtt. A' textust megigazította, critikai jegyzésekkel és magyarázatokkal kiadta Schoemann György Friderik. Greifswalde, 1831. 8r.).

Hálával fogja a' régi literatura' barátja nevezni mindenkor Majo' nevét, kinek éles figyelme 's buzgó fáradozása már is kiragada némely régi literaturai kincseket sok százados feledség' homályaiból; 's méltó reménységet nyújtott hogy még többre is akadunk, mit örökre elveszettnek gondolkében lévén gyakran a' papirosnak vagy pergamentnek, olly ivekről, melyekre valamely classicus volt írva, azt levakarták késsel vagy letörlék egy különös arra szolgáló szivacs-szal (spongyával) 's reájok, többnyire keresztben kelendőbb keresztvény tartalma dolgokat irtak (*codices rescripti, palimpsesti.*) Az újabb idők' vizsga szellemét ezen kéziratok' mineműsége nem kerülheté el; 's hol a' szabad szem rajtok el nem mehetett, a' chemia nyújtotta segéd kezeit. Ezen úton díszlettek az elébb milánói, utóbb vaticáni könyvtárnok' tüdőrelmes vizsgálásai is; 's az általa fölfedezett 's elébb pompás fedrétben kiadott classicus maradványok most nyolczadban és kisebb áron terjesztetnek elébe a' tudós világnak 's folytatásaul az általa 8adban is megindított classicusok' kia-

dásának. E' két kötet, melly egyébiránt több mint pusztá utánnymtatás, magában foglalja Cicero' könyvét *de republica*, némelly *beszédeinek*, nevezetesen a' Verrinák' eddig fölfedezett töredékeit: végre *Gargilius'*, *Martialis'*, *Sallust'* és *Archimedes'* töredékeit is.

A' 2d. szám alatti maradványok' elseje ugyan Majo által találtatott fel, ki azt az 1828. Romában *Nova collectio scriptorum veterum* gyűjteménye' harmadik kötetében adta ki. Azok Valerius Maximus' könyveinek *Dicta et facta memorabilia* kivonatjai lévén, Valerius' textusát itt ott igazítják 's több a' középkori leírók' vétkéből eddig érthetetlen helyeit visszaállítják. E' szempontból tekintve: Julius Paris, ki Nepotianusnál régiebbnek látszik lenni, fontosabb ennél, mert szorosban ragaszkodik Valerius' szavaihoz; ellenben emez némelly hiányait pótolja ki, azon részből Valeriusnak nyújt bő kivonatot, melly elveszett, végre holmi más írókból is szedi példáit. Igy tehát ezen, Valerius Max. olvasóinak, de kivált valamelly későbbi kiadójára nézve felette becses maradványok' új és olcsó kinyomtatásáért köszönetet érdemel a' kiadó könyváros, annyival is inkább, hogy a' romai kiadás felette drága 's a' kötet mellyben Nepotianus találtatik, egyéb érdeklőt a' classica literatura' barátjaira nézve nem foglal magában. Majo' előszava 's jegyzései híven közöltettek.

Isaeus' beszédei becsesek a' görög régiség' barátjai előtt. Ő maga tanítványa Isocratesnek 's mestere Demosthenesnek, ennél kisebb volt vele-született geniere nézve; amannak nem érte el szépségeit, de tömöttebb, homály nélkül, egyszerű 's erővel bíró. Illy tulajdonságok mellett híre nagyobb volna, ha tárgyai érdeklőbbek valának. De ő nyilvános hivatalt nem viselvén, nem political, hanem magányos és többnyire örökségi ügyek körül forgó beszédeket készíté másoknak, mint azt a' régi görögöknél a' szónökság' tanítói szokták. Mind az által a' régiség' barátja érzi becsét az ilyeneknek, mert a' külön nemzetek' és korok' erkölcsaik, szokásaik és törvényeik is, mellyekre az illetén dolgozatok világosságot vetnek, méltók a' figyelemre. Azért sajnálnunk kell, hogy Isaeus 50—60 beszédei közül e' korra csak tizenegy jutott el; 's köszönettel tartozunk *Tyrwith'* emlékezetének, ki a' Menecles' végintézetéről irottat a' florenczi könyvtár' homályiból vonta ki; *Majónak*, ki a' Cleonymos' testamentomáról írt és csak töredékekben ismertett beszédet egy milánoi kéziratból egészítette ki; végre *Schoemannnak* is, mert kiadása teljes, hibátlan; magában foglalja a' variansokat, valamint

önnön becses magyarázatait is: 's így a' görög szónokság' tisztelőit méltán kielégítheti.

4. *Corpus Grammaticorum Latinorum veterum etc.* (Régi latin grammaticusok' gyűjteménye; öszveszedte, bővítette 's a' fontosabb eltérések' hozzáadásával kiadta, társai' segédelmével, Lindemann Fridrik. III. rész, négy kötetben. Lipcse, 1831—3. 4edréthben).

Ezen, mintegy tizenöt kötetben a' romai literatura' minden grammaticai kincseit összefoglalandó gyűjtemény, kielégítő móddal indúlt meg e' négy kötettel, mellyek az itt azonnal megnevezendő írókat a' legalaposabb nyelvvizsgálat által 's józan critica' fáklyájával felvilágosítva közlik. A' kiadó és társai mindenütt a' legrégebb és leghitelesb kéziratokat lelkesmeretes pontossággal követték.

Tartalma a' kijött köteteknek:

1. *Aelii Donati ars grammatica tribus libris comprehensa, e codice Santeniano emendatius edita.* Az előszó az itt használt, jelenen Berlinben levő codex' becsét magyarázza mások felett. Azonban találatnak ebben is még némely bizonytalan, sőt hamis helyek, mellyeknek tisztába hozása más hiteles kéziratok után, ohajtható volt. 2. *M. Valerii Probi institutionum grammaticarum libri II. e codice Sti Columbani Bobiensis diligentissime editi.* Az itt nevezett, Bécsben levő codex, mellynek egy része palimpsestus, hihetőleg a' 7-d. v. 8d. századból való, 's ha nem bővebb, bizonyosan hibátlanabb más, eddig használtaknál, mint a' varianások mutatják. Mikor élt legyen a' szerző? nehéz meghatározni. Suetonius emlékezik egy M. Valerius Probusról, mint híres romai grammaticusról (cap. 24), de azt mondja: *nimis pauca et exigua de quibusdam minutis quaestiunculis edidisse.* Egy más Probus 211ben halt meg Septimius Severus császár alatt: ki talán a' jelen két könyvnek szerzője. 3. *Eutychii grammatici de discernendis coniugationibus libri II. e codice Sti Columbani Bobiensis restituti,* ugyan abból, melly Probus foglalja magában, 's későbbi kéztől, a' mint látszik, háromszor végig corrigáltatott. Érdemes lenne egy régibb és tisztább forrást kikémleni; mert ebben is találatik még több ki nem elégitő hely. 4. *Arusiani Messi V. C. Or. exempla elocutionum ex Virgilio, Sallustio, Terentio, Cicerone digesta per litteras, ex codice Gudiano auctius atq. emendatius edita.* Bizonytalan, milly kéziratból vette Gudius 1669ben az itt felényivel teljesebb textust. Majo Angelo, ki ezen iratot először Frontoé gyanánt adta ki, azt Milanóban az

ambrosiana könyvtárnak egy XVII. századbeli codexében lelte, de vannak egyéb kéziratpéldányai is más olasz könyvtárakban. Azonban már Niebuhr is erős okokból Arusianus Messusnak ítélte oda a' szerzői sajátságot. Különösen érdekes e' munka a' jelen kiadásban néhány benne foglalt ciceroi és salusti új töredékek miatt. Mikor élt legyen Arusianus, nem tudni. 5. *Maximi Victorini libelli tres: de re grammatica, de carmine heroico, de ratione metrorum.* Az első és második könyv egy gothai codex 's Peter' kiadása (1527), a' 3d. egy igen régi bobiensis codex után készült, melly Bécsben van, 's Claudius Sacerdos is magában foglalja. Mikor készült a' 3 könyv, nem tudhatni, mindazáltal a' bennök felhozott írókból 's egyéb tekintetekből a' 3—4d. században élhetett Victorinus. 6. *Asperi Junioris ars grammatica,* egy gothai codex után, öszvesen csak 8. lap. Juniornak nevezetik, hogy ama' régiebb hires Aspertől különböztessék meg, ki Sallustius és Virgil felett commentariusokat irt. 7. *Phocae grammatici ars de nomine et verbo. Eiusdem de aspiratione libellus;* két wolfenbütteli 's egy gothai codex szerint, de mellyek hiányosak lévén, 's csak az utóbbik darabot foglalván magokban teljesen mind a' hárman, ez jelenik meg itt leghelyesben.

II. 1. *Excepta ex libris Pompeii Festi de significatione verborum,* 19 könyvben, Paulus Diaconustól, ki Festus 20 nagy kötetét (ez maga is Verrius Flaccus' régiebb munkáját vonta ki) nagy Károly császár' számára húzta össze, 's ez oka, hogy az eredeti Festus feledékenységbe ment. E' kiadás öt különféle kézirat után szerkesztetett, 's dicséretet érdemel a' kiadó, hogy a' czikkelyek' régi rendét, mellyet legtöbben abc' szerint adnak, visszaállította. 2. *Sexti Pompeii Festi de verborum significatione fragmentum.* A' Fulvius Vrsinus után nagy gonddal lenyomatott farnesianus codex, melly most Nápolyban tartatik, 's Illyriából ered, hézagos, de az egyetlen egy, melly a' régiségből fenmaradt. A' II. kötet' 2d. része Antonius Augustinus, Fulvius Vrsinus és Scaliger' commentariusait adja P. Festusról, más tudósok' 's a' kiadó' saját jegyzéseivel. Festusnak ezen új szerkezetménye Lindemann' gyűjteményének egyik fő dísze; benne élelműség 's a' legnagyobb diplomaticai szigorúság egyesülnek.

III. *Isidori Hispalensis Episcopi Etymologiarum libri XX.* új szerkezetítés, ötféle kézirat után, de mellyek közül csak egy wolfenbütteli tett igazi szolgálatot. Köszönetet ér-

demel a' kiadó, hogy azt, mit ezen íróra nézve Arevali jeleset tett, ide kapcsolta.

A' jövő kötetekben meg fognak jelenni: *Varro, de lingua latina*, ujonnan kiállítva Pape (a' Varronianae lectiones' szerzője) által; *Sosipater Charisius*, Niebuhrnak egy példánya szerint és *Diomedes* a' kiadótól; *Nonius Marcellus*; *Priscianus*, Dübnertől, aztán *Terrentianus Maurus*, 's egyéb metricusok, Wüstemann által.

OLASZ LITERATURA.

SZÉPLITERATURA.

5. *Torquato Tassónak ujra lelt kéziratái.* Az olaszok e' fényes híró költőjét nem csak szívhez szóló mesterművei tevék szeretetre méltóvá, hanem szerelme 's szomorú sorsa érdek' 's érzékeny részvét' örök tárgyává is. Mindazáltal épen e' szerelem és bal sors' története, mind a' mellett hogy egész könyvtárt irtanak róla őszve a' tudósok, szinte e' korig kétségekkel volt rakva. Egy nevezetes fölfedezés nem csak a' költő' eddig ismeretlen műveivel gazdagbitja az olasz literaturát, hanem Tasso' szerelmére is világosságot hint. Tudniillik Romában a' Falconieri - palotában egy könyvállás alatt egy régi ládára bukkantak, melly évek óta állonga ott por - 's pókhálóktól fedve, figyelemre nem vétetve, 's mint hivék, régi haszontalan 's becs nélküli irományokkal rakva. A' könyvtár' birtokosa, Alberti úr, Missirininek megengedé hogy, a' többi kéziratokon kívül e' vén skartétákat is átnézhesse; — egy régi rozsdás kulccsal a' szekrényke bajjal felnyitattott, Missirini kiveszi az első íveket, csodálkozik, remeg, szorongó 's örvendező sietséggel kutat tovább, 's örömjaj közt látja hogy kincset talált: Tasso' kéziratját. Részletesen még nem ismerjük a' leleményt; de Missirininek nyomtatott leveleiből (mellyeket Cicognara grófhhoz — egy jeles műértőhöz irt, Velenczébe) tudjuk már, hogy az ujonnan lelt kézirat a' nagy költőnek saját keze, 's ennek egész történetét tökéletesen felvilágosítja. A' ládában lelt eredeti irományok mind költeményekből állanak, mellyek részint érzékeny characterűek, részint harag' és boszú' kitörései; 's több szakaszokra oszlanak; t. i. itt vannak azon versek, mellyek Estei Alfonz hg' boszúját gerjeszték fel, 's annyira, hogy

azokat elkoboztatná, és értök a' szerzőt Belriguardóba vitetné, mit eddig elő a' Tasso' életirói tagadtak; továbbá azok, melyeket Tasso dictált, midőn a' herczeg' parancsára Ferrarában, a' barátok' kolostorába záratott; azok, melyeket Lenóra herczegné' halála után szobájában találtak; végre különféle versek, melyeket részint Sz. Anna' kórházában, részint élte' különféle szakaszaiban irogatott. — A' feltaláló' véleménye szerint ezek nem mind ismeretlenek vagy nyomtatatlannok, sőt némelyek Foppa' kiadásában már előjőnek; a' nagyobb rész mindazáltal egészen új, 's mint egyszersmind autographon, nagy becsű.

A' történet dolgoknak, mint azok a' kéziratokban előtűnnek, azokkal öszve hasonlításából, mik Tasso' biographiájában tisztába vannak hozva, Missirini a' költő' bebörtönöztetését így következteti: Tasso, sejdítve tán szellemi nagyságát, vagy elragadtatva azon beteges ábrándozás által, melly ideáljai mellett annyira elfelejteté vele a' valóságot; bátor volt szerelmét Lenóranak szentelni, ferrarai herczeg Alfonz' testvérének: 's ez viszonzta érzékeny hajlandóságát, de tisztán örö'ké 's gáncstalanúl. Az ártatlan költői kebel, öröme' teljében nem birta maga viselni a' szerencse' nagyságát; gyanútalan kiönté titkát Matalone' keblébe, ki hű barátság' álarczával bizodalomba be tudta magát orzani. Az áruló argosi szemmel lesi a' csalódott költőt, hogy tanuságot szerezzen készülő vádjának. Egy időben belépe Tasso' szobájába, midőn ez épen egy sonettben önté ki szive' vágyódását: oda lép hirtelen, megkapja a' papirost 's olly erővel ragadja magához hogy üres fele Tasso' kezében, másika az övében maradna. Tasso elkeseredve arczul vágja az árulót, 's szál kardra hívja; ez jól tudván hogy ellenkezője korának egyik első vivója, orozva igyekszik halálát eszközteni, melyet Tasso csak bajosan kerülhete el. E' történet ada okot arra, hogy Alfonz Belriguardóba száműzné a' költőt, részint a' Matalone'vali surlódások' megelőzésére, részint büntetésül, mert a' herczegnével való frigy bizonyos lön előtte. E' mezei lakban lépé meg egyszer a' herczeg Tassót magányában, kinek irományai el voltak már kobozva; azt nyilatkoztatá ki neki, hogy csak úgy kimélendi, ha őrülnék tettetné magát 's ez állapotját a' világgal elhithetni igyekeznék az által, hogy Sz. Ferencz' klastromában magát gyógyítatja: Tasso engedelmeskedést ígért, 's vétke' érzetében csak azt kérte, ne vonná meg tőle a' herczeg kegyelmét, mit ez is viszont ígért. Mindazáltal Tasso nem szabadult ki, kérelmei elhangzottak, 's fájdalma dühhé változott. Nem csillapíthatván le szenvedelmei'

égiháborúját, fenyegető, vakmerő, dühös versekben, ünté ki boszúját, 's ezeket egy, keserőséggel, és gúnynyal teli levél mellett, megküldé Alfonznak, ki már most nyíltan kimondá, hogy Tasso valósággal megőrült; 's őt Sz. Annába záratta. Azonban a' költő talált módot a' megmenekedésre. Elhagyá Ferrarát 's annak udvarát, máshol keresendő jövődjét; de a' milly heves, ingerlékeny és haragos volt, boszújának sokszor igen gondolatlanul hagyta nyílást; a' miért a' herczeg, miután amaz olly dőre volt, hogy még Ferrarába is vissza merne térni, ama' hatalomszavát létesítve, őt a' kórház' tömlöczébe vetteté, hol a' szerencsétlen költő hét évig 's nyolcz havig a' leginségesebb állapotban kínlódott, hiába alázván meg magát hiu kérelmekkel. — Mind ezek a' Ielt írómányokból minden kétségen kívül valókká lesznek, bármilly különösnek tessék is, név szerint, Alfonz' ama' kívánsága, 's a' nagy embernek elhatározása. — Hogy a' herczegné sem volt érzéken, hasonlólag meg van állapítva. Alberti úr, az említett iratok' birtokosa, Boccaccio' egy munkájának (A' szerelem' tömkelegje) másolatát bírja, mellynek kötésén a' belriguardói kastély' képe aranynyal van kivarrva, 's mellynek első lapján egy madrigal olvasható, Tassó' saját kezével írva, mellyben mondja, hogy a' könyvecske Lenóra' ajándéka, a' hímzet az ő szép kezének műve, 's hogy ő a' Tömkeleget (labyrinthus) csak elhúnyva hagyhatja el. Azon ellenvetésre, hogy miért engedé meg imádója' inségét, 's nem tett komoly lépéseket annak megszabadítására: nehéz felelni. —

Vajha a' föllelt munkák' birtokosa ne vonná el ezeket a' világtól! Mert nagy lélek' szüleményei a' világ' tulajdoni. Tasso egy volt a' legsajnálatosb emberek közül, kik valaha éltek; léte bajok', küzdések' és fájdalmak' hosszu láncza; érdemlett dicsőség helyett az örültek közt nyere helyt; megkoszorúztatásának szinte előestvéjén ragadá el halántékjairól borosztjánját a' halál, 's egyszerü kő fedi Sz. Onofrióban hamvait e' pár szóval: „Torquato Tasso' tetemei.“ Tegyen tehát kiki annyit a' szerencsétlen szív' megengeszteléseért, mennyit tehet, 's mellékes tekintet ne tartóztassa dicsőnek megújítására, kiről VIII. Kelemen teljes joggal mondá: „Oda nyujtom neki a' borostyánt, hogy ez anyi díszet nyerjen tőle, mennyit ada azoknak, kiket az előtt dicsőített.“ —

6. *Graziani Jeromos: Granada' elfoglaltatása. Hőskölte-mény.* (Németül Winterlingtól. Nürnberg, 1834. 2. küt. Srét.).

Graziani' hőskölteménye szép mű, ámbár Tasso' Megszabadult Jeruzsálemét nem éri el. Sok szépségei azért nem

érdemlik többé e' nevet, minthogy nem újak; ellenben találni több egészen eredeti vonásokat is: fő jelessége a' compositióban áll, 's az újabb íróknak e' végből ajánltatik figyelmükbe. Felette ritka levén az eredeti, elég legyen itt az olvasót a' most megjelent, noha a' mint látszik, nagyon is szabad, német fordításhoz utasítani. Eredeti címét sem adhatjuk, minthogy Maffei' legújabb olasz literaria historiája is hallgat e' költőről.

HISTORIA.

7. *Compendio della Storia d'Italia* (Olaszország' történeteinek rövid előadása, Sforzosi L. által. Párizs, 1832. 12).

Csodálatos lenne valóban hogy Olaszország, melly jó történetírókban szükségét nem szenved (ilyenek főkép *Machiavelli*, *Guicciardini*, *Paruta*, *Bentivoglio*, *Denina*, *Botta* stb), mind eddig nem birta történetei' *kézikönyvét*; ha az ottani nevelés- és tanításmódban annak okát fel nem találónk. Halljuk az igazat szerető Alfierit, a' maga önéletírásában (Milano, 1823. II. cikk.) a' turini academia' studiumairól: „Fordítgattuk Nepost, de sem mi, sem talán tanítónk, nem tudtuk, kik voltanak azon férfiak, kiknek élete fordítatott, hol születtenek, mikor, milly uraság alatt, sem azt, hogy uraság általában mit tészzen? Fogalmaink korlátozottak, hamisak, vagy zavartak voltak; a' tanító nem tűzött elő magának semmi czélt, 's a' tanulóknál semmi legkisebb szeretet nem gerjesztetett a' tudományok iránt.“ Ez 1750ben volt. De tett-e valjonn haladást e' tekintetben Olaszország a' 19d. században, mellyben még Európán kívüli tartományokban is anynyi iparkodás látszik művelődés 's annak biztos megalapítása után kor-irányos nevelés által? Igaz ugyan, hogy az ifjuságnak szánt irományok, mellyek vagy köz hasznu ismeretek' terjesztését, vagy az ifjui elme' nemesbitését tárgyazzák, megszáporodtak; az igen élénk milanoi könyvárosok (leginkább *Silvestri*) sok efféle külföldi munkát lefordítottak: de hibázik ama' vezető kéz, mellyet az eset vagy kalmári kereskedés nem pótolhat ki mindig; sőt itt ott gátló, a' legjobb szándékot is ellenző hatás is éreztetik. Ekképen egy igen ártatlan, minden káros iránytól tiszta, oktató könyvecske (*Enciclopedia de' fanciulli*. 4d. kiad. Milano, 1827, 2. köt.) 1833ban az egyházi tartományban megtiltatott, és csak romai utánnymtatása engedtetett meg: mi a' lelkes Cortegianónak a' romai Ciccarelli által 1584ben történt átváltoztatására emlékeztet. Ezek után tehát nem lehet csodálni, hogy az olasz lite-

ratura illy későn, 's pedig egy, a' külföldön lakó romai által, bővítetik az ország' történetei' kézikönyvével.

Ezen történeti rajz' szerzője Párizsban lakik, 's ott a' francia írók' sikerrel koronázott példái ösztönözheték arra, hogy nemzeti literaturájának e' hézagát pótolná. Bodin volt a' francziák közt az, ki az úgy nevezett *Résumé*-kre adott példát. Kicsiny helyen, olly stilusban, melly a' népi 's szónoki hangtól egyiránt távol, színei' fényét az előadás' világosságának köszöni: a' francia történeteknek olly rövid rajzát adta, melly már 9szer nyomtatott; őt mások követték hasonló kézi könyvekkel más europai országokról, Olaszországot kivéve, melly fő tartományai szerint egyenként dolgoztattott ki. Ennél fogva Sforzosi nem csak hazája', hanem a' külföld' köszönetét is megérdemlette jelen munkájával, melly nem nyújt ugyan új vizsgálatok' eredményeit (resultatumait), hanem elég teljes vázlatát a' főtörténeteknek (Roma' alkotásától egész 1831' kezdetéig) virágzó, világos nyelven; közbe vegyített mind saját, igen helyes, mind jó kútfőkből merített idegen elmélekedésekkel, a' mennyiben t. i. illy munka' háttárai engedik. Csak azt sajnálhatni, hogy nem adá, mint Bodin minden század' végénél tette, minden szakaszhoz a' tudományok' és művészetek' akkori viszontagságait, ha rövideden 's mintegy oda vetőleg is. — A' nyomtatás szép.

8. *Ghiberti Lőrincz: Florencz' krónikája.* (Németül közli Hagen August „Kunstlergeschichte“ munkájában; Lipsce, 1833. 2. küt. 8adrét).

Maffei nem említi a' 15d., század' e' híres mivészének irományait, mások egy munkáját említik a' szobrászatról; szerkeztető nem tudja az-e az, mellyet legujjban Hagen közölt német fordításban, 's mellynek egyik főtárgya csak ugyan Ghiberti' kor- és művész társainak ismertetése. A' munka a' történet' és művészség' barátjait érdekelheti, 's így az eredetinek nem ismertében érdemes a' fordítást itt említeni. Ghiberti maga (1378 † 1455) legjelesb öntött műveit Medici János' és Cosmo' idejűkben készítette. Leghiresb munkája a' florenczi Sz. János' egyháza' bronzstorayai, mellyekről Michelangelo, genialis stilusában azt mondja, hogy a' paradicsomnak ajtai is lehetnének. Ghiberti arra nézve hasonlított legtöbb kortársaihoz, hogy többféle ügyességgel birt, 's mindenikben elismert jelességet ért el. Ő festő, szobrász, építész 's műöntő volt egyszersmind, nem mellőzvéen el itt az írók' sem. Florenczi krónikája jeles azon nemes tartózkodás által is, mellyel a' művész-író magáról szól, noha ott,

hol művészhistoriájának folyamatja kényszeríti saját cselekvőségéről szólni, ezt azon büszkeséggel teszi, melly már Homer hőseit is bélyegzi. Az érdeklött Sz. János' egyháza képi a' krónika' középpontját; sokszor van szó Brunellesco építő, Donatello szobrász, Lippi festő, Uccello' perspectivái, Robbia' agyagmunkái, Alberti építő, Masaccio, Fiesole, még Leonardo da Vinci felett is. Mind ezek felette bélyegző vonatokkal lépnek fel; gyakran találkozunk velök a' műteremen kívül is, halljuk remekműveikről szólni, 's beszédeik, távol a' művészet' idealismusától, a' műhely' practicus, technicus szavaival folynak, a' mi oly jól esik. A' munkába szőtt romanticus részek, millyen péld. Lippi' szerelme, 's az akkor virágzó olasz philologia ellen szórt gúny változatossá teszük a' kedves olvasatu munkát, noha másfelől egyes helyek' eredetisége (Aechtheit) ellen néhol kétséget támasztanak. Ha még is ezek Ghibertitől volnának, ezen, az iskola' emberei ellen folytatott oppositio felette emlékezetes, 's Marsilius Ficinus' platonismusával 's azon védelemmel, mellyel a' Mediciek a' régiség' ébredő ideálisabb tanulása iránt voltak, öszveköttetés hozható. Különös figyelmet érdemelnek a' republicának a' Mediciek alatti political állapotjáról szóló, helyenként behintett, tudósítások: noha Gh. itt is a' művész' szemével lát, kinek a' művészetek' olly nagynemű barátjában, mint Cosmus volt, nem lehetett érdeket nem találni. Dramai talentummal festi a' republica' ezen fejdeme ellen kitört bossúságot; fogságát, száműzetését, 's végre visszatérését a' haza' atyjának, mint akkor Cosmus neveztetett. — A' könyv nem csak nemesen mulattató, hanem sokféle tekintetben oktató is.

FRANZJIA LITERATURA.

SZÉPLITERATURA.

9. *Ófrancia népdalok: gyűjté 's magyarázó jegyzetekkel kiadta halai prof. Wolff.* („Altfranzösische Volkslieder“ német czímmel; egy ritka ófrancia kéziratból vett kivonatokkal együtt. Lipse, 1831. 12rét).

A' francziák megszokták már költésök' történetét nem csak literaturájok' arany korára korlátozni, hanem visszatekinteni távolabb időkbe is; eleinte ugyan inkább antiquariusi

szempontból, de utóbb magának a' poesisnak illendő becslé-
 sével is; sőt a' jelen idej romantikus iskola a' középkorért
 szinte görcsös erőködéssel küszködik. A' troubadouroknak
 is találtattak barátai, kik ama' régi dalmokok' énekeit valóság-
 gal feltámaszták, minekutána rólok elégszer volt ugyan szó,
 de csak kevesen ismerték igazán, a' párizsi könyvtár' kézi-
 ratai' pusztá megtekintéséből. Leginkább a' népköltés volt
 mind eddig elmellőzve; mellynek figyelemre vétele bizonyo-
 san szép sikert ígér. Mint lepték meg minden barátját a'
 nemzeti poesisnak azon picardiai dalok, mellyeket a' német
 „*Ausland*“ című folyóirat közle! Minthogy pedig a' tudósok
 csak rövid idő óta vették tekintetbe a' francia költésnek
 ezen alakulását; nem lehet csodálni hogy a' jelen gyűjtemény
 kisebb, mint a' millyet olly nagy és énekszerető nemzettől
 várnánk. A' kiadó szép olvasottsággal 's jártasságot mutató
 ügyességgel foná több legújabb és régi gyűjteményekből ezen
 dalkoszorút, melly a' francia népköltésnek a' szorosb érte-
 lemben vett literaturához való viszonyát kimutatja. Egész a'
 tizenegyedik századig Franciaországban úgy szólván min-
 den poesis nemzeti volt. Ezen túl, 's a' tizenhatodik szá-
 zadig, látjuk mikép a' nemzetiségnek egy más alakja fejlődött
 ki, a' meunyen tudni illik ezen időszakban a' megyék' vi-
 szonya is tetemesen változott, az ország' egészéhez képest.
 Megtartá ugyan még mindenik sajátosság színét; de a' közön-
 ségesb érdekek lassanként kivonúltak belőlök, Párizsban
 egyesülendők. Így képződött a' tizenhetedik században egész
 elhatározottságával az *udvari poesis*. Kivált a' political éne-
 kek már most majdnem egyedül Párizsból indultak ki. Serege
 a' világi énekeknek innen terjedezett el minden felé; nevezet-
 esen a' *poissard stílust*, mellynek honja Párizs, a' katonák
 hordák szét a' tartományokba. Ezekben XIV. Lajos óta már
 csak bort és szerelmet tárgyazó dalok keletkeztek. *Wolff*-
 nak igen helyes észrevétele az, hogy a' népdalok' nem kis
 része koránt sem a' néptől hanem inkább a' mívelt világ' köl-
 töitől vette eredetét; mint a' németeknél Schiller' és Goethe'
 némelly dalaik, 's nálunk Horvát Ádám, Csokonai, Vitko-
 vics, Kisfaludy Károly, Vörösmarty és Czuczor' legszebb éne-
 keik. A' fővárosnak ezen szellemi uralkodásából, melly a'
 népnek olly szűk mezőt enged, kell azon nevezetes lettdol-
 got (factum) magyarázni, hogy a' forradalom' kiűzésétől egész
 a' juliusi fölkelésig lefolyt, 's történetekben olly dús időköz,
 számtalan szabadsági 's hadi dalai közt csak keveset terem-
 te ollyat, melly, — mint egykor Tallefers' harczéneke —

a' francia nemzetet keresztülhatotta; 's historiaiakká a' nagy számból csak a' *Ça ira*, a' *Marseillaise*, a' *Marche des Pyrénées*, a' *Carnagnole* (melly epigrammai, vad forrását egy hajthatatlan terroristicus gondolkodásmódnak alig nevezhetni énekek), 's legújabbán a' *Parisienne* leve.

A' jelen gyűjteményben foglaltatott népdalok' érdeklősége különösen azon naivságban áll, mellyel a' francia character bennök nyilatkozik. Először is némelly régiebb költeményeket közöl a' kiadó: *Les souhaits des hommes* és *La vit Sain Jehan Baptiste*. Amaz a' különféle rangok' előadása, mindenik közülök egy epigramma nemű négysoros versszakaszban szól tulajdon személyében. Nem annyira érdeklő poetai tekintetben, mint az erkölcsök és szokásokra nézve, mellyek benne festetnek. Emez, u. m. szent János' élete hihetőleg a' deák legenda után van rímekbe szedve. A' *Vaux de Vire* felette nevezetesek, mert alapját teszik a' mai vaudevilleknek. Nagyobb része *Olivier Basselin*től, egy normány kallóستól van, ki Vire-ben vagy annak vidékén a' tizennegyedik század' közepe' táján született, 's 1419 felé halt meg. Véve vannak egy Caenben 1821ben kijött gyűjteményből (*Vaux de Vire d'Olivier Basselin, poète normand de la fin du XIVme siècle, suivis d'un choix d'anciens Vaux de Vire, de Bachanales et de Chansons; Poesies normandes soit inédites, soit devenues excessivement rares. Publiées par L. du Boix*). Derült kedv 's merész jovialitas lehel bennök; nagyobb része a' bort éneкли; de vannak köztök némelly szép férfias historiai énekek is a' francziáknak az angolokkal viselt háborúikról. A' *çoq à l'âne* című dal azon hazudozást gúnyolja, mellyel utasok azt, mit idegen földeken láttak, bővíteni 's czifrázni szokták. Az *Orgie*, had-ének, jeles és rhythmica' tekintetében is lelkes. A' sok bordal közt nevezetesek a' *Pour bien parler il faut bien boire; Le vin est un bon remède; Encore une chopine*. — Az ezekre következő negyvenkét normány dal valóságos népi hangok. Tavasz dalok, szerelmi panaszok, szarvakkal köszorús férj' gúnyolásai, hadi énekek: mind igen kecses és elmés. A' 72dik lapon álló dal nevezetes, minthogy kevés vonással tökéletesen visszaadja a' komoly francia dal' characterét. Az illendőség' hangja hallik benne; a' dictio ékes, 's a' panasz mellett is valóságot keres. Az a' gyöngéded, fájdalmas, magába fojtott epedés, melly pillantatot 's rejtett sohajtást is les, és a' német érzést bélyegzi, a' francia dalban nem találhatik; a' szerelem abban nem csak *commercium animi*, hanem mindenkor *commercium corporis* is. A' *Chanson en patois normand* nevezetes,

minthogy teljes leírását adja egy paraszt ifju' öltözetének; de leljük ezt a' ruházatra fordított figyelmet egyéb (37, 28, 25d.) dalokban is. Az egész gyűjtemény' táncznótái közül a' *Branle double* és *Branle simple de village* bizonyosan a' legszebbek 's legnépibbek. Figyelmet érdemel azon historiai dal is (*Les Lansquenets à Caen*) melyet a' francia történetekben ismeretes *Pierre de la Longue* nevű deák készíté. XI. Lajos német zsoldosokat (*Landsknecht*, innen *lansquenet*) fogadott, 's 1513b. Caenbe küldé husvét előtt való hétben az angol király' kikötésének megakadályoztatására. De ők gonosz nyavalyától sa nyargatva összepizskolák az ágyakat, a' sert és bort korsó számra itták, egy szóval olly rosszul viselték magokat, hogy a' nép ellenök fellázadván rájuk támadt, pár százat megölt, 's a' többit, 6000 ember körül, a' városból kikergette: innen a' dal: *Fuyez vous en, ords vilains Lansquenets!* A' következő hat flamandi ének többnyire Brüsszelben eredt valóságos és jeles népdalok. Ezen képekkel bujálkodó 's hangzatos énekek átmenetelt formálnak a' meleg, szíves és gondolatokkal teljes német népdal' iránya felé: mellyekkel némelly tárgyaik is közösek. — Garguille' párizsi dalai is igen jók. T. i. 1628 körül Garguille, Gros Guillaume és Turlupin, a' hagyomány szerint három kenyérsütő, a' *Porte St. Martin'* táján egy kis bálhelyet bérlettek 's impromptu-játékokkal mulattaták a' sokaságot. A' normány születésű Garguille vén butákat 's ostoba iskolamestereket játszott. Hordott pedig bő, pamutbélésű süveget, fekete bő mellényt veres újakkal és gombokkal, melly egész a' czombokig ért; övében pedig zseb volt, mellyből egy fatőr látszott ki. Lábain papucs, fején tyúktollból paróka; ábrázatot hosszú szakállu álorcza fedé. A' 2d. dal tökéletesen visszaadja ezen eszécsap társaság' trágár szellemét; és sajnálni kell, hogy a' kiadó, ál kényeskedésből, melly a' népköltésnél helyén kívül van, ezen költőtől csak kevés dalokat közlött. Népcomoedia trágárság nélkül nem igen lehet el. Szüleményei olly kevéssé dának' könyvtáraiba valók mint Suetonin vagy Aristophanes; a' literator pedig azt szedje a' mit lel, 's érzékét úgy mivelje, hogy abból is, a' mi illetén vastagságokban poetai, élelmet vehessen. Fátýolt fogunk-e a' képtárakban egy Callot vagy Höllenbreughel' festéseikre vonni, vagy azokat külön felaggatni, hogy valamelly aszszonyi lény bennök meg ne ütközzék? — A' vaudi és fribourgi cantonokban divatos schweizi dalok (prof. Wyss' gyűjteményéből: *Kuhreigen und Volkslieder*. Bern, 1826. 4.) csak olvasva elvesztik azon életet, melyet a' muzsikai rhythmus

által nyernek; mind az által a' közlöttéknek van belső becsők kivált a' savoyi herczeg' hadára 's vezérére, Carignan' Kristófra írt gúnydalnak. — A' 142—150 lapokon találtató *Chans parisiennes* az újabb időkből valók, 's Garguille' dalaival a' legnagyobb választó-rokonságot mutatják. — Mind ezeket némelly *ófrancia daltöredékek* követik, mellyek az egészeknek feltalálását kívánatossá teszik. Része a' dalkezdeteknek lillei születésű Jacquemars Gieléének, a' tizenharmadik század' vége felé írt *Renart le nouvel* című románjából vétetett, melly *Méon'* Renartjával 1826ban Párizsban adatott ki. — A' *toldalék* egy a' jénai egyetemi könyvtárban találtató ófrancia kéziratot ismertet meg: *Histoire de Gilion de Trasignyes et de Dame Marie sa femme*, melly némellyekben a' német *Grafen von Gleichen* regéhez hasonlít. *)

*) Nem hallgathatom el ez alkalommal egy buzgó ohajtásomat, melly sem helyén, sem idején kívül nincs. A' történet, úgy mint a' hagyomány, nem hágy kételkednünk, hogy nemzetünknek — élete' minden szakaszaiban — volt költése, voltak énekei. Azok tükrei a' koroknak, képei az erkölcsöknek, krónikái a' nyelvnek. Minél több maradványait a' népszónak mentjük meg a' feledségtől, annál több világosság terül történetinkre (mennyiben t. i. bennök a' századok' lelkét 's erkölcsét vizsgáljuk), annál teljesebb és termékenyebb szókincsünk, világosabb nyelvünk' története, épülete; gazdagabb szépliteratúránk' mezeje. Illyetén régiségeink — bármelly kevesek legyenek is azok — majd azt fogják bizonyítani, hogy népdalunk' tárgyai országosak is voltak, mire eddig 16. és 17d. századbeli könyveinkben a' gyakor *Ad notam* utasítások mutattak, mint nép szerte elterjedt énekekre, valamint az idézett kezdetesorok tárgyaikat hagyják sejtjenünk. Nem hihető pedig, hogy a' mi még fenn volt a' nevezett századokban, midőn iróink's nyelvünk' kedvellői' száma évenként növekedett, egy részt — talán nagy részt — fel ne íratott, össze ne gyűjtetett volna; legyenek tehát nyelvünk' baráti figyelemmel minden régi papirosdarabra, minden 'régi könyv' elő 's utólapjaira; tekintsek meg szorgalmasabban a' sok fái 's nemzetségi könyv- és levélgyűjteményeket és táraikat stb: kétség kívül gyűlni fognak és szaporodni ebbeli materiáléink. 'S jöend majd egy, critical szellemmel 's dologismerettel kikészült nyelvész, az újra feltámasztott kincseket korok, tájak és tárgyak szerint elrendelendi, 's megvizsgálván,

10. *Ahasverus*. (Quinet Edgartól. Szabad német fordításban. Ludwigsburg, 1834. 8.).

Valósággal nevezetes költemény, egy az újabb francia romanticának legnevezetesebbjei közül, ámbár felette tarka, zavart kicsapongásai, a' romanticában is még a' *világost* szerető francziát tökéletesen talán ki nem elégítheti. A' mi e' mívben tulságos, az mutatja leghatározottabban azon irányt, mellyet jelenleg a' francia költés véssen. Elhagyta az végre ama' classicus simaságot, hideg phraseológiát; nem keresi többé a' stílus' bájjait finom fordulatokban: képeket vadász mostan, a' szavakat meleg, tarka festésekkel, metaphorákkal, melléknevekkel éleszti; elhagyván Corneillet és Racinet, Shakespeare és Calderonhoz tért által. Képteljre nézve Quinet, Hugót és Janint is felülmulja töménytelen gazdagságával; 's e' tulság minden esetre characteristicus. Mutatja t. i. a' francia szellem' nagy rugékonyságát 's hogy mennyire elavult korunkhoz képest a' classicusok' iskolája. Azonban, a' meny nyiben tulság ez is, félő, hogy a' fiatal költők ekképpen haladván, a' phantasiát túlfeszítvén, olly dagályba ne essenek, melly szükségképen ismét tulságos józanságra vezessen. — Második bélyegző sajátsága ezen eposi művnek annak németsége; t. i. a' francia romános iskola jelennen szintannyira van a' germanomania által elfogódva, mint a' német classica iskola egy század előtt a' gallomaniától. A' németek akkor Corneille' és Racine' szemeivel tekinték a' régiséget; a' francziák most Goethe' és Tieck' szemeivel nézik a' középkort. Quinet *Ahasverusa* (vagyis az örök zsidó) tagadhatatlanul Goethe' Faustjának utánzatja, még nagyobb (Tiecktól kölcsönzött) költői szabadsággal. A' dolog e' tekintetben nincs egészen helyén, minden költésnek nemzetinek kell lenni. Egyébiránt Quinet az örök zsidóról való mondat sokkal lelkesebben és jobban használta, mint azt eddig az a' sok német költő tette, csakhogy, mint érintetett, kellestinél többször emlékeztet Faustra, 's szelleme önkényt ez alá rendelkezik; de Goethe sem tudta tökéletesen meghódítani tárgyát, mikép teheté Quinet? Mind a' két monda egyiránt mély értelmű, egyiránt nehéz korunk' költői elkényezettei által felfogatni, kik közül Goethe sem válik ki, hanem feje azoknak. A' francziáknak, kik egyébiránt

historiai és philologiai kútforrások' méltóságába iktatandja: 's örömünk lesz e' részben is más mívelt — kivált a' spanyol, angol és német — nemzetekkel versenyt futtatni.

a' rettenetést kedvelik, nem illik ugyan a' német elkényezett-ségbe esni; de rólok is igaz — ha nem hibázunk, Tiecknek — azon észrevétele, hogy az irtóztatóval való játék megett mindenkor némi pityergősség rejtezik. E' két poetai eszmével: *ördög* és *halál* nem kell üres játékot űzni. Az elsőbbik a' fausti monda' alapja, ez az örök zsidóé. Ki ezen mély eszméket szerencsésen kívánja használni, mindenek előtt kell, hogy azon homályos századok' komoly képzeleteit, mellyekből ezen mcudák származnak, tisztelje; 's nem szabad neki hiu hitetlenséggel nagy philosophiai sophistasággal ezen dolgok' komolyságát rostálni: meg kell hagynia a' pokolnak és sírnak a' maga borzadalmait, mellyekkel a' népek' hite felruházta. Ezt tette az ördögre nézve Goethe Faust' első részében, 's azért olly jeles e' rész; a' másodikban már nem, 's így az előadás' minden hatalma sem bir bennünket azon laukatag benyomásért kármentesíteni, mellyet az egész éreztet velünk; minthogy az ideát meghamisítva, a' rettenetes komolyságot kaczer hazudságba látjuk átváltoztatva. Már Quinet, fájdalom! a' második részt tüzte ki példányaul, 's Ahasverust egészen olly érzékeny 's gyengéd alakká alkotta, mint végül Goethe a' maga Faustját, 's a' halált olly silánynya és egykedvűvé, mint végül Goethe a' maga ördögét. Két dolgot hibázott el Quinet egészen: Először szerelmes lesz az örök zsidó, 's egy szerető angyallal vándorol, mi által az az egész hatás megsemmisítetik, mellyet neki, mint annyi századok' *magányos* zarándokának, 's mint élemedett, hervatag, minden életöröm iránt rég elfásult aggastyánnak a' rege szerint tennie *kell*. Másodszor: végül bírószerk elébe jut, Krisztustól kegyelmet nyer, 's örül, hogy *még tovább* is vándorolhat, mint boldog szellem mindig új világokban bujdoshatik: 's mi által eltöröltetik azon hatás, mellyet halál, 's a' legmélyebb nyugalom után ahítása által, mint halálig elcsüggedt 's még is örökké felzavart zarándoknak, mint egy az egész világon végig szakadatlanul űzött vadnak szükségképen tennie kellene. Mi komoly vagy borzasztó marad már a' rémzsidón, kit a' középkori népek' csodálatos képzelme teremtett: ha nem érzi magát többé magányosnak, mindenektől elhagyottnak; 's ha megszűnik örök bujdosását kínosnak találni?

Formája a' költeménynek dramai, de még korlátlanabb mint Fausté. Tieck' manírjában közbe szólnak virágok, fák, tenger, nap, hold, csillagok, sőt városok, tartományok is. A' költő azon nagy és méltó feladást tevő magának, mi szerint az egész természetet és történetet tündérkörébe bevoná,

és sokszor a' dolgok' legnagyobb gazdagságát legtalálóbban kevés szóban ki tudta fejezni. A' kezdetben mindazáltal ezt nem érte el. Az itt előadott teremtéstörténet gazdag szép gondolatokkal és képekkel: de távol sem közelíti meg azon elérhetetlen festést, mellyet Mózes ad a' Teremtés' első könyvében. 'S ugyan így járt a' költő Jézus' történetével is. De igazságtalanság lenne nem magasztalni azon lelkeséget, mellyel minden mellékreszeket kifestett.

A' történet Krisztusnak Galgothába menetelével kezdődik. Itt megtagadja tőle Ahasverus azon italt mellyet kért, 's a' padot, mellyen pihenni kívánt; és Krisztus átkot mond reá, mi szerint soha enyhületet szomjában, 's nyugalmat bujdosásában ne találjon. Nagy költői becsű scenák következnek, mellyek sajnáltatják velünk, hogy a' költő nem ragaszkodott mind végig a' mouda' alaphélyegéhez. Ahasverus vissza akar menni házába, de elébe lép Mihály angyal, lángkardjával:

„*Mih.* Küszöböd elzárlott. Nem fogod többé általhágni, *Ah.* Hadd hozzam ki elébb saruimat és övemet, és úti palástomat. *Mih.* Nincs reájok szükséged. Fájdalmid' szövete leszen köntösöd, a' szél, hó 's egy örök felhő' esője köpenyed. *Ah.* Nem ismerek utat Palaestinán kívül. *Mih.* A' gólya' röptét fogod követni: 's tüskéken bujdosni. *Ah.* Nevezd meg nekem a' városokat, mellyeket utamon találni fogok. *Mih.* A' városok, mellyeket utadon találandsz, mögötted el fognak sülyedni. A' népek, mellyeket reggel elhagyandasz, az estvét el nem fogják érni. *Ah.* Miből épültek falaik? *Mih.* Szunnyadnak még a' galagonya' bokra alatt, mint madár, szárnya alatt. Falaik' köve nyugszik még a' sziklában. Földei' gerendázata még erdőben van. Íves ablakai' lóherlevelei még most terem a' réten. *Ah.* Hova vezet utjok? *Mih.* Oda hova az mene, ki téged megátkozott. *Ah.* Mikép igazodom el ismeretlen erdőkben, mellyeket ösvény nem hasít? *Mih.* A' fenyéren lábad ismeretlen népek' küszöbébe akadand, mellyek karjokon elszunyadva nyugszanak. Te rájok fogsz kiáltani: ideje, hogy keljenek, és hogy urok Romában várja; vegyék le buzgányaikat, 's tegzeiket és nyilaikat a' falról.“

Szintilly szép az előzőtt Ahasverus' beszélgetése a' viszhanggal. Nyugalmat keres; enyhítést, hajlékot, fenn hangon kért; a' viszhang pedig szint azon kemény szavakkal felel, mellyekkel ő Krisztus' kéréseit viszonzotta.

A' romai birodalom' elenyészését a' költő nem használta, sem a' keresztyének' üldöztetéseit, ámbár itt annyi poetai elem kínálkozott. Ama' müncheni „Volksbüchlein“ szerzője

(1827) az örök zsidó, regéjét olly egyszerűen beszéli, hogy azt Quinet' ragyogó színpompájával összehasonlítani nem lehet; de egy vonat gyönyörű benne. Ahasverus a' maga valódi zsidó makacsságában 's Krisztus iránti lángoló gyűlöletében a' legkíméletlenebb üldözések által kíván a' keresztyéneken boszút állani, 's szenvedelme' szomját azon keresztyén vérrel csillapítja, melyet mint a' romaiakhoz beszegődött hóhér, ont. 'S a' mint száz meg száz keresztyén fejet levág, 's a' keresztyéneket mind öremest és örömostebben a' martirhalál felé rohanni látja, mely nekik a' legédesb jutalom 's legpompásb diadal: önmaga előtt elborzad, 's reménysugár villan át hirtelen elméjén, hogy az általa rég hiába ohajtott halált, melyet mások olly örömmel szenvednek, ő is megelheti, ha Krisztushoz tér; 's elveti a' hóhérpallózt, 's a' foglyok közé vegyül, 's halált kér. Melly vonás! szép 's való egyszersmind. — Quinet csak hamar a' középkorba teszi által olvasóját. — Első találkozásai az agg zsidónak 's az ifju lyánynak naívak 's egy illy nagynemű költeményhez méltók. Rahel, önmaga nem tudva, hogy angyal, mint egyszerű leányzó 's jó keresztyén szól, az örök zsidót zarándoknak tartja, ki Jeruzsálemből jó; elfogód-talanul kikérdezi, nem sejtván, milly fájdalmas emlékezeteket költ benne. De hogy később, mint amollyan fiatal nép, szerelembe esnek, megsemmisít minden tragikai illusiót, 's természet elleni. Az örök zsidótól nem választhatjuk el az aggkor', minden életörömök' megadását; 's lehet ugyan szánakodás', de nem szerelem' tárgya; 's ha egy védangyal' tiszta szerelme nem nézi a' kort, maradjon az teljesen szellemi, 's ne kölcsönözze színeit a' fiatal fris földi szerelemtől. Faust' példája nem menti a' szerzőt. Faust túltudós volt, ki épen akkor lépett ki tanuló kamrájából, hogy ördögös mesterség által megifjodva, az élet' buja élelmeibe rohanjon. Reá jól illett Don Juan' szerepe. Ellenben Ahasverusra nem, ki száműzetése előtt már atya, századokig bujdosott, 's minden alkalommal aggságáról 's életunalmáról emlékezik. 'S ezen scenákat kalandos karénekek váltják fel, mellyek hasonlólag elmés és szép tartalmok mellett sem illenek a' költemény' egészéhez. Így a' tündérek' kara ragyogó poesisával zavarja a' munka' illusióját, melly eredetileg keresztyén. A' poesis sokat enged meg, de nem illy ellenmondásokat egy philosophiai költeményben. Miután illy hibákon, de sok felséges allegoriákon is, mellyekben Quinetnek különös ereje van, keresztül vitt volna bennünket, az utolsó itélettel zárja be munkáját, hol, mint említett, Krisztus' bocsánata után Ahasverus az egész nagy Minden'száz

világait akarja bejárni, 's Krisztus' kérdésére: „Nem fárasztott el első vándorlásod?“ felel: „Midőn te, uram, fölém emelted kezedet, veritékem megszáradt. Áldj meg, 's én még ez estve új, jövő vilákokba vándorlok, mellyeket te már laktál.“ Ellenmondás. Az egyetemen végig zarándoklás vonzó lehet bárkire másra, csak az örök zsidóra nézve nem. 'S a' fennségesnek, mint a' szépek is korlátoltság szükséges feltétele. Az egyetem' végtelenségéhez képest az örök zsidó' vándorlása kicsiny dolog, 's tragicus színt csak kised földgömböml' határai közt nyér; azért a' földi illusio' körét nem kell vala' a' költőnek kinyitni, hogy milliárdnyi napok' fénye ne világíthasson bűvös homályába, mellyet csak megsemmisíthet. Fájdalom, hogy Bürke Edmund' jeles könyve a' fennségesnek helytelen és helyes használatáról annyira el van feledve; annak tanulása éppen a' romános költőknek volna legüdvösségesebb. Azért is mulattunk ezen különben gyönyörű, 's az új francia literatúrában feltűnő poetai műnél: minthogy hibáiból is, mellyek leginkább az egészen *mint egészen* észrevehetőek, tanulhatnak literatúránk fiatal' művelői.

PHILOSOPHIA.

II. *Lerminier: De l'influence de la philosophie du XVIII. siècle sur la législation et la sociabilité du XIX.* (Lerminier: a' XVIII. századbeli (francia) philosophiának a' XIX. századbeli törvényhozás és társaságra való befolyásáról. Párizs, 1833. 8.).

A' legelső kérdés, melly már e' címnek olvasásakor támad, az: philosophia volt-e az, mit a' XVIII. századbeli francia így nevezett? mi az élet és gondolkodásnak felületén uszkálva, a' napi jelenségek-, eredmények- 's tapasztalásokban olly hamar megnyugodott. Erre nehéz volna állítólag felelni; de hagyján! A' 18. század Franciaországban számtalan értekezések' tárgya volt, de kimerítve Lerminier által sincs még. Sokan köntösét és árnyékát vevék maga e' század helyett, 's felületét és hibáit természetének; mint ha valamely kornak csak teste és materialis élete volna. Sokan kellefinél kevésbre, mások többre becsülik; némeltyek nem tudták ellenmondásait összegegyeztetni, 's nem jöhetének tisztába föltötte. Lerminier is, a' mozgásnak ezen lelkes embere, el hagyja magát azon idő' csillámjai által vakítatni, 's annak, érdeménél magasb helyet mutat ki: olly tévedés, mellyet francziának megbocsáthatni, midőn olly napokról szól, mellyekben hazája

a' többi, akkor még kiskorú Európára olly hathatós szellemi és erkölcsi befolyással volt.

Helyesen mondja Lerminier, hogy „a' 18d. század már a' 16ban született 's a' reformatio' eszmeharczában szoptattatott és neveltetett föl, midőn a' szellem' szabadsága 's a' vizsgálás' joga végre uraságra kapott, minthogy az, amaz eszmékkel egy eredetű; így a' 18d. század már benn rejtezik a' nantesi edictumban, 's a' westphaliai békekötésben, e' két chartában, mellyet az ész a' hatalomtól kicsikart. A' 17d. században az (t. i. a' 18d.) a' régi kényuraság által elnyomatni, 's élességét az udvari divaton, szépmesterségeken 's tudományokon elveszteni látszott; mindazáltal félig-fenn hangon morgott, 's két papja ment elő, philosophiai felkelést támasztván 's az eszméket mozgásba hozván: Fénelon egyházi schismáról 's új statusról tündökött; Massillon hercegekkel 's királyokkal úgy szólt mint egy tribunus plebis. 'S fellépett most maga a' 18d. század. Montesquieu megújította a' tudományt és történetet; utána jött Voltaire, a' theismus' és ép emberész' hirdetője; Diderot összefogta az egész emberi tudást, 's mindenre elűntötte tudományát; Rousseau végre az ember' és polgár' jogait kívánta vissza, helyre állítá a' vallásos érzést 's a' társaságot népfeliségre alapítá. A' gondolat' ezen négy mesterében, ezen philosophusokban és művészekben él a' 18d. század, általok ébredteak új eszmék, új hit, új törekedések. A' tett csak hamar követi az eszméket, mert a' philosophia' programja nem hazudik; hanem kezdődik kivitelök, 's nem gondolatban, mellyet könyvtárba teszünk le, vagy melly felett kellemsen vitatkozunk: mert egyszer kimondva, magához vonszanak, 's módosítják az egykoruak' világát. Eleinte tisztelettel dedicáltattak királyoknak és hercegeknek, 's a' legnagyobb fejedelmek: Fridrik, II. Katalin, II. József és Toscanai Leopold gondolóra vették; sőt hol a' fejek nem voltanak illy adományokkal felruházva legalább az uralkodó ministerek — Aranda Spanyolországban, Pombal Portugáliában, Tanucci Nápolyban — tündöktek amazök' értelmében teendő reformokról 's új intézvényekről. Ugyan azon eszmék nyertek a' régi Bourbonok' ministertanácsában helyet és voksot, uralkodtak Choiseul, Malesherbes és Turgot által, 's midőn ezek elűzettek, XVI. Lajosnál is erősbben ültek; az „alkotó gyűlés“ ezen eszmékből építé státuszjogát és törvényhozását. Nem volt soha század, philosophiaibb a' 18diknél; mint soha a' philosophia sebesebben 's alaposabban nem hódítá meg az emberi szellemet a' political világgal egyetemben“.

Az már most a' kérdés, hogy ezen, a' maga idejében olly fontos és munkás század nem függ-e össze a' jövődőség-gel, 's így teljesen bevégezt-e; vagy az utolsó értelmi és társi előlépés nem olly szükséges és elkerülhetetlen pont-e, mellyből a' következő előlépések támadnak, és, valamelly, eszmékben dús, század a' következőt nem ejti-e teherbe. Lerminier épen azt akarja itt mutatni, hogy a' 18d. századnak a' 19dikre szükséges és elkerülhetetlen befolyása volt. E' végre az 1789 és 1830diki két forradalmat, mellyek negyvenévi között által felelnek meg egymásnak, szoroson egymás mellé sorozta, 's így a' 18d. és 19d. századot, mint a' mellyeket ugyan azon egy gondolat hat által. De nagy századot csak úgy folytatunk, ha azt meghaladjuk. A' 19diknek nem szabad a' 18d. csak folytatni 's ismételni, hanem azt felül kell haladnia. Tudomány, művészet, vallás, törvényhozás, társasági alkotmány feladásunk nekünk is, mint Montesquieué, Voltairé, Dideroté 's Rousseaué volt; de nekünk nem illik azokat másolni, hanem be kell fejeznünk. A' 19d. századnak szép feladása e' munkát véghez vinni, mélyebb 's jobb studiumok, épebb ész, több nyugalom 's részrehajlatlanság, és nagyobb enthusiasmus által; az eszméknek és erkölcsöknek szorosabb összhangzásba kell jöniök, az új századnak kevesebbé kell philosophiainak mint politicainak és socialisnak lenni; 's minden népek' egyesítése 's öszvetestvérítése által meg kell valósítani ama' nyolczvan évü aggastyán' szavait, mellyeket az mondott, midőn kezeit Franklin' fejére tette: *dieu et liberté!* Eddig Lermin.

12. *Doctrine de Saint-Simon* (Saint-Simoni tanítmánya, Harmadik kiadás. Párizs, 1830. 8.).

13. *Religion Saint-Simonienne stb* (a' saintsimoni vallás; jóslatok' gyűjteménye. 2 köt. Párizs, 1832. 8.).

14. *Bibliographie Saint-Simonienne* (Saint-Simoni könyvtár, Fournel Henrik által. I. rész. 1802től 1832 végeig. Párizs, 1833, 8.).

A' saintsimonismus, a' mennyiben a' radicalismus' szellemét jeleli meg a' francia forradalom' második részében: a' historia' körébe tartozik; 's e' tekintetből ezen úgy nevezett rendszer' literaturája figyelmet érdemel. Fournelt, mint maga mondja, ezen rendszer' igazságtalan megítéltetése birta ezen bibliographia' összeírására, mellyben az ide tartozó irományok' czímeihez némelly historiai jegyzeteket is foglal, miket mi ezen felekezet' fő írásaiból, leginkább a' 12. szám alattiból kívánunk némileg pótlani. Mindenek előtt meg kell különböztetnünk e' felekezet' két fő czélját, mellyek' elseje vallási, a'

másik politicalai. Erkölcsi tanításai annyira ellenkeznek a polgárisodott nemzetek fogalmaival társi összeköttetésekről, hogy ezekre nézve tartós behatással nem is lehetnek; 's valóban, közönséges megvettetést és utálatot arattak. Fontosabb a' második czél: azt hirdetik ugyan is e' felekezet' hívei azon néposztályoknak, mellyeknek birtokok nincs, hogy politicalai cloubbokat formáljanak, dolgozó egyesületek által támogatva; a' gyárnokot rontsa meg a' mesterember, a' földesurat a' földmivelő, ezt 's a' mesterembert pedig a' napszámos és zsellér. Polgárisodásnak nevezik a' saintsimoniak az anyagosnak (materialisnak) és anyagikép hasznosnak kifürkészését, politicalai hatóság' és felség' gyakorlásával egyetemben; a' religio, a' szellemi oldal az emberben nekik nem egyéb mint ábrándozás; czéljok a' nagy csoport' nevében uralkodni. Illy elvek' fedező palástjául különbféle kivihetetlen gazdasági tervek szolgálnak. Ez a' dolgok' jelen állapotja; történetileg érdekes még megvizsgálnunk, illy rendszer mikép léphetett életbe 's tehetett némi haladásokat is. Mindenek előtt Saint-Simonról néhány szót, kit Fournel Jézus Krisztusnál is nagyobbának tart. A' 12d. szám alatti irat' szerzője (59. 's köv. lap.) olly kevéssé kedvező életrajzot ad ezen új Messiásról, hogy csodálni lehet, mikép illy ember, kinek élte „kicsapongások' és rendetlenségek' sora“, pártolókat találhatott, kik őt vallják pirulás nélkül felekezetök' szerzőjének. Gróf Saint-Simon egy régi nemes és birtokos francia nemzetségből származott, 's az amerikai szabadító háborúban, a' francia sereggel őt ütközetben vett részt. Innét tért vissza (ha igaz) azon tulságos gondolattal, mi szerint az egész europai társi állapotnak teljes átváltozáson kellene általmenni: azonban évek múltak, míg küldetéséhez fogna. A' mult század' lázadói feldúlták a' fennállót, ő nem vett benne részt; hanem ennek előre kellett mennie, mi előtt „egy új általános tanítmány' javaslata“ életbe léphetett. A' *Doctrine* (12. sz.) szerzője SS.' életét a' forradalom' kezdetétől, halálaig négy szakaszra osztja; hét esztendő, úgy mond, pénzspeculatiókkal, hetet tudományos anyagok' gyűjtésével, tizet „a' philosophia' megújításával“, végre utolsó éveit politicával töltötte. Annyi bizonyos, hogy SS. rozslu intézett nyerekedések, 's vendégeskedések által vesztegetven el értékét, 's ekkép koldusbotra jutván, irás és szemtelen koldulás által kívánta szokott életmódját folytathatni. Azt is megvallja a' szerző, hogy bizonyos tekintetben nem méltatlanul neveztetett sokaktól alkalmatlan alamiznaszedőnek, telhetetlen kölcsönzőnek: de ő az így összeszerzett pénzeket csak

fontos küldetése' kivitelére fordította. Azonban nem segíthetvén magán SS. így sem egészen, 1823 önmaga véget akart életének vetni; de nem sikerült. Tudományos munkássága 1802ben kezdődik, 's a' „Nouveau christianisme“ czimű irattal végződik, mellyet 1825ben, kevéssel halála előtt adott ki. Biographusa mint legjelesbeket ezeket hozza fel: *Introduction aux travaux scientifiques du XIX siècle*; *Les lettres au bureau des longitudes*; *Les lettres sur l'Encyclopédie*; 's pánaszkodik, hogy a' párizsi tudósok, mind a' mellett, hogy őket SS. sokszor megvendégelte, nem voltak munkái iránt igazságosak. A' Bourbonok' visszaállítása után, 1814, politicára adván magát, számtalan szállíratokon kívül ezeket nyomtatá: *La réorganisation de la société européenne*; *L'industrie*; *L'organisateur*; *Le politique*; *Le système industriel*; *Le catéchisme des industriels*. Azonban írásai nem igen keltek, 's könyvárosai nem akarták többé munkáit nyomtatni. Tehát ön költségén adván azokat ki, önmaga árulta ismerőseinek, 's egyebeknek házaikhoz küldte stb. Azalatt radicalis elvei még is szerettek neki egy kis hírt, 's így találkoztak Párizsban több írók, kik hozzá csatlakodások által érdekök' hasznát reménylék. Első párt-hive lett *Rodrigues Olind*, egy gazdag bank-ur' fia, ki vele 1824dikben *Le système de politique positive* adta ki. 1825dikben még több tanítványai gyűltek, mint *Halery*, *Duvergnier*, *Bailly*, *Enfantin*, 's ezek a' SS. által *Le producteur* czím alatt kezdett folyóiratot 1826. december' 12eig folytatták, míg fensőbb rendelet el nem nyomta. Már most pihenni látszott a' saintsimonismus; midőn Enfantin, 1828. dec. 17. eleiate szobájában, később egy, külön e' végre bérlett nagyobb helyen az új tanítmány felett leczkéket tartani kezdte. Rodrigues visszavonult, 's ez által Enfantin olly tekintetet nyert felekezete előtt, hogy „père“ névvel főnek választatnék. A' hívek' száma növekedett; a' tüzesebb democratáknak tetszettek elveik, ábrándos és könnyelmű ifjak, illyetén asszonysemélyek, kik szívesen emancipálódtak volna a' political és vallási iga alól, 's bel- 's külföldi kalandorok gyűltek a' saintsimonismus' zászlója mellé. Szereztetett nem csak pénz, hanem földbirtoka is Ión a' felekezetnek, mellynek apostolai már most az új hit' ágazatait, mint azok előadattak, ki is adák; 's így támadt 1829ben a' 12d. sz. alatti könyv. Csak ez foglalja magában a' rendszert, mert SS' írásaiban csak töredékesen találatnak föl elvei; még tökéletesben van az a' 13d. sz. alattiban kifejtve. Magyaráztaták pedig 's terjesztették számos, a' 14d. sz. alattiban felhozott szállíratok, folyóírások, ujságcikkelyek.

Szívesen adnók itt mind ezek' segedelmével a' saintsimonismus' sajátos szellemét: de ezt tenni bajos, minthogy magok annak hirdetői sem állították fel tanítmányok' egészét teljes világosságban. Mindazáltal alapul a' következő okfők szolgálnak: *Kinek kinek tehetsége szerint, 's minden tehetségnek munkái szerint jusson bér; örökösödés semmi; csak erkölcsi, értelmi és ipari tehetség' jogánál fogva van kormányfő; a' társaság jüvendőben az erkölcsi, testi és értelmi sors' javulása által legyen organisálva; pap, tudós és munkás: im ez az egész társaság; papok' kormányfeje, tudósok' kormányfeje, munkások' kormányfeje, im az egész kormány; 's minden javak az egyházi, 's minden foglalatosság religiói functio 's egy hágsó a' társi hierarchiában.* Nem tagadhatni, hogy ezen 's egyéb Jocus communisok tetszés szerint mindennemű magyarázatra képesek. Az alatt egy, a' követek' házában beadott vád kényszeríté a' felekezet' fejét magát némelly főelvek iránt határozottabban kifejezni. Mauguin a' követek' kamarájában 1830. sept. 29. a' saintsimoniakat mint félig vallásos, félig political felekezetet említe, mellynek okfője a' közös birtok; más nap Dupin azt adá hozzá, hogy egy más valami (az asszonyok) is közösnek tekintetik e' felekezet által; 's ezért Enfantin oct. 4. a' kamara' elnökéhez irt levelében (I. a' 12. sz. végén) igyekszik Mauguin' és Dupin' vádaikat megczáfolni, de okai ép ész előtt csak erősítik a' két követ' vádlatit. „A' saintsimoniak, u. m., kivétel nélkül minden születési kiváltságok', 's így az öröklési jog' eltöröltetését is kívánják, minthogy ebből az következik, hogy a' társi üszveköttetés' hasznáiban csak igen kevesen részesülhetnek, 's a' legnépesebb osztály szükség', tudatlanság' és inség' martalékjává lesz; azt kívánják tehát, hogy minden dolgozó eszközök, földbirtok és pénzérték, mellyek most egyesek' magányos tulajdonai, egy közös értékalpba központosítassanak, hogy, u. m. mindenik' kötelessége legyen tehetségei' kifejtése, gazdagsága pedig munkáinak mértéke. Továbbá, a' keresztyén vallás, u. m. az asszonyokat felszabadítá ugyan a' rabság alól, de alárendeltségre kárhoztatta, 's egész Európában vallási, political 's polgári kizárások nyomják. A' saintsimonismus az ő teljes felszabadításokat kívánja; mindazáltal nem ellenzi, ha valamelly nő keresztyén módra csak egy férjhez akar menni. Nem frígyesei ugyan az új rendszer' hívei a' demócrata egyesületeknek, de jó barátjai; hivatások pedig: a' körültek felhalmozódó romok felett új társaságot alapítani, melly a' haladás' minden kívánatainak vallásos és békés irányt adjon.“ Mikor Enfantin atya ezen le-

velét adta ki, apostolai boldog időket éltek; Mesnilmontant jószág az új egyház' „pápájának“ Romája volt, hol tanítmányai gyakoroltattak is, 's új szálliratok készültek, mellyeknek közel megjelenésével Fournel (a' 14. sz. alatt) fenyeget bennünket. Azonban a' francia kormánynál e' felekezete' iparkodásai aggodalmat támasztottak, és méltán! 's Enfantin atya bevádoltatott, 's St. Pélagie' fogházába záratott; honnan kiszabadulván, néhány „apostolokkal“ együtt elhagyá Franciaországot, tanítmányát napkeletre általültetendő. De mind ezek mellett a' SS.' felekezete feloldozva nincs, sem gonosz szelleme nem hagyta azt el; moráljok egy időre visszahuzódott, annál hevesebben csatlakoztak a' néppárt' zászlójához. Legveszedelmesebb oldalok az, hogy a' pórnépnél 's a' kevés értékű közép osztálynál az emberi méltóság' és függetlenség' érzését, a' törvényes jogok' és szabadságok' tiszteletét eltompítják; 's azon ürügy alatt, hogy a' jelen kormányt, melly véleményök szerint nem uralkodik a' juliusi elvek szerint, meg kellene dönteni, a' népnek — de igazabban, önnön magoknak — szeretnék az uraságot kivíni. Felforgatásra czélzó szándékokat a' külföldön is ohajtják terjesztetni; így adtak ki 1831ben különösen Belgium' számára egy folyóiratot (L'organisateur belge), küldtek Angliába apostolokat, de különös fogamat nélkül; Németországban a' kormányok' figyelme áll ellenök. Reménylhetni, hogy Franciaországban is el fog enyészni, mit sem ész, sem erkölcsiség, sem országos tekintetek nem javalhatnak.

15. *Archives des sciences morales et politiques; ou Revue du progrès social* (Erkölcsei 's politicalai tudományok' tára, vagyis a' társi haladás' szemléje. Párizs, 1834).

Sehol nem ízetik az országos együttlét' tudománya olly' buzgóan, sehol nincs az forma szeriut annyira kimívelve mint Franciaországban; de a' társaság sincsen sehol olly sülyedésben, nincs erkölcsi és politicalai képesitől annyira megfosztva, mint épen ott. Ezen állítás nem foglal magában ellenmondást: Épen azért, mivel a' társaság összeköttetése olly laz (locker) 's feloldódzásához olly közel: iparkodik annyi építész és napszámos, azt egészen más alapon újra felépíteni. Ez milly stilusban, arányban és anyagokból történjék, kevesen egyeznek meg. Hogy tehát ezek' iránt értesíthessék egymást: alapítatott „A' társi haladás' szemléje“, melly a' francia időszaki literaturának egy nagy hézagát pótolja ki; 's a' külföld' figyelmét is megérdemli azon ritka alaposág miatt, mellyel név szerint a' német philosophia rostáltatik. Egyebek közt a' következő tárgyak.

jöttek már szóba: a' francia társaság' javítása; Lamartine' politicalai pályája; az Egyesült-Országok' bankja; a' rabság' eltörlesztése a' francia gyarmatokban; Schleiermacher; Jacobi F. H.; Hegel; Bentham; Fourier' ipari theoriája; Swedenborg' és Böhmes' mystica philosophiája; Ancillon' hite és tudása; Bacon', Leibnitz', Demaistre', Saint-Simon' életeik; Napoleon, stb.

HISTORIA.

16. *Rerum gallicarum et francicarum scriptores, tomus XIX.* (francia czímmel is. Gallus és francia történetek' gyűjteménye. XIXd. köt., Brial Mih. által; befejezték 's kiadák Naudet és Daunon. Párizs, 1833. fol.).

A' jelen 19d. kötet az utolsó, mellyet Brial szerkesztett, de mellynek befejeztetését el nem érte. Azért is az előszó ezen munkás férfiú' életét közli, ki 1743ban Perpignanban született, igen ifju korában a' híres szentmaurusi congregatióba lépett, 's eleinte Toulouseban, 1771 óta Párizsban lakott, hol Dom Bouquet az itt szóban levő historiai gyűjteményhez, a' 12d. kötettől fogva, munkatársnak vette fel. A' forradalom' korát visszavonúlva 's egyedül tudom. foglalatosságainak élve huzta ki; míg annak csillapultá után az új „nemzeti intézet“ (fr. acad.) a' munka' folytatását határozván, azt az ő ügyeletére bizta, 's 1805ben tagjává is nevezte. Így tehát a' 14d. kötettől (Bouquet nem élt többé) a' 19dikig szerkeszteté e' jeles gyűjteményt; de ama' más nagy munkában is, Franciaország' literaria historiájában, midőn 1807ben annak folytatása határoztatott, munkás részt vett. Szerencsére sokáig is élt, 's csak 1828ban mult ki, 85d. évében; 's helyébe Daunou és Naudet nevezettek az academia által ügyelőknek, kik már a' jelen kötet' végrehajtásában is fáradtak; melly Fülöp Auguszt és VIII. Lajos' országglásokat fejezi be, 's kizárólag az albigensis viszontagságoknak van szánva. Tartalom: 1. *Petri, valliium Sarnaii monachi, historia Albigensium et sacri belli in eos suscepti*; a' kir. könyvtár' codexéből, helyesben mint Duchesnenél. 2. *Histoire de la guerre des Albigéois*, egy névtelentől, ki a' 14d. század' elején élt; ennek csak két kézirat van Franciaországban, 's mind kettő hézagos. 3. *Guilielmi de Podio Laurentii: historia Albigensium*; két kir. kézirat után, helyesben mint Duchesne' gyűjteményében. 4. Kivonatok némelly krónikákból, a' mennyiben az albigensis háborúkat illetik. 5. Pápák' levelei, III. Orbántól, III. Honoriusig, legtöbb III. Inezéhez, vagy töle. 6. Mutatók 's hozzáadandók.

ANGOL LITERATURA.

SZÉPLITERATURA.

17. *J. Fenimore Cooper: The Bravo* (Bravo, velencei történet Fenimore Coopertól. Párizs, 1832. Németül egy névtelentől, Frankfurt, 1832).

18. *The Heidenmauer, a legend of the Rhine*. A' Heidenmauer, rajnai rege. Párizs, 1833. 8. Németül egy névt. Frankf. 1833. és Sporschiltól, Brunsvik, 1833.).

19. *The Headsman*. (A' hóhér; 3. köt. Párizs, 1833. Németül egy névtelentől, Frankfurt, 1833; és Sporschiltól, Brunsvik, 1833.).

Cooper, az éjszakamerikai literatura' fődíszé, remek ábrázolója az Egyesült-Országi kisvárosiságnak, azon kispolgári republicanusoknak természeti szárazsággal 's kissé hánytatott durvasággal; továbbá egy második Vernet, tengeri viharok', és hajóélet' 's hajónép' mesteri festője: 's itt a' mysticus kapitány, ki többet szeret mutatni, mint a' mi valósággal; a' szálas hajónagy, ki a' hajót úgy igazgatja mint egy hosszú vasas német lovát, ismét az érzelgő-naiv hajófi, 's az utazók közt a' gyöngéded kisasszony, szél-lengette takarójában 's ismét mellette a' veszedelemben meggondolt, erkölcsösen szerény véd, stb illyenek minden legapróbb hajói szugostúl 's eszközöstül tökéletesen másolva vannak; végre Cooper a' rétek', az őserdők' 's vad indusok' festője: 's e' három nemre, a' kispolgári, tengeri és vadon képekre, oszlanak régiebb románjai; 's valamint tárgyaik igen sajátságosak, úgy a' művek is jelesek, sőt egyetlenek *). 'S ezek mellett kell vala neki maradni. De ím, elhagyja most Amerikát, hogy félvad phantasiájával a' mi polgárisodott Európánkban telepedjék le. Fájdalom: midőn európai életet ábrázol, a' nélkül hogy sajátságosan, 's új szemekkel fogná fel: hivatását váltig megtagadja. Milly ellentételekkel kínálkozik neki a' két világrész' összehasonlítása! mennyi alkalom a' leglelkesebb és pikantabb észrevételekre! 'S melly keveset élt ő ez alkalommal. — „Bravo“ olasz román. Melly vonszólág festhető az új világ' polgára a' réginek súlyedé-

*) Lionel Lincoln — Az utolsó mohikáni — A' veres kalóz — A' sánczások — A' kém — A' hajókalauz stb; együtt *The american novels of F. Cooper* cím alatt Párizsban, Baudrynál, 21. kötetben, 12rét.

sét, az őserdők' vadása a' haramiát antik romok alatt. De ő egy igen közönséges kalózsrománt ad, mellyet p. o. egy Schefer Leopold vagy Lessmann szint olly jól, de nem olly eláradva írt volna. 'S ugyan ez az áradozó szélesség az, mi Coopernek ezen románját egyéb europai románoktól megkülönbözteti. — A' „Heidenmauer“ a' német középkorba teszen által. Ismét, melly csodálatos álmokat várunk itt az amerikai harangatlan istenházakból ide vándorlott józan protestanstól, midőn az ó-goth egyházromok alatt nyugszik! De ő itt is csak unalmas, 's a' középkort csak Scott Walterből, a' német középkort, mellyet festeni akar, épen nem, ismeri. — A' „Höhér“ végre schweizi. A' genfi tó, a' havasok közé látjuk magunkat általtéve, 's egy sz. bernáti kutya a' romános világba is vinne. De mind ez nem ment meg az unalomtól. Száz Japón örökké csónakba akarunk ülni, 's a' tavon általkeülni, de mindig van valami, a' mi tartóztat. 'S hiát érezzük költőnknel azon elmés fűgúnýérnek is, melly kellett, az europai rang- és születési előítéletek' kellő kitüntetésére. — Kár tehát, hogy e' nagy nevű ember a' neki teremtettnék látszó kört elhagyván, Europa' festésére adta magát; vagy legalább több éleselmével, szellemi friseséggel 's az elismert becsű író' kényelme helyett az ujoncz' nemes bátorságával és — becsszomjával kell vala az újnemű munkához fognia.

20. *Washington Irving: The Alhambra.* (Az Alhambra, Irving Washingtontól. Több kiadás; szép és olcsó a' párizsi, 1833. 12r. 2. köt. Németül egy névtel. Frankfurt, 1822. és Sporschiltól, 2. köt. Brunszvik, 1832.).

Irving történeti tárgyakat, kivált ollyakat, mellyeknél egyszersmind természetet kell festeni, nagy szerencsével használ. Columbusa mellett Alhambrája dicséretesen megáll. Ama' napként világos Granada, a' mórok' ama' szép régiségei, melyek a' dalnok' ajkain régóta élnek, itt felette festőileg vannak előadva.

21. *Trelawney's adventures in East-Indies.* (Trelawney' viszontagságai Keletindiában, Bulwer Edvárdtól. Németül Richardtól. 3. köt. Aachen és Lipse, 1832. 8.).

„Trelawney' viszontagságai“ a' legvonszóbbak közé tartoznak, mik Bulwer' tollából valaha eredtek. Eleinte Ransom Rodrickre emlékeztet, 's általában igen szerencsésen magáévá tudta tenni a' régi angol románok' vonszó oldalait. Itt a' darab' hőse egy elsanyargatott fiú, ki kegyetlen atyja' hatalma alól magát felszabadítván, a' világba bujdosva, szám-

talán tengeri viszontagságok után Indiában marad, egy kedves leánynyal egyesül, kinek halála után Európába visszatér. Remekül van a' gyermek' kiskora festve, de jól azon sokféle inségei is, mellyeknek — tengeri szolgálatba szegődve — a' sors martalékul adja, hol, egyébiránt is a' legrabiabb fenyíték uralkodván, a' tiszték mint egy rosz kutyával úgy bánnak vele. Keletindiába érvén, egyik legnagyobb ellenségén, egy hajótiszten, boszút állván, fut, 's egy agg tengeri kalózhoz áll be; hol jól tartatott, 's alkalma volt India' szárazával megismerkedni. Igen eleven és sajátóságos színekkel festi a' költő ezen indus világot. Abban mindazáltal hibázott, hogy De Ruytert, a' kalózt, ki a' tengertudó és erős ifjút fiául fogadta 's rá tengeri kirándulásokat is bizott, nemes lelkű, mivel embernek festi. Sokkal természetesb lett volna benne a' durva, kegyetlen haramiát látni. A' melly tengeri rajzolatok itt — Cooper' modorjában — adatnak, igen kedvesek. Érdeklő felette Trelawneynek, egy általa megtámadt angol hajón lelt régi barátjával találkozása; 's még szebb egy öreg arab' leányával való szerelme, mellyben az angol erkölcsgyöngédség 's a' keleti láng' minden édessége párosítva van. De sok viszontagságok után, mellyek a' szép Zalát érik, megmérgezésből elvész; Tr. visszajő Európába.

A' költő jobban tett volna ha a' helyett, hogy két harmadát az egésznek annyi sok, 's nem is új tengeri - 's apró harczi kalandokkal terhelte volna meg; a' tragicus természetet festő vala élesebb vonásokban 's gazdagabb részletességgel. A' keletindiai utazók e' részben elég anyagot adtak, a' költő hibázott még, ki a' bélyegzőt kiemelve: Bulwer pedig fősvénykedett illy képekkel; 's a' tengeri kalandok sem eléggé sajátóságosak. Hogyha még is ama' vad szigeti lakókat egész szívbeli keménységükben látnók: de itt annyi a' nemes lelkű ember, mint egy iflandi nézőjátékban. Ruyternél is a' kalózság bizonyos hazafisággal van szemérmesen eltakarva; 's Trelawneynél a' saját földiei ellen való dühöngés, ifjúságában szenvedett üldözései' boszujával roszul van motiválva. Az arab leány is kellestinél szelídebb. Az europai poeták, még az angolok is, a' tropus' lakóit magoknak *à la Paul et Virginie* *) képzelik; csak az éjszakamerikaiak ragadták meg vadoncz ívét, csak Coopernél érezzük igazán a' valódi barbárság' classicus bagarjaszagát.

*) A' francia Bernardinnek egy románja, melly Afrika' vadonaiban megy véghez, 's tele van olvadozó érzésekkel.

TERMÉSZETTUDOMÁNY.

22. *Philosophical transactions of the Royal Society of London stb.* (A' londoni kir. társaság' tudományos értekezései 1832re, I. és II. köt. és 1833ra, I. köt. London, 1833, 4rét.).

Az angol kir. társaság' munkáinak ezen legújabb kötetei is, mint az előbbieket, mathematicai, physikai, physiologiai és boncztudományi értekezésekből állanak, mellyeknek főbbjeit itt ezen tudományok' barátjai' kedvéért felhordjuk. *Lubbock* a' physikai égtudományt, 's az apályt és dagályt illető több czikkelyeket ad; *Airy* a' Föld' és Venus' pályáikban tapasztalt egyenlenségekről szól; *Faraday* a' villanyt (electricitas) illető vizsgálatai' resultatumait közli, de mellyek Europa' minden zugaiban el vannak már híresedve (nálunk gr. Vay Károly által Schelling után *); *Davy J.* és *Smyth* az angolok által Grahamszigetének nevezett, a' Földközi Tengerből felbukott, 's nem sokára ismét elsüllyedt vulkánnemű szigetről szólnak; amaz néhány érdeklő észrevételt tesz a' vulkánok' theoriájára általában, név szerint helyesli híres testvérének Humphrey Davynek véleményét a' vulkánok' eredetéről, melly szerint egy izzó folyadék a' földnek hideg hártáján légek (gas) és gőzök' kiterjedése által ront elő. Gyuladékony légnem találatotni meghatározható mennyisége, miből az látszik következni, hogy a' víznek, érczes basisok általi feloldatása nem tekintethetik a' vulkánok' eredésének lényeges okául. *Smyth* abroszát adja a' Grahamsziget' fekvésének 's észrevételeket némelly földközi-tengerbeli zátonyokról. Igen érdeklők ismét *Davy J.* észrevételei 's tett próbái a' zsibbasztó rájáról (vagyis görcsshalról: raia torpedo). Ezek szerint a' görcsshal' villanyossága a' közönségeshez igen hasonló, 's valamint ez, képes vasat megmágnesezni 's chemiai hatásokat szülni. A' Volta' oszlopához képest; felette gyengén hat a' multiplicatorra 's víz és érczolvadék' feloldásában igen csekély erejű. Ellenben hatalmas ütődéseket okoz, 's a' vasat erősen megmágnesezi. A' közönséges villanyossághoz hasonlítva, ennél erősen hat a' multiplicatorra 's chemiai hatásaiban is elhatározottabb: ütődés' közlésére 's vasmágnesezésre nézve szinte egyformák. Azonban a' görcsshal' villanya kevesbbé terjed el a' levegő által, 's meleget 's világot nem, vagy igen kis mértékben hoz

*) *L. Faraday*' legújabb felfedezéséről. A' bajor kir. tudom. academiájának köz ülésére 1832. ... *Schelling F. V. I. Sáros Patak*, 1834. 8

elő. Minden boncztudományi vizsgálatai mellett sem hozható Davy tisztába a villanynak a göreshalban mikép eredését; annyi mindazáltal bizonyosnak látszik lenni, hogy csak eleven halban támad; holtakban nyoma sincs, a honnan ezen villanyosság az idegélettől látszik függeni. *Ritchie* a volta villanyosság 's a villanymágnességről értekezik; *Baily* letdolgoknak (factum) gazdag kincstárát adja a függetyű (pendulum) eltéréseiről, és *Belcher* az 1830—1ben Africa nyugoti partmellékein tett mágnesi tapasztalatokat közli. *Daniell* leírja a londoni kir. társaság' teremében levő víz-sulymérőt (baremetrum), és *Hudson* a sulymérőről általában, 's annak időszakonkénti oscillatióiról különösen értekezik. *Davy J.* egy más értekezésben, a földközi új vulkán' maradványairól többi közt úgy vélekedik, hogy az a fojtólég (gas azoum) melly hévvizekből gyakran kifejtődik, onnan származhatik, hogy azon víz, melly ama forrásokat táplálja, bizonyos mennyiségű levegőt foglal magában, mellynek savítója (oxygenium) különféle anyagok által beszívattván, fojtója kiszabadul. *Whewell* egy figyelemre méltó értekezést ad az apály-és dagályról. Ámbár ezen tünemény' theoriája általában véve Newton óta eléggé világos, még sincsen e' theoria az egyes ebbeli tüneményekkel eléggé hasonlítva. Csak kevés eszten-deje, hogy az angolok e' tárgygyal foglalatosak, 's Wh.' jelen közlése már azért is dicsérendő, minthogy ösztönül szolgálhat illy tapasztalások' gyűjtésére, mert míg ilyen, sok nem fog a földgömb' különféle pontain tétetni, tisztába a' dolog nem hozathatik. Wh. főczélja azon vonalok' feltalálása, mellyek a föld' azon különféle pontait kötik össze, miken ugyan azon naprészből dagály (Fluth) van; 's ezen vonalokat ezen helytelenül formált új szóval *cotidal* (tide=apály és dagály) jeleli meg.

A' boncz- és élettudományi (anatomia és physiologia) értekezések közt, *Lee Robertében* melly az emberi méhlepény' alkotását 's a méhhez összeköttetését tárgyazza, a szerző, *Hunter*' bonczkészítményeire (praeparata anat.) támaszkodva, hibásan tagadja annak méhi részét, minthogy az a magzati résztől a terhesség' első havaiban élesen meg van különböztetve, és csak később fejlődik ki mind inkább emez úgy, hogy amaz a teher' vége felé egy vékony, kocsonyás, a méh' edényeit 's edényei' nyílásait fedező hártává leszen; 's így *Lee* az enyészésben levő méhlepény' állapotját általteszi ezen életmű' ép virító korába is. Az emberi szózat' életműveiről *Bell Károly* szól, t. i. a' gégesíp, a'

gége, a' garatról 's a' czikkelyezett hangok' képzéséről. A' gégesíp maga hangot nem hoz elő, de belehelléskor kitágul, kilehelléskor összehúzódik, 's így ezen lehellés-műveletnél idegen testek, nyálka stb kilöketnek. A' hangrés, szóláskor mozog úgy mint az ajkak; de maga nem eszközöl hangot, minthogy olyyak, kiknél a' garat keresztül van metszve, a' csupa gégével legfelebb némi zajt hozhatnak elő, hangot nem. A' homnan következik, hogy a' garat, az ínyvitorla stb a' hang' képzéséhez főlegesen járulnak. Úgy látszik, a' szerző nem ismeri Dzondi' könyvét: *Über die Functionen des weichen Gaumens*. Hala, 1831. — *Hall* a' lehellés és izgékony-ság' megfordított viszonya' teoriáját adja, 's ebből a' téli álom' magyarázatát; *Newport* a' Sphinx ligustri Linn. idegrendszeréről, annak az átváltozáskor történhető változásiról; *Oster* a' puhányok' (mollusca) emésztő rendszeréről, 's *Owen* a' különöz orrány (ornithorhynchus paradoxus) csecsmirigyéről szó, 's Marle ugyan ezen új emlős állat' héjatlán tojásairól. *Philip*, az ismeretes physiologus, az ideg- és izomrendszer' viszonyáról a' tökéletesb állatoknál, 's az alvás és álmok' természetéről közli gondolatit; 's azt hiszi hogy az álmak leginkább onnan erednek, hogy alváskor az agy' némelly *érzékeny* részei, a' többiektől függetlenül, felgerjesz-tethetnek. Minél inkább közelítünk a' felébredéshez, annál eszesebbek álmaink is, minthogy ekkor lassanként minden agyrészek részt kezdenek a' gerjedésben venni; 's ezen környülményen alapszik a' hajnali álmok' betelése iránti hit. — *Müller John* békáknál, mindegyik ültájban (regio ischiad.), a' csíp-izület megett 's az alfel mellett egy pár *hátsó*, ellenben a' harmadik gerincez' nagy haránt-nyujtványán 's a' vállapok' hátsó végök alatt egy pár *előlső nyirkedényiszvet* fedezett fel, mellyek a' valódi szívtől függetlenül dobognak, a' vérerekkel összeköttetésben vannak, 's a' nyirok' tovább hajtását eszközlik. Más kételtüeknél is találta azokat, 's gyanítja hogy mindeneknél megvannak: madarak 's emlősöknél ellenben semmi illyest nem talált.

N É M E T L I T E R A T U R A .

23. *Az 1834diki szentmihályi könyvvásár Lipcsében* *).

Röviden futunk által a' német literatura' legujabb jele-
neteinek, minthogy folyóírásunkban ezen túl leszen helyünk az
egyes nevezetesbokról valamivel bővebben is szólunk.

*) A' husvéti vásárt I. a' IV. köt. 241--7 lapjain.

A' lipcei szentmihálynap i vásárban 3002 könyv jelent meg.

A' *poetai* literatura ez úttal nem gazdag, de nyújt még isjnemi kitünőt. A' lyrai gyűjtemények' száma apadt, mert azok a' közönségnek nem kellenek, 's magok a' folyóiratok és almanachok' szerkeztetői is kéri az írókat, hogy lyrai darabok' küldésében ne fáradozzanak. 'S valljon ki oka más annak, hogy a' lyrai költés' becse ekkép sülyedt, mint magok az írók, kik kevés jó költők' számtalan rosz mimelésével árasztották el a' német literaturát, 's minden érzéseket, formákat és phrasisokat kimerítettek, elköptattak. Azonban a' lyricának ezen szempillantatnyi hitelvesztése annak nem kárára, inkább tisztulására 's mintegy pihenésére, erőgyűjtésére, szolgál. Elébb túl kell lenni a' torkig-lakottságnak, hogy új étvágyat 's ízet kapjunk. 'S azon felül a' publicum' neheztelése nem nyomja el azt, mi a' lyricában jó, való és szép, hanem csak a' kopottat, a' majmolást: a' jó, minden környülmények közt megtartja elismertetését. Ime *Uhland*' versei nyolczadszor jelennek meg, a' szerző' képével; hasonlólag újra *Kerner Justin* 's magyar hazánkfia *Lenau*' költeményei, 's *b. Wessenberg*' minden poetai munkái együtt. Ama' híres indus költeményt: *Bhagavad-Ghita* Peiper lefordítá; Schönhuth új kiadását adá a' *Nibelungennek* Lassberg' legrégiebb kézírata szerint; 's újra jelennek meg *Pater Abraham a Santa Clara*' minden munkái is. A' nemes *Mickiewicz*' költései, melyekről a' Tudománytár' II. I. 119. 's jelen köt. I. 215. van szó, 's ki az újabb generationak kétség kívül legnagyobb költője, mind inkább több és jobb elfogadtatást nyer a' német közönségtől; legújabb munkája: „Taddé úr“, egy igen kedves idyll, lefordítatott; 's régiebb versei a' „Polnischer Parnass“ 's a' „Nordlichter“ ben jelentek meg. Gróf *Silvio Pellico*' munkái is le vannak fordítva. *Heine* „Salon“jának második részét adta; *Quinet*' Ahasverusa — mellyről e' kötet' 189 stb lapjain szóltunk — lefordítatott. Románokat és novellákat *Rumohr*, *Sternberg*, *Spindler*, *Wolff*, *Eichendorf*, *Heeringen*, *Bechstein*, *Kruse*, *Scheffer*, *Storch*, *Schaden* stb adtak; *Bilderbeck* „utolsó“ novelláit hirdeti. Az idegen románírók közül *Bulwer* fordítatik 's kél legelevenebben. Drama kevés jó; az ismeretes írók közül csak *Raupach*, *Zedlitz*, *Deinhardstein*, *Bauernfeld* léptek fel. *Immermann* gyűjti már (igen korán!) minden munkáit.

A' nyelv' és literatura' történetéhez tartoznak *Cunninghamtól* az angol literatura' története (fordítva), *Gervinusi*

a' német poesisról; továbbá egy *got* magyarázata *sz.* János' evangéliumának (melly Milanóban találtatott) Massmanntól kiadva. — *Művészettörténet*: a' keresztyén istentisztelet' architecturájáról *Klenze* írt; Münchenben a' német kőművesek' története jelent meg, 's *Kieseewettertől* a' hangászat' története a' legjobb mi e' tárgyban eddig készült.

A' *hittudomány*' barátit *Neander*' valóban csodálatos egyház-története' III. szakaszának első kötete lepi meg; *Baumgarten-Crusius* „egy hívnek szavai“ ellen (Lamennaistól), és *Schleyermacher*ről írt, és *Swedenborg*' Arcana coelestia-i újra jöttek ki.

A' *philosophia* e' félévben szegény. *Hegel*' minden munkái folytattatnak, *Tafel* a' scepticismus' történetét írta: egyéb ügyelemre méltó kevés van; 's a' *philosophia* több tekintetben a' *lyrica*' sorsában osztozik, meg kell pihennie szeretlen kicsapongásai után.

A' *természettudomány*' mezején *Oken*' természettörténetének 's a' heidelbergi professorokénak hasonlóképp, folytatásaik, *Lyell*' geológiája, *Magendie*' physiologiája fordítva, *Landregbe* a' világosságról, *Hoff*, a' föld' felületének változásairól, néhány könyv az üstökösökrül érdemelnek említést. Az orvosi munkák közt ismét sok hasonszenves találtatik, még *Hahnemann*' *leánya* is hirdet egyet; igen érdekes *Eschenmayer*' írása: „Allöopathie und Homöopathie. *Kernertől* a' „Geschichten Besessener“ figyelmet érdemlő.

Az *ország- és népismeret* ismét több érdekes jelenéssel gazdagodott; ilyen *Meyen* porosz tengeri utazó' föld körüli útja; *Burne* bokharai útja, fordítva; *Gyldenstädttől* a' kaukázusi tartományok' leírása; *Behr* konstantinápolyi és krimi utazása; *Hell* Max' régiebb astronomiai útja Wardoeba, Lappország mellett, csak most jelent meg Bécsben *Littrow*' eszközléséből; *Württembergi Pál Vilmos* herczeg' éjszakamerikai útja, *Adrian*' éjszakamerikai rajzai, *Favie*' uti képei Canadából; *Becher* Mexikója, *Cook*' spanyolországi rajzai; *Fleck*' olasz és francia —, *Nicolai*' olasz útja (mellyben Olaszország' minden gyenge oldalait irgalmatlanul fölfedi és korholja), folytatása Roma' jeles leírásának *Plattnertől* stb, *Trollope* asszony' munkája Belgiumról és nyugoti Németországról.

Politica literatura. *Gans*' vegyes iratai; a' státustudomány' restauratiojának Vd. kötete *Hallertől*, *Constantin Benjamin*' munkái ford., az angol civillista' története *Höfbertől*; ide látszanak tartozni *Wetzel*' rajnai leveli is.

A' történettudomány aránylag ismét nagyon mivelletett, 's ez jelennen valósággal legerősebb oldala a' német literatúrának. Az utolsó húsz év' historiai vizsgálódásait nem lehet eléggé becsülni. Ez uttal megjelentek: *Schlosser*' régi historiája' ötödik kötetének 4d. szakasza; *Vehse*' történeti táblái; *Michelet*' bevezetése a' közöns. historiába, ford.; *Rehmtől* a' középkor' története; *Luden*' német történetei' 9d. köt.; egy új német historia *Böttigertől*, egy más *Hallingtól*, mellynek első kötete egyedül a' scythákról értekezik; egy más ismét *Weigandtól* (különösbén Trier' 's a' rajnai tartományok' történetei); *Menzel Farkas* németek' történetének második kiadása; *Depping*' (Párizsban) jutalomiratja a' zsidókról a' középkorban; *Freibergtől* történeti irományok és oklevelek' gyűjteménye' 4d. köt. első füzete; *Hessetől* a' középkori német történethez pótlékok; *Gaupp*, a' thuringiak' régi törvényei; *Hurter*, III. Incze pápa' érdekes történetei' 2d. köt.; *Warnkönig*: Flandria' hist.; *Kantzow*' régi jeles pomeraniai krónikája, új kiadásban; *Kruse*, Kurland' története a' hercegek alatt; *Raumer* Fridrik' nagy europai historiájának (a' XV. század' végétől) 5d. köt.; *Pallavicini* tridenti egyházgyűlése; *Beckertől* Brunsviki György hg' historiája; *Preuss*, nagy Fridrik' története; *Clausewitz*' hadi munkái' 7d. köt. (a' 1812ki orosz táborozásról szól); *Meynert*, I. Ferencz' császár' hist.; Brazilia 's Buenos-Ayres háborúja; *Hortensia* királyné', *Ödön* alkirály' 's *Avrillon* leányasszony' memoirjaik fordítva; *Spaziertől*: a' lengyel forradalom' története — 's több egyéb specialis tárgyú historiai munkákon kívül *Raumer*', *Menzel*' és *Hormayr*' történeti zsebkönyveik.

DÁN LITERATURA.

25. *Oehlenschlaeger*' új tragoediája: „Margit királyné“ a' kopenhági kir. játékszínen jeles sikerrel adatott. Ezen műnek egyik legkitünőbb jelenése az, mellyben, épen midőn Margit fejére akarja tenni a' hármaskoronát, egy csaló lép fel, 's magát a' királyné' fiának adja ki. Az a' küzdés, melly Margit' keblét szaggatja: ki egy felől örvend fia' feltalálásán, más felől búsul a' korona' elvesztésén; annak, mint anyának 's királynénak szorongása: mesterkéztől ered. (1833ban, nyáron, ezen jeles költő először utazta be Norvegiát, 's utja — va-

Ióságos dialom volt. Visszajövet „a' méh“ czimű költeményében fejezte ki annyi kitüntetésért köszönetét).

Paleden Müller két új költeménnyel gazdagítá legujobban a' dán literaturát; czímeik: „A' daljátéki tánczos“, és „Amor' és Psyche' szerelmök“. A' szerző szerencsésen utánazza benne Iord Byronnak azon festői és kicsapongó költését, melly Beppóban és Don Juanban uralkodik.

Kopenhágban jelenen tizenkét journal jelenik meg. Kettő közülök, t. i. az ugy nevezett berlini ujság, 's „A' nap“ mindennapi politicalai hírlapok; a' „Kopenhági Kurir“, melly politicalai 's tudományos egyszersmind, ötször jelenik meg hetében, 's szabadelmű lap. *Schouw* prof. hetenként adja ki a' „Dán Szemlét“, melly a' literaturának és criticának van szánva; a' „Kopenhági Echo“; a' *Heiberg* prof. szerkeztetése mellett kijövő „Kopenhági szárnyas hírnök“ legjelesb mindnyájok közt; a' „Tudományos ujság“ vasárnaponként jelenik meg. Van még néhány satyrai journal: A' villám, A' purgatorium, A' rakéta; 's egy pár jelentő lap. Ezen lapoknak tilos túlmenni kimért határaikon, 's igen szoros censura alatt síulenek.

FINN LITERATURA.

26. *Finn népdalok* (finn nyelven, német fordítással „Finnische Runen“ czím alatt; gyűjté Dr. Schröter H. R. kiadá Schröter G. H. Stuttgart és Tübingen, 1834. 8.).

Az itt, eredeti nyelven 's egyszersmind német fordítással, megjelenő finn népdalok csak kis részét teszik azon nagy számu énekeknek, mellyek az énekekben olly dús finnok közt kelendők. Soka ezen daloknak, ha formára nem is, de tárgyára felette régi, és eleven emlékezetét foglalják magokban mind az ősrégiségű pogányságnak, mind a' későbbi, de mintegy három század óta e' nép közt már eltűnt catholicismusnak. Néha ezen elemek mind össze vannak vegyítve, 's ebből is látszik, milly tüdőelmes a' népi poesis. Hány mythosaiban a' régieknek nincs ekkép a' régi a' legrégebbe, a' hazai az idegennel vegyítve? A' nép minden időszakazokból a' legtapadóbbat megtartja, általteszi a' későbbiekbe, és bármilly egyenetlen és különböző is az eredetileg, összehangzó költői alakba tudja egygyé olvasztani. Homer 's a' Nibelungen ének nem különben támadtanak. — A' finn dalok' formája kétképen igen egyszerű. A' versek, minden változtatás nélkül

nyolcz szótagból állnak, 's maga e' költeményeknek legkülönbözőbb tartalmában is van valami összehangzó; így a' finnus nem könnyen szól valami dologról a' nélkül, hogy azt annak eredetével vagy mythosi születésével ne kezdene. 'S ez legbélyegzőbb oldala ezen költésnek, 's feltünőbb a' sok egyes eredeti fordulatoknál és képeknél, mellyek a' dalokat ékesítik. „A' tűz' születése“t finn minta-költeménynek lehetne mondani. Sajátképen könyörgés a' tűz ellen; hanem a' finnok' classicaei formája szerint ezen elem' mythológiájával kezdődik. T. i. a' tizedik ég' felhőjéből a' tűzszikra egy veres gombolyagban, melly ismét kék gombolyagba van rejtve (a' két villanyos polar-szín), a' Liemo' tavába esik. Ott megégeti a' füvet úgy, hogy az jajt kiált. Erre jó egy kis orrhal 's elnyeli a' szikrát, de maga gyúlad meg most és jajgat, míg egy csuka nem nyeli el. Most ez ég, 's egy lazacz által nyeletik el; ezt, midőn ég, egy ponty nyeli el. Most néhány halász meg akarja fogni a' pontyot hálóval, de hiában, míg a' tenger' hullámai közül Uros, egy iszonyatos törpe rém bukik elő, felhasítja a' pontyot, 's a' lazacot, 's a' csukát, 's az orrhalat, 's meg-a' kék gombolyagot, azt letekergeti, utána szinte a' vereset is, mellyből a' sziporkázó tűz rohant elő. — Ezen születéstörténet után következik a' könyörgés, illy formán: „Ukko, ó te arany király! hozz éjszaknyugotról felhőt, egy másikat meg nyugotról, egyet villants napkeletről, tedd, rohanjanak egymásnak; havazz havat, esőzz esőt, hullass jeget, vaske-ményt, az elégett helyek fölé! Tedd, hogy a' tűz meg ne ártson, tehetlenné tégyed aztat“, stb, 's ismét: „Jőj, te szűz, magas éjszokról, Impi! távol földnek szűze! ki hó harisnyát, jég sarukat, hordasz, 's ruhád dérrrel-szegett, jégcsap ingednek gallérja, kinek bőre jégvártyából! jőj te túzi veszedelemkor! Tedd hogy a' tűz meg ne ártson, tehetlenné tégyed aztat“ stb; végre a' pogány dalban, még Jézus és Máriához is folyamodnak. „A' vas' születése“ nem kevesbbé nevezetes, melly után könyörgés következik szűz Máriához, hogy a' kard' sebei ellen enyhítő balzamat készítene. Hasonlók a' kigyó, medve, tengerieb, kólíka elleni könyörgések; egy sereg dal a' vadászaton szerencsét hoz. A' tulajdonképeni népdalok, mellyek mind ezek után következnek, felette kecsesek, őszinteség 's szerénységgel jelesek, 's gyakran a' híres szerb népdalokra emlékeztetők. Az esthoniai dalhoz képest több szabad-Ielkűség uralkodik bennök, minthogy a' finnok szikláik és tavaik közt mindenkor szabadabbak voltak. A' népköltés ezen gyűjtemény által igen eredeti és köszönetre méltó bővülést nyert.

CSEH LITERATURA.

27. *Dobrowsky's Glagolitica* (a' glagolita literaturáról, a' bukwitzai koráról, a' római-szláv liturgia' eredetéről stb, Dobrowskytól. 2d. javított kiadás Hanka Venczeltől 3 rézzel. Prága, 1832. 8.).

28. *Dobrowsky's Slavin* (Csehországi izenet minden szláv népekhez; vagy azok' mythológiája-, történetei-, régiségei-, literaturái- 's nyelveiről. Egy toldalékkal: a' cseh Cato. Dobrowskytól. 2d. jav. 's bővebb kiadás Hanka Venczeltől. Prága, 1834. 8).

A' szlávok csak a' keresztyénség' felvételével vették fel az írás' mesterségét is. Régiebb írásukkal (a' *cyrillivel*), melyet a' görög szertartással vettek által, később az úgy nevezett *glagolita* írás jött összeütközésbe, mellynek feltaláltatása sz. Jeromosnak tulajdonítatik, 's melly a' romai szertartást kísérte a' szláv tartományokban. A' tiszteletre méltó Dobrowsky, kinek a' cseh literatura annyit köszön, elmellőzi ezen régi írásnyelvek' szent és régés fölfedezőit, 's fenéig nyomozza a' valóságot. A' glagolita írás csak a' szlávoknak a' romai egyházhoz való térítésök' eszköze volt. Kedvezőbb időpontot e' célra nem lehetett választani, mint épen a' 13d. század' elejét, midőn a' görög birodalom' fővárosa' elfoglaltatásakor (1204) nagy reménységgel volt Roma a' görögöknek 's görög szlávoknak a' latin egyházhoz kapcsoltatása iránt. Nem is találhatott a' szegniai püspök' engedékenyebb pápát mint IV. Incze volt. T. i. ez szívesen meghagyta volna a' moszkáknak (Veres-Russziában) a' szláv nyelvű görög szertartást, csak visszatérjenek a' romai egyház' kebelébe; 's így annál szívesben engedett a' nevezett püspök' kívánságának a' romai-szláv ritus' ügyében. „Nos igitur — ezek szavai a' bullának — attendentes, quod sermo rei et non res est sermoni subiecta, licentiam tibi, in illis dumtaxat partibus, ubi de consuetudine obseruantur praemissa, dummodo sententia ex ipsius varietate literae non laedatur, auctoritate praesentium concedimus postulatum.“ Száz huszonnyolcz évvel előbb VII. Gergely még vakmerőségnek nyilatkoztatta ki, midőn a' csehek azt kérék, hogy szlavon nyelven hallhassák a' misét: Incze engedett, 's ha hozzájárulása nem volt is föltételetlen, elősegítette ez évtől fogva (1248) ama' tartományokban a' glagolita liturgia' lassankénti elterjedését. Még renden levő papok, u. m. barátok, és benedictinusok is engedtek a' nép' kívánságának. A' dalmátok'

és horvátok' nemzeti becsvágya gyönyörködött benne, mint-hogy a' glagolita könyvek' betűinek első feltalálását 's megkezdését olly híres egyházi tanítónak, sz. Jeromosnak — vélt földiöknek — tulajdoníták; mi annál könnyebben talált hitelt, minthogy nem kételkedtek Jeromosnak Sophroniushoz irt levelében e' szókat: *linguae meae hominibus*, dalmátokra 's pedig szlávul beszélő dalmátokra érteni. A' mit ohajtottak, azt hitték is. 'S minthogy Jeromos név szerint a' zsoltárokról szól, mellyeket a' 70 tolmács által javítva, az ó - nyelvű embereknek adott, minden, a' jeromosi fordítás szerint változtatott 's új betűkkel leirt zsoltárkönyvet Jeromosénak tartottak. Dobrowsky részletesen ereszkedik ezek után a' glagolita írás' 's legrégiebb emlékei' tulajdonaiba, 's írásformákat is közöl metszésben.

Gazdagabb tartalmu a' 28d. sz. alatti *Slavin*, noha a' többször visszatérő beszélgető forma illy nemű munkákhoz nem látszik illőnek. Csak philosophiai tárgyak kívánják ezt az előadást, historiaiak bizonyosan nem. Sok új vizsgálatok és közlések mellett, itt holmi ismert dolgokat is találunk, p. o. Herder' nézetét a' szláv népekről, annak „Ideen“ jeiből; a' horvátok' erkölceit Engel' dalmát históriájából, az illyrokeit Taube' szlaviniai hist. és Hacquet' utazásából, Procoptól a' szlávok' rajzolatát, kivonatokat Kayssarow' szláv mythológiájából, Dupré de St. Maures' moszkaországi észrevételeiből, Shaffarik' szláv tudománytörténetéből, Maciejowski' szláv törvényhozásából stb. Továbbá próbák adatnak majdnem minden szláv dialectusokból, minden miatyánkok, tudósítások ritka régi könyvek - 's olly férfiakról, kik már régiebb időkben tetek érdemeket a' szláv nyelv és literatura körül, millyenek Stephanus Consul, Dalmata, Ungnad, Treuber, végre a' Tübingenben és Urachban nyomtatott cyrilli és glagolita könyvekről. Egy szóval, bármi a' szláv nép' ismeretére tartozik, itt helyt talált. Néhány apróság' kiírásával rekesztjük be ez ismertetést. A' morlakokról mondatik: „A' barátság nálok vallási ügy; a' szlaviniai ritualénak különös áldása van két barát' vagy barátné' öszveköttetésére az egész nép' jelenlétében. Így frígyesült barátok' neve *pobratini*, barátnéké *posestri-ne* volt. Ime néhány orosz közmondás:

Az isten magosan lakik, a' czár messze.

Az ördög nem sír, mikor az apácák tánczolnak.

Sokáig élt, de hamar halt meg.

Düglött tehénynek legjobb teje.

A' takarmány drágább a' Ióuál.

Ki engem szeret, az üt.
 A' lónak négy lába van, még is botlik.
 Ki magasan repül, nem repül messze.
 Inkább szerencsétlen légy, mint ostoba.
 Gazdag paraszt, szarvas ökör.
 Dicséret a' férfi' veszedelme.
 Harcz után sok a' vitéz.

LENGYEL LITERATURA.

SZÉPLITERATURA.

28. *Nimcewicz: Spiéwy historycne* (történeti énekek; németül b. Gaudy Ferencztől illy czimmel: *Geschichtliche Gesänge der Pohlen*. Lipcse, 1833. 8.).

Nimcewicz mint író 's költő, 's ismét mint státusférfi 's törvényhozó egyiránt tisztelt ember, Kosciusko' bizodalmas barátja 's követője fogságába 's a' tengeren túl; 's most házából számüzött aggastyán, már csak *egy* hangot hallat lantján, 's ez: nemzeti dicsőség, honszerelem. Ezek' gerjesztésére írta egyéb munkáit *), írta jelen énekeit. Előképei ezeknél, mellyeket azon népnek ajánl, minek ajkain ohajtja hogy éljenek: a' régi bardusok voltak, Homer, Ossian, Tasso' Jeruzsáleme, a' francziák' ujjabb lélek - feltámasztó dalaik, milylen p. o. a' marseilli ének; 's a' költő énekelteni akarja dalait, 's azért népi nótákat is csatlott hozzájuk. 33 énekben dicsóíti a' költő hona' királyait és hőseit. Tusák, ütközetek, győzödelmek, csatavesztések, választási czivódások, belső háborgások, szóval: Lengyelország' egész története tükrödzik vissza költeményein. Sok közülök felette szép, csakhogy inkább költői, mint történeti irányt ohajtottunk volna nekik. 'S a' költő többet emlékezik királyokról 's Lengyelország' régi fényéről, kevesbet a' népről 's a' románosról, mi annak erkölcsvonatiban,

*) Zsigmond' uralkodásának története, Varsó, 1819. 3. köt. — Nagy Kázmér, nézőjáték 3 felv. Varsó, 1792. — Mesék és beszélek, 1820. 2 köt. — A' régi lengyel történeteket világosító emlékirások' gyűjteménye, 1822. 3 köt. — Lengyel zsidók' levelei (németül is, Berlin, 1825), — Tenczyn János, román, Varsó, 1825. 3 köt. (németül, Berlin, 1828.) — Néhány szót e' jeles íróról I. Tudománytár, II. I. 117.

tájakban, 's a' régi 's' újabb lengyel dalokban uralkodó fájdalmas érzésben van, melly anyyira érdeklő. Ő nem kevesebb hazafi mint Mickiewicz, sőt büszkeségében még azabb, de költői lángészre kisebb ennél. Egyszerűen szép az eke mellől királyi székre hívott Piast' regéje; Kis Ulászlóban megragadólag van Lengyelország' végzése festve, melly szerint örökké harczolnia kell; 's lelkesedéssel éneкли I. Lajos királyunk' tündérszép leányát Hedviget. — A' fenn írt német fordításban több olly énekek nem találhatnak *), mellyek kevesebb költői becsét és sajtáságokat birván, egybíránt a' lengyelt lelkesítik: ősei' dicsőségét, neveik' előszámolását, vitézségre való felhívást tárgyáván: a' fordító félt, nehogy idegen nemzetü olvasó azokban kevesebb gyönyörködjék.

29. *Mickiewicz' apróbb költeményei* (németül Mendelson Gyulától, a' „Der polnische Parnass“ czimü gyűjtemény' 1ő füzetében, 1834. 8.).

Mickiewicz, kire olvasóink a' Tudománytár' II. kötetéből (1. 119—121) fognak emlékezni, a' nagy költők közé tartozik, 's azért hadd álljon itt élteinek rövid története. Született ő Nowogrodeckben, Litvániában, 1798 nem gazdag szüléktől. Atyja ügyvéd volt. Miután M. anyavárosában elvégezte alsóbb iskoláit, a' minski gymnasiumban 's 1814ben a' wilnai egyetemen képezte magát, 's Kownoban, Samogitiában, literatura' professora lőn. Legjelesb tanítói Borowski Arszlán, lengyel lit. prof., Grodeck Ernest, latin 's gör. lit. prof., 's a' történetek' nagy tanítója Lelewel. Már az egyetemen létekor, 16d. évében, nagy felfogó tehetséget fejtett ki, 's szinte olly korán poetai művek' teremtésére gerjedt. Többet ezen első művei közül a' fenn említett német fordításu gyűjtemény foglal magában, *Dziady* pedig, melly nagyobb költemény hasonlólag ezen időszakba tartozik, ezen Lengyel Parnassus' 2d. füzetében fog megjelenni. 1819ben Zan Tamás wilnai academicus a' tanulók közt egy társaságot alkotott, mellynek célja volt a' tudományoknak szegényebb 's ifjabb iskolatársaik közt terjesztése, 's a' nemzeti literatura' 's történet' művelése. Mickiewicz hozzájuk csatlakodott. A' moszka kormány ezen ártatlan és csupán tudományos irányu egyesületben országos czélokot látott; 's a' Nowosilzow tanácsos' 's Pelikan egyetemi rector' vizsgál-

*) Öszvesen tizenegy. Sajnáljuk, hogy ama' régi himnust az atya istenhez, mellyet a' lengyel vitézek egész János Kázmér' idejéig szoktak a' csata' megkezdése előtt énekelni, elmaradt.

Iataik' következésében, mellyek akkor időben eléggé ismeretesek lettek, minden tagok 's részvevők bebörtönöztettek. E' fogságot kiállván, Mickiewicz Tatárországba vettetett számba, hol a' maga remek krimai sonettjeit írta, mellyek nem sokára, perzsára, 's legujjobban Schwab Gusztáv által (I. 1835diki Músenalmanachját) németre fordítottak. Száműzetése' idejének kitölte után Moszkovába hívatott, hol szoros felvigyázás alatt élt; majd engedelmet nyert Sz. Péter' Várába menni, hol ama' nagyobb historiai költeményét írta „Wallenrod Konrád“, melly a' régi litvány és porosz történetekből vétetett, 's hasonlólag több nyelvekre, többi közt németre is fordítatott, 's róla legközelebbi kötetünkben fogunk bővebben szólni. Először 1822ben jöttek ki költeményei, 's tapssal 's csodálkozással fogadtattak, de lettek ellenségeket is, minthogy M. általok a' classicus babona' gátain áttörvén, a' lengyeleknél a' romános iskola' első alapítója lón. 1829ban engedelmet nyert a' külföldre mehetni, de a' kormány által neki kijelelt uton, ugy hogy sehol lengyel földre ne lépjen. Ezért Kronstadtban szállt tengerre, 's szárazra Lübeckben. Innen délnek menvén, Goethénél Weimarban mulatott néhány ideig, innen Schweizot 's Olaszországot járta meg, 's Romában telepedett le, hol a' november' 29d. kitört forradalom' híre érte 1830. Innen 1831 majusban Párizsba ment, mellyet juliusban azon szándékkal hagyta el, hogy Lengyelországba menjen nemzetéhez csatlakodni; de Posenben utjának akadályát találta. Varsó' eleste után még néhány ideig Posenben mulatott, honnan a' lengyel had' omladékival Drezdába, 's innen 1832. ismét Párizsba ment, hol maiglan tartózkodik. Itt írta 1833ban a' *Dziady'* 3d. részét, 's a' lengyel zarándokság' könyveit: gyümölcsseit a' bú és fájdalomtól összetépett költői kebelnek. Emezek azonnal kijöttek német, franczia és angol fordításokban, az elsőbb az itt érdekelt „Lengyel Parnassus“ 3d. füzetében jöend ki. M. nagy poetai rögtönözési tehetséggel bír, mellynek, magas helyzetésű jeles barátok' társaságában gyakran adta ragyogó példáit; azonban azt nem engedi meg soha, hogy így szerzett versei (sokszor egész tragikai vagy hist. scenák) leírassanak. — Munkái több ízben kijöttek Sz. Péter' Várában, Moszkovában, Wilnában, Posen, Lemberg, Krakó és Párizsban.

Mendelson' lengyel parnassusa' első füzete *Farys*-sal kezdődik, egy borzadalmas phantasia' igen festőleges szüleményével; kimondhatatlan való és szívet sebhető ama' fiatal leányka' keserve, ki meghalván kedvese' halálát, búskomorságba esik; a' románcokban Iyrai szellemének egész gazdagságát fejti

ki, és sokkal kevesebbé utánzója a' valódi népdalnak, mint valódi, 's mesterséges reflexio által el nem romlott népdalok önmaga. Neki nem kell keresnie a' népi hangot, az vele született. Minden darabjai pedig azt mutatják, hogy noha M. kitünőleg epicus, még is rövidségre tökéletesen ura a' lyrának. Ha a' lyrai költés' két első és fő kívánatai: t. i. a' legtisztább objectivitas képben és nyelvben, 's a' legmélyebb, nem csak személyes, hanem egyszersmind nemzeti érzelem egy költőben valaha egyesültek, az Mickiewicznél történt. Mennyire különbözik ő a' mai poeták' azon seregétől, melly, megfordítva, objectiv alakok és képek helyett, csak érzelgős phrasisokat és érzés-okoskodást adnak; és nem tudván semmit nagy fájdalomról, vagy világtörténeti szenvedeletről, mindennapi józan érzéseik' elpengetésével unatják meg velünk az égneik e' szép ajándékát.

SZERB LITERATURA.

30. *Narodne srpske pjesme* stb (Szerb népdalok' gyűjteménye. Kiadta Dr. Vuk Stephanovich Karadgich. 4d. köt. Bécs, 1833. 8.).

A' szerbek népdalaikkal vonták magokra az europai mivelő olvasók' figyelmét, 's én már ez előtt nyolcz évvel szóltam rólok bővebben a' Felső-Magyarországi Minervában (1827, IV. füz.). Magyarra egyes dalokat Vitkovics és Székács fordítottak eredetiből, némethől az én néhány próbáimon kívül, Széplaki. Ki azokat eredetiben gyűjté, Dr. Vuk Stephanovich Karadgich, nem rég egy negyedik kötetet adta ki, mellyet jelentvén a' híres Grimm, a' többi közt ezeket mondja: Dr. Vuk azon érdemlett dicsőségben részesül, minél fogva Szerbiának szótárirója, grammaticusa 's egy valódi és nemes népköltés' Ieggazdagabb tárának criticus-gyűjtője lehetett; más ezen munkálkodások' egyetlen egy ágának szerencsés művelésével is beelégedhetnék: de schol kölcsönös viszont hatásuk olly felette termékeny nem volt, mint itt. A' grammaticának 's a' szótárnak épen azért kelle itt olly jól járniok, minthogy e' dalgyűjteményben a' legkeresetlenebb példák' nagy telje szinte kínálkozott; 's viszont a' dalgyűjtemény a' szerb nyelv' és metrica' formáit nem tűntetné elő olly tisztán és biztosan, ha a' gyűjtő ahhoz mindenütt grammaticailag kimivelő szemmel és füllel nem járult volna. Tőle azt várjuk, hogy más könyveken kívül egykor még egy igen

bő szerb grammaticát is adjon, melly bizonyosan minden korábbi munkáinak függetlenségével fog birni. Fő hibájak a' szláv nyelvtörzsök' grammaticáinak (pedig a' közönséges philológiára nézve épen ezen nyelvtörzsök egyik legfontosb és termékenyebb) az, hogy legtöbben felette sok idegen rendszert ültetnek által a' nyelvbe, a' helyett, hogy a' nyelvből magából huznának le minden grammaticai szabályokat. Tehát nem csak azt magasztaljuk, mit Dr. Vuk tett, de mindenek előtt módszerét 's bánását is. Vajha cselekvősege mindenkép támogattatnék, 's ne tapasztalna akadályokat ön hazájában is! A' moszka czár az, ki e' tudóst nagyemü, őt 's önmagát egyformán díszesítő gyámolgtatással pártfogolja.

E' 4dik kötet' bevezetésében a' kiadó számot ad e' dalok' gyűjtése' módjáról. Ő azokat mind a' nép' azaz a' dalnokok' szájából vette, kik azt neki elődalolták. Vannak ezek közt igen hosszak, 200, 300, 500, néhány 800, sőt 1200 versből állók is, mellyek tehát egy homerosi epos' éneke' nagyságát felérik. Név szerint huszonegy rhapsodust (népköltőt) nevez meg a' szerző, millyenek Tesan Podrugovich, Visnjich Fülöp, az öreg Milija, az öreg Rasko stb, említvén lakhelyeiket, a' mi az egyes dalok' külön hazájára nézve nevezetes, 's életökbeli körülállásaikat is. Köztök előfordul a' kiadó' atyja is, egy jámbor, komoly férfiú, ki tulajdonkép ugyan keveset gondol énekekkel, de mellyek mintegy akaratja nélkül is, megint atyjától 's testvérétől ragadtanak reá. Leginkább *öreg* emberek 's asszonyok voltak énektudósok; 's köztök több *vakok* is; t. i. a' kor a' sokat hallott ének' mesterségében tapasztalással ruházza fel az embert, 's a' vakság az emlékezet' érzékét neveli, erősíti; egyszersmind pedig mind kettő munkához tehetetlen levén, a' dal nekik derítő foglalatosságot, 's keresetet is szerzett. Nem csak Homer 's Ossian, hanem sok középkori példa is mutatja, hogy a' népköltés' előadásával vak dalnokok széltiben foglalatostkódtak. — A' jelen kötet ismét annyi igen szépet foglal magában, hogy bajos belőle mutatványt választani. Azonban álljon itt „A' gazdag Gavan' felesége,“ ha gyenge prosában is, melly alig bírja az eredetinek könnyen folyó verseit visszaadni.

„Ur isten hiva két, három angyalt: O tí, én angyalaim, három égi fejedelmek, szálljatok le égből a' földre, faragjatok hárfákat száraz juharfából, 's menjetek a' világra, mint méh virágba, isten' ablakától, naptamadattól fogva

kísértetek meg minden hitűeket, és sorban minden helysé-
geket, hogy valljon tud-e minden, istenről 's isteni nevéről!

És menének az angyalok, leszállának égből a' földre,
faragának hárfákat száraz iharból, 's a' világra jöttek,
mint méh virágba, le isten' ablakából 's a' nap' támadatá-
ról 's megkísértének minden hitűeket, és sorban minden hely-
ségeket: minden tudott istenről, 's isteni nevéről.

Midőn jönének udvarához a' gazdag Gavannak, törté-
nék, hogy épen szent vasárnap kezdődnék, 's megállának
az angyalok a' szép nyári napon mind délig, 's fájtanak lá-
baik, fejeir kezeik belé fáradtak az udvar' ebe ellen mago-
kat védelmeztökben.

Ekkor kilépe Jelena, a' büszke urné, előtte udvari szüzek,
mögötte szolgálók, fején pávák, tollaikkal őt beárnyazók;
's vive Jelena, a' büszke urné, tüzet a' kenyerek alá, mely-
lyeket pénteken gyúrnak, szombaton sütnék és vasárnap ki-
vesznek vala. 'S nem ada alamizsnát Jelena, mikép az úr szereti,
hanem elveté saruját jobbik lábáról, mondván; ej ti angya-
lok, mint van istentek, hogy nem tartja embereit önnön
házánál, 's hozzám küldi? Van istenem a' háznál, ki ne-
kem alkota udvarokat ólomból, asztalokat ezüstmől, és csor-
dákat és pénzt eleget.

És menének az angyalok, találkozték velök István, Ga-
van' hű szolgálója; 's az égiek szólnak: halljad, István test-
vér, adj alamizsnát az istenért!

De felel István: Halljátok, társak, egyebem sincs egy
báránynál; szolgáltam Gavant kilencz egész évig; kol-
dultam tejet 's fölneveltem vele a' bárányt; kedvesebb most
előttem e' bárány, mint minden juhok; de volna itt, od' ad-
nám nektek, minthogy a' pásztorok készülnek azt tőlem
ellopni.

István hátra néz, 's ott méne a' bárány a' mezőn bé-
getve, 's örült Istvánnak, mint anyjának.

István vevé a' bárányt, megcsokolá háromszor, 's od'
adá az angyaloknak: ím jó angyalok, ím egy kis alamizsna,
hogy érettem istent imádjátok. — Köszönjük, István bátya.

'S menének az angyalok, 's vivék a' bárányt magokkal.
Midőn az angyalok jövének Krisztus' színe elébe, elbészélek
az urnak, mint járának a' földön (de isten tudta ezt, a' nél-
kül hogy mondanák). Ekkor monda ur isten:

Halljátok, angyalok, szálljatok le égből a' földre, 's
menjetez a' gazdag Gavan' udvarába; az udvaron csináljatok
neki mély tavat, 's fogjátok meg Jelenát, a' büszke urnét,

nyakába hideg követ kössetek, a' kőhöz gonosz ördögöket kössetek, kik vezessék a' kínpadon, mint csónakot tengeren.“

Melly szépen és sajtáságosan hasonlítatik az angyaloknak égből leszállása a' méhnek virágra repüléséhez; melly élénk vonásokkal van a' büszke világi fejdelemnő' lénye festve az ég' küldöttei' átellenében: fején pávatoll hűsen legyinti arczát, míg a' könnyörgő jövevények a' nap' hevének kitéve állanak, 's megvető mozdulattal czipéjét jobb lábáról lelékven, elutasítja. Mellette a' szegény szolgál' kegyessége, ki egyetlen vagyonát, szeretett, ügygyel bajjal fölnevelt báránykáját, kilencz évi szolgálata' silány jutalmát készséggel felajánlja, hogy kedves dolgot tegyen isten előtt. Az ártatlan állat csügg rajta mint anyján, 's ő csókkal ereszi el magától. Ezen nevezetes költemény' eredete olly időbe látszik esni, midőn a' keresztyénség már mély gyökeret vert, de a' pogányság' minden nyomait még ki nem irtotta. Az isten maga küldi le szolgálait hogy látnák, mennyire haladt az igaz hit a' földön; 's im, a' népnél az beszállott már, de a' gazdagok' udvaraiban még ragaszkodás van a' régi istenekhez. Jelena azt mondja: Van istenem a' háznál, kinek jólétemet köszönöm; 's ez alatt bizonyosan valami bálványképet ért, 's nem férjét: mit a' kiadó kételkedve említ jegyzésében. Feltűnő, hogy miért Gavan maga is nem lép föl? meghalt-e már? vagy talán hézagos az ének? Az utóbbi mellett szól az is, hogy a' nagy büntetés mellett, mellyel az ég a' büszke pogánynőt illeti, a' jámbor István' jutalmának el nem kell vala maradni. Azon sorok is, igen bélyegzők, melyek Jelenának vasárnapi foglalatosságát említik. Tudjuk, milly szigorúan tarták meg minden új megtértek az ünnep és bőjti napokat, 's mennyire tisztelik azokat mind maig különösen a' szláv nemzetek. Jelena' kenyérsütése tehát illy szent napon valóságos iszonyat. — A' könyvhöz csatlott szótárka bővebb lehetne, mert hibáznak itt olly szavak is, melyek a' nagyobb szerb szótárban nem találhatnak, 's általában kevéssé ismeretesek.

31. *Ujabb szellemi mozgások Szerbiában.* A' Tudománytár' szerkeztetője egy, nem rég e' szomszéd tartományból visszatért barátjának (Tasner Antal, m. t. t. l. t.) köszön e' részben néhány érdekes közlést, mellyeknek tartalmát itt röviden adja. Az a' nagy veszedelem, mellyet ez előtt négy századdal az egyesült magyar és szerb hadak Hunyadi János' fővezérlete alatt, nem annyira az ozmanok' tömérdek számu

serege, mint egyik rácز vezérnek Vuk Brankovichnak áru-
lása miatt, szenvedett: a' szerb nemzetet a' nehéz, 's majd szen-
vedhetetlen török iga alá szorította, míg ez előtt négy évvel,
a' szentpétervári udvar' befolyása által I. Milos Obrenovichban
egy rég ohajtott, szelid és igazságos fejedelmet kapott, kit
maga a' fényes porta, annak nagy érdemei miatt, mellyeket
az mint okos és vitéz vezetője a' szerb nemzetnek ön hazája
's a' porta körül szerzett, Szerbia' örökös fejedelmévé emelt.
Milos herczegnek köszöni már most a' szerb nép nemzeti
felvirulását, szebb political életét; egy elmellőzhetlenül szük-
séges rendőrséget, jó, ideigleni igazság-szolgáltatást, melly
szerint addig is, míg a' munkában levő új törvénykönyv el-
készül 's helyben hagyatik, az előforduló esetek eligazítat-
nak. De nem került el ezen nagy eszű fejedelem' figyelmét
(ki egyébiránt maga nem ír 's nem olvas) az, hogy alapja a'
status' jólétének a' mivelés 's a' köz nevelés; 's már is nincs
nagyobb falu elemi iskola nélkül, minden nagyobb városban
normális iskolák vannak, 's Nándorfejérvárban egy úgy ne-
vezett nagyiskola állt fel, kezdete a' nem sokára alkotandó
gymnasiumnak, mellynek maga a' herczeg alapítója 's
pártfogója. A' hazai literatura' virágoztatására ugyan Nán-
dorban a' herczeg nagy költséggel egy pompás nyomtató mű-
helyt állított, mellyben a' folióban kijövő *szerb udvari uj-
ságon* kívül, már több oktató könyv is készült, 's szerkez-
tető önlátomás után vallhatja hogy azoknak külseje aligha nem
pirítja magyar hazánkbeli nyomtató műhelyeinket.

A' következő jegyzék, mellyet egy nándorfejérvári buz-
gó és felvilágosodott férfi irt, fájdalom, azt mutatja, hogy
a' szerb literaturára bizonyos helytelen önkény károsan hat.
T. i. Azon új helyesírás iránt, mellyet némelly, Ausztriában
(és Magyarországbán) élő szerb literatorok fogadtak el, 's
felette egyszerű, e' tekintetben sok miveltebb népeket felül-
múló, 's épen ezért a' netalán szerbul tanulni kívánó ide-
geneknek is könnyebb; 's melly ezeknél fogva kétképen is
előmozdíthatná a' nyelv' 's a' literatura' ügyét: nagyobb
része a' nemzetnek megvetéssel viseltetik; a' józanabb rész
pedig, melly a' dolgot méltánylani tudná, political okok ál-
tal indítatva kénytelen azt az orosz vagyis egyháznyelv' or-
thographiájának némelly, a' szerbre nem alkalmazható sza-
bályok' módosítása mellett, feláldozni; 's eltérvén azon
írásmódtól, mellyet nekik meggyőződésök javasol, de mely-
lyet a' herczegi udvari censura minden az országban élő szerb-
nek a' legkeményebben megtilt, a' szláv-orosz cacographiát

kelle elfogadniok, melly több tekintetben a' nyelv' geniusával ellenkezik.

A' belgrádi és bécsi sajtóknál még mindig munkásabb a' *budai* a' szerb literaturára nézve. Bibliographiai közléseink (I. Tud-tár, II és III) mutatják, hogy ott két szerb tudományos folyóiráson kívül 10—12 egyéb könyv jelenik meg évenként, a' mi magában igen kevés lenne, ha a' szerb státus elébb menekedett volna ki a' török iga alól. Legbuzgóbb előmozdítója e' literaturának Milowuk József pesti kereskedő, kinek költségein évenként több, 's pedig nemzeti irányu könyv és kép (mi nem megvetendő) jelenik meg. Mi dicsérjük e' nemzeti törekvést, nem kárhoztatjuk jó oldalai miatt ott sem, hol talán nem egészen van helyén; 's így annál méltóbban várunk e' szomszédainktól, hogy a' nándori sajtó hagyna fel más nemzet' igazságos kívánatai ellen időnként nyilatkoztatni szokott ellenséges célzásaival 's gáncsolásaival.

OROSZORSZÁG.

32. *Catalogue raisonné des objets de zoologie recueillis dans un voyage au Caucase stb.* (Tudományos csímsora azon állattudományi tárgyaknak, mellyek a' czár' rendeletére, a' Kaukaszra 's egész a' mostani perzsa határokig tett úton gyűjtött Ménétries E., a' szentpétervári cs. tud. academia' zoologicum museumának gondviselője. Benyújtott az academiának febr. 1. 1832. Sz. Péter' Várában, 1832. 4.).

Felette ritkán fogjuk olvasóinkat „Oroszország“ czikely alatt moszka nemzeti termékekről tudósíthatni. Néha csak mozog ott is a' nemzeti szellem, mint IVd. kötetünkben (I. 65—72) látszik, de csak néha. Ellenben a' moszka udvarnak természettudomány iránti régi szeretete 's a' pétervári academiának ebbeli munkássága gyakran fog ilyenemű közlésekre alkalmat nyújtani. E' körbe tartozik Ménétries urnak munkája is, ki egy kilencz hónapra számolt tudományos utazásban mint zoolog, részt vevén, itt nem utja' Ieirását, hanem az általa megjárt különféle vidékek' természetének 's fekvésének érdekes átnézetét adja, az utjában talált állatok' rövid bélyegző rajzával együtt. 1820. junius' Ild. hagyá el a' szerző Kupffer, Lenz és Meyer urakkal Sz. Péter' Várat, 's már 25d. Petigorskban volt. Még az nap folytatók az utazók Emmanuél tábornok' hadi parancsa alatt egy havi utjokat a' kaukazi hegyekbe. Illy rövid idő alatt, 's mind a' mellett, hogy az utazók — nehogy a' kauka-

zi népségek által elfogassanak — katonai védeiktől nem távozhattak el, még is meg voltak ezen, természetbuvárok által mind eddig még meg nem látogatott vidékekben tett tudományos zsákmányukkal elégedve. Csakhamar észre vette a' szerző, hogy az eddig kaukaziaknak hirdetett állatok legnagyobb részt csak a' Staupoltól a' petigorski fürdőig terjedő pusztaságokból erednek. Minél inkább közelítettek az utazók az Elborus' örök havához, annál idegenebb neműek voltak a' természet' művei, 's kár hogy az expeditio olly későn indítatott meg, minél fogva visszatéret a' hegységből, a' völgyekben már tökéletes ősz talált. Ennek okáért az utazás' meghosszabbíthatása kéretett, melly azon hozzátétellel helyben is hagyatott, hogy a' caspiumi tenger' partjai hosszanta egész a' jelen perzsa határig haladjon. Az utazók e' végre Petigorskból aug. 15. indultak el 's Kabardán által Grosnajába mentek, honnan tudományok iránti buzgósága által ismeretes Engelhard tábornok' hadi parancsa alatt nyomultak elő. Grosnajáig a' tartomány egyenetlen, nyáron magas füvekkel benőtt, 's a' hegyekben olvadó hó-tól támadozó vad zuhatagok által átmetszett. Az út a' Terek' vize mellett vonult el. Mosdokban, mellyet e' folyó' áradásai által támadt posványok vesznek körül, a' szerző sok vízi madarakat gyűjtött, 's pedig majd nem azon fajokat, mellyek közép Franciaországban találtnak; 's a' Tereket körülvevő, többnyire tölgyfaerdőkben szinte sok éneklő madárra akadt, mellyek Francia- 's közép Németországot lakják. October' végén az utazók elhagyták Grosnaját, honnan felséges tekintet esik a' Kaukaz' heglánczára 's honnan vagy 10 orosz mérföldnyire ezen hegységnek, részint gyümölcsfákkal benőtt 's vadakkal (többnyire a' mérséklett Europaéival) gazdag előhalmi kezdődnek. Gyűjtést az utazók a' Kaukaz' hosszában tettek egész Kasiurdig, honnan a' caspiumi tenger, név szerint Tarku felé fordultak. Innend kezdve tetemes nehezségekkel kellett utazóinknak küzködni; felette nehéz volt lovakat kapni, az utak roszak voltak, 's a' tatárok sokszor a' legszükségesebb életszereket is megtagadták. Találtattak itt számos vörös rézcék (anas rutila), vadludak', gólyák' 's a' mezőkön vadgalambok' tünérdek seregei. Kubitól Bakuig, hol dec. 9. érkeztek meg, ismét nem voltak vontató lovaik, 's így a' vontatást meg nem szokott kozáklóval kelle az utasoknak megelégedni, mellyek nem egyszer felfordították a' kocsikat. Bakut több mérföldnyire száraz és terméketlen vidék veszi körül; azon halmok, mely-

Iyekhez ezen város támaszkodik, nem régi csigamészéből állanak, 's a' melly csigahéjak bennök találtatnak, az ottani tengerpartokon még most is élve láthatók. Innen a' Kúrig már csak fővenység vagyon, mellyen csak néha néha találtatik egy silány bokor vagy néhány sós növény. A' vadász, ki egész nap szerfeletti hőségnek van kitéve (+ 26° R.), emész-tő szomjusága ellen csak rossz édes vizet talál, 's az ezt nyújtó kutak is igen messze esnek egymástól. Az a' sajátne-mű tekintet, mellyet a' fejér napvilág a' földön elhint, el-fárasztja a' szemet 's bajosan leírható szomorú kedvet okoz — egy szóval, minden, 's így az állatok is (péld. a' futásban versenygő zergék, név szerint az antilope subgutorosa, a' pterocles, cursorius, a' reznek stb, 's számtalan sáska) nap-keleti pusztaságot mutatnak. Télen által a' szerző igyekezett vízi madarakra szert tehetni, mellyek ekkor a' caspiumi tenger' mellékein szoknak egybegyűlni, és csodálva látta hogy a' tömérdek sokaság közt csak igen kevés fajokat lelt. A' tavasz februar' vége felé kezdődött már; kacsák', ludak', pe-likánok' nagy seregei jártak itt, 's a' számtalan reznek ke-lettől Sirván tartomány felé költözött. April' 27. az utasok Ióháton hagyják el Bakut, 's a' tengerpart' hosszában haladván, máj. 21. Salianba értek. A' Kúr' vizéhez közelítvén, rovarokban (insectum) dúsabb természetre akadtak. Lenkoranba 17. én ér-tek; Kizil-agaz falunál a' felette pompás gyümölcskertek ma-gos fáikkal, a' vad szöllő 's a' fűlmilé' millióinak gyö-nyörű éneke csodálatos contrastot formált a' sakál-rókának koronként hallható, 's büntetett kis gyermek' jajgatásához hasonló panaszaiival. A' roppant riskásamezőkkel körülvett Lenkoranból mintegy négyhétí kirándulások tétettek, a' majd nem egészen erdőekkel elborított Talyche hegylánczba, melly-nek feneke leginkább fekete porphyrból áll; 's az alatt Len-koranban a' cholera tört ki. Innnet az utasok a' mintegy 15 orosz mérföldnyire fekvő Sara szigetét látogaták meg, 's jul. 7. ismét Baku felé tengerre szálltak. Itt is uralkodott már a' cholera, miért az 1000 lábnyi, magán álló Becheber-makot járták meg, mellynek a' Kaukazzal hasonló forma-tiója van. 26d. ismét Kubiba értek, az újabb mész és pala-kóból álló Sadachra rándultak ki, de hol őrizkedniök kellett az ilyenkor e' vidékeken barmaikat őrző 's latorkodni szo-kott Iesgiusoktól; végre Derbentnek Petigorskba menvén, innen Sz. Péter' Várába-dec. 19. visszatértek.

A' mi már ezen út' állattudományi eredményeit illeti, a' fajok' egész száma 1307. Az ott előforduló emlős álla-

tok többnyire kicsiny rágók, 's csak kevés számú (20) fajhoz tartoznak, a' sül a' Kaukazon még 8000 lábnyi magosságban is előfordul; vidrát talált egy nagyot, farkával együtt vagy öt lábnyi hosszút, melly hihetőleg új faj. Két új emlős állatot is fedezett fel Ménétrier, egyike a' hangász murmutér (*spermophilus musicus* Mén.), az ürgénél valamivel kisebb, másika a' sötétes hőrcsök (*crictus nigricans* Brandt.) melly a' mi hőrcsök murmutérunknál valamivel kisebb. Vadbika a' Kaukazon már nem találhatik. A' közönséges ökörnek (*bos taurus*) egy kicsiny, erős és fáradhatatlan változata ott igen becsültetik, 's mint mondatik, a' perzsa földön, különösen Retsch körül, vad állapotban is találhatik. A' hájfarku juhok' (*ovis steatopyga* Pallas.) nagy csordái jó izú húst, de annál rosszabb gyapjut adnak; e' vidéken keveset gondolnak ezen állattal. — A' *madarak* is csak kevés fajúak, 's többnyire nálunk Európában is ismeretesek; a' 176 itt felhozott faj közt több, eddig kevesebbé ismert szorosabban van leírva, némelyek pedig egészen újak, név szerint: az ugró sziklász (*saxicola saltator*), körül belül olly nagy mint a' *saxicola stapazina*, Baku körül; a' házi erdősz (*sylvania familiaris*), olly nagy körül belül mint a' *sylvania galactotes*, a' Kúr partjain; a' sárga erdősz (*sylvania icterops*) igen hasonló a' hamvas erdőszhöz; a' bajuszos erdősz (*sylvania mystacea*), közelít a' havasalji erdőszhöz (*s. subalpina*), a' szirti pityer (*anthus rupestris*) hasonló a' rőt pityerhez (*a. rufescens*) a' talychei hegységben; a' kétpettyes pacsirta (*alauda bimaculata*), mellyet az igen rövid fark bélyegez; a' granátéví sármány (*emberiza granativora*), olly nagy körül belül mint a' citrom sármány (*e. citrinella*); a' caspiumi sármány (*emberiza caspia*), rövid, boltos orru; a' pterocles caspius, igen ritka; a' közép lile (*charadrius intermedius*), nagyságra közepett áll a' parti 's a' kisebb lile között; a' keskenyorrú récze (*anas angustirostris*), valamivel nagyobb a' telelő vagy is makkrcézénél. — A' *mászányok* (*reptilia*) közt is találhatnak több, Európában honos fajok; több egészen új a' perzsa határszélen fedeztetett föl, 's hihető, hogy ott még több új faj észrevétlen maradt. A' talychei umakk (*coluber*) fajok nyulánkságokkal tüntetik ki magokat. A' 40 ott talált faj közt újak: az ütcsíku gyík (*lacerta quinquevittata* *), a' podarcis irritans, rokon a' podarcis variabilishoz; a' kétcsíku szemhéjatlán (*scincus bivittatus*), rokon a' pettyes szem-

*) Talán *L. strigata* Eichw.

héjatlanshoz; az uromastyx fasciata *); Fischer' állábuja (pseudopus Fisch). A' nyaklós umakk (coluber collaris), 10—11 újni hosszu, 's lúdtoll-vastagságu; Ravergieri' umakkja (☉ Ravergieri), a' bogláros umakk (c. ocellatus) hasonló Eichwald' bogláros tyriájához 's majdnem háromszegű; a' rezcsés umakk (c. reticulatus), férges u. (c. vermicularis), és felleges umakk (c. nebulosus). Egy új nem is fordul elő, mellyet a' szerző ophisops nével illet, (különösen ophisops elegans), melly talán egy, Eichwald' caspiumi umakkjával. A' caspiumi teknősbékát (emys caspia) a' szerző Lenkorannál egy, 32. R. foknyi kénes forrásban találta; az európai teknősbékát (emys europaea) 2—3ezer lábnyi magosságon túl nem. — Harminczayolcz *halfaj* közt új egy sincs; a' caspiumi tenger csak a' tok (acipenser), sügér (perca), szemling (salmo), ponty (cyprinus), harcsa (silurus) és gobhal' (gobius) nemeiből valók; 's nevezetes hogy a' caspiumi tengerben, a' gobhal' néhány fajtát kivéven, nem lakik olly hal, melly édes vizekben is ne laknék; még a' rovarok (insecta) is, mint a' csíkbogár (dytiscus), a' vízsdóró (gyrinus), a' csibor (hydrophylus) itt találtatnak: minek okát ezen tenger-víznek, melly egyébiránt igen keserű; csakély sótartalmában kell keresni. Úgy látszik, hogy ezen tenger egyetlen egy saját terméket sem foglal magában; a' nagy oceanban olly gyakor (a' Fekete Tengerben azonban igen ritka) meztelen puhányok (mollusca) közül benne egy sem lakik, 's egy kicsiny korallt kivéve még az állatnővények (zoophyta) is teljességgel hibáznak. — *Rovart* 1009 fajt hozott a' szerző, mellyek közt új 256 van, többnyire bogarak (coleoptera); gyűjtettek némelly Meszkaországban eddig ismeretlen nemek is, (péld. siagona, parandra, megacephala). A' pikkelyszárnyúk (lepidoptera) közül sok, déli Franciaországra emlékeztet; a' többi rendű rovarokra, úgy látszik, nem volt ügyelet, a' névsor legalább hallgat rólok. — *Puhányokban* az ottani tenger, valamint füvenyes száraz vidéke, igen szegény; a' gyűjtött 15 fajt többnyire ismerjük; egy új van csak közte, a' havasi csigabiga (helix alpina) melly 10 ezer lábnyi magosságon lakik a' Kaukazon.

Látszik ezekből, hogy az utazók rövid idő alatt sokat tettek, 's a' tudományt valósággal meggazdagították; név szerint Ménétries' állatországi tapasztalásaira nézve ohajtandó, hogy a' legérdekeseb új fajok a' szentpétervári academia' ér-

*) Talán Stello caucasius Eichw.

tekezései közt bővebben leírva 's lemásolva kijöjenek. A' jelen könyvhöz kapcsolt 33 tábla a' benne előhozott fajok' geographiai elosztását mutatván, a' kaukazi faunának, 's más európai vidékekhez képesti viszonyainak érdekes általtekintését adja.

MAGYAR LITERATURA.

33. Legujabb jelenetek pesti novemberi vásár óta.

A' szépliteratúra' mezején legujabban *Garay Nepumuk'* Csatár című, Hunyadi J. korából vett hőskölteménye (Pest, Károlyi' nyomt. 8) vonta magára a' műbarátok' figyelmét. Almanachjaink' sorából az Urania 's Nefejejts elmaradtak, 's támadt a' két Auróra mellett egy kisebb „Vilma“ czímmel (Pozsony, 24rét.) novellai, lyrai 's dramai tartalommal. *Bajza'* Aurorájában (Pest, ifj. Kilian, n. 12. 425 l.) két víg, 's egy romános elbeszélés mellett *Vörösmarty'* első vigjátéka: A' fátyol' titkai (5 felv. versben 's folyó beszédben vegyest) 's Bajzától egy történeti rajz (Coriolan 's a' háborgó Roma) állanak; Lyrai darabokat Bajza, Czuczor, Garay, Székács stb. adtak. Az a' másik Aurora, mellyet a' cím szerint *többen* folytatnak (Pest, Károlyi, 16rét, 346 lap) ez úttal elbeszélésekben (ha eredetiekben nem is) gazdag; néhány régi vers mellett kitünő benne „Mohács“ czímmel egy költői elmélkedés. Figyelmet érdemlők még *Vajda Péter'* tréfás elbeszélései: „A' legszebb leány“ cím alatt (Pest, 8), 's *Jakab'* vigjátéka: „Falusi lakodalom“ (az academia' Eredeti Játékszíne' 3d. kötetében, Buda, n. 12). A' Lyrai költés csak *Gr. Teleki Ferencz'* verseivel (kiadta Döbrentei Gábor, Buda, 16) bővült, mellyekhez néhány leveleiből töredékek járulnak. Literaturatörténeti tekintetben érdekesek: *Gr. Gvadányi' Józsefnek* Donics Andráshoz irt levelei válaszaikkal (Nagyszombat, Wachter, 8). — *Fordítások*: Wieland' Abderitái, Erdélyi Károlytól (Pozsony, 8. 2 köt.); Musaeus' travestált regéi, Staut József által honosítva (eddig 2 köt. Pest, Károlyi, 8), az Ezeregy éjszaka' 18d. 's utolsó kötete (Pest, Károlyi, 12), Cato' erkölcsi páros versei (Pest, Beimel), 's Kotzebue' jelesb színdarabjai, fordítva többektől (Kassa, Werfer, 16rét) eddig 8. kötetben tizenegy néző v. vigjáték.

A' nyelvtudományt legujabban az academia két szókönyvvel bővítette, u. m. *Zsebszótára'* német-magyar részével (Buda, kis 8adrét, 53 $\frac{1}{2}$ ív, 3 oszlopra); 's egy *Philosophiai műszó-*

tárral (Buda, n. Sad.), mely a 'philosophia' mezején eddig elő, különféle régi 's újabb írók által próbálgatott műszavakat adja. *Székrenyesy Endre* az ismeretes „Tiszti írásmód” saját szavai“ 3d. kiadását nyújtja czélirányos bővítésekkel (Pest, Károlyi, n. 8), 's *Kunoss Endre* „Gyalulat“ cím alatt a' magyar beszédben és írásban használgatott idegen szavakat írta össze, azoknak megfelelő, már divatos, vagy ujonnan ajánlt magyar szavakkal.

A' *philosophia* folyvást parlagon hever. Csak egy, ide tartozó munkát említhetünk, de azt örömmel: Irány írta b. *Júsika Miklós*“ (Kolosvár, 8); jelszava: Virad, haladjunk! czikkelyei: bátorság; uri, aljas; kor; bal irányzatok; szenvedelmek; önn nyugtatások; köznép, népkegy; vítatások; illő; gyengédség; anglomania; enyém, tied; különösségek; gúnyiratok; góg; hiúság, dicsvágy; gazdálkodás, elmésség. Nevelésről *Spányik Glycer* irt, de latinul (Doctrina educationis, Buda, n. 8).

A' *hittudomány*' mezején három folyóírás tart fenn némi elevenséget; *Guzmics*' Egyházi Tára (eddig 6 kötet, Pest, Beimel' nyomt. kis 8., képekkel), a' Kovács Mátyás által kezdett, 's *Osvald Ferencz* által folytatott „Egyházi folyóírás“ (eddig 4 köt., Pest, Beimel' nyomt. n. 8.) 's a' *Salamon József* által szerkesztetett „Erdélyi predikátori tár“ (eddig 3. köt. Kolosv. 8. képekkel). Az Egyházi Tárnak legújabb (már a' folyó évben kijött, 6d.) kötetében folytatja Guzmics Eden, Religio, Egyház czimű darabjait 's a' Sambuga' leveleit; 's érdeklő a' hazai régiségek' minden barátjaira nézve a' pannonhegyi templom' története 's leírása *Szedertől*, 's a' nagy munkásságu Koller' rövid élete a' kiadótól. Általánosb érdekűek *Osvald*' folyóírása' utolsó füzetében *Vass*' történeti értekezése az egyházi birodalomról, 's *Jankovich Miklóstól* a' szentírás' öt különb és eredeti (-ból tett) magyar fordításainak megismertetése. Az erdélyi Pred. Tár' fő tárgyai egyházi beszédek 's agendák; e' helyt különösbem említendő a' kölcsönös tanítás' módjának rövid rajza oskoláink' állásához alkalmazva (I. köt.), 's *Bod Péter*' élete ('s képe *) III. köt.); a' 2d. kötetben álló, erdélyi evang.-ref. egyház' névkönyve szerint jelenen e' test-

*) A' kiadó, Szenczi Molnár Albert 17d. századbéli, nagy nevű magyar író' képe nek hozzá küldését kéri, hogy azt Molnár' életírása mellett adhassa. Örömmel terjesztem a' Tudománytár által is Salamon úr' hazafi czélu kérését.

vér hazánkbeli ref. anyaszentegyházban egy püspök alatt (Bodola János), 18 egyházi vidékben, mellynek mindenikében egy esperes, egy v. két jegyző 's egy igazgató van, 611 lelki pásztor sáfárkodik.

Jog- és országtudomány. Történeti tekintetben érdemelnek itt említést a' magyar országgyűlés' naplója 's irományai (Pozsony, Weber és Landerer, fol.) 's az erdélyi országgyűlés' naplója (csak augusztusig), jegyzőkönyve (most még csak január' 14ig) 's irományai (még csak oct. végeig; mind Kolosvár, az ev. ref. colleg. bet. fol.). *Császár Ferencz* Beccaria' classicus könyvét adja a' bűnök és büntetésekről, olasz után (Zágráb, Suppan, 8.), és *Srányi János* a' „Statusadósságok és statuspapirosok“ felől értekezik bővebben (Pest, Károlyi' bet. n. 8.).

A' *történettudomány*' buvárló ágát *Kovacsóczy Mihály* kívánja historiai zsebkönyvével (Arpadia, Ild. év, Kassa, 1835. Werfer. 12.) gyarapítani. A' folyó évi kötet' tartalma: II. Rákóczy Ferencz és Vay Ádám' emléke; a' kenezekről további vitatás; I. Apafi Mihály' emléke; Bálintitt (*Jerneynek* ez iránti kétségeit lásd az idei Tud. Gyűjt. Ild. kötetében); a' Forgácsok; Zrínyi János; Báthori Zsigmond; a' szentléleki vár; Zólyom; diplomaticai tarlózat; Kassa' történeteinek rövid évkönyve. *Gr. Kemény József* m. t. t. tagon kívül, ugy látszik, legmunkásb írója ezen honi zsebkönyvnek a' kiadó maga. A' külföld' történeteire is kiterjeszkedő *Klio* historiai zsebkönyvnek, mellyet prof. *Szilágyi Ferencz* szerkeztet, a' folyó évre hirdetett kötete még nem érkezett meg Pesten. — A' fáradhatatlan *Fejér György* ez év' elején berekeszté 30 kötetnyi magyarhoni oklevéltárát az arpad-anjoui ház' korabeli kötetekhez adott mutatókötettel (Index codicis diplom. Hungariae ecclesiastici ac civilis, stirpis arpadiano-andegavensis, ab anno 1301—1400. — Buda, egyetem' nyomt. n. 8.). — Fordítások: Nevezetességek a' világ' köz történettudományából, Bredow után (Pest, Eggenberger, 8.); *Magyarország' történetei* rövid előadásban a' hazai ifjúság' számára (Pest, Eggenb. 8.); a' *Zsidó nemzet' történetei* és ritka szokásai, Buxdorf János után (Pest, Beimel, 8.); 's *Napoleon császár' élete*, magyarítva Illés és Szekrényesy által (Pest, Károlyi, 8. 5. füzet). — A' nyelv' és literatura' történetét becses adatokkal gyarapítja *Horvát István* a' Tud. Gyűjt. jelen évi folyamatjában.

Az országismeret 's földírás' körében kevés van, mit említhetünk. Magyarországi geographia gyermekek' számára legujjobban Pozsonyban jelent meg (Bucsanszkynál, 8), 's Pesten

az Albaché fordítva *Gegő* Nicephor által (Müllernél, 8.) amaz 12, ez 56 kr. — *Staut* Rosenberg' könyvét fordítá: London és lakosai jelen korunkban (Kassa, Ellinger, 8.).

Mathematicai tárgyú munka az academia' költségével készült legközelebb Londonban, t. i. *Babbage'* teljesen hibátlan logarithmainak 3d. kiadása *Nagy Károly'* magyar bevezetésével. Vannak példányok angol, német, sőt mind a' három nyelven, minthogy a' könyv külföldön is árultatik; 's fejeér, sárga és zöld papiroson, mint kinek kinek szeme jobban szereti.

A' *természettudomány* legparlagabb szokott nálunk lenni; 's jelenen is egy, a' Halley' üstökösét tárgyazó munkácskán (ford. *Staut*; Kassa, Werfer; 8. rajzokkal) kívül nincs semmi. Így az *orvostudomány'* körében is csak *Lóståiner* munkálkodott, orvosi tanítást adván a' hirtelen veszedelmet okozható betegségekben való serény segedelemhozásról, a' sebésztanulók' számára (Pest, Landerer' bet., legnagyobb 8rét). Diætetikai tartalma *Vajda Péter'* írása a' férfiaságról (Kassa, Literaturai Intézet. 12.).

Annál jobban miveltetik a' *gazdaságtudomány*, külön ágaiban. *Burger'* jeles munkáját: a' Mezei' gazdaság' kézi könyvét, Csicseri Elek fordította (2 kötet, Kassa, Werfer, n. 8rét). Az ismeretes Aranybánya újra jött ki 2 kötetben illy czimmel: Az őszinte és hasznos házi barát, városi és falusi gazdák' és gazdasszonyok' számára stb, összegyűjté Zádor Elek (Pest, Heckenast, 8rét); *Leibitzer János* a' „Földművelést“ adja (Pest, Hecken. 8.), egy *névtelen* a' széna nélkül 's igen kevés zabbal való lóételesnek ujonnan fölfedezett módját“ (Kassa, Werfer, 8.), ismét egy *névtelen* „Új általános kertészkönyvet“ (Kassa, Literaturai Intézet, n. 12rét képekkel), *Némethy József* a' szüret, borkészítés és borral bánásról értekezik (Pest, Hecken. 8.), *Kesselbauer Károly* a' tokaji borról, és a' tokaji bor-kereskedésről közli észrevételeit (német. és magyarul, Kassa, Werfer' bet. 8.); továbbá, ugyan Werfernél (Kassán, n. 4rétben, képpel) jelent meg egy „Mindenkori tőkélyes erdei és vadászati kalendárium, melly az erdőszet és vadászat körül minden hónapban előforduló foglalatosságokat magában foglalja; *Leibitzer* a' „Méhe-, selyembogár-, disznó- 's baromfitevényést“ , 's ismét az, a' „gazdasági könyvtartást“ adja (mind kettő Pest, Heckenast, 8rét).

A' *művészségek* közül, a' hangászatnak nyertük most theoriáját: „Magyar Apollo“ czím alatt, számos példákkal, *Bartay András* által (Pest, Kár. bet. n. 8.).

Az *időszaki sajtó* évről évre munkásabb. I. Politicai, 's velők járó melléklapok : 1. Hazai 's külföldi Tudósítások, és Hasznos multságok; 2. Erdélyi híradó, és erd. társalkodó; 3. Jelenkor és társalkodó. A' bécsi Kurir' további sorsa még nincs eldöntve. II. Tudományos folyóirások; általánosak : I. Tudományos Gyűjtemény; 2. Tudománytár. A' Felső-Magyarországi Minerva ez évre még nem jelent meg. Külön tudományos folyóirásai már csak a' hittudománynak vannak, mellyeket e' czikkely alatt említtem. III. Szépliteraturai folyóirások : 1. Regély és Honművész, képekkel; 2. Rajzolatok a' társ. élet és divatvilágból. IV. Közhasznú folyóirások : 1. Fillértár, képekkel; 2. Vasárnapi ujság. — A' három széplit. és két historiai zsebkönyvek a' magok helyén voltak említve.

VEGYES KÖZLÉSEK.

H I D É P I T É S.

A' LUGOSI IVLÁNCZHID KRASSÓBAN.

A' lánchidak délamerikai találmány; eleinte arra szolgáltak, hogy rajtok mély hegyörvényeken lehessen általgyalogolni; 's kötelekből és fából, néha vaslánczból is készülve, már igen korán divatban voltak. Nagyban legelőbb Angliában alkalmaztattak; 's midőn Brown kapitány 1820ban, közel a' berwiki kikötőhöz a' Tweed folyón által egy 77 bécsi öl hosszúságú lánchidat épített volna, ezen építésmód a' continens' figyelmét is magára vonván, nem sokára enthusiasmusra gerjeszté a' mívelt Európát. Az építészet általa egyszerre egy nagyemű találmánnyal gazdagodott; 's lehetséges lün folyamokat 's örvényeket, kőnél 's mortálnál tartósabb anyaggal, 's középoszlopok nélkül, általhidjalni *). A' continens' tapsát nem sokára itt is ott is ezen jeles angol építmények' utánzásai követték, mellyeknél híven megtartott a' forma 's az elv a' vasrészekre nézve, mellyeknek viselő ereje pontosan megvizsgáltatott; de a' tornyokra és gyámoszlopokra nem fordíthatattak angol summák 's így az a' figyelem

*) „*Általhidlalá* a' Dunát Pestnél“, így ír Heltai, a' maga krónikájában, 1575ben; (I. a' győri kiadást, 2d. kötet. l. 384). Szerk.

sem, mellytől az illy hidak' biztos volta függ. Ezen hiánynak kell egyedül tulajdonítani a' Szála' vizén, München-Niemburgnál épített lánczhyd' Jeomlását; Párizsban azon szajnai lánczhyd'nak még megnyitvatása előtt történt elbontatását, melly az Esplanade des invalides 's az Elysiumi mezők közt épült; Bambergben a' Regniczen épített, 's több egyéb drót- és lánczhyd' oszlopainak hasadásait. A' vasrészek egynél sem fogyatkoztak ezen hidak közül.

Illy szerencsétlenségek, 's az a' rengés melly ezen hidakon tapasztaltatott, midőn rajtok valamely teher mozgott, 's melly a' rajtok járókban némi båtortalanság' érzését gerjeszté; a' hidpálya' tetemes ingása, sőt fölemelkedése nagy viharok' idején, mi által a' támpontok' szilárdsága felette nagyon szenved: ezen építmények' hitelét csökkenteni kezdék; 's ezért olly helyeken, hol örök járás kelés van, mint péld. két népes város közt, nem nagy kegyelemben állanak. Másfelől azonban hatalmasan védik e' hidakat a' meinei, hammersmithi 's egyéb helyes lánczhyd' példái; mindazáltal becsök kétség kívül nagyon öregbednék, ha minden érezhető ingásnak és emelkedésnek tökéletesen elejét lehetne venni.

Mind ezeknek megfontolása a' ruszkai *) bányaegyesületet, olly vidéken, hol tetemes zuhatagok (torrens) találtatnak, mellyek semmi hidlábakat medreikben meg nem szenvednek; arra határozá, hogy Renner Károly pesti lakatos mester' javaslata szerint, ki jó ideig a' bányaegyesület' szolgálatában állt, a' ruszskabányai lakatosműhelyben egy, 15' bécsi láb hosszú 's 4 láb széles hidmintát készítetne, melly két, kúpából (Kasten) szerkeztetett ívből 's 12 függő rudból áll, Ruszka bányahelyben egy árok felett fölállítatott, 's 60 mázsányi tehernek, midőn próbáltatnék, ellent állott.

Ezen hordozó tehetsége mellett is, e' gyaloghidnak közlelbbi megtekintése 's a' megterhelhetés' ismétlése után több rendbeli aggodalmak támadtak; a) attól kelle félni, hogy egy illy szabadon álló, de jóval hosszabb ív, melly kicsiny bassissal csak végpontjain nyugszik, minden egyéb támogatás nélkül oldali irányából könnyen kitérhet, 's így el is törhetik. b) Azon rugós (elasticus) függő rudak, mellyekbe a' hidpálya szabadon be van akasztva, mind a' függirányos rengések, mind a' földirányos ingás ellen gyenge kezességet nyuj-

*) Ruszskabánya, Russberg, a' bánsági határőr-vidékben fekvő bányahely, mellynek szomszédjából Ferenczy szedi a' magamárványait.

tottak. c) Midőn egy vagy más hidpályavégen nagy nyomás történt, az ellenkező hidvégen az egyes kúpák fölfelé tágulni fenyegetőzének. d) Világos lón hogy, nagyobb hidakhoz a kúpák aránylag nagyobbra öntetvén, a szükséges öntöttvas költsége egyfelől tömérdekre nőne, de illy nagy kúpák, közönséges vasöntőkben nem is készülhetnének. Illy aggodalmak nem látszának ezen építésmódnak kedvezni; azonban folyvást szem előtt tartván a' kitüzött czélt, egy esztendő mulva, midőn a' Karánsebesről Lugosra szolgáló úton a' Csuka' patakján hid' építése határozatnák, a' bányaegyesület ajánlkozott Krassó vmegye' rendeinek egy illy vas ívlánczhyd' építésével, a' javaslatban volt kőhid' helyébe. A' rendek, az egyesület' kezessége mellett, elfogadák a' tervet, 's annak kivitelét valódi hazafiúi részvétellel elő is mozdították.

A' lugosi hid' építése megkezdett, 's hogy a' sejdített hiányok iránt bizonyosságot nyerjünk, a' hid, készülése' helyén felállítatott, 's valósággal az előre látott hibák tapasztaltatván, azok az által mellőztettek el, hogy két ív helyett négy készült, 's ezek ugy helyeztettek hogy ketten ketten vas bonczokkal (Spange) mind végeikkel, mind pedig peripheriájokban öszveköttetnének, mi által az ívek nagyobb basist nyernek. Hol a' sinus versus nagyobb, ott két ív helyett négyet vagy többet is lehet így egy egészszé összekapcsolni, melly aztán minden egyéb gyámolgatás nélkül fenn állhat, 's az íveknek helyökből kitérésétől nincs mit félni.

A' rugós függő rudakhoz merő oszlopok 's mellékeltettek, mellyeknek alapja olly széles, hogy azok, minden támasz nélkül, magokban megállhassanak. Ezen oszlopok talpokkal az átalgerendákhoz csavaroltattak (srófolttak), főtéjökkel (capital) az íveket támogatják; mi által nem csak az ívek' helyzete biztosítatott még jobban, hanem a' függőleges rengések is némi részben megelőztettek; egészen mindazáltal ezek csak olly keresztköttők (Kreuzbänder) által távolíthatattak el, mellyek a' merő oszlopokat, a' szorító lánczokat (Spannketten) 's az íveket kölcsönösen öszvekapcsolják. Szintígy a' földirányos ingás is, melly a' hidpályára lépéskor olly tetemes lett, hogy a' rajta menők elesnének, 's az ívek öszszetörnének, fekvő, hasonlólag merő keresztköttők által orvosoltatott. A' kúpák' tágulása, a' hidfőkben megerősített, 's a' kövgványok' (segmenta circuli) külső körén elmenő lánczokkal tétetett lehetlenné. Észre vétetett az is, hogy az ívek, olly kúpákból formálva, mellyek felül 's alul is nyíltak, koránt sem bírnak azon szilárdsággal, millyet a' cylinderek-

ből készítés ígér; a' miért is azon 120 lábnyi hosszú hidnak, mely a' mehádiai fürdőkhöz közel a' Cserna' vizét fogja áthidálni, cylinderekből építése javaslatot; 's e' javaslat, a' bányaezjesület' kezessége mellett, a' hadi kincstár' részéről, 1834. december' 18., B. 4544 alatt költ határozásnál fogva, el is fogadtatott. — Azt kellett még kifürkészni, milly erejűek legyenek a' kúpa-falak, a' szorító lánczok 's a' függő rudak; 's erről alább szólándunk; miután a' hid' állató részeit, az ide mellékelt rajzra való hivatkozással, el fogtuk számlálni.

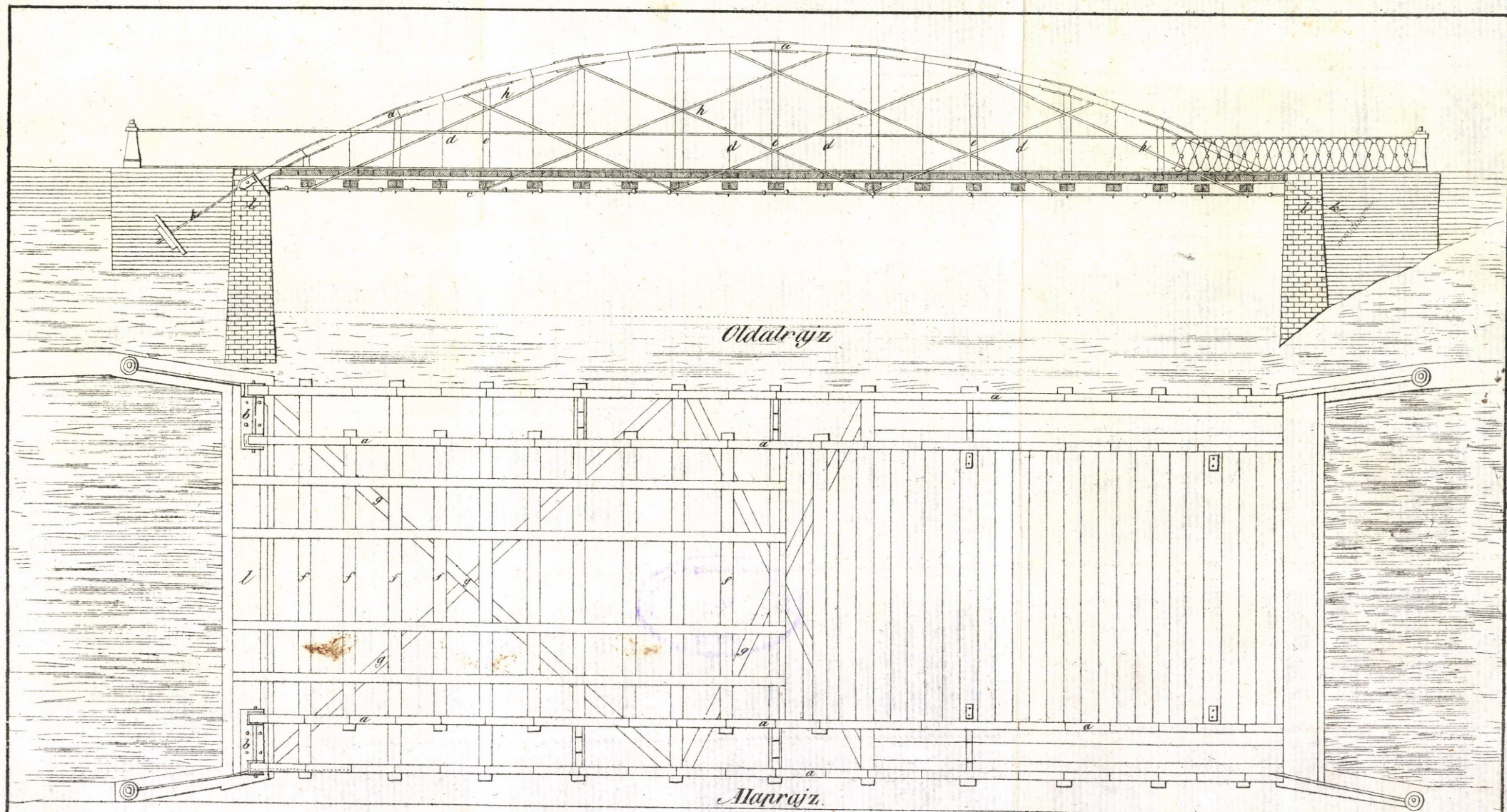
A' hidnak fő alkotó részei: 1. azon négy ív, melyek mind a' hid' oldalrajzát, mind annak alaprajzát mutató képen *a*-val jelelvék. Állnak ezek a) három lábnyi hosszú, öntöttvasból készült, 's az ívtan' (Bogenlehre) szabályai szerint görbített kúpákból, melyek végeiken harántfalakkal zárvák; b) csavar és anyacsavarokból, melyekkel a' kúpák egész ívvé összeköttenek. c) A' kúpák' visszaható erejének nevelésére, az íveknek teljes egyenbe hozására, 's minden aggodalom' megelőzésére, melyet öntöttvas-testek hirtelen légmérséki változásokkor támaszthatnának, minden kúpa veres izzótűznek tétetett ki, hirtelen meghűtetett, 's fával béleltetett ki, mely kilúgozás és sütés által minden nedvességeitől megmentetett.

2. Négy, öntöttvasból készült válu (Schabotte; *b*) a' kőből rakott hídfőkön nyugszik, melyekben mind az ívek, mind a' lánczvégek megerősítvék. A' válu' falai likakkal vannak ellátva, melyeken zárszegek mennek keresztül, az íveket és lánczokat összekötök; ezen likak monyorúak (oval), hogy ékek' segedelmével a' szeget helyéből elmozdítani, 's a' láncz-íveket megfeszíteni, vagy rajtok tágítani lehessen.

3. Négy szorító láncz (*c*), melyeknek órakerék-ízei úgy alkotvák, mint minden egyéb lánczhidaknál, csak hogy a' köt-lemezek (Verbindungsblätter) szintolly magosak, mint a' hosszú láncz-ízek.

4. Huszonnyolcz függő rud (*d*), melyek az íveket és szorító lánczokat összekötik. Felül a' rud villaformán végződik, 's két lyukán átmenő szeggel az ívhez van erősítve; alul egy csavarral van ellátva, mely egy, két felül felhajtott öntöttvas lemezt szorít a' szorító lánczra, mi által a' hidpályának a' függő rud által hordozandó része megfeszíthetetik.

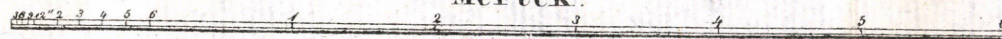
5. Huszonkét oszlop (*e*), melyek az íveket a' megkívántatott függőleges helyzetben tartják, az íveket három lábnyi hosszú lemezzel támogatják, 's alsó végükkel a' gyámgerendákhoz vannak csavarolva.

Oldalrajz

Alaprajz.

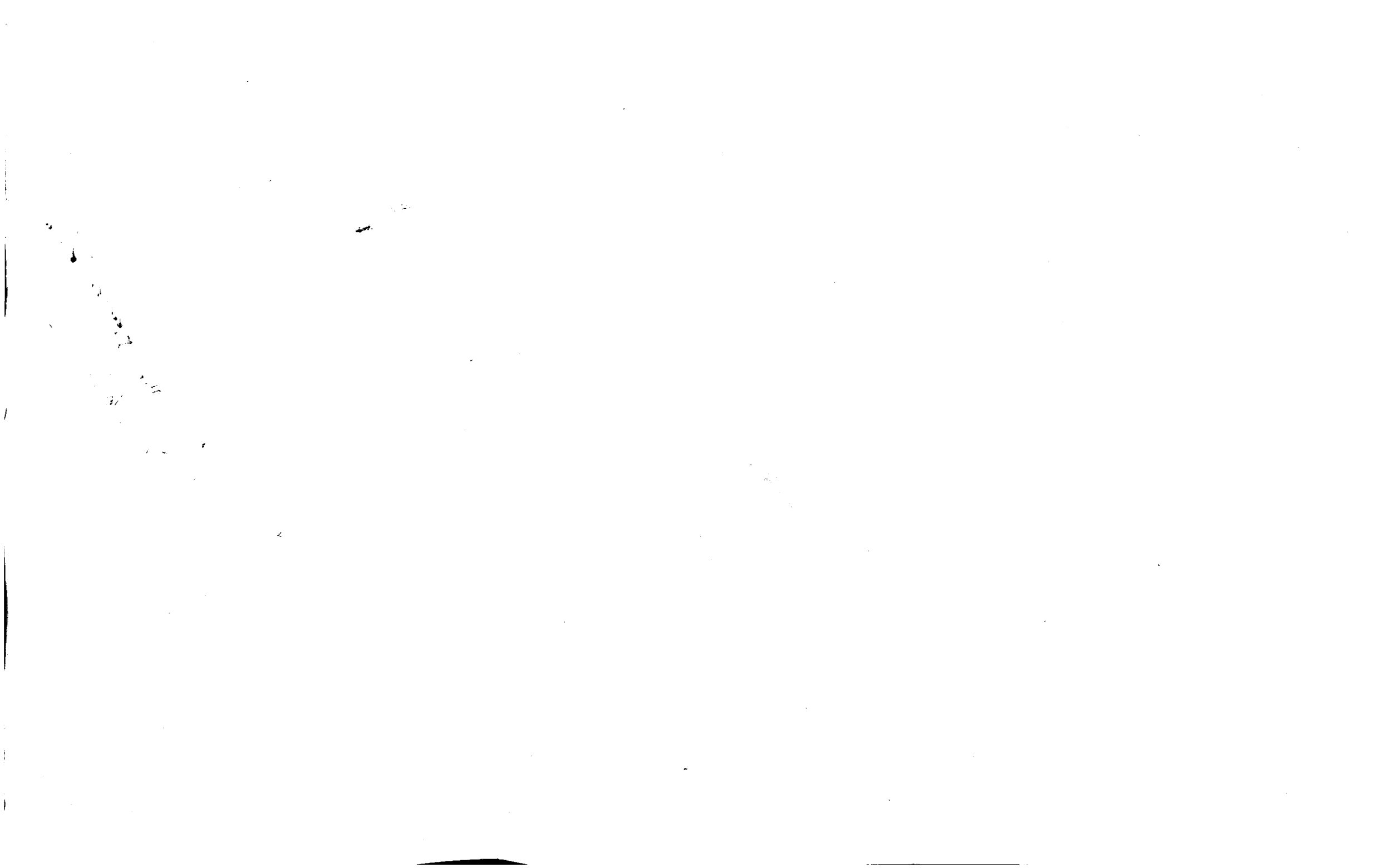
Mérték.

A LUGOSI IVLÁNCZHID
 Krassóban.

Tudománytár, V.

Nyomt. Schmid.

6. Nyolcz hosszú és hét rövid gyámgerenda (*f*).
 7. Három darab kereszt (*g*).
 8. Harminczkét fiókvas (*h*).
 9. Négy lánczkötő (*i*).
 10. Négy biztosító láncz (*k*), melyek a' válukat a' hidfőkhöz erősítik.
 11. A' hidfők (*l*), vagyis talpgyámok.
 Annak kipuhatólására, mely elvek szerint kelljen a' használt anyagok' erejét meghatározni, mind állandó, mind történetes megterhelését kell kiszámolni. Az állandó teher a' következőkből áll:

a' négy szorító láncz' terhéből	2065	font
a' függő rudak',	—	1320 —
az oszlopok',	—	1800 —
a' fiókvasak'	—	1400 —
a' pályacsavarok'	—	460 —
a' jégvárítók'	—	800 —
a' gyámgerendák'	—	6600 —
a' hidgerendák	—	4800 —
a' kereszték'	—	3600 —
a' hidfa'	—	20700 —

Összesen 43,545 font

A' történetes teher az, mely terhelt kocsik, lovas vagy gyalog katonaság' marsozása által ered. A' legnagyobb súly ezek közül az, melyet gyalogság' marsozása okoz, 's egy négyszögöltre 12 embert számítván, vagy is 15 mázsát, az egész hidpályán leszen 600 mázsa, melyhez az állandó teher (435 mázsa 45 font) hozzá adván, a' lehető legnagyobb megterheletés leszen 1,035 mázsa 45 font.

Ennek kifürkészése után már most azt kell vizsgálni, mennyi visszaható szilárdsággal kell bírni egy kúpának, mely ákként tekintendő mint boltozatban egy kő: ennél fogva mind a' függőleges, mind a' földirányos nyomás meghatározandó, mely a' kúpa' falaira hat: mely erőkből a' diagonális nyomás a' szerint mutathatik ki, ha a' földirányos nyomás egy egyenes szegű háromszeg' egyik catetusának, a' II dik kúpa' függőleges nyomása pedig az egyenes szegű háromszeg' másik' catetusának vétetik, miből a' végcylinderre tett egyetemes nyomás = $\sqrt{H^2 + Z^2}$. *H* hasonló egy prismához melynek hossza a' boltív' felméréje (Halbmesser), sokszorozva egy kúpa' fenékszínével (Grundfläche); 's ennél fogva = 7308 font; és *Z* hasonló egy kúpa' súlyához = 45 font, a' lehető legnagyobb megterhelés' illető részét hozzáadván,

felosztva a' kúpák' számával $= \frac{1035.45}{88}$, sokszorozva 11-gyel, t. i. azon kúpák' számával, mellyek az ív' közepéből a' végkúpákra hatnak $= 12947$ font', sub stil. $\sqrt[2]{7308^2 + 12947^2}$. Ezen fejtegetésből látszik, hogy minden ív' utolsó kúpájának 14867 fontnyi súlyt kell hordania.

Ha már most azon két hosszú falnak, melly a' kúpákat képezi, keresztmetszési színe (Queerschnittsfläche) tekintetik, vastagságok $\frac{1}{4}$, magosságok 6 újnýt tesz; 's ha Karsten, Rondelet, Renier 's egyebek' vizsgálatai szerint azt teszszük fel, hogy egy négyszegűj öntöttvas 1400 mázsányi vizsgálható erőt bír; mind a' két kúpafal, mellyek' keresztmetszése 3 négyszegűj, 14867 fontnyi megterhelhetés által is kevcset fog szenvedni.

Mindenik kúpaív alatt egy láncz fut végig, melly talpgyámok (Widerlage) helyett szolgál 's mellyeknek ereje azon esetben, ha a' kúpák szabad ékek volnának, 14867 font $\times 2 = 29734$ fontnyi absolut erővel kellene hogy ellent állhassanak; de, mivel az említett fél újnyi láncz, 's szinte fél újnyi keresztmetszésű négy csavar a' kúpák' tágulását egy újnyi keresztmetszéssel akadályozzák; 's az absolut erő' megkísértése után egy négyszegűj öntöttvas' keresztmetszése veszedelem nélkül elbir — előre bocsátott próbálás után — 300 mázsát: ezen láncz, két újnyi keresztmetszésével minden munkálkodástól fel lenne mentve, ha minden egyes vasrész nem volna teljes egyenlőséggel számba véve, mi szerint minden keresztmetszési újnknak 9911 $\frac{1}{2}$ fontot kell hordani.

A' huszonnégy függő rudnak együtt 103545 fontot kell hordani; mindnyájoknak keresztmetszése együtt 14 új, 's így egy új' keresztmetszése 7396 fonttal van terhelve.

A' téglából rakott talpgyámokon vagy is hidfőkön nyugszanak az öntöttvasból készült talp-egyesületek, mellyekbe az ívvégek 's a' szorító lánczok erősítvék, 's így azok 103545 font függőleges nyomást 's az egytetemes ívsúlyt 5060 fontjával, együtt 108605 fontot viselnek.

A' fenékszín, mellyen ezen egész teher fekszik $= 10960$ négyszegűj. Eitelwein szerint jó téglakövek' vizsgálható erősségének viszonya egy négyszegűjra 1124 font, 's így 10960-é $= 123190,40$ font.

Minekutána ezen híd a' Csuka' patakján Lugos mellett elkészült, ereje az által próbáltatott, hogy nyolcz, két két ökrös és téglákkal megrakott szekér 's 60 ember egyszerre átbocsátatott rajta; 's azóta ezen igen járatos uton napon-

ként számos utazó kocsik, 's a' legterhesebb szekerek járnak ezen ivlánczhidat a' nélkül, hogy az, 1833ban júniusban történt megnyitattása óta legkisebb javításra is szorult volna. Az elv, melly szerint e' hid épült, áll. Az annyira félelmes ingás, a' legerőszakosb szélvész által — millyen kevéssel annak megnyitattása előtt volt — történhető fölemeltetése a' hidpályának egészen el van mellőzve; 's így ezen hiddal a' feladás föl van oldva azon aggodalom' ellenére is, hogy csak hosszú, 's így nehéz hidpályák állhatnak ellent sebesen elhaladó terhelt kocsik' és 'szélvészek' behatásának. Csak szépség' tekintetében nem egészen kielégítő ezen építmény, minek oka az, hogy az nem előre minden oldalról megállapított terv szerint készült, hanem készülék közben különféle változásokon kelle az egésznek keresztülmenni.

E' közlést egyenesen Hoffmann testvérek és Maderspach Károly uraknak, a' ruszkai bányaegyesület' tagjainak, köszönjük.

HISTORIAI NEVEZETESSÉGEK.

HUNN MARADÉK A' HELVETIAI HAVASOKBAN.

Második közlés.

Az első közlésünkben (Tudománytár III. köt. I. 230) említett *hunnok' barlangján* kívül még az is megérdemli figyelmünket, hogy a' Mont-Cervin' (Wetterhorn) tömördek obeliscusa mellett egy más *hunnkő*-nek (Hunnenstein) neveztetik. Alap nélkül, történetesen, e' két név nem születhetett. De lássuk tovább utazónkat. „Vándoroltunkban, u. m., a' grimenzi patak mellett egy roppant szikladarab alatt egy kecskeólra akadtunk, hol egy fiatal nyájas pásztor, az első valóságos hunn maradék, kit e' vidéken láthattunk, egy kis kecsketejjel kínált meg. Arczvonásaiban semmi feltűnő, egyetemes kifejezése megelőző jószág. De nyelve felette idegennemű. Nem volt az sem francia, sem olasz, ámbár e' két nyelv' gyakori hangjaival. A' tejet *lhassie*-nak nevezte, a' havasi rózsákat, mellyek nagy bokrokban virágoztak kunyhójához közel, *schussie*; a' szomszédban lelt, neki mutatott alabastromot *Pezza biack*, kecskéit *tchiehwa*, kunyhóját *kibick-kass*, a' patakot *wodas*, a' hegyeket *starr*, a' jegest *glisch*, a' fákat *rhabin*-nak. Kalaúznunk, ki el tudott ezen emberrel beszélgetni, tolmácsolta ennek feleleteit. Ettől tudtuk meg, hogy kecskéivel három négy hónapot tölt e' magányban, 's ezen idő alatt csak ritkán lát embert, kivévén, ha valami pásztorcsalád kü-

zelít kecskeólahoz, millyen neki e' vidéken még vagy hat vagyon. Csak egyszer jár be hetenként Grimenze faluba kecskesajtot árulni, 's egy úttal földialmát és sőt vásárlani, minthogy tejen és sajton kívül egész nyáron által, egyébbel nem él. Megkináltuk borral; nem kellett neki: ellenben cseresznyevizünk jól esett neki, de ebből is keveset ivott. Köszönetül egy darabig elkésért bennünket a' jó ember Grimenze felé, melly a' „col des Torrents“ hoz három órányira esik, 's az anniviersi völgynek egy kisebb, mellék völgyében, melly nevét a' falunak köszöni, fekszik, 4030 lábbal a' tenger' színe felett“. A' falu' szűk utcájában egy emberrel találkoztunk, ki elég értelmes franczia nyelven kérdezett mit ohajtunk; 's midőn megmondtuk hogy étel kellene, örömmel tudósított, hogy azzal szolgálhat, mert egy rokona meghalván, épen most fog *halotti tor* tartatni. A' temetésnek már vége volt, de annyit megtudtunk kalauzunktól és grimenzei emberünktől, hogy az nem egyéb mint romai-katholika szertartások' 's némi pogány szokások' vegyülete, mellyek a' többi europai polgárisodott népek' szokásaival feltűnőkép ellenkeznek.“ (Ezt itt nem adjuk elő, minthogy célunkra semmi érdekest nem foglal magában). A' tornál jelen voltak' arczai senem kitűnők, senem kellemetlenek. Oly kalnuk kép, millyen ama' sioni parasztasszonyé volt, itt egy sem volt. Majdnem mindnyájoknak világos kék vagy szürke, zöldesbe átmenő szemeik, szőke vagy barna hajaik, széles csontos homlokok, kissé magas járomcsontjaik, közönséges orraik, széles állok, vastag nyakok és kiálló vállaik voltak. A' férfiak' közép nagysága mintegy 5 láb 2 új, az asszonyoké mind 5 láb alatt. Grimenzének mintegy 250 lakosa van, kik, mint állítatik, legkevesbbé vegyültek össze másokkal. Ezen falu, ugy mondják, csak a' 13d. század óta áll fenn, miután, egy, ugyan illy nevű, de jobban délnek fekvő falu hegyomlás által elborítatott. Majdnem minden lakosok megmenekedtek, minthogy ezen esemény jóval elébb egyes szikladarabok' leszakadása által megsejtetett. Az új Grimenze az egy órányira fekvő, Visoye nevű fárás helység' fiókja. Víg, életszerető népe sem nagy gondokat, sem mesterséges szükségeket nem ismer. Utazók iránt megelőzők, szolgálatra készek; de kedveskedésöket inkább mozgásaikból, mint nyelvökből érthetni meg: ez az idegenre nézve teljességgel érthetetlen, 's csak igen kevés férfi (asszony egy sem) tudja gondolatait tört franczia nyelven előrebegni.

Az egész anniviersi völgynek (7 faluban 's néhány tanyában) mintegy 1700 lakója van. Visoye-ban, melly úgy szólván a' főhely, az utazók a' papnál szálltak, de kitől semmi felvilágosítást az e' vidéki huun maradékról nem nyerhettek; hanem kérésökre a' tisztelendő úr egy öreg visoyi lakost hívott vacsorára, kitől véleménye szerint a' völgy 's annak lakói felől a' legteljesebb közléseket lehetett várni. Azonban az öregnek elbeszélése sem foglalt sokkal többet magában, mint a' mit már felebb hallottunk.

„Eleink — úgy monda — kik itt letelepedtek, ázsiai katonák voltak, a' hunnok' hatalmas népéhez tartozók, kik Etel vagy Attila királyok és vezérek alatt, egész Európát átkalandozák, 's minden népeket meghódítottak. Haza tért, egy része ezen hadnak, mintegy 200 vitéz, a' seregtől elvágatott. Ez Piemontban, Aosta' völgyében, történt. Nem értvén az ide való nyelvet, 's eltévedve, több hetekig a' hegyekben bujdosnak, 's a' völgyi lakók által üldözötve, mindig magasb és magasb vidékekbe vonultak, míg a' Herin-völgyében rést találván, imez, akkor egészen lakatlan vidékbe jöttek. Itt letelepedtek, 's minthogy csak kevés asszony volt velök, a' tournanchi, pellinai és diemói völgyeket (mellyek ezen hegyeken túl vannak) éjjel megrohanván, néhány tuztat asszonyt hoztanak magoknak, bizonyosak lévén, hogy hó és jég mögött amazok nem merendik fölkeresni. Legelső illy telepjeik Grimenze és Ayer voltak, mellyek régi neveiket egész maiglan megtartották. A' többi helységek jóval később támadtak, miután a' népség a' Róna' völgyéből történt bevándorlások által megsaporodott; 's ekkor épültek aztán Luc, Visoye, St. Jean, Im Fang, Vercorin 's más helyek, 's a' sioni püspök azokat keresztyén hitre térítette. Mert eleink pogányok voltak, kik mindenféle bálványokat imádtak, 's nekik állatokat vagy embereket áldoztanak. Azt mondják, hogy most hat vagy hét száz esztendeje, mióta ezen völgy a' sioni püspöknek hódolt, 's keresztyén hitre tért. Azóta legtöbb ós szokásaink elenyésztek, 's a' mellyek születés', lakodalom', halálesetek', a' tavaszi 's őszi ünnep' alkalmával még fenn maradtak, évről évre többet és többet vesztenek eredeti tartalmokból, annyira, hogy alig hasonlítanak már azokhoz, mellyeket ifjúságomban láttam. Ötven hatvan esztendő mulva hihetőleg nyomok is el fogott veszni.“

A' következő, ide tartozható adatokat találjuk még a' névtelen utazó' közléseiben. Az anniviersi *) völgy, német és

*) E' név egy régi szótól látszik eredni, melly annyit tehetett mint: körös körül elzárt.

francia nyelvet zagyváló népek között fekszik, 's így számos idegen szók és szófélmódok vegyültek a' régi hunn nyelvbe, míg a' francia *patois* rajta erőt vett, 's olly dialectust szült, melly keménységre és rozshangra a' legvadabbakhoz tartozik. A' lakosokban sok kereskedő szellem van, 's a' mi különös figyelemre méltó, felette nagy hajlandóság a' kóbor, változó élethez: miért ők alig tudnak egy egész telet ugyan azon házban kihúzni, nyárban pedig lakásokat háromszor négyszer is változtatják. Minden illy kivándorlás családotul, marhástul, 's bútorostul történik; 's egy más kunyhóba költözés mindig lakomával jár, melyre barátok 's szomszédok mindenkor vendégszeretettel hivatalosak. — Így az ayeri völgyben (melly az anniviersinek felső része) számtalan egyes lakásokban, kunyhókban egész családok valóságos nomád életet élnek: t. i. egy háznép 12—16 ólt is bírván, ezek körül rendre ellakik.'

Megjegyzendő még Chippis falu is, hol az Usenz' vize a' Rónába szakad, 's melly 1650 lábnyra fekszik a' tenger felett. Lakosai egy ahhoz nagyon hasonlító nyelven beszélnek, melly az anniviersi völgyben divatos; miből hihető, hogy a' két népség egykor összekeveredett. Különböznek nyelvökkel az egész környék' lakóitól, név szerint Chaley közel faluétól, mellynek a' csippisi közönség fiókja. S. F.

AZ ÉRSEKUIVÁRI BÉKEKÖTÉS. — MAGYAR NYELV' ORSZÁGOS
DIVATA.

A' Luczenbacher által Tudománytárunk' III. köteté' 233d. lapján említett érsekujvári magyar békekötés, Katona' Historia Criticájában áll (XXVIII. köt. I. 792 's köv.). Érdemes leszen azt itt azon hasonpárral együtt adni, mellyet a' bécsi császári udv. és házi titkos levéltárban levő eredetiről híven leírva velünk Gévay Antal, az udv. könyvtár' alőre 's m. t. t. I. tag, közlött. Látni való a' két textus' öszve hasonlításából, hogy a' két eredetit két, külön vidékbeli ajku 's külön írásmódhoz szokott kezű magyar írta. Különböztetésül a' Katona' textusa álló, a' bécsi pedig *dőt* betűkkel van szedve. Rövidség' okáért a' latin kezdetet elhagytuk.

Legh előszer az véghezeödet, hogy Romay Czaszar
Legh előszer az uigezödeh hofi Romay Chaszar
eö Feülsege, es az Orszaghok az mellek az Bechy weghe-
eö Fülge *), es az orszagok, az mellek az Bechy uige-

*) Itt, 's mindenütt, hol kurtítás van, kihagyásjelet kell gondolni.

zesnek, es bekeseghnek weghezeseben egyben kötettek maghoznek es bekeseghnek uegezeseben egyben kötettek magokott, es az kett Czaszar keözett walo bekeseghett megh ereökat, es az ket Czaszar közöt ualo bekesegeth megh erösetettek ugy minth Magyar es Czeh Orszagh, Felseö es also setettek, ugy minth Magyar es Czeh orszagh, fölsö es Also Austria, Styria, Carinthia, Carniola, Morwa, Siliesia, feöl-Austria, Styria, Carinthia, Carniola, Morua, Sylesia, fölseö es also Luzatia Orszaghok newekell, Matthias Herczegh sö es Also Lusatya, orszagok neuekell Matthias Herczegh Vrunck eö Feölsegehe által, mintt arra adatott hatalommal Vrunck eö Fölge által, mintt arra adatott hatalommal walo szemel es Magyar Orszagnak Gubernatora által el bo-czattassanak az kik az etczer el weghezeödettt Zittwa torkan chattassanak az kik az egyszere el uegezödettt Sithwa Torkan walo bekeseghnek modgia szerinth elweghezenek mindenekett ualo bekeseghnek modgia zerint mindeneket el uegezenek, az portán. Massodszor az mi keüwetinknek, es az Teörek az Portara. Masodszor, az mi küetinknek es az Török keüweteknek elkeöldesenek napiatt rendöltük negywen nap küeteknek el küldeseknek napiath rendöltük negywen nap alatt hogy legien Komarombol, ha eleöb keöldhetni, annal alat hogy legien Commarombol, ha elöt küldhetni annal job leszen, az mintt hogy azonis keöll Jenni, az üdeö alat job leszen, az mintt azonis kely Jenni, az idö alat penigh sem nyilwan, sem tytkon, sem maghoktul, sem masok penigh sem nyilwan, sem tytkon, sem magoktul, sem masok által mind kett feöl semmi Praktikatt elenkezeött az beke-seggell nem inditnak, sem kedigh semmi kart mind kett feöl seggell nem inditnak, sem kedigh semmi karth mind kett feöl nem igiekeznek sem enghednek tenni, seött semmi ellensegh-nem igiekeznek sem engednek tenni, söt semmi ellensegh-heöz walo ielekett maghokon nem akarnak mutatni. Har-höz ualo ieleketh magokon nem akarnak mutatni. Har-madszor, Az mi az ayandek be keöldesett elethy, most az madszor, Ami az Ajandek be küldeset illeti, most az keüwetektul keöldenek ezüst es arany méweöl, es dragha küetektul küldenek ezüst es arany miuöl, es draga marhawül, es penzeöl, szaz, Eötwen ezer forintott azzal egie-marhawul s- pinzöl szaz ötuen ezer forintoth azzal egie-

temben aki most budan wagon, az Eötwen ezer forintiat
temben a' ki most Budan uagion, az ötuen ezer forintiat
 akkor adgiak megh, az mikor az keöwetek Budara haza erkez-
akkor adgiak megh, az mikor az küüötök Budara haza erkez-
 nek, ugy hogy kett szaz Ezer forintra tellesedgiek, es így
nek, ugy hogy ket szaz ezer forintra telliesegiek, es így
 az bekeseghnek elweghezesenek ebbölis eleghett tegiunk. Ne-
az bekeseghnek el uegezesenek ebbölis eleget tedgiunk. Ne-
 giedszer, Az mi elethi az holdotsaghott az Esztergamtajan
giedszer, Ami illeti az holdulsagot az Esztergamtajan
 walokrul ugy wegheztük hogy az pecsetes lewelet Magiarol
ualokrol ugi uegeztünk hagi az pechetes Leueleth Magiarol
 Beczbeül az mell az Zittwa toroktul walo weghezesrül wa-
Bechböl, az mely az Sithwa Toroktol ualo uegezesröl ua-
 gion Matthias Herczegh Vrunk akorra keölgie Komaromba az
gion Matthias Herczegh Vrunk akorra külgie Comaromba az
 mikor az keöweteket kik az portára mennek, eö Feölseghe
mikor az küüeteket kik az portára mennek, eö Fölge
 oda keölgy, es az mintt azon lewelbe leszen megh irwa az
oda küldi, es az mint azon leuelyben leszen megh irua az
 szerentt legienmegh az holdult faluknak alapattiok, hogy mel-
zerint legien megh az hodult faluknak allapatiok, hagi mel-
 liknek küllesek hodultatnak lenni, s, meliknek nem, es az
liknek küllesek hodultatnak lenni, s - meliknek nem, es az
 szerintt newesztessenek. Az Dunantol, es felseö Magiar Or-
zerinth newesztessenek. Az Dunantol es fülso Magiar Or-
 szaghibeli faluk maradgianak az szerintt, az mintt az Zittwa
szagbely faluk maradgianak a' zerinth, az mint az Sithwa
 torkabol walo weghezes tartia, de adgygh az falukott vyon-
Torkabol ualo uegezes tartia, de addig az falukath uyon-
 nan sohol *) ne hodultassak, se penigh nehez es keptelen ado-
*nan sohol *) ne hodultassak, se penigh nehez es keptelen ado-*
 zassall az szeghenseghett, az kik most hodultak, ne terhel-
zassall az szegenysegeth az kik most hodultak, ne terhe-
 liek. Vtolszor, az mi az panaszkatt, karokatt, es hatalmas
leñ. Utolszor. Az mi az panaszkath, karokat, es hatalmas-
 kodasokatt ilethi, azt wegheztük, hogy walahol eleö rabok
kodasokat illety, azt uegeztük hagi ualahol elö Rabok
 awagy egiebfie walaminemeö marhak talaltatnak, az rabo-
uagy egiebfie Valaminemö marhak talaltatnanak, az rabo-

*) E' szó belé van mind a' két textusba toldva.

katt mingiart mind kett feleöl el bochassak, es mindennemö
kat mingiart mind ket feöl el bochassak, es mindennemö
 marha az mellett feöl talalnak wisza adassek, es ez utan
marha az melliet föl talalnak uisza adassek, es ez utan
 nagy beüntetes alatt ne legien szabad hasonlo ghonossaghott,
nagy buntetes alath ne legien szabad hasonlo gonossagot
 sem egy, sem mas felnek czelekeödni, az hun penigh walami
sem egi, sem mas felnek chelekedni, az hol penigh ualami
 oll marha talaltatnek, az kik azokott el wettek az kapita-
oly marha talaltattatnek, az kik azokoth el uettek az Capita-
 niok megh beüntessek, es az marhak azoknak az kikke wol-
niok megh büntessek, es az marhak azoknak az kiké uol-
 tanak megh adassanak. Nos igitur praenominati Serenissimi
tanak megh adatassanak. Nos igr praenominati Sermi
 Principis ac doni doni Matthiae Archiducis Austriae Guberna-
Principis Matthiae ac doni doni Archiducis Austriae Guberna-
 toris Regni Hungar Commissarij et Splits ac Mgci Wezerii Ally
toris Regni Hungar Commissarij, et Splits ac Mgci Wezerii Aly
 Passae delegati spondemus, et et promittimus bona fide prae-
Bassae delegati spondemus et promittimus bona fide prae-
 fatos Articulos et Capitulationes praedictae pacis seu foede-
fatos Articulos et Capitulationes praedictae pacis seu foede-
 ris in omnibus punctis et clausulis, firmiter ac inuiolabili-
ris in omnibus punctis et clausulis firmiter ac inuiolabilr
 ter obseruatueros. In quorum fidem, ac testimonium hasce Iras
obseruatueros. In quor fidem ac testimonium hasce Iras
 nras chirographor et sigillor nrör munimine roboratas dedi-
nras chyrographor et sigillor nrör munimine roboratas dedi-
 mus. Actum in Vywar die uigesimo octauo Mensis Martij
mus. Actum in Wywar Vigesima octaua die Men Martij
 Anno Millesimo Sexcentesimo Octauo.
Anno Millesimo sexcenmo octauo.

(P. H.) (P. H.) (P. H.) (P. H.) (P. H.) (P. H.) (P. H.) (P. H.)

Jo. Prainer *mp.*

Comes Georgius Thurzo *mp.*

Hieshaj Istuan *mp.*

Istuan

S. a Kolonitsch *mp.*

Adam S. v. Vuchaim Freiherr *mp.*

Ahmed, Nagyságos Ali Pasa' Kiajája *mp.*

Huszein, Simontornyai Szandzsákbég *mp.*

Musztafa, Budai Timar Defterdar *mp.*

F' 3 utolsó aláírás török nyelven és török betűkkel van.

L E V E L E Z É S E K.

PETROVICS FRIDRIK, M. T. TÁRSASÁGI RENDES TAGNAK A'
KÜLFÖLDRŐL ÍRT TUDÓSÍTÁSAIBÓL TÖREDÉKEK.

(L. Tudománytár, I. l. 209—16).

III.

Berlin, julius' 20. 1834.

Múlt június hónap' végén Wolfenbüttelben valék, 's az ottani hercegi könyvtárban különös gyönyörűséggel mulaték. Nagyon gazdag ez főképen régi és középkori literatúrára, és a' 16 's 17d. század' történeteire nézve. Philologus, bibliographus, historicus megbecsülhetlen kincseket talál benne. Magyar dolgokban nem bővelkedik ugyan, még is vagyon néhány nevezetes darab, mint a' következő Iajstomból láthatni.

1. Oratio legatorum hungaricorum in conventu Statuum Austriae et reliquarum provinciarum hereditariarum germanicarum Lintzii 1614 habita pro praesidio pecuniario contra Turcas. — *Leirtám magam.*

2. Bericht von der Belagerung von Kanizza, anno 1601 vorgenommen. — Translatum e latino impresso 1603.

3. Albrecht des ältern Markg. zu Brandenburg Kriegung mit König Matthias zu Ungarn. — Tudniillik II. Mátyás királyról szól, és épen semmi nevezetést.

4. Relazione del combattimento tra Christiani e Turchi al fiume Raab dal Sr. Galeazzo Gualdo.

5. Joannis de Hunyad epistola ad Ladislaum de Gara Palatinum Hungariae. Kezd. *Novitates has Vestre Dominationi scribere possumus. Vég. non possumus dicere castrum, sed campum propter fractionem et destructionem ipsius.* Dat. Nadoralba Sabbo die proxima ante festum Sti Jacobi apostoli a. D. 1456.

6. Berathschlagung und Bedenken, wie Hungarn macht zu haben. — Német országgyűlési küldöttség' munkája, hadi segedelem iránt a' török ellen, millyen igen sok vagyon; és semmi különös érdekűt nem foglal magában.

7. Sententia de regno Hungariae pro Maria regina Siciliae et Carolo nepote eius super possessorio contra regem Bohemiae. — Ez a' catalogusban ugyan annyi szóval 's minden utasítás nélkül lévén jelentve, lehetetlen ráakadni.

8. Von der Krönung Matthias Königs in Ungarn, und von seinem Einfall in Böhmen. — Elvezzett.

9. Heinrich von Muglen Ungarische Chronika. Kezd. *Hie hebt sich an dye vorrede in den vngerischen Coroniken. Als dy alten maister vnd die beschreiber d' hystorien vnd der ding dy begangen seynt beschriben han. etc. — Hie hebt sich an die vngerische Coronica vnd von erst von wem die heune kome sein. Vég. doch wellen etlich daz der Kunig Karlu von Vngern sein sun Dem kunige Ruprechten empfalh vnd liesz yn do vngekront vnd kom wider mit genad mit den seinen gen Vngern.* Két péld.

10. Sigismundi imperatoris literae Frigiis concessae. Constantiae, 30. Sept. 1417.

11. Eiusdem Bulla von den Pfahlbürgern. — Nürnberg am Palmsonntag 1431.

12. Eiusdem Hofgericht zu Nürnberg. Dat. Prag 1437 au unser lieben Fraun Tag der Lichtmess. — Ez a' három csak a' datum miatt érdekes.

13. Gábrielis Bethlen epistola ad comitem Ernestum de Mansfeld. Varadini 18. Sept. 1625. *Leirtam magam.*

14. Exemplum literarum Georgii Rákóczi principis Transilvaniae ad imperatorem. Cassoviae 17. Martii 1644. — *Leirtam magam.*

15. Joh. de Utino Chronicon breve de imperatoribus et papis. In fine Narratio de regibus Hungariae a S. Stephano ad electionem Matthiae Corvini. — *Ez utolsó részét én magam irtam le.*

16. Descriptio coronationis Rudolphi in regem Hungariae. *Lciratásút megrendeltem *)*.

17. Pasquillum contra die kaiserl. anno circa 1590 in Ungarn commandirende Generals. — Hasztalan dolog.

18. Catalogus Codicum MSS. Bibliothecae budensis anno 1685 repertorum. — Kiadta Pflugk, Jul. Epistola de bibliotheca budensi. Jenae, 1688. 8.

19. Vierjährige Ungarische Kriegsgeschichte und Rechte ab anno 1594—98. Névtelen de nyilván egykoru és olly helyezettü embernek munkája, ki a' dolgokat igen közelről nézhette, 's környülményesen előadhatta. Több helyen azt mondja, hogy

*) Ezt, a' Petrovics' jelentéseiről tudósító küldöttség (Janovich, Bajza, Luczenbacher) vagy azzal tartja egynek, melly Hevenesi' kéziratái (Tom. IX. p. 100). közt találta. vagy azzal, mellyet Kovachich, Solennia inauguralia (Pest, 1790. fol. IV. p. 23) munkájában adott ki. *A' szerk.*

ez 's ez dolgról neki és a fő hadi vezérnek hivatalos jelentés küldetett. Közlelbbi olvasás és vizsgálát hihetőleg nyomba utasít. A' kézirat jó vastag in folio, de csonka. — *Leiratását megrendeltem.*

20. Titulaturbuch für die königl. ungarische Canzley. — Maximilián király' idejéből való, 's political és genealogiai tekintetből becses. — *Leiratását megrendeltem.*

21. Via ad stabiliendam Concordiam inter utriusque religionis socios regni Hungariae. — Három levél in fol. — *Leiratását megrendeltem.*

22. Anonymi Galli icones pictae praecipuorum munimentorum, urbium ac castellorum Hungariae. — A' várak részint helyesen, részint igen hibásan vannak lerajzolva; azok a' Duna, ezek a' Tisza körül fekvők; úgy hogy kétleni sem lehet, hogy a' szerző az utóbbiakat soha sem látta. Tokaj' várát p. o. tökéletes szigetre, a' Tisza' közepébe teszi.

23. Articuli Praelatorum Baronumque regni Hungariae in Conventu Posoniensi 1722—23 conclusi.

24. Statuta scholae modrensis in Hungaria. — Rithaler Mihály' a' modori evang. gymnasium' rectora ezen oskolai törvényeket 's tanítványainak neveit megírta 's 1675 számkivettetésén, magával Wolfenbüttelbe vitte.

25. Disputatio Albana de Deo cum Socinianis Hungariae, anno 1568. die 8. Martii habita. — Impress. Albae Juliae 1568.

26. Relation über dasjenige, was dem kaiserl. Gesandten an die ottomanische Pforte auf der Reise bis Ofen und allda bei der ersten Audienz begegnet.

27. Türkischen Grossvezir Sinan Pascha Schreiben an den röm. Kaiser, ddo 7. Febr. 1593.

28. Quaedam de morte Ferdinandi I. et Maximiliani II.

29. Epistola Georgii Chiakor ad Wolfgangum Kovacsóczium de morbo et obitu Stephani regis Poloniae.

30. Anonymi examen epistolae Georgii Chiakor ad Wolfgangum Kovacsóczium de morbo et obitu Stephani regis Poloniae. — E' két irományt, mivel erdélyi dolgokra terjeszkedik, *leiratásra méltónak véltem, 's azt meg is rendeltem* **).

31. Qualiter Ferdinandus I. vitam clausurit.

32. Ferdinandi III. amnistia Rákóczianarum partium hominibus data, Viennae 23. Febr. 1644. *Leirtam.*

**.) Hihetőleg Chiakor, Epist. de morbo Stephani Báthori. Kolosvár, 1587. 4. című munkában foglaltatik. A' küldöttség.

33. Nicolai Esterházi, regni Hungariae palatini, epistola ad Leonhardum Torstensonium. (Pozonii II. April 1645. *Leirtam.*

34. Leonhardi Torstensonii responsoriae ad comitem Nicolaum Esterházi R. H. Palatinum. Mistelbach, 5/15 April. 1645. *Leirtam.*

35. Klag der hochbetrangten Teutschen oder Sächsischen Nation in 7bürgen ober der an Inen gehebten gewlichen Tyranej des Gabriel Bathori, Ann. 1611. — *Leirtam.*

36. Schreiben des Fürsten In Siebenbürgen (Gabriel Báthori) an Herrn Turso Palatinum, ddo Klausenburg 9. April 1610. *Leirtam.*

37. Copia literarum Civium et Inhabitorum civitatis Sepheswar (Seghesvár) ad S. Caes. Mattem principesque romani imperii transmissarum. Sephesvár 14. Decembr. 1612. — *Leirtam.*

38. Michaëlis Vajvodae Valachiae epistola ad Caesarem de sua in Moldaviam expeditione.

39. Modus Ottinc, cantilena de clade Hungarorum ad Augustam Vindelicorum. Ki vagyon adva, *Ebert, Überlieferungen. Dresden, 1826. S. Lief. 1. S. 81. 82. — *)*.

Hase, szász királyi tanácsos, 's a' régiségek' és pénzgyűjteménynek Drezdában igazgatója, kinek az egyedi ibrik' rajzaiból egy példányt küldtem, ezt írja, Drezdában 1834. július 1. költ válaszában, azon edényről: *Auf jeden Fall gehört dieses Kännchen mit seinen ägyptischen Weihungen zu den interessanteren, und gerade jetzt interessanteren, wo die zu Berney gefundenen und von R. Rochette bekannt gemachten scyphi Homerici so viele Punkte zur Vergleichung bieten. Denn beide sind Proben jener ars bractearia, von der man erst jetzt sich einen Begriff zu machen anfängt. Nach den Bemerkungen Ihres gütigen Briefes scheint indessen, die Befestigung des Silberplättchens auf dem Körper des Gefässes in Aegypten anderer Art gewesen zu seyn, als bei den in der Normandie gefundenen und so lernen wir auf einmal technische Verfahren kennen, die, wie es scheint, wohl der Nachahmung werth wären, bis jetzt indessen gar nicht geahnet wurden.*

Ezt azért írom ide, hogy az e' tudományban gyönyör-

*) A' küldöttség' javaslatára az itt felhozott kéziratok közül az academia még ezeknek iratását rendelte meg: 4. 5. 6. 7. 8. H. 12. 24. 26. 27. 28. 31. és 38.

köddő 's fáradozó tudós hazafiaq, az egyedi ibriket e' tekintetből is vizsgálóba vegyék, 's 'az ujabban fölfedezett ars bractearia' bővebb magyarázatában 's ismértetése' dicsőségében részesülhessenek.

IV.

Frankfurt (M.m.), sep. 20. 1834.

Berlinből augustus' 17kén megindulván, nagy remény-nyel közelíték Hamburghoz szép városi könyvtára miatt, mellybe az ezelőtt 100 esztendővel árultatott Uffenbach-könyvgyűjteményből sok kézirat került: a' nagy tudományu Wolf Kristóf által 400 egynéhány darab zsidó és egyéb keleti nyelvű, Kerestely testvéröcscse által pedig mintegy 1200 darab más különféle tárgyú kézirat. Ezen utóbbiak közt, ha nem valamennyit, legalább jó részét találhatni véltem azon czikke-lyeknek, mellyeket e' czímü könyvből: Bibliotheca Uffenbachiana MSta, seu Catalogus et Recensio manuscriptorum Codicum, qui in bibliotheca Zachariae Conradi ab Uffenbach Traiecti ad Moenum adservantur. Halae Hermundurorum, 1720. fol. tom. 1-mus. (több nem jött ki) kijegyeztem. De megcsalatkoztam. Van ugyan elég Uffenbachféle kézirat, de nem az, mit én kerestem. Miket azonban még is találtam, ime következnek.

1. Diarium, was sich' vom 7. Juni 1683 bis zu Ende der Belagerung von Wien bei der türkischen Armee zugetragen, wie auch Capitulation der Festung Gran.

2. Extract eines Schreibens, welches Herr Palatinus in Ungarn an Herrn Rákóczi 1630 gegeben, und Antwort darauf.

3. Copia literarum Joannis III. regis Poloniae ad Comittem Tekeli.

4. Relation und Extracten von Aussagen und besonder Kundschaft des Türkens Eroberung Zigeths erfolgt auff den 7. Sept. 1566.

5. Succincta Protyposis gestorum in comitiis posonien-sibus regni Hungariae 1608.

6. Des hungarischen Palatin Herrn Thurzo Religions-Attestation.

7. Curieuse Nachricht von dem bisherigen Zustande der evang. Religion in Siebenbürgen, aus wichtigen actis gezogen von einem Reisenden.

8. Paria literarum Hungariae ad Germaniam missarum. *Incip.* Hungaria afflicta Germaniae imperiosae Salutem et mentem saniozem! Erat quondam, mea vicina, tempus etc. *Desin.* Iustus est Dominus et iusta sunt iudicia eius. Datum Varadini 14. Aprilis 1662.

9. Transilvaniae epistola ad SS. et OO. regni Hungariae Poşonii congregatos. *Incip.* Transilvania Dominis fratribus Poşonii in comitiis congregatis Salutem et felicitatem. O vos domini mei Hungari etc. *Desin.* et vestris posteris optime consulētis. Dat. Cibinii Transiluanorum Anno 1662 die 20. Aprilis.

10. Propositiones Sacerrimae Caes. Reg. Mattis SS. et OObus regni Hungariae die 31. Maii A. D. 1662 exhibitae in comitiis Poşonii.

11. Literae episcopi transiluanensis ad Imperatorem et Regem Hungariae. *Incip.* Sacra Caes. Regia Mattas etc. Praeter animam et corpus nihil habeo etc. *Desin.* Voluntatem et offerendi promptitudinem S. M. V. clementer suscipere dignetur, humillime supplico. Absque dato.

12. Relatio ad Cameram hung. aulicam extractiva ex petitione oppidorum S. Georgii et Bazin, ut literae redemptionis suae a Com. Steph. Illésházy ipsis germanice datae, in formam Cancellariae hungaricae usitatam transfundentur. Sine dato.

13. Quaedam de Abbatia S. Gotthardi et Széplak.

Leirásra ezek közül egy darabot sem választék, mivel részint csekélyek, részint nyomtatásban is megvagnak, részint pedig pusztá és sietve lecsapott másolatok, datum nélkül. Mindazáltal Petersen tanító és könyvtárnok szavát adá, hogy ha a' T. Társaságnak úgy tetszenék, ő szives szolgálatát ajánlja, 's mit a' T. T. kijegyyez, hiv mását szerezní mindenkor kész leend *).

Bremen' városának könyvtára mind nyomtatott, mind kéz-írott munkákra nézve csekély számu. Amazok' Iajstromát kiadta taval, tudós és szives könyvtárnoka Rump, két kötetben in 8-vo; a' kéziratokét pedig tán még a' jövő télen bocsátja sajtó alá. Ezek közt vannak némelly nevezetes darabok, különösen a' régi német költészetre és a' classicusokra nézve, mellyekben azonban nagy csorbát szenvede, midőn Krisztina svéd királynénak, Vossius Izsák' ingerlése miatt, vagy 30 da-

*) A' küldöttség' javaslatára iratnak: 1. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 11. és 13.

rab legjobb codexet átengedni kénytelen volt. Hazánkat illető csak ezeket birja:

1. Bedenken der Theologen in academia Lipsiensis et Wittenbergensi von der Confession de Coena Domini überschickt vom Superintendenten und Pastoren der sächsischen Kirche in Siebenbürgen.

2. Epistolae autographae virorum eruditione clarorum ab an. 1500--1620. Cod. MS. chart. fol. ex bibl. Goldasti. Inest: Andreae Dudithii ad Henricum Stephanum typographum Genevensum. Dat. Lublin 13. Julii 1566. *)

Illy csekély aratás után, azon reménnyel kecsgetetém magamat, hogy Hanoverben, a' királyi könyvtárban, annnyival többet gyűjthetek, 's annak tudós tárnokával, Pertz ural megismerkedem. Hanem ő Pymontban a' fürdőben mulatván, nem csak őtet, hanem a' könyvtár' kézirati kincseit sem láthattam, mivel azoknak egyedül ő viseli gondját, 's távollétében tisztí társai hozzájuk nem férhetnek. Ezen urak' előadásából azonban csak annyit tanultam, hogy hazánkat illető kézirat Hanoverben egyáltalján igen kevés lehet. Hanem nekünk azt is tudni érdekes, hogy igazán semmi sincs: szomorú tudomás, de szükséges, azon csalfa remény' megszüntetésére, melly a' bizonytalansággal mindig együtt járni szokott. Mindazáltal ismételt tapasztalásimból tudom, hogy ott is, hol keveset vagy éppen semmit sem ígértek a' könyvtárnokok, szorosb kutatás által még is akadtam egyre másra. Én tehát a' T. Társaságot arra bátorokócom kérni, méltóztatnék Pertz urat felszólítani **) ne sajnálna környülállásos jelentést adni, vagyon-e őrsége alatt lévő könyvtárban Magyarországot akármelly tekintetben illető kézirat, 's ha vagyon, mi és millyen az? Ismeretes szivességétől annnyival többet várhatni, mivel mint levelező tagja a' társaságnak, ennek ügye némiképen őt is illeti.

Braunschweigban a' hajdani hercegi könyvtár nincs meg többé. Néhány legnevezetesb 's legritkább codexe a' museumba, a' többi kéziratai 's nyomtatott könyvei Wolfenbüttelebe vitettek által.

Wolfenbütteleben is megfordultam még egyszer, kiváltképen Muglen' krónikájának egyik kézirott példánya miatt, melyet előszörí ottmulatásomkor közelebbről megvizsgálni elmulasztottam vagy inkább elfelejtettem. Ez (20. MS. Aug. 4-to) sokkal régibb, vagy legalább régibb példánynak másolata, mint

*) Iratik.

**) Megtörtént.

az, mellyet harmadik jelentésben leirtam 's melly 19 MS. Aug. 4-to alatt őriztetik. Látni ezt mindjárt a' betük' alakjából és a' helyesírásból. Egyszersmind nagyobb figyelemmel és szorgalommal vagyon írva, 's következképen sok hibától ment, mellyek a' másikat csufítják. Kiban 19, némelley helyen hibásan *geporn*, Kiban 20 helyesen *gekorn*, amabban *demetricus* hibásan, ebben *Emericus* helyesen olvastatik, 's t. e' f. Amabban elől kalendárium, hátul Lajos király' epitaphiuma találtatik, ebben sem az egyik sem a' másik. Méltó volna Kovachich' kiadásában 's Engel' előbeszédében megnézni, ismerték-e ők ezen két codexet, vagy csak egyikét és mellyet: mit én azért nem tehettem, mivel Kovachich' könyvét nem kaphattam.

A' göttingeni egyetem' pompás könyvtárában, melly, mint közönsegesen tudja vagyon, kéziratokra nem sok gondot és költséget fordít, főczélja lévén, nyomtatott munkáknak minden tudományágban lehetőségig való teljes gyűjteménye, csak ezekre akadtam:

1. Vorstellung und Deduction der Rechte der Evangelischen augsb. Confession und ihrer freien Religionsübung an die Kaiserin Königin nebst Klage über die Bedrückungen mit denen sie verfolgt werden.

2. Joannis Burii micae historico-chronologicae Evangelico-Pannonicae anno 1685 in ordinem redigi coeptae.

3. Acta Comitiorum regni Hungariae posoniensium 24 Maii 1765 finitorum.

4. Anmerkungen über sämmtliche in dem Königreich Hungarn befindliche Comitiate cum annexis provinciis, mit Vorstellung wie weit ein jeder derselben in Länge und Breite sich erstrecke, dann was es mit eines jeden Erträglichkeiten, Naturalien, Politicis und Religion der Unterthanen vor eine Beschaffenheit habe. Beschrieben Anno 1746.

5. Wolfgangi Bethlen rerum Transilvanicarum liber XI —XVI. Liber XI ab initio et post pag. 41 mutilus.

* —6. Anonymi sententia consiliaria in causa pacis cum Hungaris exeunte Februario anno 1606.

7. Tabulae pacis inter Ferdinandum et Ioannem reges. Dat. Wratislawiae 10. Junii 1538.

8. Articuli comitiorum posoniensium pro festo beati Lucae Evangelistae anno 1548 congregatorum.

9. Ludovici II. litterae donationales, quibus Georgio Marchioni Brandenburgico ducatus Opoliensem et Ratiborenssem confert. Datum Ofen Montag nach Galli 1524.

10. Procuratorium regis Ferdinandi ad Turcam de tractanda pace. Dat. 19. Decemb. 1544.

* — 11. Ordinationes circa feudorum administrationem misae in Hungariam. Anno 1548.

12. Beati Widmani Explanatio compendiosa sive Enunciatio Iuris, quod Ferdinando Romanorum Regi, Hungariae quoque et Bohemiae regi etc. ad regnum Hungariae competit, ad Ambrosium Widman. Dat. Myringen Nono kalen. Septemb. 1531.

NB. A' csillaggal megjegyzettek, mivel hamarjában nem találtathattak, nem is láttam *).

Kasszelben, az országos, hajdan fejedelmi, könyvtárban is színt azt mondák, mit már gyakran hallottam, hogy t. i. hihetőleg semmit sem kapok nálok: mindazáltal valamennyi iajstromokat egész készséggel előmbe terjeszték. Fűrészéssemnek jutalma ez:

1. Libellus memorialis super negotiis in Transylvania peragendis, iussu S. R. Mattis Sueciae etc. Consiliario eius secretiori Dn. Paulo Strassburgk datus, die 29 Aprilis Anno 1631. Instrumentum originale cum autographa Gustavi Adolphi subscriptione eiusque sigillo appresso, hac cum epigraphe: Gustavus Adolphus D. G. Suecorum, Gothorum, Vandalorum Rex M. P. Finland.

2. Humillima relatio de negotiis in Transylvania peractis S. R. Mattem Sueciae etc. Sine dato, ad Christinam reginam.

3. Succincta Relatio de byzantino itinere ac negotiis in Otomanica aula peractis, nec non praesenti facie et stata orientalis imperii etc. per Paulum Strassburgk, an. 1634.

4. Joachimi Rusdorfii nobis Germani literae de republica ad diversos reges, principes etc. etc. 4 voll. fol. Insunt:

Ad Gabrielem Bethlen: a) Londini, 16. cal. Jul. 1624 — b) ibid. idus Januar. 1625. — c) ibid. 6 April. 1625. — d) Salisburgi 7 cal. Novembr. 1625. — e) Kingstonii, idus Novembr. 1625. — f) Londini, 3 non. Decembr. 1626 — g) Hagae, 4 Idus Januar. 1628.

Ad Stephanum Bethlen. Londini, idus Jun. 1624. — Ibid. 6 cal. Februar. 1625.

Ad Petrum Bethlen. Hagae, prid. non. Januar. 1628 — et ibid. non. Januar. 1628.

Ad Albertum Molnár theologum hungarum. Londini, 16 cal. Jul. 1624 — et ibid. non. Januar. 1628.

*) A' küldöttség' javaslatára iratnak: 6. 7. 10 és 11.

Ad Paulum Strassburgk in negotio transiluanico epistolae novem; sed quarta, copiosissima licet ad legatum in rebus aulicis instituendum, nihil prorsus continet, quod ad Hungariae aut Transilvaniae historiam pertineat.

Az 1 szám alatti darab eredeti, a' többi mind gyönyörű másolat. Mind ezeknek, a' Strassburgkhoz irt levelek közt a' negyediket kivévén, lemásoltatását kieszközöltetni azonnal kérttem a' könyvtárnoktól, ki is szolgálatát szivesen ajánlá mihelyt hirt veend Pestről. *)

A' marburgi és giesseni egyetemek' könyvtárai, valósággal és egyáltalján semmi kéziratot nem birnak, melly, mint magyar hazát illető, a' T. T. figyelmét magára vonhatná. A' Senkenberg-gyűjteményben, melly Giessenben, a' testáló' akaratjához képest, külön őriztetik, meglehet, tán találkozhatnék valami, kivált a' XVII. századból, mivel Senkenberg sok ideig Bécsben lakván, nevezetes dolgok' megszerzésében sem fáradságot, sem költséget nem kímélt: hanem ezen egész gyűjtemény, különösen pedig a' kéziratok, olly rendtelenségben hevernek, setét szugokban egymásra halmozva, vastag por alá temetve, hogy alig hihetem, hogy valami bizonyosb tudomást nyerheték vala, ha szinte a' könyvtárnokot odahaza kapni szerencsém lett volna is.

A' frankfurti városi könyvtárhoz is erős bizodalman vala, szinte Offenbach' gyűjteménye miatt, mellyből a' város igen is sokat vett, de néhány typographiai ritkaságon kívül, csupán Frankfurtot és történeteit illető. Magyar hazánkat csak egy darab érdeklí:

Sigismundi regis epistola ad reginam propria manu exarata **).

Ez figyelemre méltó. Hanem én nem láttam: mert itten is a' könyvtárnok, Böhmer úr, a' Regesta imperatorum' tudós kiadója, elutazott 's csak több hét mulva váratik vissza. Hova segédje férhete, ott semmit sem találtunk: meglehet, örökre elvesztek, mivel a' mostani városi könyvtárnak jó része, hajdan részint a' kapuczinusoké, részint a' carmelitáké és részint a' cath. gymnasiumé volt, melly a' francia uralkodás által a' városi könyvháznak adatván tulajdonul, az átszállítás közben igen sok elsikkasztatott belőle. Azonban ígérve vagyok, hogy mihelyt Böhmer úr haza jön, azonnal bizonyos tudósítást kapok.

*) Iratnak 1. 2. 3. 4. **) Iratása megrendeltett.

TERMÉSZETTUDOMÁNYI NEVEZETESSÉGEK.

AZ ÉJSZAKI MAGNESI FÖLDSARK.

A' londoni kir. társaság' gyűlésében m. évi december' 28dikán *Roos* kapitánynak egy emlékirata olvastatott fel az *éjszaki magnesi földszark'* fölfedeztetéséről. A' szerző mindjárt értekezése' elején ezen, meghatározásában olly igen nehéz, tárgy' fontosságának fejtegetésével foglalatoskodik. Jó elődolgozatok azonban már találtattak, minthogy profes. Faraday a' magnetismus' és electricismus' ugyanazonságát megfejtette, az alatt hogy Sabine, Franklin, Parry, Foster stb megmutaták melly irányban kelljen a' magnesi erő' egyesítő pontját keresni. Mielőtt *Roos* kapitány Angliát elhagyta, az admiraltástól egy, Jones úr által készített „szító tűt“ (*Inclinations-Nadel*) kapott, mellynek pontossága már régibb expeditiók' alkalmával bebizonyodott. Valamelly a' vertical-körben találtató hiba végett azonban, az azzali vizsgálatok 1831ben nem voltak egészen megnyugtatók; azonban a' hiba fölfedeztetvén, helyre is hozatott. Ha már mind ezen vizsgálatok mellett is a' „különbözést“ még mindig igen tetemesnek találták, 's az emberek azon véleményben voltak, hogy csak *szaraxföldi utazás* vezethet a' magnesi égsark' tökéletes meghatározására, illy utazás, azonban, az expeditio' tehetségeit felülmúlván nem tétethetett: még is pótolva volt az expeditio' fáradozása az által, hogy a' nyúgoti nagy oceánt fölfedezte. Az utazóknak azon osztálya, melly először kiküldetett, csak igen felületes tudósításokat hozott, minthogy kevés eszközökkel volt ellátva; látván azonban, hogy még egy telet itt kell tölteniök, *Roos* kapitány közelebbi 's pontosabb meghatározásra tön készülteket. 1831ki majusban a' tengermelléken kikötött, 's több fáradságos próbálatok után végre képes lön a' magnesi délkört és legalább alkalmasint, a' magnesi égsarknak irányát is meghatározni. *Roos* kap. tehát emlékiratában e' próbálatokat pontosan előadja, azt hiszi, hogy azon pont, mellyen volt, valóban a' magnesi erő' középpontja volt; 's mennyire jó eszközöknek hitelt adhatni, mint bizonyosat el is fogadhatjuk ezen fölfedezést, noha *Roos* maga is megvallja, hogy ÉNy. és DNy. felé még további pontosb vizsgálatokat kell tenni, hogy meghatározásának utalántáni némelly kisebb hibái megjavításának. Ezen további vizsgálatok, vélekedése szerint, méltán *nemzeti*

közügynek tekintethetnének. Az égsark' iránya meghatározásán kívül hasonlólag nagy fontosságú lenne az, ha annak nap-és évenkénti eltérései pontosan kitudathatnának, sőt annak időszaki változásai is, ha netalán némelyek volnának, híven feljegyeztetnének. Azon helyre hova az égsark jelenleg határozottatott, egyébként igen könnyen juthatni 's R. reményli, hogy az éjszaki égsarkon nem sokára angol hajók' vitorláit fognak lebegni. Emlékiratát azzal fejezé be, hogy nyilvános köszönetet mondott *Booth Felix* urnak, egy londoni pálinkaégetőnek, ki mintegy 20,000 font sterlinget adott ez utóbbi expedítio' létesítésére.

MAGNESI TŰNEMÉNYEK MAGNESIÁBAN.

A' cambridgei philosophiai társaságban olvastatott Dr. Yatesnek egy értekezése, mellyből e' helyet közöljük: „A' mint ágyainkból (Magnesiában) fölkeltünk, a' reggelt homályosnak és csipős hidegnek lenni találtuk. Az egész völgy sűrű ködbe volt burkolva. A' szél az éjjel DK. felé fordult, 's noha virradókor, úgy látszott, miutha kissé derülni akarna, még is igen soká tartott, míg a' hegyek' csúcsai a' homályból kibontakoztak. Mi azonban nem késvén legkisebbé is, ultra indultunk vezetőnkkel, vigyázva, hogy célunkat a' törökök észre ne vegyék, mert különben kémeknek néztek, 's tervünkben hihetőleg meggátoltak volna. Miután a' várost reggeli 10 óraker magunk megett hagytuk, a' várhegyre értünk, melly Sipylus hegylánczhoz tartozik, 's egy óra negyednyi távolságra a' vártól nyugot felé az első vizsgálatot tettük egy czukorsüveg forma hegynek fekvését meghatározni, melly túl feküdt a' Ilermus' folyóján 's alkalmasint része a' Temnus-hegyláncznak. Mi e' fekvést 2° NyÉNy. határoztuk. Egész addig a' magnestű semmi változást nem mutatott. Főlebb főlebb haladván ezen irányban, még sok vizsgálatokat tettünk, mindig a' czukorsüveg alakú hegyet verén középpontul. Végre azt tapasztaltuk, hogy a' compas 12° kelet felé *eltávozott* 's hogy ez iránybani eltávozás minden lépéssel *tetemesült* míg az 56° kelet felé elérte. Néhány pillanattal előbb, hogy sem a' hegy' csúcsára értünk, a' tő *visszamenni* kezdett 's szemlátomást DNy. felé vonatott. Világos lón most, hogy itt a' közelben valamelly hatalmas vonszó tárgynak kell lenni; minél tovább haladtunk előre, annál jobban tapasztaltuk az eltérést, miből azt következtettük, hogy a' vonszó erőnek most megettünk kell lennie. Azért ismét

visszamentünk 's azonnal tapasztaltuk a' megváltozott irányt magnestünkön. Ezen körülmény arra birt, hogy magunkat az egész vidék' megvizsgálására legott eltökélnők, 's az eltérések mind inkább növekedtek, míg nem egy *homályos sziklatömeghez* értünk, melly felette hatott magnestünkre, mert alighogy a' compast reá tettük, legott remegni kezdett a' tű, miképen ha egy a' föld-felület alatti magnesforrás által lefelé vonatnék. Ha a' compast a' földre tettük, akár lábaink előtt, akár tőlünk több ölnyi távolságra, a' hatás ugyanaz maradt. A' tű nem a' sziklát mutatta, hanem *voltakép lefelé hajolt* (dipped); *reszketett* 's minő előbb, *lefelé vonatott*, 's csak azután ment vissza előbbi eltérésére, ha e' helyet elhagytuk; miből azt következtettük, hogy e' tüemény nem magával a' sziklatömeggel, hanem valamelly *az alatt fekvő* tárggyal van egybeköttetésben. Vittünk magunkkal haza kódarabokat e' sziklákból, de nem tapasztaltuk, hogy *legkisebb magnesi erővel* is birtak volna. Minden lépéssel, mellyel ama' nevezetes ponttól eltávoztunk, a' tű mindinkább kevesebbé remegett, 's végre előbbi eltérésébe tért vissza. Mi nyugoti irányban indultunk volt fölfelé, 's a' hegynek csaknem csúcsát is elértük, a' nélkül, hogy valami különöst tapasztaltunk volna. Az egész vidék' bérczei sok *vasat* foglalnak magokban a' savulás (oxydatio) minden fokaiból. *Chishull* azt mondja (törökországi utazásában 1747): „A' Magnesia körüli hegyvidék előbb a' *magneskö* bősége végett volt nevezetes, noha Plinius azt állítja, hogy ennek kevesebb vonszó ereje van, mint egyéb vidékbelieknek. Azonban, ez alkalmasint csak azon városról szólt, mellytől Lucretius bizonyosága szerint, a' kő a' „magnes“ nevet kapta, ugy, mint Lydiától a' próbakő „*lapis lydius*“ nevet kapott. Ezen észrevétel minket azon gondolatra birt, hogy egy hajócompast vigyünk a' „várhegyre“, hol mindenfelé mutatott ugyan, de egymásután egész erejét elveszté“ (Berghaus Annalen, Nro 106.).

GARAY.

MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

A' társaságnak mult évi novemberben tartott Vdik nagy gyűlésében miután Szalay Imre, a' philosophiai osztályban helybeli első rendes tag, veszprémi kanonokságra emeltetésével

pesti lakását a' veszprémivel felcserélvén, helybeli rendes tagságáról lemondott, helyébe azon osztálybeli második rendes tag *Kállay Ferencz* léptettetett; *Szalay Imre* pedig nov. 8. tiszteleti tagul választatott.

A' törvénytudományi osztályba, harmadik vidéki rendes tagul *Szász Károly*, nagyenyedi prof. és lev. tag választatott.

Továbbá levelező tagokul, a' *hazában*: *Árvay Gergely* praemonstr. kanonok, 's a' szombathelyi gymnasium' igazgatója; *Farkas Sándor*, erdélyi kir. kormányiszéki jegyző; *Filtinger Leopold*, kir. egyetembeli zsidó nyelv' prof.; *Horváth Cyrill*, phil. dr 's prof. Szegeden; *Magda Pál*, szarvasi prof.; *Péterfi Károly*, phil. prof. Marosvásárhelyt; *Podhradczky József*, udv. kamarai tiszt; *Somossy János*, prof. S. Patakou; — a' *külföldön*: b. *Humboldt Vilmos* porosz kir. statusminister; *Klaproth Gyula* ázsiai nyelvek' kir. prof. Berlinben; *Palacky József* a' cseh tud. academia' titoknok; és *Schelling Fridrik* bajor kir. v. b. titk. tan. 's a' tud. acad. elnöke.

— Ugyan ezen nagy gyűlésben, el levén határozva a' régi magyar nyelvemlékek' gyűjteményének kiadatása, felügyelőül *Döbrentei Gábor* választatott; 's az óta a' munka' első kötetének nyomtatása a' társaság' költségével Budán az egyetem' műhelyében meg is indítatott; tartalma: I. A' két halotti beszéd 1182ből; II. néhány ótestamentomi proféták 1383ból; III. Kinizsi Pálné' imádságos könyve 1513ból; a' 2d. kötetre *Jankovich Miklós* táblab. 's az acad. tiszt. tagja ajánlott kéziratot és költségét. A' nevezett nyelvemlékeken kívül más három áll már készen az academia' levéltárában, u. m. a' tihanyi codex, mellynek ékes másolatával Guzmics Izidor apát 's r. tag kedveskedett, a' Jordánszky-codex, melly Szlemenics Pál prof. és r. tag' felügyelése alatt másoltatott, 's Halaberi Pap Bertalan' fordítása az ó testamentomból 1508. Jelenen iratik az érsekvári kolostornak roppant codexe; 's más hat rendbeli régi kézirat' másoltatására megtétettek a' szükséges rendelések.

— Jó számmal beküldetvén az academia' tagjai, de más hazafiak által is, magyar vidéki szavak' jegyzékei, hogy ezek addig is, míg a' critical nagy szótár elkészülhet, a' közönség által használtathassanak, a' nagy gyűlés ezek szerint egy *magyar tájszótár*' szerkeztetését a' heti ülésre bizta: melly munkához ez, minden egyéb források' használásával együtt, már fogatott.

— Az évkönyvek' II. kötetéből eddig már harminczkilencz ív kész.

— Az academiának, nyomtatás végett előterjesztett munkák közül a' nagy gyűlés ezeknek rendelte kiadatását: 1. *Győry Sándortól* a' felsőbb analysis' elemeit; 2. Fabini' munkáját a szemebetegségekről, fordítva *Dr. Vajnácz Jánostól*; 3. Chelius' sebésztudományát ford. *Dr. Bugát Páltól*. 4. *Kazinczy Ferencz'* eredeti munkái' 1 kötetét; 5. *Szlemenics Páltól* a' magyar fenyítő törvényt. (Mind ezek a' társaság' pénzbeli erejéhez képest elébb vagy utóbb fognak megjelenni.)

— Puchói Marczibányi Lajos' húsz arany jutalmára, mellyhez másod rangunak ítélendő munka' jutalmánál is 10 ar. tett le a' jutalmazó az academiái pénztárba: m. évi nov. 20ikáig, mint vég határnapig, tizenegy, a' falusi nép' nevelését tárgyazó pályamunka érkezett be a' tudós társasághoz, 's a' nov. 21kén tartott ülésben a' bírálók választott öt tagnak kiadatni rendeltettek. A' bírálók július' 31kéig fogják tudósításait megtenni, 's a' jutalmak' elítéltetése azontúl legott kihirdettetni.

Az academia által 1833ban kihirdettetett törvénytudományi kérdésre: *Tett-e a' magyar nemzet honalkotmányában az időkhez és környülményekhez alkalmazott változtatásokat, 's ha tett, mellyek azoknak fővonatai?* folyó évi martius' 19ig mint határnapig hét jutalomfelelet érkezett; az ugyan akkori orvosi kérdésre pedig: *Mi a' Magyarországnak' némely vidékein előforduló pokolvarnak természete, mellyek okai, óvó és gyógy módjai?* ugyan addig tizenegy pályairat jött be; 's a' martius' 20d. tartott heti ülésben az e' czélokra választott bírálóknak megvizsgálatás végett kiadatni rendeltettek.

Továbbá martius' 24ig mint határnapig az 1834/5diki dramai jutalomra, tizenkilencz szomorujáték — ezeknek állván ez évben nyitva a' versenypálya — érkezett be, 's adatott ki vizsgálatul a' nagy gyűlés által választott hét tagból álló bíráló küldöttségnek. Mind a' dramai, mind a' tudományos nagy (100 arany) jutalmak, ugy szinte a' netalán javaslandó mellék díjak is, a' következő Vid. nagy gyűlésben fognak kiadatni.

JUTALMAK.

— MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' UJONAN KITETT JUTALMAL. — Az 1835/6ra való dramai jutalomra, mellyért csak *vigjátékok* versenghetnek, a' társaság' titoknokához utasítandó pályamunkák' megküldésének vég határnapja martius' 24dike, 1836.

Az új nyelvtudományi és philosophiai kérdésekre (III. I. 248) 1836. martius' 19d., a' másodsor hirdett historicali kérdésre (I. ugyan ott) 1836. dec.' 31kéig váratnak be a' pályairatok. — Mind a' négy rendbeli első jutalom 100 arany; másod vagy harmad rangu munkáknak, ha vannak, díjai minden egyes esetben határozatnak meg. —

— A' MARCZIBÁNYI-INTÉZET' JUTALOMOSZTÁSA ÉS HIRDETÉSE. — Emlékezet után voltunk kénytelenek folyóiratunk' I. kötetében (I. 240) e' fényes jutalomosztásról szólunk, minthogy csak a' Tud. Gyűjteménynek, a' folyó év' első hónapjában megjelent novemberi kötetében jelent meg róla a' hivatalos tudósítás. Sietünk csonka közlésünket kiegészíteni. Mik valának Nagy Pál', Gáthyak', Szeder' és Kovács' koszorúzott pályairataik' tárgyai, azt ugyan innen sem tudtuk meg; de a' többiek így következnek: a' Vitéz-díjt Jerney a' *kún nyelvről*; a' Pongrácz-díjakat Horváth Antal a' *régi rabszolgákról*, és Simon Florent, a' *szokásról*, a' Fejérváry-díjt Sadler József a' magyarországi köszénről irt értekezéseikért nyerték. Reményljük e' pályairatok' nem sokára leendő megjelenését.

Új kérdések:

A. Marczibányi-jutalmakra: 1. *Mennyire lehet használni a' külföldi tudósok által rendbe szedetett közönséges grammaticának újabb találmányait a' magyar nyelvre nézve?* Hirdettetik harmadszor: jutalma 100 vft. Figyelmeztetésül két illy közöns. gramm. czíme közöltetik: Joh. Sev. Vater's Lehrbuch der allg. Grammatik. Halle, 1805. 8r. és L. H. Jacob's Allg. Gramm. Lpzg, 1814, 8r. — 2. *Micsoda előmenetelt tett a' magyar nyelv a' mult század' közepétől fogva a' különbféle tudományokról irtott munkák által?* Hirdettetik másodsor, 100 vft jutalommal. — 3. *Kik irtak eddig magyar nyelvtanító könyveket? Érdemel-e egyik vagy másik közülük valamely elsőséget a' többiek fölött? Mi a' különösen, a' mire az ilyen elsőséget építeni lehetne?* jutalma 200 vft a' Marczibányi-alapítványból, megtoldva 100 vftal Ocskay Antal püspök úr által. — 4. *Hol laknak nevezet szerint a' palóczok, és miképen beszélnek a' magyar nyelvet?* jutalma 200 vft. a' Marczibányi-alapítványból, megtoldva 100 vftal Mérey László, és 200 vftal Horvát István úr által; 's így az egész jutalom 500 vft. Váratik a' megfejtőtől, mennyire lehet, a' palócz népnek mind geographiai, mind grammaticai és erkölcsi megismertetése. — 5. *Irattassanak le a' sárközi es ormánsági magyar nyelvnek különösségei;* jut. 100 vft. Itt is kedvesen vétetnék a' geogr., gramm., és erkölcsi megismertetés. — 6. *Miben áll a' különbféle nyelv-*

veknek rokonságuk, és mikor 's miből lehet azt tévedés nélkül meghatározni? Melly nyelvek rokonok különösen a' m. nyelvvel, és melly nyelvekre nézve állítatik hibáson a' m. nyelv' rokonsága? a' 200 vft Marczibányi-díjt dr. Forgó György 100 fttal toldotta — 7. Mik a' névmásai közönségesen a' nyelvben? Mellyek a' m. nyelvnek régi és mostani névmásai? Meg lehet-e határozni ezeknek eredetüket? Minő rendszabásokat lehet megállapítani a' m. nyelv' névmásairól? jut. 200 vft. — 8. Minő előmenetelt tett a' m. nyelv' grammaticájának syntactica része a' régi és újabb nyelvtanítóknak igyekezeteik és rendszabásaik által? jut. 200 vft.

B. Vitéz-jutalmakra: 1. Micsoda romai császárok v. fejedelmek alatt, és különösen minő városokban verettek romai pénzek Pannoniában? hird. 3adszor, 200 vfttal. — 2. Mellyek a' nemzeti historiának hazai kútfői és forrásai? Miképen kellene azokat a' critica' szabásai szerint a' külföldi kútfőkkel és forrásokkal együtt leghaszonvehetőbbekké tenni? Hird. 2odsor, 200 vfttal. — 3. Volt-e fejedelmi fő hatalom a' m. nemzetnél sz. István' országlása előtt? Milylen változtatást tett a' m. polgári alkotmányon e' nagy fejedelem? Jutalma 200 vft. — 4. Magyaráztassék meg a' karoknak és rendeknek igazi ismertetük, 's határoztassék meg, kik tézrik a' karokat, és kik a' rendeket Magyarországhban. Jut. 200 vft. — 5. Minő hitelt érdemel Béla király' nevetlen jegyzőjének historiája a' görög írókra nézve? Mellyek bizonyos évedései? Mikkben vádoltatik helytelenül? A' 200 vftnyi Vitéz-díjt ország' bírója ő exjá 200 fttal toldotta meg, 's így az egész jutalom 400 vft. — 6. Mellyek a' köznépnek közönségesebb nyavalyái Magyarországhban? miből erednek, és micsoda diaeteticai életmód által lehet azokat megelőzni 's elkerülni? Jutalma, 200 vft. — 7. Mit jelent ezen szó: privilegium, a' m. törvényekben és oklevelekben? Kik adtak ugyan ezek szerint privilegialis leveleket, és mit jelent a' magyarországi ajándék - 's egyéb más levelekben ime' szokott befejezés, melly még ma is keletben vagon: *Vbi praesentes nobis in specie reportatae fuerint, eadem in formam privilegii redigi faciemus?* Jutalma 200 vft.

C. Különféle adakozásokból: 1. Minő neveket tulajdonítottak a' régi történetírók a' m. nemzetnek? Mellyik történetíróban találtatik legrégiebb nyoma mindegyik nevezetnek? Vagyon-e elegendő okunk elhinni, hogy bülc Leo görög császár előtt a' magyarok törököknek nem nevezettek? Meddig megyen föl a' régiségben a' török nemzet' története és elneveztetése? Hird. 3adszor; Teleki László és József grófok által alapí-

tott 150 vftnyi jutalmát Reseta János prof. három régi arannyal, mellyek közt egy I. Mátyás királytól, toldván meg. — 2. *Miben és mennyire különbözött az Európába költözködő m. nemzetnek erkölcsi és polgári culturája Európának akkori culturájától?* Hird. 3adszor; Teleki László és József grófok által 150 vft-ra tett jutalmát Jerney János, nyert 100 vftnyi jutalmával toldván meg.

A' feleletek lepecsételt név és különös jelszó mellett a' már ismeretes mód szerint 1836diki augustus' 29kéig a' m. nemzeti museumhoz utasítandók. —

— A' SCHWARTNER-JUTALOMHAGYOMÁNY' gondviselői 1835re következő kérdést hirdetnek 120 vft jutalommal: „*Cum in doctrina de opibus nationum (nationali oeconomia) nonnulli doctores institutorum civilium considerationem, et magis etiam politicas praeceptiones excludere velint, alii nequaquam: definiuntur, quibus momentis hanc controversiam diiudicare oporteat.* Beküldés' határnapja a' kir. egyetem' rectorához, 1836. febr.' utolsó napja. A' felelet (a' szokott formáság' megtartása mellett) elfogadtatik külföldi szintügy, mint hazai íróktól, csak latin, magyar, német v. franczia nyelven legyen írva. A' jutalom' elíteltetése' napja junius' elseje 1836. —

N E C R O L O G.

— A' m. tudós társaság' igazgatósága m. évi szeptember' 30dikán *Végh Istvánban* sz. István-rendi commendator, főispán, koronaőr stb ő exjában: egyik tagját, a' haza, hűfiát, a' közügy egy fáradhatatlan tisztviselőjét veszté el. A' jelesnek halála ideglázból történt Damonyán, Sopronban, élte' 73d. évében.

Tiszteleti tagjai közül ugyan 1834ben az academia *Kovács Jánost* veszté el, fels. királyunk' hajdani nyelvtanítóját 's több hazafi áldozatok' tevőjét; mint szinte *b. Berzeviczy Vinczét*, a' m. nyelv' 's színészet', 's általok a' nemzetiség' buzgó emelőjét, ki Kassán mult ki, idegszélütésből, aprilis' 15. élte' 54 évében.

Továbbá *Horvát János*, székesfejevári püspök 's az academia' tiszteleti tagja, az „Ékesszólás a' koporsóknál“ 's több rendbeli jeles értekezésnek a' Tud-Gy. régiebb kötetiben szerzője, végre a' nagy becsü „Egyházi értekezések“ nek öt évig

kiadója, f. évi januar' 11dikén mult ki Pozsonyban, éltének 66d. évében.

Igy levelező tagjai közül a' társaság szinte f. évi jan. 20d. *Horváth Eleket* veszté el, a' kaposvári kir. gymn. igazgatóját; végre :

Kőrösi Csoma Sándor hazánkfia 's tagtársunk' halálát említi Berghaus a' maga földirási évkönyveiben (Nro 106. I. 359.); hol Johnson kapitány' himalayai utja' naplójáról lévén szó, a' többi közt ezt olvassuk : „*Kanum*“ városában egy Láma-templomban egy igen jeles könyvtár van, melly mind azon munkákból bir példányt, mik Teschu-Lumba' nagy gyűjteményében találhatnak. Ebben telepedett le Kőrösi Csoma magyar utazó, a' hunnok' eredete' 's a' hunn és magyar nyelvek' rokonságának vizsgálata végett; 's Johnson kapitány 's társai itt találkoztak e' tudós magyarral, ki nekik azt beszélte, hogy már több érdekes fölfedezéseket tett, név szerint classicusok' néhány fordításait lelte, mellyek közt egy Virgiliusé. Egészben mindazáltal nem igen közlékeny volt. Kőrösi itt valóságos remete-életet élt; *fájdalom, hogy most a' halál földi pályáját bezárta. Vajha kéziratai fenntartattak volna.*“ — Várom mindennap Berghaus ur' válaszát tudakozódásimra, 's ennek segedelmével talán többet közölhetek az olvasóval a' legközelebbi kötetben. Berghaus' egy későbbi füzete (Nro III. I. 283--6) Kőrösi' rövid életrajzát adja az angol kir. ázsiai társaság' folyóiratából *), melly így végződik : „a' bengali ázsiai társaság Kőrösit védelme alá vette, mellynek pártfogásával 1825 óta Calcuttában élt, 's a' tübet nyelv' és literatura' studiumát buzgóan *folytatta.*“ Ezek *mult időben* mondatnak ugyan, de halála világosan nem említetik; holott azt a' londoni ázsiai társaság hivatalosan is tudhatná, minthogy őt 1830ban martiusban (jelenlétemben) tagjává is választá. Annyi bizonyos újabb adatokból, hogy 1827ben már Kanumban dolgozott, minthogy Johnson akkor látta ott, Jacquemont pedig 1828—32ki indus utjában beszéli, hogy még 1832ben ugyan ott (Kanumban) gyakran volt vele, 's hogy már akkor a' tübeti literaturáról tett dolgozatit nagy részt bevégezte, 's Indiába megvinni készült.

— Acadeimán kívüli tudósaink közül legközelebb ezek multak ki: *Májer József* kanonok 's székesfejérvári plebános,

*) Közlötte ezt a' lipesei National-Magazin után a' tavali pesti Társalkodó 83 és 91. szám alatt, 's azért az olvasót oda utasítom. Szerk.

jeles egyházi szónok, m. évi dec. 13kán, életének 50d. évében; *Fogarassy János* kanonok 's egyes. görög pleb. Bécsben, az „*Origo et formatio linguae ugoricae-ungaricae*“ szerzője, ki m. é. dec. II. halálozott meg; végre dr. *Csereszky Antal* beregi főorvos 's a' szentpétervári természettud. társaság' I. tagja, egykor az Orvosi Tár' egyik lelkesebb írója dec. 30d. élte' 45d. korában halt meg; kéziratban hagyván, de csak P betűig, orvosi encyclopaediáját, magyar nyelven. —

E L E G Y H I R E K .

— Nemzetünk' valódi férfiúját gróf *Széchenyi Istvánt* legujjban ismét hazánk' több vidékei siettek érdemeiért megtisztelni. A' nagyenyedi casino-társaság „első tiszteleti tagjának“ nevezte ki februariusban tartott közgyűlésében; Sopron' városa polgárai' számára fogadta; 's Nagy-Hont martius' 20d. tartott köz gyűlésében a' grófnak képét gyűlési teremében felüggesztetni rendelé.

Bölöni *Farkas Sándort*, az éjszakamerikai utazót, kit az academia múlt novemberben választta meg tagjai' sorába, a' középszolnoki casino-egyesület Zilahon egy szép billikommal, 's ugyan ez 's a' nagyenyedi casino tisz. taggá nevezéssel kívánta megbecsülni.

Érzékenyen nyilatkozik, szakadatlan literaturai munkáság 's számtalan szenvedések közt négy évvel ez előtt elhunyt *Kazinczyk'* emlékezete iránt is a' jobb keblek' részvétele. Megtudván tisztelői, hogy az elhunynak özvegye sirkővel készül férje' tetemeinek nyugvó helyét megjelölni, azonnal az országgyűlés' tagjai közül többen hozzá járultak adománytételekkel, a' kolosvári casinotársaság 100 ez. ftot küldött, 's a' pesti casinóban a' köz gyűlés által aláírási ív' kitétele határozottat.

— Azon emlékhöz, melyet a' nagy császárnak Ajaccióban állítani készülnek, 's mellyre szépen gyűlnek az adományok: a' francziák' királya 6,000 frankot adott.

Ferrarában m. é. sept. 17dik. Ariosto' képszoira ugyan Ariosto' terén, ünnepélyesen megkoronáztatott.

A' meghalt spanyol király megvevén Madridban azon házat, mellyben egykor Cervantes, a' Don-Quichotte' híres szerzője lakott, azt kijavítatá, hogy homlokcsúcsára e' nagy írónak mellszobra tétethessék.

Thoiretteben (Franciaország, Juramegye) a' vetélkedés' egyesülete Bichat híres physiolognak emléket emelt 's azt m. é. oct. 27. beavatta. T. i. a' melly házban a' nagy érdemü elhunyt született, a' bejárás felett egy fekete márványtábla falaztatott be illy felirással: Itt született Bichat Xavér, nov. 11. 1771; 's a' dicsőültnek mellszobra két oszlopon nyugszik.

Mósernek, a' híres németnek, Osnabrückben, a' székesegyház' terén bronz szobra fog emlékül felállítatni; 's annak kivitele Drakéra, Rauch' tanítványára, bízott.

Az újgörögök is, háladatosak tudományos érdemek iránt, *Korai*, Párizsban elhunyt tudós honfitársoknak Napoli di Romaniában emléket szándéklanak állítani.

Albany' városa Scociában *Walter Scottnak* emléket emel.

Maynzban *Guttenbergnek* a' nyomtatás' feltalálójának szinte emlék állítatik; művésze Thorwaldsen. Oldenburg' városa e' célra 400, a' maynzi művészi társaság 1500, egy névtelen 300. ftot adott, egy angol Bristolból ötven fontot küldött stb.

Kisfaludy Károly' emléke is végre biztosítva van. A' Kisfaludy-társaságnak, a' Jelenkor' 31d. száma mellé tett 3d. tudósítása szerint, eddig már 9493 ft. 19kr. jött be kész pénzbeli hazafiúi áldozatokból, 's az adakozók közt sok főrangú hazafiakon kívül számos egyesületek, társaságok és községek is fordulnak elő. Az emlék jövő évi tavasszal fog felállítatni. —

— 1830ban az éjszakamerikai Egyesült-Statusokban 541 találmány nyert patenseket, mellyek közt 42 cséplőmű, 20 mosómű, Világos ebből, melly fontosságot nyert ott a' mezei gazdaság, 's milly szeretete a' tisztaságnak van az új világ'lakóiban.

— Cloves, Iondoni könyvnyomtatónál, tizenkilencz szertelen nagyságu gőzsajtó dolgozik, mellyeken óránként 33,250 ív nyomtatattatik. Két gőzmű hajtja az egészet.

— Angliában a' gőzkocsik' szaporítására egy társaság állt össze, mellynek pénzalapja már 7,500,000 frankot teszen.

— A' juliusi forradalom előtt Franciaországban 132 keresztyén-iskola 's 539 frater volt a' keresztyén tanításnak; most iskola 241 's 1035 frater.

— Az orosz kormány a' caspiumi tengeren gőzhajózást állít, mi a' vidékek' műveltségére kedvező befolyással lehet.

— A' Tud. Gyűjt' mult évi utolsó kötetében köz örömmünkre jelenti Horvát István, hogy Paulányi József udv. concípista ur Bécsben nem rég „*Hunyadi Jánosnak és Hunyadi Mátyás királynak eredeti magyar levelére szert tett.* Vajha az minél előbb a' nemzet' köz birtokába juthatna. —

A' SZERKEZTETŐ' FIGYELMEZTETÉSE.

Midőn ezen Vd. kötettel folyóírásunk' 2d. évfolyamata indítatik meg, két dolgot kell röviden előre bocsátanom. Tudniillik először; az academia tekintetbe vevén azt, hogy mind eddig egy magyar időszakírás sem vette különösebb szemügyre a' külföld' szellemi mozgásait, a' szerkeztetőnek utasítását azon határozással pótlotta, hogy az idegen literatúrák' érdekeseb jelenései' megismertetése e' kötettől fogva állandó, 's valamivel bővebb cikkelyt formáljon. Hogy az olvasó többet ne várjon, mint a' mit adni lehet, meg kell említenem, hogy a' mező roppant ugyan, de annál szűkebb a' tér, mellyet, mind egyéb oldalú rendeltetésénél, mind ívei' számánál fogva a' Tudománytár e' cikkelynek nyithat; 's hogy literatúránknak számtalan szükségéhez képest, íróink' évenként szaporodó száma mellett is, minden külön ágnak aránylag még kevés alkalmatos dolgozó kéz jutván: ezen hol bővebb, hol rövidebb, könyvismertetéseket ritkán saját utánjárás, legtöbbsnyire külföldi criticali folyóírások szerint vagyunk kénytelenek dolgozni. Azonban igyekeztem oda fog célozni, hogy minél több és fontosabb tudományos jelenések' megismertetése találhasson e' lapokban helyet, 's mindenkor biztos kezességet nyújtható kalauzők' segedelmével. Néha nem annyira a' munkának, mellyről szó leszen, fontossága fog e' vagy ama' cikkelynek felvételt szerezeni, hanem az, hogy benne olly dolgok mondatnak el, mellyeket tudatni vagy emlékezethe hozni, egy vagy más tekintetből környülményink közt hasznos lehet.

Egy más dolog' érintésére nem nyomtatásban megjelent észrevételek, hanem több oldali privát nyilatkozások adnak alkalmat; mellyek, mint a' közönség' érzéseinek kifejezései, mindenkor méltók az írók' vagy szerkeztetők' figyelmére, 's hol hiba van, orvoslást, hol nincsen, felvilágosítást érdemelnek. Sokan t. i. olvasóink, de íróink közül is, csupa eredeti dolgozatokból szeretnék összeállítva látni köteteinket. Emezeknek legyen itt egész szerénységgel megmondva, hogy több eredetit, mint a' mennyit, célirányosan használhatót az írók' nyújtanak, szerkeztetőnek adni lehetetlenség. Általában pedig eredetiség folyóírásban csak úgy jobb kölcsönzésnél, ha, a' mi adatik,

nem csak eredeti, de jeles, és pedig a' kölcsönzöttnél is jelesb, életre valóbb, 's a' jelen időhez és körülményekhez szabott. Folyóírás jó, ha ébresztő, gyümölcsöző, életben és társasági viszonyainkban felvilágosodottabbá 's bölcsébbé tevő ismereteket, eszméket közöl, 's pedig minél többet; ezen rendeltetését évről évre jobban kezdi az időszaki sajtó, a' tudományok' legmagasb fokain álló, 's eredeti fejekkel éppen nem szükölködő nemzeteknél is megismerni; midőn legnagyobb részt a' tudós munkáknak criticalai ismertetéseivel, *kivonataival* foglalatoskodik, sokkal ritkábban eredeti értekezésekkel. Nem annyira *előállítani*, mint *terjeszteni* itt a' cél.

Az első év' könnyebb átnézetére, itt tartalmának' rendszeres jegyzéke következik.

TUDOMÁNYTÁR, 1834.

Philosophia.

A' philosophia' tárgya', célja' 's hasznainak fő vonalai. I. lap. 3. — A' philosophia' fordulatpontjai Franciaországban. II. 125. A' tapasztalati lélekismeretből lehozott széptudomány I. 1. 162. Törvények' philosophiája III. 121. Az okosságtörvény' (észjog') alapvonatai. IV. 27. —

Literatura.

Francia költészet a' XIX. században, I. 1. 77. — Lengyel lit. II. 1. 111. — Cseh literatura, III. 1. 107. — Moszka lit. IV. 1. 72. — Általnézése az 1831—4ig megjelent encyclopaediai munkáknak, IV. 1. 228. — Az 1834d. husvétii könyvvásár Lipcseben, IV. 1. 241. — Petrovics' tudóstításai a' külf. könyvtárak' kéziratairól, hazánkra való tekintettel, I. 1. 209. — Régi magyar codexek: a' nagyszombati I. 216; a' müncheni I. 1. 235. Magyar kalend. 1571ből, II. 1. 224. — Magyarországot illető czikkelyek Hormayr' Archivumában IV. 1. 247. — Magyar bibliographia 1831ről, II. 197 — 1832ről, III. 192. —

Nyelvtudomány, nyelvtörténet.

Ujítás a' nyelvben, II. 1. 3. — Magyar nyelv' udvari divata a' 15d. században, I. 235. országos divata a' 15d. században. II. 1. 220. a' 17d. sz-ban III. 230. egyházi divata, III. 242. ügye a' jelen korban I. 236. III. 244. —

Historia.

Az európai országokban a' nyugoti birodalom' elenyészése által okozott általános változások; az európai országok' első alapulása, III. 169. — Franciaország 1834ben, political 's erkölcsi tekintetben IV. 119. — Hunn maradék a' helvetiai havasokban III. 229. A' zsitvatoroki békekötés III. 230. —

Ország- 's népismeret; utazások.

Lander' fölfedezései Afrikában a' Nigeren I. 46. — Arabiai be-
duinok és wahabiak, I. 1. 147. — A' délsarki szárazföld, I.
199. Celebes II, 31. — A' szellemi és erkölcsi polgárisodás'
állapotja Északamerikában III. 135; ugyan ott a' bűnhesz-
tő rendszer IV. 105. — Japán birodalom, III. 146. — Kelet
és középkor, erkölcsi és psychologiai tekint. IV. 72. Du-
mond d' Urville' tengeri utazása, IV. 47. — Laplace' uta-
zása a' föld körül III. 210. — Pirch Ottoé Szerbiában,
III. 222. — Lamartine Jeruzsálemben, III. 224. — Frivaldsz-
ky' természettudományi expedíciója a' Balkány' vidékére,
II. 222. — Régi kereskedő utak a' Dunától az Odera' és
Viszla' torkolatiig, II. 213. Magyar népszokások (lakodal-
miak) II. 217 és 221. —

Jogtörténet.

Törvényhozás' és erkölcsök' kölcsönös hatásaik a' régi népek-
nél. India; Zsidók; Mahomet; Egyiptom; Perzsia; China;
I. 107. Görögök és romaiak, II. 53. — Az angol alkotmány,
eredetében, következtetéseivel, némi tekintettel Magyarorszá-
ra, III. 3. —

Közgazdaság.

Erőművek' alkalmazása 's száraz 's vizi közlekedés, a' statusra
való viszonyaikkal, III. 72. —

Természettudomány.

A' föld' theoriája, I. 182. — A' világegyetem' alkotása 's ma-
thematicai mozgása, IV. 3. — Zamboni' örökmozgója. I.
139. —

Szám tudomány.

Babbage' számoló mozgonya, az újabb kor' legnagyobb fölfel-
dezése, IV. 150. —

Technologia.

Az erőművek' alkalmazásáról 's munkateteleiről, I. 90. — Bar-
rau' magvető 's gyomláló műve, III. 160. —

Művészetek.

Az architecturái szépségről, II. 90. — Régi művészség: Pompeji és Memnon' szobra, II. 231 és 2. — M. játékszin, I. 242. Festészet I. 242 és IV. 260. Szobrászat, I. 244. és IV. 258.

Népnevelés, I. 237. Tudományos intézetek II. 233. M. t. társaság, III. 247. Jutalmak, I. 239. II. 233. Alapítások, I. 243. Necrolog, II. 235 és IV. 262. M. t. társaság' könyvtára I. 246 és IV. 265. M. társ.' pénzgyűjteménye, IV. 263. Elegy hírek, II. 236 és III. 249. —

'S most még egy kérést. Ezen folyóírás' harmadik részének („Vegyes közlések“) tárgyai a' magyar academia' dolgain kívül: mindennemű, tudományt 's tudósokat, régiséget, művészetet (ennek minden ágaiban: színészet, festés, metszés, szobrászat, építés stb), művészeket, mesterségeket, műveltséget stb illető bővebb vagy apróbb közlések, különösen pedig minden, a' hazát az említett tekintetekben, 's annak történeteit, literaturáját, régiségeit, természettudományi nevezetességeit, nemzetisége' 's nyelve' tovább fejlődését, terjedését; intézeteket, találmányokat stb illető tudósítások.

Hogy ezen czikkelyek, a' mennyiben t. i. a' hazát nézik, minél többet nyujtsanak buzdításul, gyönyörködésül, világosításul: bizodalmasan kérem hazámfiait, hogy bár melyikében az érintett tekinteteknek figyelemre, tudomásra méltó magát körükben előadná, azt velem bőven és gyorsan közölni ne terheltessenek; hogy ez által olly állapotba tétessen, minél fogva évnegyedenként lehető legnagyobb teljességgel 's könnyű áttekintést engedő rendben, hazánk' műveltségi 's nemzetisedési minden haladásairól számot adhassak. Kedvesek lesznek gyakran, magokban kicsinyeknek látszó dolgok is; mint-hogy ezeknek sikerét is a' többivel egyetemben megítélve, méltatni fogja a' hazafi, ki tudja, mikép a' legnagyobb épület is eredetileg melly apró kódarabokból áll össze.

Kérem egy úttal két hazabeli író társaimat is, hogy e' folyóírat' tervéhez mért becses dolgozataikat minél számosban hozzám utasítani méltóztatnának. Az e' tárgyat illető föltételek folyóírásunk' borítékja' belső lapján álló titoknoki hivatalos tudósításban olvashatók.

D. Schedel Ferencz,

(Belváros, Kéz-utca, 14 sz. 2d. em.).